

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

159305

EL-MELİK EN-NÂSİR FEREC B. BERKUK DEVRİ MEMLÛK SULTANLIĞI

(791–815 / 1389–1412)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ESRA ÇIPLAK

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. SÜLEYMAN ÖZBEK

Ankara - 2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Esra ÇIPLAK'a ait "El-Melik En-Nâsır Ferec b. Berkuk Devri Memlûk Sultanlığı (791–815 / 1389–1412)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

ye: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

ye: Doç. Dr. İlhan ERDEM

ÖNSÖZ

Türk Devletlerinin farklı bölgelerde siyasî teşekküller oluşturmaları Türklerin liderlik ve devlet adamlığı kimliği ile doğru orantılıdır. Farklı coğrafyalarda devlet kuran Türk yöneticilerinin yerli halk ile uyum içerisinde olarak devletlerini idame ettirmeleri onların bu özelliği ile ilgilidir. Bu anlamda Mısır'da, Türk kültür ve medeniyetinin yerleşmesinde rol oynayan devletlerden biri 1250–1517 yılları arasında hüküm süren Memlûk Devleti'dir.

Devlet teşkilatını selefleri olan Türk devletlerinden aldığını bildiğimiz Memlûk Devleti'nin en belirgin özelliği ve diğer Türk devletlerinden farkı, adından da anlaşılacağı üzere memlûk teşkilatının yönetime sahip olması ve kurumlarını da bununla belirlemesidir. Belki de Türk devletleri içerisinde bu devleti farklı kılan özelliklerin başında memlûk sistemi gelmektedir. Memlûkler, hemen güneybatısında İslâm'ın doğduğu yerlerdeki kültür temasına bizzat şahit olurken bir yandan da memlûk teşkilatı nedeniyle anavatanından sürekli olarak beslenen, kan tazeleyen ve böylece kimliğini her daim canlı tutan bir atmosferin içerisinde varlık göstermişlerdir. Bunun yanında Memlûk Devleti, Abbasi hilafetine de sahip çıkarak İslâm âleminin yeni hâmîsi olmuştur.

Türk devletleri içerisinde farklı bir yapıya sahip olduğunu belirttiğimiz Memlûk Devleti, kendi içerisinde de ilginç bir yapılanmayla karşımıza çıkar. İşte burada nazari olarak iki kısma ayırdığımız bu dönemlerden ikincisi bizim konumuzun temelini oluşturmuştur. Türk Memlûkleri, Nil nehri üzerinde bulunan Ravza adasında aldığı eğitim nedeniyle "Bahrî Memlûkleri" (1250–1382) olarak adlandırılmıştır. Çerkeslerden teşkil edilen grup da Kal'atü'l-Cebel burçlarında yerleştirildiğinden kendilerine "Burcî Memlûkleri" (1382–1517) adı verilmiştir. Bu tasnifin yanında satın alınan memlûklerin soylarına yönelik bir adlandırma daha bulunmaktadır. Buna göre Bahrî Memlûkleri tamamen Türklerden, Burcî Memlûkleri ise Çerkeslerden mürekkep bir topluluktur. Bunların Samarra kentinin kurulma amacıyla olduğu gibi halktan

uzak bir şekilde bahsedilen yerlerde eğitilmeleri sağlanarak savaşçı kimlikleri ile kendilerine has özellikleri kaybetmemeleri istenmiştir.

İşte tez konusu olarak belirlediğimiz “el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk Devri Memlûk Sultanlığı (1399–1412)” adlı biyografi çalışması, Burcî Memlûklerinin ikinci iktidarı ile ilgili bir çalışmadır. Sultan Ferec devrini, Memlûk Devleti’nin çözülmeye başladığı yılların başlangıcı sayarsak Memlûk tarihi açısından dikkat çekici bir yere sahip olmuş olur. Tarihi olayların ayrıntılı olarak ortaya çıkarılıp değerlendirilmesinde bizzat tarihi yapanların biyografileri özel bir önem arzeder. Memlûk tarihi için bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu tez çalışmasının bir amacı bu alandaki boşluğu gidermeye yöneliktir. Ayrıca, XV. yüzyıl başlarında Timur’un Orta ve Yakındoğu’daki devletler üzerinde baskı oluşturması, Suriye ve Türkiye’yi istilası dönemin çarpıcı olaylarından olduğu için bu konu da çalışmamızın bir diğer amacını oluşturmuştur.

Çalışmamız, önsöz, kaynaklar, giriş, beş ana bölüm, sonuç, ekler ve kaynakçadan oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ferec b. Berkuk’un çocukluğu ve ailesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Sultan Ferec döneminde yaşanan iç mücadeleler anlatılmış, Sultan’ın bu mücadeleler karşısındaki tutumu değerlendirilmiştir. Sultan Ferec dönemi dış olaylarının anlatıldığı üçüncü bölümde olayların gidişatına doğrudan veya dolaylı olarak etki eden devletler ve beylikler hakkında da kısa bilgiler verilmiş, bunların Memlûk Devletiyle olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde Memlûk Devlet Teşkilatı bütünüyle değerlendirilirken Bahri Memlûkleri ile Burcî Memlûkleri arasındaki birtakım farklar göz önüne alınarak aktarılmıştır. V. ve son bölümde ise Sultan Ferec’in ölümü ve şahsiyeti anlatılmış, sonuç bölümünde de konunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

267 yıllık Memlûk Devleti pek çok yönüyle önemli olduğu gibi bu dönemde telif edilen eserlerin muhteşimliğiyle de göz doldurmaktadır. Bu eserlerden hemen hepsi günümüze kadar ulaştıysa da Türk tarihinin aydınlatılmasında faydalı olacak bu ana kaynakların günümüz Türkçesine

aktarılmaması karşılaştığımız zorluklardandır. Ancak yine de bu kaynaklara ulaşılmış ve elimizden geldiği ölçüde bunlardan istifade edilmiştir. Bunların yanında ilgili kısımlarda Osmanlı kroniklerinden ve Timurlu kaynaklarından faydalandığı gibi yapılan tetkik eserler de bizim bu kaynaklara ulaşmamızda yol gösterici olmuştur. Bu tetkiklerden, çalışmamızda sürekli olarak başvurduğumuz; Şehabeddin Tekindağ'ın "Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XVI. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)", Kâzım Yaşar Kopruman'ın "Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad al-Mahmûdî Devri (1412-1421)" adlı çalışması ve Cüneyt Kanat'ın "Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)" adlı doktora çalışması tezimize yön veren eserlerdir. Ayrıca konuyu değerlendirmede faydalı olacak diğer tetkik eserler ve makaleler de tezimize ışık tutmuştur.

Tez konumuzun tespiti, kaynakların temini ve yönlendirmeleriyle bu çalışmada desteğini esirgemeyen sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek'e, maddi ve manevi yardımlarını gördüğüm sevgili babam Mehmet Şakir Çıplak'a teşekkür ederim.

Esra ÇIPLAK

ANKARA - 2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
KAYNAKLARA DAİR	x
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	8
SULTAN OLUNCAYA KADAR FEREC b. BERKUK'UN HAYATI VE FAALİYETLERİ	8
I- Ferec b. Berkuk'un Çocukluğu	8
A- Ferec b. Berkuk'un Nesebi ve Ailesi	8
B- Ferec b. Berkuk'un Doğum Tarihi ve İsminin Manası.....	12
C- Ferec b. Berkuk'un Yetiştirilmesi	14
D- Sultan Berkuk'un Ferec'i Veliaht Tayin Etmesi	15
II- Ferec'in Atabekü'l-Asakir Ayıtmış ile Emir Tanrıverdi'nin Himayesinde Tahta Çıkışı	18
II. BÖLÜM	21
SULTAN el- MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK DEVRİ İÇ OLAYLARI	21
I- FEREC b. BERKUK'UN I. SALTANATI.....	21
A- Ferec b. Berkuk ve Ayıtmış Mücadelesi.....	21
a- Ferec b. Berkuk'un I. Suriye Seferi (8 Receb 802 / 5 Mart 1400) ..	23
b- Ferec b. Berkuk ve Yeşbek Mücadelesi	25
c- Es-Sa'îdiyya Savaşı (13 Zü'l-Hicce 807/12 Haziran 1405)	28
B- Ferec b. Berkuk'un Tahttan Ayrılması ve Kardeşi Abdülaziz'in Tahta Çıkışı (25 Rebîu'l-Evvel 808 / 20 Eylül 1405).....	31
II- FEREC b. BERKUK'UN II. SALTANATI.....	33
A- Cekem'in Faaliyetleri.....	34
a- Ferec b. Berkuk ve Cekem Mücadelesi.....	36
b- Ferec b. Berkuk'un II. Suriye Seferi.....	38
B- Ferec b. Berkuk'a Karşı Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî İttifakı	39

a- Ferec b. Berkuk'un III. Suriye Seferi.....	41
b- Sarhad Savaşı.....	44
C- Ferec b. Berkuk ve Şeyh el-Mahmûdî Mücadelesi.....	46
a- Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî Mücadelesi	47
b- Ferec b. Berkuk'un IV. Suriye Seferi	49
c - Ferec b. Berkuk'un Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz ile Mücadelesi..	51
d- Ferec b. Berkuk'un V. ve son Suriye Seferi.....	53
e- Leccûn Savaşı.....	55
f- Halife Müsta'in Billâh'ın Sultan İlan Edilmesi.....	56
III. BÖLÜM	58
SULTAN el- MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK	
DEVİRİ DIŞ OLAYLARI	58
I- Türkiye ve Suriye'de Memlûk-Osmanlı ve Timurlu Devletlerinin Hâkimiyet Mücadelesi.....	58
A- Timur'un Suriye ve Türkiye'yi İstila Teşebbüsü	59
a- Timur'a Karşı İttifak Teşebbüsleri.....	60
B- Timur'un Suriye'yi İstilasası (Rebîu'l-Evvel 803 / Ekim 1400 – 3 Şa'ban 803 / 19 Mart 1401).....	67
a- Suriye İstilasının Neticeleri	109
b- Timur'un Türkiye'yi İstilasası ve Ankara Savaşının Memlûk Devleti'ne Etkileri.....	110
II- Diğer İslâm Devletleri İle Münasebetleri.....	116
A- Türkiye'deki Türkmen Beylikleri İle Münasebetleri	116
a- Dulkadiroğulları Beyliği ile Münasebetleri.....	116
b- Ramazanoğulları Beyliği İle Münasebetleri	117
c- Karakoyunlular İle Münasebetleri	118
d- Akkoyunlular İle Münasebetleri.....	120
d- Karamanoğulları ile Münasebetleri	127
B- Moğol Devletleri ve Beylikleri ile Münasebetleri	129
a- Altınorda Devleti İle Münasebetleri.....	129
b- Celâyirîler ile Münasebetleri	132
III- Hristiyan Devletleri ile Münasebetleri	135

A- Suriye'deki Haçlı Bakiyyeleri İle Münasebetleri.....	135
B- Bizans Devleti İle Münasebetleri	139
IV. BÖLÜM	141
SULTAN el-MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK DEVRİ MEMLÛK	
DEVLETİ TEŞKİLATI	141
I- Hükümdar ve Saray Teşkilatı	141
A- Saltanat Alâmetleri:.....	144
B- Sultanın Görevleri	149
C- Veliahtlık Müessesesi	151
D- Saray Teşkilatı ve Aksamı	153
II- Merkez Teşkilatı	162
A- Nâibü's-Saltana.....	162
B- Dîvanlar.....	165
III- Taşra Teşkilatı	168
IV- Askeri Teşkilat	170
A- Memlûk Sistemi.....	170
a- Memlûklerin Yetiştirilmesi	174
b- Memâlikü'l-Ümerâ	176
c- Ordu	179
d- Silahlar:	184
e- Donanma.....	184
V- Adli Teşkilat	186
VI- Halife ve Hilafet Kurumu	187
VII- Berîd Teşkilatı.....	190
EKONOMİK DURUM.....	191
SOSYAL DURUM.....	197
KÜLTÜREL DURUM	199
V. BÖLÜM	203
SULTAN el-MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK'UN ÖLÜMÜ ve	
ŞAHSİYETİ (16 Safer 815/28 Mayıs 1412).....	203
SONUÇ.....	210
KAYNAKÇA	212

EKLER
ÖZET
SUMMARY

KISALTMALAR

AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Atatürk ÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
'Acâ'ibü'l-Makdûr	: 'Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ib-i Timur
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
b.	: bin (oğlu)
Bedâ'î'	: Bedâ'î'u'z-Zuhûr fî Vekâ'î'i'd-Duhûr
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Cihan-Nümâ	: Kitâb-ı Cihan-Nümâ
çev.	: çeviren
Dav'ü'l-Lâmî'	: Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ ehli'l-Karnî't-Tâsî'
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
D.İ.A.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFY	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
Ege ÜEFTİD	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
Ege ÜEFY	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
Ege ÜEFTİD	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
E.İ.	: The Encyclopaedia of Islam
Erciyes ÜY	: Erciyes Üniversitesi Yayınları
Erdem AKM Dergisi	: Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi
'İkdü'l-Cümân	: 'İkdü'l-Cümân fî Tarihi Ehli'z- Zaman
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
El-'İber	: Kitâbü'l-'İber Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min

	Asârahüm min Zevî'l-Sultân el-Ekber
İlmiye Teşkilatı	: Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı
'İnbâ'	: 'İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr
İÜEFY	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
krş.	: karşılaştırma
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBY	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Measirü'l-İnâfe	: Measirü'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe
Medhal	: Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal
Menhelü's-Sâfi	: El-Menhelü's-Sâfi ve'l- Mustevfî Ba'de'l- Vâfi
Müneccimbaşı	: Münecimbaşı Tarihi
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
En-Nücûm	: En-Nücûmü'z-Zâhire fî Mûlûki Mısır ve'l-Kahire
Nüzhetü'n-Nüfûs	: Nüzhetü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fî Tevârîhi'z-Zamân
öl.	: ölümü
S.	: Sayı
s.	: sayfa
Es-Sülûk	: Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk
TDKY	: Türk Dil Kurumu Yayınları
TKAD	: Türk Kültürünü Araştırma Dergisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	: tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire

KAYNAKLARA DAİR

Memlûkler dönemi, İslâm tarihçiliği açısından parlak bir dönem olarak karşımıza çıkar. İslâm tarihinin hiçbir safhası, yetiştirdiği büyük tarihçilerin çokluğu ve kaynak zenginliği bakımından bu dönemle kıyaslanamaz¹. Memlûk tarihi ile ilgili olarak özellikle bu devlet içerisinde üst düzeyde görev almış ilim adamlarının varlığı malumdur. Tezimizde kullandığımız Arapça kaynaklar özellikle Sultan Ferec döneminde yaşamış, dönemin olaylarına şahit olmuş önemli simaların eserleridir. Aşağıda özelliklerinden bahsedeceğimiz kaynaklarda Sultan Ferec ve döneminin olayları ve devlet teşkilatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak Sultan Baybars'ın hayatı ve faaliyetlerinin anlatıldığı İbn Şeddad'ın *Siretû'l-Melikü'z-Zâhir* adlı eseri, İbn Abdü'z-Zâhir'in Kalavun'un hayatını anlattığı *Teşrifü'l-Eyyâm*'ı, Aynî'nin Şeyh el-Mahmûdî Müeyyed için kaleme aldığı *es-Seyfû'l-Mühenned fî Sîreti'l-Melikü'l-Müeyyed* gibi müstakil olarak Sultan Ferec'in hayatına dair bir eser bulunmamaktadır. Bu nedenle kullanılan eserlerde kronoloji ile tespit edilen kısımlarda ilgili bölümler tezde kullanılmıştır. XV. yüzyıl Memlûk tarih yazıcılığının en zengin olduğu devirdir. İbn Furat (öl. 1405), İbn Haldun (öl. 1406), İbn Dokmak (öl. 1406/7) gibi tarihçilerin ardından yenileri yetişmiştir. Umumi vekayinamelerde her çeşit meslek ve sınıftan kişinin hayatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Adı geçen bu Arapça kaynakların türlerine ve kullanıldığı bilgilerin önemine göre tasnifi şu şekilde yapılmıştır:

A- VEKAYİNAMELER

1- 762/1361'de Ayıntab'da doğan Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî², Mısır'a gelişinden itibaren devlet içerisinde mühim görevlerde bulunmuş ve

¹ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", **MÜİFD**, 11-12, İstanbul, 1997, s. 43.

² Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı**, (Takdim eden, Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1998, s. 217-219; Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihinin Kaynakları**, İstanbul, 1991, 349; Mustafa Şakir Ziyade, "Makrîzî ve Çağdaşları", (çev. Cüneyt Kanat), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 8, 1990, s. 229; İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 27-28.

855/1451 yılında Kahire' de vefatına kadar çok sayıda eser telif etmiştir. Bu eserlerinden bizim için ana kaynaklardan biri olan '*İkdü'l-Cümân fî Târihi Ehli'z-Zamân*, yaratılıştan başlayarak 850/1447 yılı olaylarıyla sona eren bir umumi vekayinamedir. 'Aynî'nin aslen Türk olması, Türkçeyi iyi bilmesi onu Sultan katında önemli bir mevkiye çıkarmıştır. 'Aynî'yi bizim için farklı olan özelliği çağdaşı tarihçilerin aksine onun Arapçaya vâkıf olamayan ve Türkçe konuşan Sultanların nezdinde diğerlerinden daha fazla bilgiye sahip olmasıdır. Tezimizde bu eserin XIX. cildinde Sultan Ferec ve dönemine dair olaylar anlatılmaktadır.

2- Evlâdü'n-Nâs'tan olan Cemâleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf İbn Tanrıverdi³, 812–813/1409–1410 yılında Kahire'de doğdu ve 874/1470 yılında yine burada vefat etti. Tezimizde İbn Tanrıverdi'nin *En-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire* adlı eseri kullanılmıştır. Eser, 20/640 yılında Mısır'ın fethiyle başlar, 873/1467 yılına kadar gelir. Umumi vekayiname tarzındaki eser; hükümdarların devirlerine, her hükümdarın devri yıllara göre tertip edilmiştir. Bu eserin XII. cildinde Sultan Ferec'in I. Saltanatı, XIII. cildinde ise II. Saltanatı ve ölümüne dair bilgiler bulunmaktadır.

3- Takıyyüddin Ahmed b. Ali el- Makrîzî⁴ 766/1365 yılında Kahire'de doğmuş ve Memlûk Devleti'nde önemli görevlerde bulunduktan sonra 845/1442 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Müellifin, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* adlı eseri Eyyûbîler ile birinci ve ikinci Memlûklerin bütün tarihi için esas olan bir kitaptır⁵. Eserin III. cildinin III. kısmında Sultan Ferec'in I. Saltanatı, IV. cildinin I. kısmında ise Sultan'ın II. Saltanatı ve ölümü konu edilmiştir.

4- Ali b. Davud b. el-Hatîb el-Cevherî İbn es-Sayrâfî⁶ 819/1416 yılında Kahire'de doğdu. Babası, Şeyh el-Mahmûdî Müeyyed zamanından itibaren

³ R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 219-221; Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 390-392.

⁴ R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 208-212; Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 352.

⁵ M. Ş. Ziyade, *a.g.m.*, s. 225.

⁶ R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 222.

çeşitli aralıklarla devletin ve Dîvân-ı Müfred'in kuyumculuğunu yaptı. Mısır'da eğitimini tamamlayan müellifin Arapçasının iyi olmayışı biyografisini yazan Sehâvî ve İbn İyas tarafından tenkide uğramasına neden olmuştur. 900/1495 yılında Kahire'de vefat etti. Müellifimizin *Nüzhētü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fî Tevârîhi'z-Zamân* adlı eseri büyük bir İslâm Tarihi olup tezimizde kullanılan kısmı II. cildidir.

5- Şihâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî İbn Hâcer⁷ 773/1361 yılında Kahire'de doğdu ve 852/1449 yılında burada vefat etti. *İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-'Umr* adlı eseri çağdaşı olan önemli kişilerin biyografilerinden oluşur. Ancak bu biyografiler müstakil olarak ele alınmadığından umumi vakayiname başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca eserin vefeyât kısmı ile Suriye olaylarının anlatıldığı kısmı diğer kaynaklara göre daha kapsamlıdır. Eserin, tezimizde kullanılan kısmı II. cildidir.

6- Zeyneddin Muhammed b. Ahmed İyas (Ayaz) İbn İyas⁸ Türk asıllı olan müellif 852/1448 yılında Kahire'de doğdu. Babası İyas, Sultan Ferec döneminde ikinci Devâddâr olarak görev yaptı. Eserlerinde halk dilini kullanması Arapçayı iyi bilmediğini göstermektedir. 930/1523 yılında Kahire'de vefat etti. *Bedâyi'ü'z-Zuhûr fî Vekâyi'i'd-Duhûr*, adlı eseri 928/1522 yılına kadar Mısır tarihini anlatır. Memlûk Devleti'nin ilk dönemlerine dair kısa bilgiler veren eserin son bölümlerinde Mısır'daki günlük hayat, fiyatlar, memlûk sarayı ve ülkenin Osmanlılara geçişine dair ayrıntılı bilgiler verilir. Ayrıca ülkenin kötü yönetimi ve ekonomik sıkıntılardan duyulan endişe bu eserde işlenen konulardandır. Eserin I. cildinin II. kısmı çalıştığımız dönemle ilgilidir.

7- Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Arabşah⁹; 791/1389 yılında Dımaşk'ta doğdu. Sultan Ferec dönemindeki Suriye istilasından sonra

⁷ R. Şeşen, a.g.e., s. 213-215; Ş. Günaltay, a.g.e., s. 358.

⁸ R. Şeşen, a.g.e., s. 231-232.

⁹ R. Şeşen, a.g.e., s. 216-217; Ş. Günaltay, a.g.e., s. 360; M. Ş. Ziyade, a.g.m., s. 230.

(803/1400) Timur, ailesiyle birlikte onu da Semerkant'a götürdü. Burada ünlü âlimlerden eğitim aldıktan sonra Hatâ, Harezm, Saray, Kırım ve son olarak Osmanlı başkenti Edime'ye geçti. Burada Çelebi Mehmed'in himayesinde yaşadı ve onun namına Sır Kâtibi olarak çalıştı. 840/1436 yılında Kahire'ye göçtü. 854/1450 yılında burada vefat etti. *'Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ibi Timur* adlı eseri Timur tarihi hakkında Arapça yazılan tek umumi vekayinamedir. Bazı olaylar dışında genellikle tarafgir bir ifade ile kaleme alınmış edebi bir eserdir. Timur'un dışında, onunla mücadele etmiş hükümdarlar ile ilgili bilgiler verir. Bu anlamda bizim konumuz açısından önemlidir. Eserde, 225. sayfadan itibaren Sultan Berkuk ile Timur arasındaki ilişkiden bahseder ve Sultan Ferec döneminde Timur'un Suriye'yi istilası detaylı olarak anlatılır.

8- Tarih felsefesi ve sosyoloji ilminin ilk büyük temsilcisi sayılan Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun¹⁰ 732/1332'de Tunus'ta doğmuştur. Berkuk döneminde Malikî Baş Kâdılığına getirilen müellifimiz, Ferec döneminde de bu görevine devam etmiştir. Rebîu'l-Âhir 803/Kasım 1400 tarihinde Sultan Ferec ile birlikte Timur tarafından tehdit edilen Dimaşk'a gitti. Bu sırada muhasara edilen şehirde kaldı ve şehrin eman ile teslim olmasında önemli rol oynadı. Timur ile müzakereler yaptı¹¹ ve ona mağribin tavsifi hakkında bir risale takdim etti. Sonra Kahire'ye döndü. Burada 6. kez Kâdılığa tayin oldu. 28 Ramazan 808/17 Mart 1406 yılında Kahire'de vefat etti. *Kitabü'l-İber Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min Asârahüm min Zevî'l-Sultân el-Ekber*, adlı eseri bir dünya tarihidir. Eserin Bulak neşrinin V. cildinde Sultan Ferec ile ilgili bölümler tezimizde kullanılmıştır.

¹⁰ R. Şeşen, a.g.e., s.259-263.

¹¹ M. Ş. Ziyade, a.g.m., s. 220.

B- TEŞKİLAT İLE İLGİLİ ESERLER

1- Şihabeddin el-Abbas Ahmed b. Abdullah Kalkaşandî¹²; 756/1355 yılında Kahire'nin kuzeyinde Kalkaşande kasabasında doğdu. Sultan Berkuk döneminde Kahire Dîvânü'l-İnşâ'sında Sır Kâtibinin yanında dest kâtibi olarak çalıştı. Burada Dîvânü'l-İnşâ ve İnşâ sanatı hakkında araştırmalar yaptı. Fıkıh, edebiyat ve tarih konularında eserler yazdı. 821/1418 yılında Kahire'de vefat etti. *Subhu'l-Aşâ fî Sınâati'l-İnşâ* adlı eseri İnşâ¹³ sanatı, Dîvânü'l-İnşâ ve diğer idari konularda bilgiler veren, inşâ sanatının pek çok örneğinin bulunduğu bu ansiklopedik eserde bir mukaddime ve on makale yer almaktadır. Eser Memlûk devri teşkilatı bakımından çok önemli olup diğerleri gibi henüz dilimize kazandırılmamıştır. Bu eser tezimizde, yapılan tetkiklerden naklen kullanılmıştır.

2- Kalkaşandî'nin *Meâsirü'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe* adlı eseri; hilafet müessesesi, tarihi, şartları, lakapları ve hilafetle ilgili evrak örneklerinden bahseden önemli bir eser olup 819/1416 yılında tamamlanmış ve II. Mu'tezid Billâh (816–845/1414–1441)'a ithaf etmiştir. Tezimizde bu eserin II. cildinde (196–211 arasındaki sayfalarından) Ferec ile ilgili olan kısımdan istifade edilmiştir.

C- BİYOGRAFİ TÜRÜNDEKİ ESERLER

1- İbn Tanrıverdi, *El-Menhelü's-Sâfi ve'l-Mustevfi Ba'de'l-Vâfi* adlı eserini, Sâfedî'nin "el-Vafî" adlı eserine zeyl yaparak¹⁴ 862/1458 yılına kadar getirmiştir. Eser, ilk Memlûk Sultan'ı İzzeddin Aybek'in hayatıyla başlar, onun

¹² R. Şeşen, a.g.e., s. 205-206.

¹³ İnşâ; Memlûklerde devletin yazışmalarını idare ile görevli kişilerin eserlerinden pek çoğu günümüze kadar gelmiştir. İbn Hicca'nın *Kahvatü'l-İnşâ* adlı eseri bu eseri, yabancı devletlere yazılan mektuplar, oralardan gelen cevaplar, tayinler, taklîdler, fetihnameler gibi pek çok kıymetli evrakın kopyaları mevcuttur. Bkz Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları" **Belleten**, VII/27, 1943, s. 413–417.

¹⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Mısır, Suriye ve Hicaz'da Yazılmış Arapça Eserlerin Osmanlı Tarihi Bakımından Önemi", **Türk Tarih Kongresi**, VII/II, Ankara, 1973, s. 536.

biyografisinin ardından sırayla gelen kişileri alfabetik düzenle anlatır. Kitapta sultanlar, emîrlar, önemli kişiler, musikişinaslar, âlimlerden 3000 civarında kişiden bahseder. İçlerinde gayr-ı Müslimlerin de anlatıldığı eserde son olarak otobiyografisi yer alır. Bu eserin tezimizde kullandığımız kısmı Ayıtmış el-Becâsi'nin biyografisinin yer aldığı III. cüz ile İbn Tanrıverdi hakkında önemli bilgilerin olduğu IV. cüzdür.

2- Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman Es-Sehâvî¹⁵ 830/1427 yılında Kahire'de doğdu. Devlet kademelerinde önemli görevlerde bulundu. 902/1497 yılında Medine'de vefat etti. *Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ ehli'l-Karni't-Tâsi'*, adlı eseri, IX-XV. yüzyıl âlimlerinden bahseden bir biyografi kitabıdır. Aynı zamanda bir kültür tarihi olan eser alfabetik olarak tertip edilmiştir. Tezimizde bu eserin III. cildinin V. kısmını kullandık.

D- SEYAHATNAMELER

1- *"Embàjada a Tamor Làn" - Anadolu, Orta Asya ve Timur*, adlı eserinde Ruy Gonzales de Clavijo (öl. 1412), Bizans, Fetret dönemi Türkiye'si ve özellikle Timur'un faaliyetlerini anlatmaktadır. Bizim konumuzla ilgili olan kısım da Timur ile ilgili olan bölümdür. Clavijo, Ankara savaşından sonra İspanya Kralının emri ile Timur'a giden elçilik heyetinde yer almış ve başladığı bu yolculuğunu 1406 yılında sonuçlandırmıştır. Bu arada eserinde duydukları ve gözlemlerinden istifade ile Timur'un Suriye istilası ve Türkiye'ye yönelik faaliyetleri batılı bir gözle anlatmıştır. Timur ile Sultan Ferec arasındaki elçilik teatisi de bu kaynakta verilen bilgiler arasındadır.

2- Johannes Schiltberger'in, *Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394–1427* adlı eseri XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın başlarına dair önemli bir kaynaktır. Almanya'nın Münih kentinde doğan Schiltberger, 1394'te Macar Kralı Sigismund komutasındaki orduya katılmış, 1396'da Niğbolu'da esir düşerek bir süre Osmanlı Sultanı'nın yanında kalmıştır.

¹⁵ R. Şeşen, a.g.e., s. 223-224.

Ankara savaşından sonra bu defa da Timur'a esir düşerek uzun yıllar onun yanında kalmış ve ülkesine dönüşünden sonra hatıralarını bu eserinde birleştirmiştir. Eserin bizim için önemli tarafı Timur ile ilgili olan kısmıdır. Tezimizde Timur'un Suriye ve Türkiye'yi istilasını konularının işlendiğı kısımlar karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

3- Bertrando de Mignanelli'nin *Vita Tamerlanı- Ruina Damasci* adlı eserin Dımaşk'ın istilasını ile ilgili kısmını Cüneyt Kanat'ın tercüme ederek yayınladığı makalesinden istifade ederek tez çalışmamızda kullandık. Bu eser, seyahatname türündeki diğerkaynaklara göre çalışma konumuz için daha fazla bilgi içermektedir. Bu anlamda Sultan Ferec ile Timur'un diyalogunun daha fazla görüldüğü bu çalışma, kullandığımız önemli kaynaklardandır.

E- ARAşTIRMALAR

Türkiye'de Memlûk tarihi ile ilgili çalışmalar Şehabeddin Tekindağ ile başlamıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kâzım Yaşar Koprıman, Samira Kortantamer gibi ilim adamlarının araştırmalarıyla bu konudaki eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır. Şehabeddin Tekindağ'ın 1961 yılında yayınlanan eseri Memlûk tarihinin ikinci devrine dair tafsilatlı bilgiler vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri ise Memlûk devlet teşkilatını müstakil olarak ele alan önemli bir çalışmadır. Teşkilat ile ilgili kısımda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eseri ana kaynağımız olmuş, ayrıca konu ile ilgili bazı başlıkların bulunduğı makaleler de tezimizde kullanılmıştır. Kâzım Yaşar Koprıman'ın biyografi alanında yaptığı çalışma, Çerkes Memlûklerinin üçüncü Sultanı'nın anlatıldığı, bizim çalışmamızda da önemli ölçüde faydalandığımız bir eserdir. Faydalandığımız diğerkbir eser de Cüneyt Kanat'ın Memlûk-Timurlu münasebetlerinin anlatıldığı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada Timur'un Suriye'yi istilasını ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son yıllarda Memlûkler sahasında yapılan akademik çalışmalar yıllarca ihmal edilmiş bulunan bu alan ile ilgili eksiklerin giderilmesine yönelik olmaktadır. Avrupa'da ise Memlûkler ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmışsa da Sultan Ferec dönemine dair M. Sobernheim'in çalışmaları dışında bir bilgiye

rastlanmamıştır. Sobernheim'in ise Sultan Ferec ile ilgili olarak kaynaklarını çok sınırlı tuttuğu makalesinde konuyu detaylı olarak incelemediği görülmektedir. Memlûk tarihi ile ilgili olarak adından söz etmemiz gereken diğer bir önemli isim David Ayalon'dur. Özellikle makalelerinden faydalandığımız tarihçi, bize memlûk sistemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ferec b. Berkuk dönemi ile ilgili olarak Arapça kaynaklardan başka Timur dönemi kaynaklarından da bahsetmek gerekir. Özellikle Nizamüddin Şâmî¹⁶, Şerefeddin Yezdî¹⁷ gibi tarihçilerin eserlerinde bizim çalıştığımız döneme dair atıflar bulunmaktadır. Bunun yanında Esterâbâdî'nin Bezm ü Rezm'inde¹⁸ de XIV. yüzyılda Türkiye'de bulunan devletler ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerine dair bilgiler bulmaktayız.

Bizim yaptığımız biyografi çalışmasında yukarıda belirtilen ana kaynaklar ışığında bu bilgiler müstakil bir başlık etrafında birleştirilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Sultan Ferec'in hayatı, bu dönemde devletin iç ve dış olayları hakkındaki bilgilerin yanında, Mısır ve civarında kurulmuş ve tarihin gidişatına etki eden devletler de ayrı başlıklar altında incelenmiş ve bu konuda da tetkik eserlere başvurulmuştur.

¹⁶ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 375.

¹⁷ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 371.

¹⁸ F. Köprülü, *a.g.m.*, s. 392.

GİRİŞ

XIII-XVI. yüzyıllarda Mısır, Hicaz ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Devleti (1250–1517) siyasî, kültürel ve ilmî anlamda bu coğrafyaya Türk anlayışını tam anlamıyla yerleştiren bir devlettir.

Memlûk Devleti'nin sınırları Asya ve Afrika kıtaları üzerinde bulunmaktadır. Devletin Asya bölgesindeki sınırları Hicaz Bölgesi dâhil olmak üzere Suriye, kuzeyde Toros dağları, Maraş, Elbistan, Malatya, Darende ve Divriği'ye kadar uzanır. Afrika kıtasında ise Mısır'ın kuzeyindeki Akdeniz sahillerinden başlamak üzere doğuda Kızıldeniz, güneyde Sudan, batıda da Libya'daki Barka çölüne kadar sınırı vardır.

Memlûk Devleti, tamamen askeri hiyerarşiye dayalı, hâkim olduğu coğrafyada yerli halk ile hiçbir etnik bağlantısı olmayan, devlet teşkilatında Türk Devlet Geleneğini uygulayan bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bu durum Memlûk Devleti'nin Türk tarihi içerisindeki önemini daha da artırmıştır. Öncelikle Türk olmayan bir coğrafya üzerinde Tolunoğullarından başlayarak Selçuklu ve Zengî devletleri çizgisinde devam eden Türk kültürünün varisi olmuşlar ve bu kültürün Osmanlı hâkimiyetinden yaklaşık üç asır önce yine bu coğrafya üzerinde varlığını korumasını sağlamışlardır. Memlûklerin Türk-İslâm tarihi açısından bir başka önemleri ise Haçlı Seferleri sonucunda ortaya çıkar. Memlûkler, XI. yüzyılda Türkiye ve Orta Doğu'yu kasıp kavuran Haçlı istilasından sonra buralarda kurulan Haçlı Kontlukları ile yaptıkları mücadeleler sonucunda bunların kök salmalarına engel olmuşlardır. Her ne kadar bu devletlerin ortadan kaldırılmalarında etkin rol oynadıysa da en doğal hak olan insanların yaşama haklarına dokunmamaları bugün bile buralarda yaşayan Hristiyan toplumların membaini bize açıklamaktadır. Çukurova'da yaşayan Ermeni Krallığı ise kuzeyden Türkiye Selçukluları ve Karamanoğulları Devletlerinin de yardımıyla bertaraf edilmiştir. Üçüncü olarak Memlûkler XIII. yüzyılın ikinci yarısında İslâm âlemi için kuzeyden gelen bir tehdit olan Moğolların baskısını durdurmuşlardır. 1243'te Türkiye Selçuklu Devleti'ni bir daha toparlanamayacak hale getiren, 1258'de Abbasi

Hilafetine son veren Moğolların karşısında durabilen tek Türk İslâm devleti olan Memlûkler, 1260'ta Sultan Melik el-Muzaffer Seyfuddin Kutuz (12 Kasım 1259–22 Ekim 1260) önderliğinde Ayn-ı Câlud'da, 1277'de Sultan Melik ez-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdârî (22 Ekim 1260–20 Haziran 1277) liderliğinde Elbistan'da bu tehdidi geri püskürtmüşlerdir. Ayrıca Moğolların 1258'de ortadan kaldırdıkları Abbasî hilafet makamını da, Kahire'de yeniden ihya ederek, hilafetin koruyuculuğunu Osmanlılara devredinceye kadar sürdürmüşlerdir.

İşte bu nedenlerle tarihte derin izler bırakan bir siyasî teşekkül olan Memlûk Devleti dışarıda elde ettiği bu başarılarla rağmen diğer Türk Devletlerinden farklı olarak uyguladığı birtakım sistemlerin olumsuz etkilerini bizatihi yaşamıştır. Bu olumsuzluklar üzerinde metin içerisinde yeri geldikçe ayrıntılı açıklamalar yapacağız.

Peygamber Efendimizin (571–632) vefatından hemen sonra sonra Hz. Ebû Bekir döneminde (632–634) ortaya çıkan “Ridde” olaylarının bertaraf edilmesiyle başlayan fetih hareketleri, Hz. Ömer döneminde de (634–644) baş döndürücü bir hızla devam etmiştir. Bu devrin güçlü devletleri Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının hâkimiyetinde olan Irak, el-Cezire, İran, Suriye, Mısır ve hatta Afrika sahillerine kadar olan coğrafya bu fetih hareketlerinin sonucunda İslâm hâkimiyetine geçmiştir. Ancak İlk dönem İslâm fetihleri kökleşme ve yerleşme (Araplaşma) amacı taşımadığından, bu bölgelerdeki İslâmlaşma hareketi uzun yıllar almıştır.

VII. yüzyılda İslâm fetihlerinin başladığı sırada Heraklius (610–641) liderliğindeki Bizans İmparatorluğu çok güçlü bir devletti¹⁹. Aynı dönemde adından özellikle bahsetmemiz gereken diğer bir devlet Sâsânilerdir. Bu iki güçlü devletin mücadelesi neticesinde birinin diğeri aleyhine zayıf düşmesi İslâm Devleti'nin güç kazanmasında etkili olmuştur. Hatta Suriye, böylesine güçlü bir devlet olan Bizans'ın elinden alınmıştır. Daha Suriye'yi kaybetmenin

¹⁹ İslâm fütuhâtı karşısında İran ve Bizans'ın durumu hakkında bkz. George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1981, 102–104.

hazmını yapamayan Bizans'a ikinci darbe de Mısır'ın fethiyle vurulmuştur. Hz. Ebû Bekr dönemi hariç tutulmak üzere 639–641 döneminde fethi tamamlanan bölge, 640–661 yıllarında Halife'ye bağlı valiler tarafından yönetilmiştir. 661 tarihinde Hz. Ali'nin (656–661) Hâricîler tarafından katli neticesinde bu bölgenin idaresi el değiştirmiştir. 661–750 yılları, İslâm Devleti'nin Emevî hanedanına ait olan kısmı olup Mısır ve Suriye bu dönemde de valilerce idare edilmiştir. 750–1258 yılları arasında da Doğu İslâm âleminin siyasî hâkimiyeti Abbasilerin eline geçmişti. Abbasiler dönemi diğerlerine nazaran biraz daha farklı ve önemlidir. Abbasilerin devlet kurmasının ardından aynı dönemde halifelik müessesesi üç başlılık göstermiştir. Şöyle ki; Emevîlerin yıkılmasından sonra bu aile içerisinde Abdurrahman, Endülüs'e giderek burada Kurtuba şehrini merkez alarak yeni bir devlet kurdu (756–1031). III. Abdurrahman zamanında yine burada ilk kez "Halife" unvanını kullandı. Bu dönemde bu unvanı kullanan diğer bir devlet de Mısır'da hâkimiyet süren Fâtımîler idi (909–1169). Bu devletler temelde İslâm devleti olmalarına rağmen birbirlerinden oldukça farklı yapıdaydılar. Bunlardan Abbasi Devleti'nin kuruluşu Arap ve İran olmayan bir unsurun yani Türklerin katkısı sonucunda olmuştu. Emevîler ise tamamen bir Arap devletiydi. İslâm tarihinin üçüncü hilafet dönemi olarak bilinen Abbasi Devleti (750–1258)'nin en parlak yılları Harun Reşid (786–809) dönemine tekabül eder. Harun Reşid'in oğullarından Mutasım (833–842)'in bir Türk annenin çocuğu olması ve Türklerin irsi özellikleri, onun Türk ümerasını himaye etmesine ve yıllardır süren Arap-İran mücadelesinde alternatif bir güç olarak Türklerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Türklerin bu şekilde müstakbel halife tarafından desteklenmesi devletin içinde bu yeni unsurun nüfuz kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Daha Harun Reşid döneminde askeri yeteneklerinden Avâsım-Sugûr bölgesinde yararlanan Türklerin önemi Mutasım döneminde iyice artmıştır. Mutasım da Bağdad'ın kuzeyinde yine onlar için Samarra²⁰ şehrini kurmuş hatta devletin merkezini de buraya taşımıştır. 856 yılına kadar sadece Arap valilerce yönetilen Mısır, bundan

²⁰ W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Ankara, 1963, s. 35.

sonra giderek daha da güçlenen ve idarede söz sahibi olan Türk komutanlar tarafından yönetilmiştir. Ancak merkezdeki güçlerini kaybetmemek, Bağdad'dan uzak kalmamak için bu bölgelerin idaresini "Nâib"lere bırakmışlardır. Bu vekil valiler ise yanlarındaki silahlı güçlerden de destek alarak ayrı birer devlet gibi hareket etmişlerdir. Bunlardan Halife Me'mun'un memlûkü olan Ahmed b. Tolun'un Mısır'da kurduğu ilk Türk Devleti Tolunoğulları Devleti (868–905)'dir²¹. Tolunoğlu Ahmed'in bir Abbasi valisi olarak Mısır'a gidip orada bağımsız bir Türk hanedanı kurmasından itibaren Mısır, bin yıla yakın bir müddetle Türk nüfuz ve hâkimiyeti altında yaşamıştır. Mısır'daki Türk varlığının ilk temsilcisi olan bu devlet Abbasilerin buraya tekrar egemen olmasıyla son bulmuştur. 905–935 yılları arasında bu bölge tekrar Türk valilerce idare edilmiş Muhammed b. Togac'ın kurduğu İhşidîler Devleti ile (938–969) burada yeni bir Türk hâkimiyeti tesis edilmiştir. Fakat 969'da Fâtımîler, Abbasilere rağmen bu bölgeyi ele geçirmiş ve iki yüz yıl buraya hâkim olmuşlardır. Fâtımî Devleti, şia mezhebini benimseyip bu yolla devletini tesis ettiğinden bütün faaliyetleri sünnî muasırlarıyla başta hakimiyet olmak üzere bir çok konuda rekabete yönelik olmuş, bu sebepten Mısır halkı üzerinde hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için "memlûk sistemini" devam ettirmek zorunda kalmışlardır²². Fâtımîler, ordularını önceleri Zencî ve Berberîlerden oluşturdularsa da sonraları Türk unsurundan oluşan bir memlûk grubunun da varlığını bilmekteyiz. İçeride bu memlûk grubunun faaliyetleri ile zayıflayan devlet, dışarıda ise 1169'da Nureddin Mahmud Zengi'nin²³ komutanlarından Selahaddin Eyyûbî tarafından bu devletin varlığına son verilmiş, bu bölge Zengioğulları adına 1174'e kadar Selahaddin Eyyubî'nin niyabetinde kalmıştır. Selahaddin Eyyûbî Mısır'da giderek

²¹ Tolunoğulları Devleti hakkında bkz. Ebulfez Elçibey, **Tolunoğulları Devleti (868–905)**, (çev. Selçuk Alkın), İstanbul, 1997; Kâzım Yaşar Koprman, "Tolunoğulları", **DGBİT**, VI, İstanbul, 1992, s. 55–79.

²² Şehabeddin Tekindağ, "Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri" **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s. 867.

²³ Dımaşk Atabegi Nureddin Mahmud Zengi döneminde, 1169'a kadar Mısır'a üç büyük sefer yapıldı. Üçüncü seferde burası Şîrkûh tarafından ele geçirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, **Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti**, İstanbul, 1983, s. 34–36.

güçlenmiş ve Zengioğulları ile irtibatını 1174'te kopararak burada istiklalini ilan etmiştir. 1174–1250 yılları arasında bu bölgeye hâkim olan Eyyûbî Devleti teşkilat ve idare anlamında tam anlamıyla bir Türk Devleti'dir. Selçuklulardan ve Atabeklerden aldığı sistemi burada uygulamaya devam etmiştir. El-Melik es-Salih Necmeddin el-Eyyûb (1240–1249) devrinde özellikle Kıpçak ve Harezmîlilerden oluşturulan “el-Memâlik el-Bahriyye” adlı askeri teşkilat Necmeddin Eyyûbî'nin ölümünden (1249) sonra Mısır ve Suriye'ye hâkim olmuş yani Memlûk Devleti'ni kurmuştur²⁴. Bahrî Memlûkleri diye de bilinen bu ilk memlûk grubu ülkeyi 132 yıl idare etmiştir.

Memlûk Devleti'nin ilk Sultan'ı Atabekü'l-Asâkir İzzeddin Aybek Türkmânî'dir (1250–1257). Sultan Aybek, Necmeddin el-Eyyûb'un memlûklerinden olup kendisi Bahrî memlûklerinden değildi. Onun saltanatı Bahrî Memlûklerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları nedeniyle mümkün oldu. Bundan sonra Bahrî Memlûkleri, ülkeyi Çerkes Memlûklerine devredinceye kadar idare ettiler. Bahrî Memlûklerinin Türk-İslâm tarihi içerisinde mühim roller oynadığını görmekteyiz. Özellikle bölgedeki Haçlı kalıntılarına (Frenkler) yönelik faaliyetleri, Moğolları Türkiye'de durdurmaları ve Abbasi halifeliğini Mısır'da yeniden tesis ederek İslâmiyetin bayraktarlığını üstlenmeleri gerçekten önemlidir. Kültürel olarak Türk dilini ve kültürünü Mısır'da yerleştirmişler ve pek çok sahada eserler vücuda getirmişlerdir. 267 yıl Mısır'a hükmeden Memlûk Devleti, 1517'de Osmanlı Devleti tarafından Merc-i Dâbık ve Reydaniyye savaşları sonucunda ortadan kaldırılmıştır.

Memlûklerde kan akrabalığına dayalı sistem çeşitli ailelere bölünmüştür. Bu sebepten bu devreye “Asabiye Devri” demek doğru olacaktır²⁵. Çünkü her Sultan için ayrı bir memlûk grubu, her emîr için de belirli miktarda bağlı memlûk grupları mevcuttu. Bunlardan en uzun saltanat süren memlûk grubu Kalavunoğullarıdır. Sultan Baybars'ın oğullarından

²⁴ Kâzım Yaşar Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412–1421)*, Ankara, 1989, s. 4.

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 2004, s. 94–103; K. Y. Koprman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, VI, İstanbul, 1989, s. 500.

Sülemiş'ten sonra tahta geçen Kalavun (1279–1290) ile başlayan bu hâkimiyet silsilesi yaklaşık bir asır Memlûkleri idare etmiştir. Sultan Kalavun ile başlayan ikinci bir yenilik de Türk memlûklerinin yanında ayrı bir cinsten “çerkeslerden” bir memlûk grubu oluşturulmasıdır. Sultan Kalavun, 12.000 memlûk arasından seçerek, El-Mukattam dağından derin bir hendek ile ayrılmış bulunan “Kal’atü'l-Cebel”de yerleştirdiği 3.700 çerkes memlûkü ile bu kaleye nisbeten “el-Memâlikü'l-Burcîyya” ya da bulundukları asla nisbeten “el-Memâlikü'l-Çerâkise” adında Türklerden ayrı bir kuvvet oluşturmuştur. İşte bu yeni memlûk grubu daha önce gerek Abbâsîlerde gerek Fâtımîlerde ve gerekse Eyyûbîlerde olduğu gibi bunlar da seleflerinin aleyhine güçlenmişler ve nihayet el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk b. Ânas (1382–1399) döneminde Memlûk Devleti'nin ikinci asabiyesini oluşturmuşlardır²⁶. Mısır'da Sultan Berkuk ile başlayan çerkes hâkimiyeti 134 yıl devam etmiştir. Sultan Berkuk, saltanatının ilk yıllarında Türk memlûklerini yönetimden uzaklaştırmayarak kendisine bağlamış ve devlet içinde asayiş bu şekilde muhafaza etmiştir. Ancak bu siyaseti uzun sürmemiş sonraları önemli ikta'ları çerkeslere vermek suretiyle Türk memlûklerini karşısına alarak ciddi bir siyasî hata yapmıştır. Bundan sonra Türk memlûkleri özellikle Yelboğa en-Nâsırî'nin etrafında birleşerek Sultan'a karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sultan Berkuk ise kendisine karşı başlatılan isyan hareketlerini, liderlerini öldürerek son verebilmiştir. Bundan sonra çerkes memlûklerinin yoğunlukta olduğu bir sürece girilmiştir.

1382–1517 yılları arasında Mısır'da hâkimiyet süren Burcî Memlûkleri, Bahrî Memlûklerinden (1250–1382) farklılık gösterir. Sultanlarının menşesine ve askerlerinin kışlalarına göre yapılan bu taksimata göre ilk dönem Memlûk grubu Türklerden müteşekkil olup Kahire'de Nil nehri üzerinde bulunan Ravza adasında eğitim görmüş ve bu nedenle “Memâlik-i Bahriye” olarak adlandırılmışlardır. Üzerinde çalıştığımız dönemi de içine alan diğer Memlûk

²⁶ Çerkes memlûklerinin Memlûk iktidarını ele geçirmesi hakkında bkz. Şehabeddin Tekindağ, **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı**, İstanbul, 1961, s. 31-39; K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 7-13.

grubu ise Kahire’de Kal’atü'l-Cebel’in kale burçlarında eğitim görmüş ve bu sebepten kendilerine Burcî Memlûkleri veya Çerkes asıllı olan Sultanlarına nisbeten “el-Memâlikü'l-Çerâkise” adı verilmiştir²⁷. Sultan Berkuk’un yönetiminde dışarıda gücünü kanıtlayan devlet, maalesef aynı Sultan’ın ülke içinde uyguladığı yanlış politikaların olumsuz sonuçlarını görmüştür. Burcî Memlûklerinin iktidarı ele geçirmesiyle memlûk iktidarı yeni bir döneme girmiş ve alışlagelmiş yönetimin aksine ülkede ilk dönemden farklı politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bahrî Memlûklerinin aşama aşama tasfiye edilmesi Burcîlerin yönetimde ön plana çıkmasını sağladıysa da 1382–1517 yılları arasında Memlûk Devleti bu iki grubun birbirlerine karşı üstün gelme mücadelelerine sahne olmuştur.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye’de henüz hâkimiyetini sağlamlaştıramamış bir Osmanlı Devleti, Sivas-Kayseri bölgesinde Kâdı Burhaneddin, birçok mücadelelerden sonra Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Karamanoğulları, Doğu Anadolu’da Erzincan Emîrliği ve Karakoyunlular, Maraş dolaylarında Dulkadır Beyliği ve henüz kuruluş aşamasında olan Akkoyunlular bulunuyordu. Kısacası Türkiye’de siyasî bir birlik bulunmuyordu. Karadeniz’in kuzeyinde kurulan Altınorda Devleti, Toktamış ile gücünü yeniden kazanmış fakat Timur’un bu devlet üzerine tahakkümü üzerine yıkılma sürecine girmişti. Bu yüzyılda Ortadoğu, Yakındoğu, Türkiye ve Suriye’yi etkisi altına alan çok önemli bir güç olan Timur’un faaliyetleri bu döneme mührünü vurmuştur. Timur’un yayılmacı politikalarının yanında diğer devletlerin kendi içindeki hesaplaşmaları ve Timur’un genişleme politikasına karşı yekvücut olamamaları bu devletlerin mukadderatında belirleyici olmuştur. Batı Anadolu’da Bizans’ın da artık eski gücünü Osmanlı Devleti lehine kaybetmesi bu dönemde etkin bir politik güç olarak onu da geri plana itmiştir.

²⁷ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 32; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 7.

I. BÖLÜM

SULTAN OLUNCAYA KADAR FEREC b. BERKUK'UN HAYATI VE FAALİYETLERİ

I- Ferec b. Berkuk'un Çocukluğu

A- Ferec b. Berkuk'un Nesebi ve Ailesi

Mısır'da Memlûk Sultanlığının ikinci devresini oluşturan Burcî Memlûklerinin ikinci Sultan'ı, el-Melik en-Nâsır Zeynu'd-Din Nâsıru'd-Din Ebu's-Saadat Ferec b. Berkuk'tur. Nesebinin, Kafkas Çerkes kabilelerinden Kesa "كسا" kabilesine bağlı olduğu döneminin kaynaklarında belirtilmiştir²⁸.

Ferec b. Berkuk'un babası ve dedesi esir ticareti yoluyla Mısır'a getirilmiştir. Özellikle XIII. yüzyılda yaşam şartları gittikçe zorlaşan Kıpçaklar, Slavların eskiden beri sürdürdüğü bir âdete uyarak para karşılığında çocuklarını daha müreffeh ülkelere satmışlardır. Çünkü esir ticareti çoğunlukla Slavların ve Normanların uyguladığı bir sistemdir. Cesur, itaatkâr ve savaşçı kimlikleri ile Türk illerinden Kıpçaklar, memlûk olarak tercih edilen memlûkler olmuştur. Bu şekilde Mısır Memlûklerinin büyük bir kısmını Kıpçak Türkleri oluşturmuştur²⁹. Kıpçaklardan başka diğer Türk boylarının yanı sıra Çerkesler de Orta Doğu'da memlûk sınıfını oluşturan Kafkas kavimlerindenidir. Türk illerinden temin edilen memlûklerin Mısır'a getirilişi

²⁸ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 40; İbn Haldun, *Kitabü'l-İber Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber*, V, Bulak, 1284, s. 472; İbn Tanrıverdi, *en-Nücumü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, XII, nşr. Fehim Muhammed Şaltut, Kahire, 1970, s. 168; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul, 1981, s. 180; Jean Sauvaget, جارکس ya da جکس adını, İbn Hallikan'dan aktaran 'Aynî'ye istinaden "شركس و چهارکس" olarak açıklamıştır. Buna göre "شركس و چهارکس" "Car-Kas", dört kas (çerkes) kabilesi anlamına gelmektedir. Bkz. Jean Sauvaget, "Noms et Surnoms de Mamelouks", *Journal Asiatique*, CCXXXVIII, Année, 1950, s. 45.

²⁹ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 31; Akdes Nimet Kurat, "Peçenekler, Uz (Oğuz)'lar ve Kumanlar", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara, 1992, s.182.

Akdeniz, Adalar Denizi ve Karadeniz yoluyladır. Memlûklerin denizlerde rahat hareket edebilmeleri de bu denizlere kıyısı bulunan devletlerle iyi ilişkiler içerisinde olmaları nedeniyle mümkün olmuştur. Mısır Memlûklerinin XIII. yüzyılda Karadeniz’de bulunmaları, siyasî ilişkilerini sürdürülebilmelerinin yanısıra onlara ticarî faaliyetlerini de rahatlıkla yürütebilme imkânı sunmuştur:

Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zâhir Rûknü'd-Din Baybars (1260–1277) döneminde, Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos³⁰ (1262–1282) ile başlayan dostane ilişkiler, Memlûklere Karadeniz’de ticarî faaliyette bulunma hakkı kazandırmıştır. Memlûklerin bu imkânı elde etmesi dost ve müttefik olan Altınorda Devleti (1256–1395) ile henüz başlayan ilişkilerin kuvvetlenmesini sağlamıştır³¹. İran Moğollarının Türkiye’yi işgali nedeniyle Altınorda-Memlûk bağlantısının kesilmesi ve İran Moğolları ile Azerbaycan nedeniyle çatışma içerisinde olması; İstanbul’u Lâtin işgalinden kurtaran (1261) Bizans’ın, Haçlılara karşı daha temkinli davranması ve Memlûklerin Haçlı Kontluklarına yaptığı müdahaleleri nedeniyle Haçlıların bunlara tepkisi bu üç devleti hem siyasî hem de ticarî olarak birbirine bağlamıştır³².

Böylece “sızma”³³ olarak adlandırılan Türk yayılmalarının bu şekli, aracısız olarak gerçekleştirilmiştir.

³⁰ VIII. Mikhael, Bizans’ta Palaiologos hanedanının ilk hükümdarıdır. Bu hanedan İstanbul’un fethedilmesine kadar hüküm sürmüştür. (1261–1453), Palaiologos hanedanının şecere cetveli için bkz. G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 533.

³¹ W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, s. 238–240; W. Barthold, “Berke” *İ.A.*, II, İstanbul, 1943, s. 554–555; Abdülkadir Yuvalı, “Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. yy.)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, Aralık 1988, s. 69.

³² A. Y. Yakubovsky, *Altınorda ve İnhitatı*, İstanbul, 1955, s. 60; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. Enver Ziya Karal), 2000, s. 339–342; Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 31; W. Barthold, “Berke” s. 555; Süleyman Özbek, *El-Melikü’z-Zâhir Rûkne’d-Din Baybars Hayatı ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s. 6.

³³ İbrahim Kafesoğlu, Sızma tabirini “...kendi ülkelerinde iktisadi sıkıntı içinde kalan bazı kalabalıkça boy parçalarının veya ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde

Ferec'in dedesi Ânas b. Abdullah el-Osmanî ve oğlu Berkuk da bu yolla satın alınarak Mısır'a getirilmiştir³⁴. Fakat bu ikisinin Mısır'a getirilişi aynı tarihe rastlamamaktadır. Zira çağdaş müellifler, Kırım ile Mısır arasında esir ticareti yapan Hoca³⁵ Fahrüddin Osman el-Musâfir'in Kırım'dan satın aldığı Berkuk'u 764'te (1362–63) Seyfüddin Yelboğa el-Ömerî el-Hassakî'ye sattığını bildirirler³⁶. Ânas b. Abdullah'ın ve Berkuk'un "el-Osmanî" nisbesini kullanması ise aynı tacir tarafından satın alındıklarını teyid etmektedir³⁷.

Ânas b. Abdullah'ın İslâm dinine girişi Mısır'a getirildikten sonra olmuştur³⁸. Onun Hristiyanlıktan İslâma giriş nedeninin, oğlu Berkuk'u hükümdar yapmak amacı ile olduğu iddia edilmektedir³⁹. Fakat oğlu Berkuk ile ayrı ayrı zamanlarda Mısır'a getirilmiş Ânas b. Abdullah'ın bu şekilde bir düşünceye sahip olması şüphelidir. Zirâ henüz esir halde bulunan ve bölgede nüfuzu olmayan birinin bu fikri pek doğru olmasa gerektir. Doğru olan Anas b. Abdullah'ın, bir müslüman olarak Mısır'da daha rahat bir hayat yaşayacağını düşünmüş olmasıdır. Her ne şekilde olursa olsun zaman içerisinde güçlenen

hizmet almaları suretinde belirir" diye açıklamaktadır. Bkz. **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1997, s. 54.

³⁴ Ş. Tekindağ, muahhar bir anonim kaynak olan *Kitab Kahr el-Vücuḥ el-Abisa bi-Zikr Nasab el-Çerakise* adlı eserde, Ânas b. Abdullah'ın el-Çerakisi ve el-Bulgari elkâbını kullandığına işaret etmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 41; Ayrıca Ânas ismi "آنس" şeklinde kaynaklarda geçmektedir. Fakat kelimenin Enes şeklinde de yazıldığına rastlanmıştır. Bkz. Hayreddin Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 1955, s. 340; El-Makrîzî, **Kitabü's-Sulûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-Mülûk**, III, nşr. Said Abdülfettah Âşur, Kahire, 1971, s. 476.

³⁵ Memlûkler devrinde devlet adına görevlendirilen tacirlere Hoca denirdi. Ayrıca bkz. David Ayalon, "Memlûk Devleti'nde Kölelik Sistemi", (çev. Samira Kortantamer), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV, 1989, s. 213.

³⁶ **El-İber**, s. 472; **Es-Sulûk**, III, s. 476.

³⁷ Ibn Haldun'un ifadesine göre de azat edilen kişi, kendisini azat eden şahsın ve eski efendisinin adıyla anılmaktadır. Bkz. **Mukaddime**, I, s. 100.

³⁸ W. Barthold, **a.g.e.**, s. 236–237.

³⁹ 1384'te Kahire'yi ziyaret eden Frescobaldi, Berkuk ile görüşmesi esnasında onun Rum asıllı olduğu zannına kapılarak, babası Anas'ın, Berkuk'un sultan olmasını temin için İslâmiyeti kabul ettiğine dair bir iddiada bulunur. Bkz. Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 40.

Berkuk, kısa süre sonra gerçekten de Mısır Memlûklerinin Sultan'ı olmuş ve buradaki Türk varlığını devam ettirmiştir. Onun oğlu Ferec de bu hâkimiyet silsilesinin ikinci zincirini oluşturmuştur.

Ferec b. Berkuk'un annesi hakkında kaynaklarda belirtildiği üzere Şirin isimli Rum bir cariye olduğu malumatı vardır⁴⁰. Ortaçağ'da Batı Dünyası Anadolu yarımadasının Türk yurdu olduğunu II. Haçlı Seferi (1147–1149) sonucunda kabul etmiş ve bu bölgeyi bizzat kendileri "Turkhia, Turquia"⁴¹ (=Türkiye)" olarak adlandırmışlardır⁴². Diğer taraftan geçmişten başlayarak çok uzun bir süre Anadolu Yarımadası, İslâm kaynakları tarafından "Diyâr-ı Rum" yani Rum Diyârı olarak tesmiye edilmiştir. Elbette Doğu toplumlarının bu atfı, bölgenin önceki sakinlerine binaen olmuş ancak bu tâbir mekân adı olarak kullanılagelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin coğrafi konumunun da bu adlandırmada rolü olduğu muhakkaktır. Kaynaklarda belirtilen "... Rum'dur..." ibaresi de Şirin'in Türkiye'den esaret yoluyla Mısır'a getirildiğini göstermektedir. Onun, oğlu Ferec'in hükümdarlığı sırasında oğlu ile Rum asıllı olduğu bilinen İbn Tanrıverdi⁴³ arasındaki husumette ikincisi lehinde taraf olması ve oğlunu bu yönde ikna etmesi Şirin'in de Rum asıllı olduğu hususunu teyid etmektedir. Kaynaklarda Honda Kübrâ unvanıyla bilinen Şirin Hanım 803 yılının Zû'l-Hicce ayında vefat etmiş ve ez-Zâhiriyyetü'l-Berkûkiyye medresesine defnedilmiştir⁴⁴.

⁴⁰ Kaynaklarda geçen ibare " وأمه أم ولد رومية تسمى شيرين " şeklindedir; Es-Sehâvi, **ed-Dav'ü'l-Lâmi'** li ehli'l-Karni't-Tâsi', III, Lübnan, s. 168; Kalkaşandî, **Meâsirü'l-İnâfe**, II, Beyrut, 1980, s. 188; **En-Nücûm**, s. 168.

⁴¹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 2002, s. 183.

⁴² Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi**, II, Çorum, 2003, s. 142.

⁴³ İbn Tanrıverdi, **El-Menhelü's-Sâfi ve'l-Mustevfi Ba'de'l-Vâfi**, IV, neşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire, 1985, s. 31-41; R. Şeşen, **a.g.e.**, s. 219; Ş. Günaltay, **a.g.e.**, s. 390; J. Sauvaget ise Tanrıverdi'nin "Allah verdi" anlamında ve bu ismin sahibinin Rum ırkından olduğunu belirtmiştir. Bkz. J. Sauvaget, **a.g.m.**, s. 44-47; İbn Tangribidî ve Şirin'in Rum olduğu yönündeki bilgi için bkz. K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 46.

⁴⁴ El-'Aynî, **'İkdü'l-Cûmân fî Tarihi Ehli'z- Zaman**, XIX, Nurosmâniye Nûshası, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 2396, s. 133.

Sultan Berkuk'un Şirin Hanım'dan başka cariye ve zevceleri olduğu gibi en büyüğü Ferec olmak üzere diğerleri sırasıyla Abdülaziz ve İbrahim'dir. Bunlardan, Ferec'in I. saltanatının sonunda kısa bir süre tahta çıkan Melik en-Nâsir İzzüddin Abdülaziz b. Berkuk hakkında ileride bilgi verilecektir. Diğer oğlu Emîr Nâsiru'd-Din Muhammed, Berkuk'un tahta geçişine kadar yakın arkadaşı olan Zeynuddin Berke el-Çobanî'nin ıktına sahipti. Onunla ilgili son bilgi ise 797 / 1394–1395'te vefat ettiği yönündedir. Berkuk'un diğer bir oğlu İbrahim b. Ez-Zâhir Berkuk hakkında ise fazlaca malumatımız yoktur⁴⁵.

B- Ferec b. Berkuk'un Doğum Tarihi ve İsminin Manası

Ferec b. Berkuk 791 (1389) senesinde Kahire'de doğmuştur⁴⁶. Türk töresine uygun olarak Ferec'in ilk adı Bulgak “بلغاك” ‘tır⁴⁷. Divanü Lügati't-Türk'e göre Bulgak, erkek adlarından olup “Düşman gelmesi üzerine halk arasına düşen karışıklık” manasına gelmektedir⁴⁸. Onun bu adı alması devrin

⁴⁵ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 113; K. Y. Koprman, Sultan Ferec'in ikinci saltanatında ümera arasındaki rekabeti önleyeceği düşüncesiyle iki kardeşini öldürttüğünü belirtmektedir. Bu kardeşlerden biri emîrlerin tahta çıkardığı Abdü'l-'Aziz b. Berkuk, diğeri ise İbrahim b. Ez-Zâhir Berkuk olmalıdır. Bkz. *a.g.m.*, s. 516.

⁴⁶ Ferec'in doğum tarihini diğerlerinden farklı olarak Sobernheim 1386 olarak göstermiştir. Bkz. Sobernheim, *Ferec, İ.A., IV*, İstanbul, 1945, s. 335.

⁴⁷ Türk töresine göre çocuğa, yaptığı bir işe mukabil o işi hatırlatan bir isim verilirdi. Bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, 1971, s. 14. (Boğaç Han hikâyesi); Burada da Berkuk'un mahpusluğu ve devletin içinde bulunduğu kargaşa ortamı önce “Bulgak”, daha sonra da devletin yeniden kontrol altına alınması ile kavuşulan ferahlık “Ferec” adıyla evlatta yaşatılmıştır. Ayrıca devletin temeli kabul edilen ailede olduğu gibi boy adlarında dahi boyların siyasî ve sosyal hususiyetleri dikkate alınır buna göre isimlendirmeler yapılır. Bkz. İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 230; Türklerde ad verme töreni hakkında bkz. Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1989, s. 159, 238, 316–318.

⁴⁸ Divanü Lügati't-Türk'te Bulgaş kelimesi Bulgak ile aynı şekilde tanımlanmıştır. Sözü az söylemekle emrolunan kişi için şu söz söylenmiştir: “Bulgak öküş bolsa kaçan bilgini yiter, Yañşak telim sayrabâni tamgak katar.” (Karışıklık çok olursa bilifi kaybolur. Yañşak çok söylerse ağzının kurumasından çenesi yorulur.) Bu sav, sözü az söylemekle emrolunan kişi için kullanılır. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugâti't-Türk, I*, (çev. Besim Atalay), Ankara,

iç karışıklıklar içinde olduğunun kanıtıdır. Çünkü babası Berkuk, muhalifleri tarafından çıkarılan isyan sonucu Kerek'te hapsedildiği sırada oğlunun dünyaya geldiğini haber almış ve Ferec'e ilk olarak Bulgak adını vermiştir⁴⁹. Sultan Ferec'in doğum yılı hakkında muasır kaynaklarda net bir bilgi olmasına rağmen aynı kaynaklarda gün ve ay olarak kesin bir tarih verilmemiştir. Bu durum memlûk tarihi ile ilgili yapılan tetkiklerde onun saltanat yaşı hakkında farklı fikirlerin oluşmasına neden olmuştur⁵⁰. Ancak Ferec'in 791 senesinde doğduğu, bu tarihte babası Sultan Berkuk'un bu yıl sonuna kadar Kerek kalesinde hapis tutulması ve ona babasının mahpus hayatına dair "Bulgak" adının verilmesi bu yıl içinde doğduğuna işaret etmektedir. Sultan Ferec'in yaşını tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Cemâziye'l-Âhir ayı içerisinde babası hapsedilmişken, ona verilen bu isme de binaen durumun Berkuk aleyhine olduğu bu ay içerisinde doğduğu düşünülmektedir. Sultan Berkuk'un ona bu ismi verme nedeninin,

1985, s. 467; Ayrıca Altınorda Devleti'nde de, Sayın Han Sülâlesi'nin sona erişiyile meydana gelen fetret sırasında (1360–1379) Altınorda tahtı üzerinde hak iddia eden hanedan üyeleri, uzun yıllar sürececek bir karışıklığa sebep olmuşlardı. Atınorda tarihinde bu devir "Bulkak Devri" olarak zikredilmektedir. Bkz. Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusu", **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 295–306; Kültigin Âbidesi Kuzey Cephesi 4. satırda "Tokuz Oğuz budun kentü budunum erti. Tengri yir *bulgakın* üçün yağı boldı. Bir yılka biş yolu süngüşdümüz." (Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık.) Bkz. Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970, s. 58. (13); Faruk Sümer, "Memlûkler ve Türk Tarihi, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, IV/46, 1990, s. 5.

⁴⁹ **En-Nücûm**, XII, s. 168; **Ed-Dav'ü'l-Lâmi'**, s. 168; K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 13.

⁵⁰ K. Y. Koprman ile C. Kanat, Sultan Ferec'in tahta cûlûsunda yaşının 12 olduğunu kaydederler. Bkz. K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 23; aynı bilgi için Bkz., **Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382–1447)**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, 91; İ. H. Uzunçarşılı ise 14 yaşında olduğunu belirtirken İ. Yiğit, 10 yaşında olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, 1988, s. 306; İsmail Yiğit, "Memlûkler (648–923/1250–1517)", **Siyasî, Dîni, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi**, VII, İstanbul, 1991, s. 106; M. G. Demambynes, diğerlerinden farklı olarak Ferec'in yaşının 11 veya 13 olduğunu söylerken ihtimalli bir bilgi vermiştir. Bkz. **Mélanges Gaudefroy Demambynes, Memlûkler Devrinde Suriye**, Basılmamış, TTK, Ktp. terc. nr. 15, s. 7.

saltanatının özellikle son yıllarının, iç karışıklık ve mücadele içinde geçmesi ile ilgili olmalıdır. Türk kültüründeki “çocuk ismi üzerine doğar” anlayışı burada da ortaya çıkmıştır. Ancak Berkuk, hapis hayatı sona erdiği zaman ise buna binaen oğlunun adını Ferec olarak değiştirmiştir.

Ferec " فرج " , Arapça bir kelime olup “ferahlık, ferahlamak, rahatlamak” anlamlarına gelmektedir. Berkuk’un bu dileğine rağmen Memlûk Devleti’ndeki karışıklıklar son bulmamış, aksine Ferec döneminde daha da şiddetlenerek devam etmiştir.

Sultan Berkuk’un ulemadan, sırayla oğulları üzerine biat etmelerini istemesi ve Ferec’in, burada ön plana çıkması dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkar. Ferec’in diğer kardeşlerine karşı baskın olan özelliği ne olabilir? Üstelik onun çocuk yaşta hükümdar olmasının gerekçesi nedir? Elbette Türk tarihinde örneklerine çokça rastladığımız hanedan azasının hükümdar olma yetkisi küçük yaşta da olsa söz konusu olmuştur⁵¹. Fakat incelediğimiz sahada bu durum farklı bir özellik göstermektedir. Çünkü Memlûklerde, Beşler Emîrliğinden başlayarak Onlar ve Yüzler Emîrliğine kabiliyeti nisbetinde yükselebilen her bir memlûkün “Sultan” olabilmesi mümkündür. Fakat Ferec tahta geçtiğinde henüz yaşının küçük olmasından dolayı herhangi bir siyasî ve askeri başarısının olması mümkün değildir. Buna rağmen Berkuk hem Türk hem de Moğol geleneklerine uygun olarak oğlu Ferec’i veraset sistemini işleme koyarak “Sultan” ilan etmiştir⁵².

C- Ferec b. Berkuk’un Yetiştirilmesi

791 (1389) 'de Kahire’de doğan Ferec b. Berkuk yaklaşık on iki yıl sonra yine burada tahta geçmiştir. Babasının ölümünden az önce kendisinin

⁵¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 355–365; S. Koca, a.g.e., s. 70.

⁵² George Vernadsky, Cengiz Han yasasının, Mısır’da özellikle Makrîzî tarafından çok iyi bilindiğine işaret etmektedir. Bkz. “Cengiz Han Yasası”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944, s. 109–110; Medhal, s. 298; Hükümdarlık yetkisi ve veraset sistemi hakkında IV. Bölüm’de daha detaylı bilgi verilmektedir.

varis seçilmesi tamamen babasının isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Çocuk yaşta tahta geçmesi nedeniyle onunla ilgili herhangi bir askeri ve siyasî kabiliyetten bahsedemiyoruz. Belki de Ferec'in talihsizliği bu eğitimlerden yoksun olarak göreve gelmiş olmasıdır. Nitekim diğer kardeşleri arasından tercihen Sultan olan Ferec'in, tahtta kalış süresi dikkate alınacak olunursa bu durum daha iyi değerlendirilecektir⁵³. Sultan Ferec'in eğitimi ile ilgilenenlerden birisi Osmanlı Devleti'nde dînî ve sosyal bir ihtilal hareketinin başı olan Bedreddin Simâvi (1358/1365–1420)'dir. Edirne'nin Simavna Kazası Kâdisının oğlu olan Bedreddin Simâvî; Bursa, Konya ve Aksaray'da medrese tahsili yaptıktan sonra Kahire'ye gitti. Burada Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 1413) ile Mübarekşah Mantıkî'den (öl. 1413) dersler alarak yüksek tahsilini de tamamladı. Kahire'de Şeyh Hüseyin Ahlatî'ye intisab etmiş ve onun ölümünden sonra da yerine şeyh olmuş bu arada Mısır'da Memlûk Sultan'ı Ferec b. Berkuk'a da muallimlik etmiştir⁵⁴.

D- Sultan Berkuk'un Ferec'i Veliaht Tayin Etmesi

Mısır'da Türk hâkimiyetinin ikinci kısmını teşkil eden Burcî Memlûklerinin ilk Sultan'ı Melik ez-Zâhir Ebu Said Seyfû'd-Din Berkuk (I. Saltanatı: 26 Kasım 1382 – 2 Haziran 1389 / II. Saltanatı: 1 Şubat 1390 – 20 Haziran 1399) 'un idari ve askeri özelliklerinin yanısıra zamanının ilmî faaliyetlerine de aşina olduğu bilinmektedir⁵⁵. Onun devri Memlûklerin tekrar Ortadoğu'da etkin bir güç haline geldiği dönemdir. Berkuk'un dışarıda elde ettiği başarılı icraatlerine rağmen devlet içindeki çalkantılar, Memlûk tarihinin diğer dönemlerinde olduğu gibi onun döneminde de sürmüştü ve ölümünden sonra bu durum artarak devam etmiştir.

⁵³ S. Özbek, "Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatû's-Sudûr'un Değerlendirilmesi", **Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan**, Ankara, 2003, s. 503.

⁵⁴ Şerefeddin Yaltkaya, "Bedreddin Simâvî", **İ.A. II**, İstanbul, 1943, s. 444; İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 254; İ. H. Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, I, İstanbul, 1988, s. 228.

⁵⁵ Erzurumlu Darîr tarafından kaleme alınan "**Sîretü'n-Nebî**" adlı eser Sultan Berkuk'un isteği üzerine yazılmıştır. Bkz. Leyla Karahan, **Erzurumlu Darîr**, İstanbul, 1995, s. 17.

Sultan Berkuk 801 senesi Şevval ayının 5. Salı günü (10 Haziran 1399) Kal'atü'l-Cebel önünde mızrak talimi yaptığı sırada rahatsızlanarak yatağa düştü⁵⁶. Sultan Berkuk bu halde iken başta Halife el-Mütevekkil Alallâh Ebu Abdullah Muhammed el-Abbasi⁵⁷ olmak üzere, Mısır Baş Kâdıları⁵⁸; Sadrüddin Muhammed b. İbrahim el-Münâvi eş-Şâfi, Cemalüddin Yusuf el-Malatî el-Hanefî, Veliyyüddîn Abdurrahman b. Haldun el-Mâlikî⁵⁹ ve Burhanüddin İbrahim b. Nasrullah el-Askalanî el-Hanbelî'yi Kal'atü'l-Cebel'e davet etti. Sultan Berkuk, bu imamlardan; sıra ile Ferec, Abdülaziz ve İbrahim'e biat etmelerini istedi⁶⁰. Bu biat merasimini müteakip vasiyetnamesini onlara teslim etti. Berkuk, oğullarını dört sünî mezhep imamının nezdinde tertip edilen merasimle veliaht tayin etmiş ve bu veliaht tayinine dînî-manevî bir mahiyet kazandırmıştır. Onun arzusu üzerine halka da okunan bu vasiyetnamede, Halife bütün işlerin nâzırı olarak gösterilmiş, Ferec'in ise saltanata geçmesi arzu edilmiştir⁶¹. Bu vazifenin ardından 801 yılının Şevval'in 15. Cuma gecesi (20 Haziran 1399) Sultan Berkuk vefat etmiştir⁶².

Sultan Berkuk'un vefatından sonra Halife Mütevekkil Alallâh ile beraber Şeyhü'l-İslâm Siracüddin Ömer Bulkinî ve dört mezhep Kâdısı İstabl-

⁵⁶ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 112.

⁵⁷ **En-Nücûm**, XII, s.170; Ali Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", **Belleten**, LV/214, Ankara, 1991, s. 629-632.

⁵⁸ İbn Haldun, Mısır'da dört mezhep kadılığıının en yüksek makamının Mâlikî başkadılığı olduğunu ifade eder. Bkz. **Mukaddime**, I, s. 43.

⁵⁹ İbn Haldun'a Mısır'da kadılık yapmış olması nedeniyle "Veliyyüddîn" ünvanı verilmiştir. Bkz. **Mukaddime**, I, s. 16.

⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, sultanın veliaht tayin etme merasimi ile ilgili olarak ümeranın ictima ve tasdikinin esas alındığını, halifenin bu seçimi onayladığını ayrıca bu tasdik işine dînî ve hukukî cihetten halifenin muavinleri olan dört Mezhep (قا ضى القضاء) kadısının şahit olarak bulunduklarını belirtmektedir. Bkz. **Medhal**, s.302.

⁶¹ El-Hatîb el-Cevherî Ali b. Davud es-Sayrâfî, **Nüzhetü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fî Tevârîhi'z-Zamân**, II, neşr, Hasan Habeşî, Kahire, 1970, s. 5.

⁶² **Es-Sulûk**, III, s. 959; Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî İbn Hâcer, **İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr**, II, neşr. Dr. Hasan Habeşî, Kahire, 1971, s. 49.

ı Sultanî'ye girdiler. Halife, "Harraka" diye adlandırılan salonun ortasına kendisi için halı döşenmiş kısma oturdu. Sonra Ferec b. Berkuk salona girdi ve halifenini önüne oturdu. Şeyhü'l-İslâm, Ferec'e "sinn-i rüşde vasıl olup olmadığını" sordu. Ferec'in müsbet cevap vermesi üzerine halife de hutbe okuyup bir ahidnâme verdi. Halifenin yanına Ferec b. Berkuk'un tahtı kuruldu. Emîrlar ve Kâdılar rütbelerine göre yerlerini aldılar. Halifeye taklîd-i saltanat (saltanat tevcihi) olarak bin altın ile bir top İskenderiye kumaşı hediye edildi⁶³. Bu şekilde hükümdarlığı tasdik edilen Ferec b. Berkuk, Memlûk Devleti'nin yeni Sultan'ı oldu. Bu merasimin ardından ümera, Berkuk'un vasiyetinin tatbiki için Atabekü'l-Asakir Ayıtmış⁶⁴ el-Becasi'nin evinde toplandı⁶⁵.

Vasiyetname'ye göre; Ferec'e 1.400.000 dinar, aynı kıymette yiyecek-giyecek, 500 deve, 6000 katır bırakıldı. Zevce ve cariyelerine de 220.000 dinar kalmıştır⁶⁶. Sultan Berkuk'un ölümünü takiben oğlu Ferec'in tahta çıktığında henüz on iki yaşında olması onun tek başına hükmedebilme gücünü de ortadan kaldırmıştır. Bu sebepten Sultan Berkuk'un Atabekü'l-Asakir'i⁶⁷ olan Ayıtmış el-Becasi ve Emîr İbn Tanrıverdi, Berkuk tarafından Ferec'in vasisi tayin edilmiştir⁶⁸. Onların tercih edilme nedeni öncelikle

⁶³ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 7-8; *Medhal*, s. 306.

⁶⁴ *El-Menhelü's-Sâfi*, III, neşr. Dr. Nebil Muhammed 'Abdülaziz, s. 142-151; J. Sauvaget'in yaptığı çalışmaya göre اَيْتَمَشْ "Ayıtmış, Ayıtmış" "yaptı veya söyledi" anlamına gelmektedir. Yine aynı makalede Ayıtmış'ın çerkes isimlerinden olduğunu belirtmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s. 39.

⁶⁵ *'İkdü'l-Cümân*, s. 61; *Nüzhetü'n-Nüfûs*, s. 5; *En-Nücûm*, XII, s. 169.

⁶⁶ *Es-Sulûk*, III, s. 961, *'İkdü'l-Cümân*, s. 61; Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁷ Ş. Tekindağ'ın belirttiğine göre Atabek tabiri ; "...Sultan evlatları üzerinde mürebbi ..." anlamındadır ve ilk olarak Orhun abidelerinin yazarı "Atsız" lakaplı Yuluğ Tigin'in mensup olduğu sınıfa izafeten bu tabir kullanılmıştır. *a.g.e.*, s. 133; Ayrıca bkz. Fuad Köprülü, "Ata", *İ.A.*, I, İstanbul, 1940, s. 715.

⁶⁸ İslâm fıkhrına göre küçük yaşta Sultan olan birine vekil tayin etmek gerekir. Çünkü resmîyette iktidar Sultanın elinde ise de çocuk sultan, velayetine sahip olmadığından hâkim atamak, Cuma namazının kılınmasına izin vermek gibi fonksiyonları yerine getiremez. "Sultan ölüp de küçük oğlu yerine geçirildiği takdirde işlerin idaresi için bir vali atamak gerekir. Bu vali, çocuk sultana bağlı olur. Resmîyette sultan olarak çocuk görünse de pratikte işleri

Berkuk'a olan yakınlıklarıdır. Elbette tek başına bu yeterli olmamıştır. Ayıtmış el-Becasi'nin yaşça büyük olması, bilgisi, siyasî tecrübesi, askerliği vesair özellikleri herhangi bir mukavemete neden olmaksızın onu vasi olarak ön plana çıkarmıştır. Berkuk'un bu anlamda oldukça yerinde bir karar verdiği düşünülebilir. Ayıtmış el-Becasi, Berkuk'un Memâlik-i Sultâniye arasında yer alan çerkes memlûklerinden biridir. Onun vesayeti ile birlikte Memlûk Devleti'nin istikrarlı yönetimi Sultan Berkuk dönemindeki gibi kısa bir süre de olsa devam etmiştir⁶⁹. Ayıtmış'ın engin devlet tecrübesinin yönetim üzerinde olumlu etkisi bir gerçek ise de aynı oranda da olumsuzluklar baş göstermiştir. Zira onun vasi olarak tayin edilmesi diğer memlûklerin önce içten içe sonra ise açıktan açığa muhalefet etmelerine neden olmuştur. Ayrıca Sultan'ın yaşının küçük olması diğer emîrlerin onun üzerinde baskı kurmaları sonucunu doğurmuştur. Bu faaliyetler ilk etapta bazı tedbirler alınarak engellenmeye çalışıldıysa da daha sonra Ayıtmış aleyhine değişecektir.

II- Ferec'in Atabekü'l-Asakir Ayıtmış ile Emir Tanrıverdi'nin Himayesinde Tahta Çıkışı

Ferec b. Berkuk, "el-Melik en-Nâsır Zeynu'd-Din Nâsıru'd-Din Ebu's-Sa'adât" lakâbıyla 801 senesi 16 Şevval 801 tarihinde Cumartesi günü (21 Haziran 1399) Memlûk Sultan'ı olmuştur⁷⁰. Daha önce de belirtildiği üzere Sultan Ferec, yaşının küçük olması nedeniyle Ayıtmış el-Becasi vesayetinde

vali yürütür. Zira çocuk kendi velayetine sahip olmadığı için hâkim atamak, Cuma namazı kılınmasına izin vermek gibi fonksiyonları yerine getiremez." Bkz. İbnü'l-Bezaz el-Kerderî, **el-Fetâva'l-Bezzâziyye**, V, Beyrut, 1986, s. 130; İbn Nüceym, **el-Esbah ve'n-Nazâir**, Beyrut, 1985, s. 307; İbn Abidin, **Raddü'l-Muhtâr**, I, Beyrut, 1987, s. 369; **Medhal**, s. 306.

⁶⁹ **El-A'lam**, s. 340.

⁷⁰ **'İkdü'l-Cümân**, s. 59–60; **Es-Sulûk**, III, s. 961; **En-Nücûm**, XII, s. 168–173; **Nüzhetü'n-Nüfûs**, s. 6–8; **İnbâü'l-Gumr**, s. 50; Solak-zâde Mehmed Herdemî Çelebi, **Solakzâde Tarihi**, I, (Haz. Vahit Çabuk), Ankara, 1989, s. 91; Johannes Schiltberger, Sultan Berkuk'un ölümünden sonra yerine geçen kişinin adının Joseph (Yusuf) olduğunu bildirirse de bu bilgi tamamen yanlıştır. Bkz. "Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394–1427", **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)**, (çev. Turgut Akpınar), İstanbul, 1995, s. 62.

tahta çıkmıştır. Ayıtmış ile birlikte adından özellikle bahsetmemiz gereken biri daha vardır ki o da Emîr İbn Tanrıverdi'dir⁷¹. O da tıpkı Ayıtmış gibi Atabekü'l-Asâkir mertebesine ulaşmış ve Sultan Ferec'e vasi olarak tayin edilmiştir. İbn Tanrıverdi'nin Sultan Ferec ile ilişkisi tezatlarla doludur. Siyasî olayları incelediğimizde göreceğimiz gibi bu duruma rağmen İbn Tanrıverdi memlûk yönetiminin vazgeçilmez devlet adamlarından biri olmaya devam edecektir. Bu durum tıpkı İbn Tanrıverdi'nin de Berkuk tarafından yetiştirilmesi ve sadakatini ona ispatlamasından kaynaklanmıştır.

Memlûk Devleti'nde veraset sistemi var olmasına rağmen Kalavun Hanedanı⁷² dışında düzenli olarak uygulanmamıştır⁷³. Ferec ile bu usulün tekrar etmesi uygulamanın yeniden başladığını gösterse de ondan sonra bu uygulamaya riayet edilmediği de anlaşılabacaktır. Zira Memlûk Devleti'nde bahis konusu ettiğimiz bir veraset anlayışı olduğu ve her emîrin "Sultan" olabilme hakkı nedeniyle Ferec b. Berkuk döneminin çalkantılar içinde geçtiğidir. Hatta Sultan'ın küçük yaşta olması ve otoritesini tam olarak tesis edememesi, emîrlar arasında rekabet boyutunu daha da artırmıştır. Bunun ilk örneği Ayıtmış'a karşı diğer emîrların Sultan Ferec üzerinde etkili olma çabaları ile açığa çıkacaktır.

Sultan Ferec'in tecrübesizliği yanında usta bir siyasetçi olan Ayıtmış, onun bu eksikliğini kendi tecrübesi ve bilgisi ile gidermiştir. Devlet yönetimini Berkuk devrindeki gibi "Sultan adına" idare eden Ayıtmış, diğer emîrlari de yönetimden uzaklaştırmayarak onların itaatini sağlamıştır. Fakat bazı emîrların bu durumdan rahatsız olmaları yine de engellenememiştir. Zira bu

⁷¹ Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 390; R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 219.

⁷² 12 Memlûk Sultanından oluşan Kalavun Hanedanı, Bahri Memlûklerinde uzun bir süre yönetimde kalmıştır. Bu dönem kesintilerle birlikte yaklaşık doksan dokuz yıl olarak ifade edilebilir. (678–792/1290–1390) Kalavunlar saltanatı hakkında bkz. A. Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk ÜİFD*, S. 9, Erzurum, 1990, s. 274.

⁷³ Memlûk Sultanlarının saltanata gelmeleri, diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi irsiyetle ilgili değildir. Çünkü bunların hükümdar ailesine mensup olmak gibi bir üstünlükleri yoktur. Bkz. A. Aktan, *a.g.m.*, s. 272.

emîrler, küçük Sultan üzerinde etkili olmaya çalışarak daha fazla güç kazanmak arzusu ile sorun çıkarmışlardır. Atabekü'l-Asâkir Ayıtmış bunlara karşı tedbir olarak azil, tayin ve hapis gibi uygulamalarda bulunmuştur. Boşalan mevkilere de güvenilir kişileri getirerek Kahire'de duruma hâkim olmaya çalıştıysa da muhalefetin bu şekilde sona erdiğini söyleyemiyoruz.

II. BÖLÜM

SULTAN el- MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK DEVİRİ İÇ OLAYLARI

I- FEREC b. BERKUK'UN I. SALTANATI

(16 Şevval 801/21 Haziran 1399–25 Rebî'u'l-Evvel 808/22 Eylül 1405)

Çerkes Memlûkleri zamanında Hoşkadem ve Temürboğa haricinde diğer Memlûk hükümdarları çerkes aslındandır⁷⁴. Bu durum elbette Çerkes hâkimiyetine muhalif grupları zaman zaman ön plana çıkarmıştır. Çerkeslerin, hükümdarlığı devraldıkları Türk memlûkleri başta olmak üzere, hepsinde mevcut olan “hâkimiyet tutkusu” sebebiyle ve daha başka nedenlerden ötürü ortaya çıkan bu durum Memlûk Devleti'nin en büyük zaaflarından biri olmuştur⁷⁵.

A- Ferec b. Berkuk ve Ayıtmış Mücadelesi

Kahire'de, başta Ayıtmış olmak üzere bazı emîrlerin vesayeti altında tahta geçen Ferec'in küçük olmasından yararlanmak isteyen ve Ayıtmış'ın Sultan üzerindeki etkisini kendileri için tehlikeli gören Yeşbek el-Hazînedâr ile Emîr Sûdûn, Ferec'in vesâyete ihtiyacı olmadığını öne sürerek bir karar çıkarttılar ve bunu Kâdılara tasdîk ettirdiler⁷⁶.

⁷⁴ K. Y. Koprıman, Melik ez-Zâhir Seyfeddin Hoşkadem (28 Haziran 1461–9 Ekim 1467) ile Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Temurboğa (4 Aralık 1467 / 31 Ocak 1468)'nın Rum asıllı olduklarının ifade eder. Bkz., a.g.e., s. 13; Aynı bilgi için bkz. K. Philip Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, IV**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980, s.1125.

⁷⁵ Bu memlûk grupları, bağlı oldukları reisin adını alırlar. Bunlar: “Yulbugaviyya (Yelboğa), Zahirîyya, Zayniyya, Eşrafiyya, Mintaşîyya, Beydamuriyya, Nâsiriyya, Mûeyyediyya (Çekemiyya, Nevruziyya), Eşrafiyya (Barsbay), Tatariyya, Karanîsa (Kayıtbay)”. Bkz. Ş. Tekindağ, “Memlûk Sultanlığına Toplu Bakış”, **İÜFTD, XXV**, 1971, s. 7.

⁷⁶ **Es-Sulûk, III**, s. 982.

İdari ve mülki teşkilât bakımından Dimaşk Nâib es-Saltana'sı, Mısır Nâib es-Saltanalığının küçük bir numunesi idi. Memlûk Sultanlığının en önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilen Dimaşk Nâibliği, Berkuk devrinden itibaren ayrı bir önem kazanmıştır⁷⁷. Bu niyabetin başında bulunup bir ihtiyati tedbir olarak sık sık değiştirilmesine lüzum görülen nâibler derece, teşkilât ve unvan itibari ile Mısır Nâib es-Saltana'sı ile aynı haklara sahipti. Bu yüzden zayıf bir Memlûk Sultan'ına karşı güçlü bir Dimaşk Nâibinin isyanı içteki emîrlerin muhalefetiyle de birleşince bir arbede kaçınılmaz görünüyordu. Nitekim 802 yılı Rebîu'l-Evvel ayı (1399 Kasım) başlarında yeni ve genç Sultan Ferec'in emîrleri ile eski ve kıdemli az-Zâhiriyya emîrleri arasında ihtilaf çıktı. Çünkü yeni ve genç emîrler, memleketin idaresinde kendi sözlerinin geçerli olmasını ve geliri fazla olan ıkta'ların kendilerine verilmesini istiyorlardı. Bu amaçla Sultan'a emîr ve nehyin kendi elinde olması gerektiğini öğütleyip, Ayıtmış'ın kendi arkadaşlarından başka kimseyi gözünün görmediğini bunlardan özellikle kendi Devâddâr'ı ve Hazinedâr'ı Güzel Acrûd'u kayırdığını söylediler. Bunun üzerine 6 Rebîu'l-Evvel 802 tarihinde Perşembe günü (6 Kasım 1399) Sultan'ın katında toplandılar ve halifeyi de getirdiler. Halife gelince; Ferec, Ayıtmış'a: "Ben artık âkil bâliğ oldum. Beni râşid ilan etmenizi istiyorum" dedi⁷⁸. Bunun üzerine Kâdılar ve fetva ehlini getirdiler. Onlar da Ferec'in rüşde erdiğini kabul ve ilan ettiler. Bunun akabinde Ayıtmış'a memleketin idaresi hakkında artık söz söylememesini, Berkuk'un yaptığı gibi herhangi bir mühim mesele için kendisine danışılmak üzere çağırıldığı zaman diğer emîrler gibi Sultan'ın hizmetine koşmasını söylediler. Bundan sonra emîrler iki fırkaya ayrılmış oldu. Birinci fırka, genç çerkes emîrleri ile bunlara katılanlar olup başlarında Yeşbek el-Haznedar bulunuyordu. Diğer fırka ise, başında Ayıtmış'ın bulunduğu al-Memâlik al-Sultâniyya'dan büyük ve küçük emîrlerin çoğu ile

⁷⁷ Ş. Tekindağ, a.g.e., s.136.

⁷⁸ "يا عمالنا قد أدركت وأريد أن أشهد" Bkz. Es-Sulûk, III, s. 985; En-Nücûm, XII, s. 183-184.

memlûkler ve çerkeslerden bir bölük emîr ve Evladü'n-Nâs'tan bazı emîrlerden müteşekkildi⁷⁹.

10 Rebiu'l-Âhir 802 tarihinde, Pazartesi günü (10 Aralık 1399) Kahire'de Kal'atü'l-Cebel'de iki fırka arasında vuku' bulan şiddetli vuruşma neticesinde Ayıtmış ve yanındakiler yenilip beş yüz kişilik bir toplulukla kaçtılar. Ayıtmış ve yanındakilerin sayısı başlangıçta on beş bin kişi iken beş yüze düşmüştü. Askerlerinin gâlipler yanında yer almasından dolayı yenilerek buradan ayrılan Ayıtmış, Dimaşk'a doğru harekete geçti. Bu sırada Dimaşk Nâibi Tenem el-Hasanî ise Hama'yı kuşatmaktaydı. Ayıtmış'ın Dimaşk'a geldiğini öğrenen Tenem onu karşılayarak izzet ve ikramda bulundu⁸⁰.

a- Ferec b. Berkuk'un I. Suriye Seferi (8 Receb 802 / 5 Mart 1400)

Sultan Ferec'in saltanatının ilk yıllarında başlayan iktidar oyunları uzun yıllar devam edecektir. Dimaşk Nâibliğinin önemi ve gücü Ferec'in hem saltanatına hem de hayatına mal olacak olaylara sahne olacaktır. Bu hadiselerin ilkinin oluşturan Ayıtmış'ın Sultan'a asi olması ve Dimaşk Nâibi Tenem el-Hasanî ile birleşerek isyankar tavrına devam etmesi Ferec'in bu asi nâibleri te'dib için sefere çıkmasına neden oldu. Bu amaçla Memlûk Sultan'ı Ferec b. Berkuk, 802 yılı Receb'in 8'inde (5 Mart 1400) Cuma günü, yanında Halife Mütevekkil de olmak üzere Reydâniyye'den harekete geçti⁸¹. Sultan'dan bir gün önce de Nevruz el-Hâfızî ve Şeyh el-Mahmûdî, öncü birliklerle yola çıkmışlardı. Bu birlikler, Gazze yakınlarındaki Tell Accûl'da Tenem'in Nâibi Akboğa el-Lekâş ve yanındakilerle karşı karşıya geldiler. Öncü birliklerinin üstünlüğü ile sonuçlanan çarpışmada Akboğa el-Lekkâş yaralandı ve Remle'ye doğru kaçtılar⁸².

⁷⁹ En-Nücûm, XII, s. 184; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 23–24.

⁸⁰ K. Y. Koprman, a.g.e., s. 25.

⁸¹ Meâsirü'l-İnâfe, II, s. 191; En-Nücûm, XII, s. 200.

⁸² Es-Sulûk, III, s. 1007; En-Nücûm, XII, s. 190; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 25.

Sultan, Şâfi Baş Kâdısı Sadrüddin Muhammed b. İbrahim el- Münâvi'yi Tenem'e göndererek⁸³ onu itaate davet etti ise de Receb'in 19'u Salı günü Tenem'e giden Baş Kâdı, Perşembe günü döndüğü zaman Tenem'in kendisini iyi bir şekilde karşıladığını, ancak onun itaate girmekten kaçındığını söyledi. Tenem, Sultan'a bir de mektup göndermişti. Mektubunda, Sultan'a itaate devam edeceğini bildiriyor ancak bunun için bazı şartlar ileri sürüyordu. Ferec bu şartları kabul etmeyerek ona, harbe hazır olması için bir mektup gönderdi⁸⁴. Böylece iki taraf Receb'in 23'ünde Cumartesi günü (20 Mart 1400) karşı karşıya geldiler⁸⁵. Tenem el-Hasenî, Ayıtmış el-Becâsî, İbn Tanrıverdi'nin karşı saflarda olduğu savaş sonunda bunlar yenildi. Başta Tenem olmak üzere onunla birlik olan ümeradan bazıları yakalandı ve hapsedildiler⁸⁶. Ayıtmış ve diğer emîrlere ise Dimaşk'a doğru kaçtılar. Sultan, Yeşbek Hazinedâr'ın tavsiyesiyle Tenem'in Dimaşk kalesi Nâibi olarak bıraktığı Akboğa el-Lekâş'a hitaben mektup yazdırarak Ayıtmış ve arkadaşlarına, orada sığınma hakkı tanımamasını ve kaleyi kendi adamlarına teslim etmesini bildirdi. Nâib, buna uyarak Ayıtmış ve arkadaşlarını yakaladı. Arkalarından gelen emîrlere de onların yakalanışına nezaret ettiler⁸⁷.

Sultan Ferec, 2 Şa'ban 802 tarihinde Pazartesi günü (29 Mart 1400) Dimaşk'a girdi⁸⁸. Üç gün sonra, yakalanan emîrlerin yerine yeni görevliler ta'yin edildi⁸⁹. Tenem, Ayıtmış ve diğer emîrlerin cezası idam olmuş⁹⁰, İbn

⁸³ *Es-Sulûk*, III, s. 1008.

⁸⁴ *Es-Sulûk*, III, s. 1010.

⁸⁵ *Es-Sulûk*, III, s. 1010.

⁸⁶ *Es-Sulûk*, III, s. 1012.

⁸⁷ K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁸ *'İkdü'l-Cümân*, s.108–109; *Es-Sulûk*, III, s. 1011; K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁹ *Es-Sulûk*, III, s. 1012.

⁹⁰ *Es-Sulûk*, III, s. 1014–1015; *'İkdü'l-Cümân*, s. 119.

Tangrıbirdi ise Sultan Ferec'in kayınpederi olması ve annesi Şirin hanımın insiyatifi ile hayatı bağışlanmış ve Kudüs'e sürülmüştür⁹¹.

Sultan bu ilk Suriye seferini başarıyla tamamladıktan sonra 802 yılı Ramazan'ın 3'ü Çarşamba günü (28 Nisan 1400) Dimaşk'tan çıktı ve 26'sı Cuma günü (21 Mayıs) Kahire'ye vardı. Ancak daha dinlenmeye fırsat bulamadan Suriye'den art arda rahatsız edici haberler gelmeye başladı. Memlûk Devleti'ni ve onun şahsında zamanının diğer devletlerini de etkileyen olayların başında Timur'un (1336–1405) Suriye ve akabinde Türkiye seferi gelmektedir⁹².

b- Ferec b. Berkuk ve Yeşbek Mücadelesi⁹³

Kahire'de büyük emîrlar arasındaki rekabetin ikinci durağı bu defa Yeşbek ile devam ediyordu. Yeşbek'in ülkede önemli bir nüfuzunun olması nedeniyle bir çok emîr de onun etrafında toplanmıştı. Yeşbek'in nüfuzunun giderek kendi aleyhine artmasına karşın Sultan Ferec ise akrabası ve kızkardeşinin kocası olan Emîr-i Âhur İnal⁹⁴ Bek b. Kaçmaz'a yakınlık gösteriyordu. Sultan'ın İnal Bek'e gösterdiği bu yakınlık diğer emîrların de gözünden kaçmamıştı. Çünkü Yeşbek ve taraftarları kendi adamlarından Çerkes el-Musârî'nin İnal Bek yerine Emîr-i Âhur olmasını istiyorlardı. Sultan Ferec ise bu gelişmelerden haberdar olarak Yeşbek aleyhtarı olan emîrlarla onu yakalamak üzerine anlaştı. Yeşbek kendisine karşı oluşturulan bu komployu öğrenerek o da karşı atağa geçmiştir⁹⁵. Aslında Yeşbek'in Sultan

⁹¹ Asri Çubukçu, "Ferec", *DİA.*, XII, İstanbul, 1995, s. 370; M. Sobernhem, "Ferec", *I.A.* s. 554.

⁹² Bu konuyla ilgili III. Bölümde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁹³ *Es-Sulûk*, III, s. 1135-1168; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁴ *اینال* Ay-nal, Türkçede ayın ışınları manasındadır. Kaşgarlı Mahmud, bu kelimeyi bir prenses veya emîrin oğlu anlamında açıklamıştır. Reşidüddin ve Ebû'l-Gâzî ise Kırğızcada prens manasını verirler. Aynal, kaynaklarda İnal olarak da okunmaktadır. Bkz. J. Sauvaget, *a.g.m.*, s. 40.

⁹⁵ K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 35.

olabilmek için 807 yılı Cemâziye'l-Âhir ayında⁹⁶ (Aralık) başlattığı isyan hareketi onun yenilip Şam'a doğru kaçmasıyla sona ermiş görünüyordu. Ancak Yeşbek için henüz hiçbirşey sona ermemişti. İlk yenilginin ardından gücünü arttırmak, kendisine müttefik bulmak amacıyla Emîr Tolu'yu, arkadaşı Dimaşk Nâibi Şeyh el-Mahmûdî'ye gönderip durumunu bildirdi⁹⁷. Şeyh bu durum karşısında onun yanında olduğunu bildiren bir mektup ile Yeşbek'i yanına çağırdı.

Yeşbek, Gazze'de iki haftaya yakın bir süre kaldı. Burada Mısır emîrlerinin birikmiş mallarına el koydu ve Arap aşiretlerinin reisleri ve Kerek, Şevbek halkı da ona hediyeler gönderdiler. Böylece Yeşbek 1324 atlı kuvveti ile Dimaşk'a doğru hareket etti. Yol güzergâhında Safed Nâibi ve Bişâreoğlu da bir kısım Dürzî kabilesi ile ona katıldı. Sonunda Yeşbek 4 Receb 807 Salı sabahı (6 Ocak 1405) Dimaşk'a girdi. Şeyh el-Mahmûdî onları layıkıyla ağırladı. Suriye'deki Nâibler de Yeşbek'e yardım vaatlerinde bulundular. Şeyh ise bu sırada Sultan Ferec'e ne yapması gerektiğini soran bir mektup yazdı⁹⁸.

Şeyh el-Mahmûdî, Yeşbek Dimaşk'a gelmeden önce Subeybe kalesinde hapis bulunan Nevruz'u ve Safed kalesinde hapis bulunan Esbek'i de Dimaşk'a getirtmişti⁹⁹. Ancak Nevruz, Şeyh el-Mahmûdî'nin yanında yer almak istemedi ve Şeyh'in ona bağışladığı o yılın vergisini de alıp ve yine Havran ve Remle'nin vâridâtını toplayarak Sultan'ın itaatine girmek için 807 yılının Ramazan'ın 24'ünde (26 Mart 1405) Mısır'a gitti. Yine onun yanında hapisteyken Şeyh el-Mahmûdî'nin bilgisiyle oradan çıkmış bulunan Kanıbay el-'Alâî el-Kebîr de Dimaşk'ta ortaya çıkmıştı. Dimaşk'ta hapis bulunan Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf'u da Sultan'a karşı hareket etmek üzere yanına

⁹⁶ K. Y. Koprman, bu olayın tarihinin kaynaklarda farklı verildiğini ifade etmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 35.

⁹⁷ *Es-Sulûk*, III, 1139.

⁹⁸ *Es-Sulûk*, III, s. 1140; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁹ *Es-Sulûk*, III, s. 1140–1141; *'İkdü'l-Cümân*, s. 211; *İnbâü'l-Gumr*, s. 232; *En-Nücûm*, XII, s. 309; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 36.

aldı. Dimaşk halkından da sanki savaşa hazırlanır gibi vergi ve müsadere ile para topladı¹⁰⁰.

Hazırlıklar devam ederken Şeyh el-Mahmûdî ve Yeşbek ise Cekem'e bir mektup yazarak onu da kendileri yanında yer alması için Dimaşk'a davet ettiler. Bu sırada Cekem; Tarablus, Hama, Hıms ve yörelerinde kendi gücünü kabul ettirmişti. Cekem ne Sultan ile birlikte kalmış ne de isyancılarla birlikte olmuştu. Fakat Sultan Ferec ona isyancılarla birlikte yer almaması yönünde telkinlerde bulundu. Hatta Cekem'in Devâddârı Altın Boğa Şukayr'ı değerli bir hil'at ve mektup ile 807 yılında Receb'in 4'ünde (6 Ocak 1405) ona göndererek kendisine itaatte bulunmasını istedi. Altın Boğa deniz yolu ile Cekem'e ulaştı ve emanetleri verdi. Esasen Cekem, Sultan'a tâbii olmaya meyilliydi ancak Dimaşk'ta toplanmış olan kuvvetten çekindiği için bu teklifi kabul etmedi¹⁰¹. İsyancı grup ona defalarca yanlarında yer alması için adam göndermiş sonunda kendisinin kıramayacağı Kanıbay el-'Alâî el-Kebîr'in isteği ile bu grup içinde yerini aldı¹⁰². Suriye'de isyancı grubuna katılmayan Safed Nâibi Bektemir Çolak, onlara katılmamak üzere çok direndiyse de Şa'ban'ın 22'si Pazartesi günü (23 Şubat 1405) başlayan harp neticesinde 21 Ramazan 807 Pazartesi günü (23 Mart 1405) isyancılar içerisinde yer aldı¹⁰³.

Sultan'a karşı oluşturulan bu isyan hareketi kendi içinde tek bir amaç için olduysa da her biri kendini ayrı bir güç kabul eden liderleri ile de oldukça ciddi sorunlara gebeydi. Bu liderlik kavgasında ilk çatlak diğerlerine tepeden bakan Cekem tarafından oldu. Zira diğerleri gibi Cekem de "Memlûk Sultan'ı"

¹⁰⁰ K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁰¹ 'İkdü'l-Cümân, s. 212; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 36-37.

¹⁰² 'İkdü'l-Cümân, s. 212; **Es-Sulûk**, III, s. 1146; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁰³ **Es-Sulûk**, III, s. 1147-1148; **İnbâû'l-Gumr**, s. 295; **En-Nücûm**, XII, s. 311; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 38.

olmak istiyordu. Fakat onun diğerlerinden farkı bunu alenen göstermesi ve bir Sultan edasıyla davranmasıydı¹⁰⁴.

c- Es-Sa'îdiyya Savaşı (13 Zü'l-Hicce 807/12 Haziran 1405)

Mısır'a gitmek için hemfikir olan isyancılar Zü'l-Hicce'nin 2'si Pazartesi günü (1 Haziran 1405) harekete geçti. Öte yandan Mısır Sultan'ı Ferec bu olanlardan haberdar olarak beklenen harp için hazırlıkları hızlandırdı. Ayın 6'sı Cuma günü (5 Haziran) isyancıların Katyâ'ya geldikleri haberi¹⁰⁵ üzerine Kahire'de askerlerin hareketi hızlandı. Sultan da iki gün sonra Reydâniyye'de bir gece konaklayıp ertesi gün Bulbeys'e ulaştı. Karşılaşma Kurban Bayramına tekabül ettiğinden Sultan burada kurbanını kesip iki gün dinlendi. 10 Haziran 807'de Sultan ve emîrlerin öncü kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Çarşamba günü Sultan, Sa'îdiyya'ya geldi. Sultan burada iken ona Cekem, Şeyh el-Mahmûdî ve Yeşbek'in mektupları geldi. Mektupta bu harekâtın nedenini Yeşbek ile İnal Bek b. Kaçmaz arasındaki anlaşmazlık olduğu, onun talihinin yaver gitmesi sonucunda Yeşbek'in yanındakilerle Şam'a kaçtığını, ülkelerin harap olmasının ve halkın ölmesinin yegâne sebebinin bu olduğunu yazıp, Sultan'dan İnal Bek ve Haleb Nâibi Temürtaş'ı Mısır'dan Şam'a göndermesini, Yeşbek, Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem ile Suriye'de bulunan adamlarına, durumlarına uygun görevlerin verilmesini istiyorlar, bu fitnenin söndürülmesi ve Sultan'a olan bağlılıklarının devamı, kan dökülmesinin önlenmesi ve Sultan'ın mülkünün bayındır olması için bunların yerine getirilmesinin şart olduğunu söylüyorlar, bunları yapmadığı takdirde birçok insanın ölüp, ocağın söneceğini bildiriyorlar, Şam'da iken niyetlerinin Sultan'a bunları yazmak olduğunu fakat âciz olduklarının zannedileceğinden

¹⁰⁴ **Es-Sulûk**, III, s. 1150; **'İkdü'l-Cümân**, s. 213; **En-Nücûm**, XII, s. 313; K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁰⁵ Bu haber güvercin postası ile Bulbeys'ten ulaşmıştır. Bkz. K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 40; Fuad Köprülü, **"Berîd" İ.A.**, II, İstanbul, 1943, s. 541-549; Güvercin postaları hakkında IV. Bölümde bilgi verilmiştir.

korktukları için böyle hareket ettiklerini bildirip, içlerinde ölümü göze almayan bir tek kimsenin bulunmadığını söylüyorlardı¹⁰⁶.

Sultan Ferec, Zü'l-Hicce'nin 13'ü Cuma günü, Bulbeys yakınındaki Sa'îdiyya'da konakladı. Sultan'ın askerleri ertesi sabah savaşıacaklarını düşünürken Dimaşk askerleri, Türkmen Kara Yusuf'un tavsiyesine uyarak bir gece baskını ile Sultan'ın ordusunu gafil avladılar. Üç bin kadar atlı ve Şeyh el-Mahmûdî'ye olan bağlılığını onun yanında yer alarak gösteren Kara Yusuf'un Türkmenlerinden dört yüz kadar yaya ile baskın yapan Şam ordusu, sabah namazı vakti gelmeden Mısırlıları darmadağın ettiler. Sultan'ın askerleri ne olduğunu bile anlamadılar. Kaçanların mallarına Şam askerlerince el konuldu. Ayrıca Baş Kâdılarla birlikte Halife'yi ve Sultan'ın memlûklerinden üç yüz kadarı da Şamlıların eline geçti. Savaştan önce Şeyh el-Mahmûdî'nin yerine Dimaşk Nâibi tayin edilen Emîr Surûk, bizzat Şeyh tarafından öldürüldü¹⁰⁷.

Sultan, askerlerinin durumunu görünce hazır bulundurulan hecine binip Kahire'ye doğru hareket etti. Kaçanlar sabah, Sultan ise akşam üstü Kahire'ye ulaştı. Sultan'ın gelişi ile dört bir taraftan gelen Mısır askeri onun etrafında toplandı. Sultan ikinci kez bu askeri techiz ederek şehirde savaş için hazırladı¹⁰⁸.

Es-Sa'îdiyya zaferinden sonra Dimaşk askerleri kendilerinden emin bir halde ayın 16 Zü'l-Ka'de 807 Pazartesi günü, Reydaniyye'ye ulaştılar. Onların gelişiyle Kahire halkı panik oldu. Çünkü yeni bir karşılaşmada Sultanın bir kez daha yenileceğini düşünüyorlardı. Dükkânlar ve çarşılar kapandı. Şehrin kapıları kapatılıp savunma tedbirleri alındı. İsyancılar Reydaniyye'den ayın 17'si Salı günü Kahire'ye hareket ettiler. Kal'atü'l-Cebel yakınlarındaki Dârü'z-Ziyâfa civarına geldiler. Sultan'ın askerleri ile öğleye

¹⁰⁶ Es-Sulûk, III, s. 1162; En-Nücûm, XII, s. 318; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 40.

¹⁰⁷ 'İkdü'l-Cümân, s. 218; Es-Sulûk, III, s. 1163; İn'bâü'l-Gumr, s. 294-296; En-Nücûm, XIII, s. 319-320; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁸ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 41.

kadar savaştılar. Üstünlük diğer karşılaşmada olduğu gibi yine Dimaşk kuvvetlerinde idi. Bu arada Yeşbek, Cekem ve Şeyh el-Mahmûdî arasında başlayan Sultanlık kavgası bu raddede ortaya çıkmıştı. Ancak henüz Sultan Ferec'i ele geçirememişken kazandıkları zaferin etkisiyle aralarındaki muhalefeti körüklemişlerdi. Bu muhalefet, isyancılardan bir grubun diğerleri tam da şehre girmek üzere iken Sultan'ın itaatine girmek için Kahire'ye gelmesine Yeşbek'in de dâhil olduğu diğer bir grup emîrin de aman dilemesine neden oldu. Böylece Dimaşk grubu içinde Şeyh el-Mahmûdî, Cekem ve Kara Yusuf'tan başka kimse kalmamıştı. Bunu gören Şeyh el-Mahmûdî, ele geçirdiği halife ve Mısır Kâdılarını bırakarak, Suriye'ye dönmeye karar verdi. Bu sırada Ahmed Celâyir de Zü'l-Hicce'nin 16'sında (15 Haziran) Dimaşk'tan kaçtı¹⁰⁹.

Sultan Ferec bu asi grubu yalnızca Bulbeys'e kadar takip ettirdi¹¹⁰. Çünkü neredeyse tahtını ve belki de hayatını kaybetmek üzere olduğu ümitsiz bir durumdan kurtulmak onu çok sevindirdi. Bu sebepten isyancıların ayrılmasından hemen sonra şenlikler düzenlenmesini ve kendisine dualar edilmesini istedi. Bu arada isyancı liderlerin yerine yeni görevliler tayin edildi. Bunlardan ilki; Şeyh el-Mahmûdî'nin yerine onun hapisten çıkardığı Nevruz el-Hâfızî, Zü'l-Hicce'nin 23'ünde (22 Haziran) Dimaşk Nâibi olarak tayin edildi¹¹¹. Aynı gün Bektemir Çolak'a yeniden Safed Nâibliği, Emîr Sülemiş'e de Gazze Nâibliği verildi.

Şeyh el-Mahmûdî ise oluşturduğu birliğin dağılmasından sonra Sultan'a yaptıklarından dolayı özür dileyen bir mektup gönderdi (23

¹⁰⁹ 'İkdü'l-Cümân, s. 220; Es-Sulûk, III, s. 1165; İnbâü'l-Gumr, s. 297; En-Nücûm, XII, s. 322; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 43.

¹¹⁰ 'İkdü'l-Cümân, s. 218–220; Es-Sulûk, III, s. 1163–1164; İnbâü'l-Gumr, s. 295–296; En-Nücûm, XII, s. 320–321; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 42.

¹¹¹ Es-Sulûk, III, s. 1165; İnbâü'l-Gumr, s. 297; En-Nücûm, XII, s. 321; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 43.

Muharrem 808)¹¹². Sultan'dan kendisine herhangi bir cevap gelmeyince es-Sa'îdiyya savaşıdan önce ailesini ve zahîresini bırakmış olduğu Subeybe'ye gitti¹¹³. Nevruz ise Dimaşk'a hiçbir direniş ile karşılaşmadan 22 Safer 808 tarihinde (19 Ağustos 1405) geldi ve görevine başladı¹¹⁴.

Nevruz, ilk olarak Şeyh el-Mahmûdî'nin elindeki Subeybe'yi alarak onun taraftarlarını dağıtmak ve yakalayabilirse onu yanındakilerle ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle 18 Rebîu'l-Âhir 808'de (13 Ekim 1405) Subeybe üzerine yürüdü. Ancak öncü birliklerini asıl kuvvet zanneden Nevruz; Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem karşısında mağlup oldu ve Dimaşk'a doğru hareket etti¹¹⁵. Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem Nevruz'u takip edip Dimaşk önlerinde karşı karşıya geldiler. Nevruz'un mağlubiyeti ile Dimaşk tekrar Şeyh el-Mahmûdî'nin kontrolüne girmiş oldu.

B- Ferec b. Berkuk'un Tahttan Ayrılması ve Kardeşi Abdülaziz'in Tahta Çıkışı (25 Rebîu'l-Evvel 808 / 20 Eylül 1405)

Sultan Ferec bu ardı arkası kesilmeyen isyanların, entrikaların, iç ve dış mücadelelerin karşısında neredeyse hiç başarılı olamadı. Çerkes memlûkleri arasında Berkuk'un ölümünden beri devam eden bu mücadeleler zaman zaman azalsa da şiddetinden hiçbir şey kaybetmedi. Memlûk Devleti Sultanı olduğundan beri süregelen bu olumsuzluklar Sultan Ferec'i hem halk hem de emîrlere nezdinde çok zor bir duruma soktu. Sultan, iktidarını sağlam tutmak için kendince birtakım tedbirler de almıştı. İlk olarak sultan ilan edilir edilmez vesayetini kaldırarak iktidarını tek bir güce yani kendi üzerine aldı. Ancak bu kez de kendi gibi genç emîrlere iktidar hırslarının esaretine girdi.

¹¹² 'İkdü'l-Cümân, s. 225; Es-Sulûk, III, s. 1169; İnbâü'l-Gumr, s. 316; En-Nücûm, XII, s. 323; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 44.

¹¹³ 'İkdü'l-Cümân, s. 225; Es-Sulûk, III, s. 1173; En-Nücûm, XII, s. 324; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 44.

¹¹⁴ 'İkdü'l-Cümân, s. 226; Es-Sulûk, III, s. 1173; En-Nücûm, XII, s. 324; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 45.

¹¹⁵ 'İkdü'l-Cümân, s. 226; İnbâü'l-Gumr, s. 320; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 45.

Kendisine karşı yapılan her hareket sonucunda emîrlerin görev yerlerini değiştirerek daha fazla güçlenmelerine engel olmaya çalıştıysa da tayin ettiği nâibler görev yerlerinde tutunamayıp bu bölgeleri güçlü emîrlere devretmek zorunda kaldılar. Tüm bunlar olurken Timur'un Suriye istilasını da zaten sallantıda olan iktidarını iyice güçten düşürdü. Emîrlerin sultana karşı bu tavırları aslında onun çerkesler yerine Rum asıllı olanları tercih etmesiydi. Hâlbuki bu tercih tamamen annesi ve kayınpederi ile ilgiliydi. Yine Rum asıllı olan Temürtaş ve Argun gibi emîrleri dost edinmesi, çerkes emîrlерinin kendisine suikast düzenlemelerine neden oldu¹¹⁶.

Çerkes ümerası, Rebîu'l-Evvel ayının başlarında (1405 Ağustos sonları) Rum asıllı emîrlerin kendilerinin önüne geçeceğinden korkup, Tanrıverdi, Temürtaş ve Argun'un yakalanarak, Sultan'ın etrafından ve Kahire'den uzaklaştırılmasını talep ettiler. Fakat Sultan buna yanaşmadı. Bunlardan çoğu el-Melik ez-Zâhir Berkûk'un kız kardeşinin oğlu Emîr-i Kebîr Baybars etrafında toplanarak bundan sonra Sultan'ın katına çıkmamaya karar verdiler. O zamana kadar kendi aralarında cereyan eden çeşitli hadiseler dolayısıyla yakalanarak muhtelif yerlerde hapsedilmiş bulunan Çerkes emîrlерini buralardan çıkarıp Kahire'ye getirmeye başladılar. Bu cümleden olarak es-Sa'îdiyya savaşında Şeyh el-Mahmûdî ile birlik iken onlardan ayrılarak Kahire'de saklanan emîrlер de ortaya çıktılar. Baybars'ın tavsiyesi ile Sultan onları affetti. Baybars'ın gücü Sultan aleyhine gittikçe arttı ve Sultan'ın etrafında çok az çerkes memlûkü kaldı.

İşte böylesine kritik bir durumda Sultan Ferec, 808 yıl Rebîu'l-Evvel ayının 25'i Pazar günü (20 Eylül 1405)¹¹⁷ öğleden hemen önce ortadan kayboldu. O gün hiç kimse Sultan hakkında bilgi almadı. Nereye gittiği konusunda dedikodular çoğaldı. Hâlbuki Sultan, yanında sadece Emîr Beygût

¹¹⁶ Sultan Ferec'in tahtı bırakma sebepleri ve emîrlerin onu suda boğarak öldürmeye çalışmaları ile ilgili bkz. *En-Nücûm*, XIII, s. 328–329.

¹¹⁷ *İkdü'l-Cümân*, s.231; *En-Nücûm*, XII, s. 329–330.

olduğu halde Yeşbek'in de yakın arkadaşı olan Kâdı Sadeddîn b. Gurâb'ın evine saklanmıştı¹¹⁸.

Sultan Ferec'in ortadan kaybolmasının ardından kardeşi Abdüaziz, "*el-Melik en-Mansûr 'İzzeddin*" lakabıyla Mısır tahtına oturtuldu¹¹⁹ (25 Rebîu'l-Evvel 808 / 20 Eylül 1405 – 6 Cemâziye'l-Âhir 808 / 29 Kasım 1405). Abdüaziz, ağabeyi Ferec taraftarlarına karşı tahttaki durumunu kuvvetlendirmek düşüncesiyle, Suriye'de bulunan Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem'i Kahire'ye davet etti¹²⁰. Fakat bu ikisi Nevruz ile yarım kalan mücadelelerini tamamlama gayreti içinde idiler.

Abdüaziz'in sultanlığı yalnızca bir isim ve şekilden ibaret olup asıl gücü elinde bulunduran kişi Atabekü'l-Asâkir Baybars idi. Baybars, önemli görevleri ve geliri bol olan ıkta'ları kendi taraftarları arasında paylaştırdı. Bu ise Yeşbek ve taraftarlarının kıskançlıklarına sebep oldu. Bu sebepten eski sultan Ferec aranır hale gelmeye başlandı.

II- FEREC b. BERKUK'UN II. SALTANATI¹²¹

(6 Cemâziye'l-Âhir 808/29 Kasım 1405–25 Muharrem 815/7 Mayıs 1412)

Sultan Ferec'in tahttan feragat etmesi, emîrlar nezdinde dengeleri yeniden değiştirdi. Çünkü Abdüaziz, Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem'i Kahire'ye davet ederek onları te'dib değil taltif ediyordu. Yeşbek hâlihazırdaki durumdan hoşnutsuz olarak Kâdı Sadeddîn b. Gurâb ile Ferec'i yeniden tahta oturtmak üzere anlaştı. Bu amaçla Cemâziye'l-Âhir'in 5'inde (28 Kasım 1405) Cumartesi gecesı Kâdı Sadeddîn b. Gurâb'ın evinde toplandılar. Ferec de ikna edildi ve ertesi sabah Kal'atü'l-Cebel'de ikinci kez tahta oturdu. Bu arada

¹¹⁸ En-Nücûm, XII, s. 330; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 46-47; K. Y. Koprıman, a.g.m., s. 515.

¹¹⁹ En-Nücûm, XII, s. 331; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 47-48; K. Y. Koprıman, a.g.m., s. 515-516.

¹²⁰ Es-Sulûk, IV, s. 6; En-Nücûm, XIII, s. 43-44; 'İkdü'l-Cümân, s. 233.

¹²¹ En-Nücûm, XIII, s. 48.

Yeşbek ve adamları Baybars ve askerlerini bertaraf ettiler. Böylece Ferec b. Berkûk altmış dokuz günlük bir ayrılıktan sonra Mısır Memlûklerinin ikinci kez Sultanı oldu¹²².

Ferec, kan tazelemiş olarak hemen yeni düzenlemeler yaptı. Bunlardan ilki Dimaşk Nâibi Nevruz'un yerine Şeyh el-Mahmûdî'yi yeniden buraya atamak oldu. Nevruz'a da görevsiz olarak Kudûs'e giderek orada oturmasını emretti. Cekem de 'Allan'ın yerine Haleb Nâibi olarak atandı. Eski Haleb Nâibi Temürtaş ise Kahire'ye çağırıldı¹²³. Ferec'in tekrar tahta oturmasından yaklaşık iki ay sonra Halife Mûtevekkil vefat etti (28 Receb 808/19 Ocak 1406). Onun ölümünden dört gün sonra henüz 15 yaşında olan oğlu Müsta'in Billâh¹²⁴ (808–816/1406–1414) Sultan Ferec tarafından halifelîğe getirildi. Böylece Sultanın geri dönüşü ve yeni bir halife ile Memlûk Devleti yeni bir döneme girmiş oluyordu.

A- Cekem'in Faaliyetleri¹²⁵

Sultanın yaptığı bu düzenlemelerin ardından Suriye'de istikrar sağlanmış gibi görünüyordu. Şeyh el-Mahmûdî'nin Dimaşk Nâibliği ve Cekem'in de Haleb Nâibliği Kahire tarafından tasdik edilmişti. Nevruz ise Cekem'in yanında bulunuyordu. Fakat daha önce de belirtildiği üzere her biri kendi adına Sultan olma hayalleri kuran bu emîrlere için henüz hiçbir şey sona ermemişti. Bunların içinde niyetini en açık ifade eden ise Cekem idi.

Cekem, Haleb'e yerleştikten sonra Kahire'den gelen emîrlere dinlememeye başladı¹²⁶. Aynı zamanda Türkmenlerle yapacağı mücadeleye

¹²² **Es-Sulûk**, IV, s. 8; **En-Nücûm**, XIII, s. 48–49; K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 48.

¹²³ Emîrlere faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. K. Y. Koprman, **a.g.e.** s. 49–51.

¹²⁴ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 8; Halife Müsta'in Billâh için bkz. A. Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s. 634–637.

¹²⁵ **'İkdû'l-Cûmân**, s. 236–240; **Es-Sulûk**, IV, s. 17–22; **İnbâü'l-Gumr**, s. 325–327; **En-Nücûm**, XIII, s. 51–53. K. Y. Koprman, İbn Tanrıverdi'nin savaşın günü hakkında verdiği bilginin yanlış olduğuna işaret eder. Bkz. **a.g.e.**, s. 52.

¹²⁶ K. Y. Koprman, **a.g.e.**, s. 51–52.

Şeyh el-Mahmûdî'den yardım istemiş fakat Şeyh'in imkânları daha önceki mücadelelerden dolayı iyice sınırlandığı için bu çağırışı geri çevirmek zorunda kalmıştı. Ancak Cekem, bu mazereti kabul etmedi ve planını kendi başına uygulamaya koydu. Önce Antakya ve civarında yaşayan Doğancıoğulları üzerine yürüyerek onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Arap aşireti reisi Emîr Nuayr üzerine yürüdü ve onu önce esir edip sonra katletti. Cekem'in Türkmenler ve Araplar üzerinde ezici bir kuvvet kazanması ününü dört bir tarafa yaydı. Kendisi bu başarılarının sarhoşluğu ile daha da mağrurlaşırken, Kahire'de Sultan ve efradı ise durumu endişe ile takip ediyordu.

Şeyh el-Mahmûdî, Kahire'ye yazdığı mektuplarda, Cekem'de isyan alametleri görülmeye başladığını ve onun niyetinin bütün ülkeyi ele geçirmek olduğunu bildiriyordu. Sultan ve emîrler de Şeyh el-Mahmûdî ile Cekem'i karşı karşıya getirip bu iki güçlü emîri birbirine kırdırmaya çalışıyorlardı. Şeyh el-Mahmûdî'nin kendisine yardıma gelmeyişi ve can düşmanı Temürtaş el-Muhammedî'nin onun yanında itibar görmesi Cekem'i iyiden iyiye Şeyh el-Mahmûdî'den uzaklaştırmıştı. Halbuki aynı şekilde Nevruz da Cekem'in yanında hüsn ü kabul görüyordu. Fakat iktidar mücadelesi bu küçük nedenleri aşılmaz engeller haline getirmiş ve eski dostları düşman etmişti. Neticede iki emîr Hama ile Hıms arasındaki Resten'de karşı karşıya geldiler. 808 yılı Zül-Hicce'nin 23'ünde (11 Haziran 1406) yapılan savaşın sonucu Şeyh el-Mahmûdî aleyhinde olurken Cekem'in gücüne ise güç kattı¹²⁷.

809 yılı Muharrem ayının 4'ü Pazartesi günü (21 Haziran 1406) Cekem ve Nevruz, zaferlerini anlatan bir mektubu elçilerle Sultan Ferec'e gönderdiler¹²⁸. Bu mücadelede Şeyh el-Mahmûdî'yi destekleyen Sultan ve emîrler daha önceki faaliyetleri ile niyetini açığa vurmuş olan Şeyh el-Mahmûdî'ye de pek güvenmemekle birlikte daha kuvvetli olan diğerine karşı yine de onu desteklemeye devam ettiler. Cekem'in zabt faaliyetleri devam

¹²⁷ K. Y. Koprman, a.g.e., s. 52.

¹²⁸ Es-Sulûk, IV, s. 30; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 52.

ederken Sultan Ferec, Şeyh el-Mahmûdî'ye üçüncü kez hil'at giydirerek Dimaşk Nâibliğine gönderdi¹²⁹. Temürtaş'ı da Haleb Nâibliğinde kalması için hil'atlandırdı. Ancak Şeyh el-Mahmûdî'nin Cekem karşısındaki başarısızlığı nedeniyle duruma kendisi el koymak istedi ve Cekem ile Nevruz'a karşı savaşmak üzere yola çıktı¹³⁰.

a- Ferec b. Berkuk ve Cekem Mücadelesi

(8 Rebîu'l-Evvel 809 / 23 Ağustos 1406)

Nevruz, Sultan Ferec'in Suriye'ye hareket ettiğini öğrenince Sudun el-Muhammedî ve Devâddârî Özbek kumandasındaki bir askerî birliği Remle'ye gönderdi. Hayr Bek, Altınboğa el-Osmânî ve Şeyh el-Mahmûdî'nin Devâddârî Şahin'in Remle'ye gelmeleri üzerine, Nevruz'un adamları oradan kaçarak Dimaşk'a geldiler ve Sultan'ın Şam'a doğru hareket ettiğini bildirdiler¹³¹. Nevruz bu haber üzerine telaşlandı ve Rebîu'l-Evvel'in 17'si Çarşamba günü (1 Eylül 1406) Dimaşk'tan çıktı. Safed Nâibi Bektemir Çolak da Nevruz'a katıldı. Birlikte Baalbek üzerinden Hıms'a hareket ettiler. Sultan Ferec ise 8 Rebîu'l-Evvel 809 (23 Ağustos 1406) tarihinde Pazartesi günü Reydaniyye'ye hareket etti. 7 Rebîu'l-Âhir 809 (21 Eylül 1406) tarihinde Dimaşk'a, yirmi gün sonra da Haleb'e girdi. Cekem ve yanındakiler daha Sultan buraya gelmeden şehirden kaçarak Fırat'ın ötesine geçmişlerdi. Sultan'ın onların peşinden gönderdiği askerî birlik ise eli boş döndü. Sultan bir süre Haleb'de kaldıysa da karşısına savaşacak biri çıkmadığından Cemâziye'l-Âhir'in başında (Kasım ayı) buradan ayrıldı ve süratle Dimaşk'a geldi ve bir süre sonra da Kahire'ye hareket etti¹³². Sultan buradan ayrılırken yeni atamalar yaptı. Çerkes el-Kâsimî el-Musârî'ye Haleb Nâibliği, Sudun Bohça'ya Tarablus

¹²⁹ *Es-Sulûk*, IV, s. 31; *'İkdü'l-Cümân*, s. 246; *En-Nücûm*, XIII, s. 54; K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 53.

¹³⁰ *Es-Sulûk*, IV, s. 32; *'İkdü'l-Cümân*, s. 246; *En-Nücûm*, XIII, s. 54; *İnbâü'l-Gumr*, s. 351–352; K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 53.

¹³¹ *'İkdü'l-Cümân*, s. 245.

¹³² *'İkdü'l-Cümân*, s. 2428–249.

Nâibliği ve Şeyh el-Mahmûdî'ye de yine Dimaşk Nâibliğini tevdi etti. Elbette bu düzenlemeler kalıcı çözüm olmadı. Yine bu emîrler arasında iktidar mücadelesi devam etti¹³³. Bu sırada Haleb ve havalisine hâkim olan Cekem de boş durmuyordu. Zira Memlûk Sultanının bile kendisine karşı duramadığını düşünüyor ve çekineceği bir kuvvet görmüyordu. Tüm bu düşünceler ve arzusunu destekleyen sözler sarf eden Cekem, yanındakilerin teşviki ile nihayet 809 yılı Ramazan'ın 9'u Perşembe günü (17 Şubat 1407) Haleb'de "*el-Melik el-Âdil*" ünvanıyla "Sultan" ilan edildi. Camilerde adına hutbe okunup, sikke kesildi¹³⁴. Şeyh el-Mahmûdî'nin hâkim olduğu Safed hariç, bütün Suriye şehirleri ona boyun eğdiler. Şeyh el-Mahmûdî'nin ise onu tanımamasının nedeni Cekem ile aynı hırslara sahip olmasıdır.

Çok uzun ve yorucu bir mücadelenin sonucunda saltanata kavuşan, Cekem'in elde ettiği bu saadet uzun sürmemiş, elde ettiği bu sultanlık ile birlikte hayatını kaybetmesi de çok kısa bir zaman almıştır. O zamana kadar Türkmenlere ve Araplara karşı başarılı mücadeleler yapmış olan Cekem, kendisini sultan ilan etmesinden sonra Akkoyunlulara karşı Mardin hükümdarı ez-Zâhir İsa'nın yardım talebine cevap vermek üzere çıktığı ilk seferinde Âmid'de Türkmenler tarafından öldürülmüştür (17 Zü'l-Ka'de 809/25 Nisan 1407). Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman tarafından da başı kesilerek Sultan Ferec'e gönderilmiştir¹³⁵. Sultan Ferec, Cekem'in ölümüne çok sevinmiş ve Kahire'de üç gün sevinç davulları çaldırmıştır. Başlı Züveyle

¹³³ Emîrler arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 54–55.

¹³⁴ *Es-Sulûk*, IV, s. 41–46; *En-Nücûm*, XIII, s. 57; "Fırat'tan Gazze'ye kadar olan yerlerde adına hutbe okuttu. O, Divriği ve Malatya hududuna kadar Suriye, Halep, Şam, Humus, Hama ve Tarablus saltanatına sahip idi." bkz. Ebû Bekr-i Tihranî, *Diyyarbekriyye*, I, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 2001, s. 59; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 55–56; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI, Ankara, 1965, s. 42–43; K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 115.

¹³⁵ *'İkdü'l-Cümân*, s. 251–254; *Es-Sulûk*, IV, s. 41–46; *En-Nücûm*, XIII, s. 58–61; *İnbâ'u'l-Gumr*, s. 356–357; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 56.

kapısında yedi gün asılı kaldı¹³⁶. Ferec, ayrıca bu kazandığı zaferin işareti olarak Cekem'in elini kesip, Dulkadir Bey'i Nâsireddin'e göndermiş ve böylece Cekem'in baskından kurtulan Nâsireddin de rahat bir nefes almıştır¹³⁷. Kara Yülük Osman Bey, Cekem olayından sonra uzun bir süre Memlûklerle iyi ilişkiler içinde bulunmuştur.

Cekem'in ölümü maalesef Suriye'deki kargaşa ortamını dindirmedi. Bu amaçla Sultan Ferec buraya yeniden bir sefer düzenleme kararı aldı. Zira Dulkadiroğlu Ali Bey ve Temirboğa el-Maştûb, Cekem'in mirasına sahip olmak için harekete geçmişlerdi. Bu durum karşısında Şeyh el-Mahmûdî de Sultan'a bir mektup göndererek onu Suriye'ye sefere çağırdı¹³⁸.

b- Ferec b. Berkuk'un II. Suriye Seferi

(28 Muharrem 810/5 Temmuz 1407)

Ferec b. Berkuk'un Memlûk tahtına geçmesinden itibaren emîrler arasında bitmek tükenmek bilmeyen güç tutkusu Suriye'nin asayişini sürekli olarak tehdit ediyordu. Artık bu soruna kesin bir çözüm olması için 810 yılı Muharrem'in 28'inde (5 Temmuz 1407) Kahire'den Suriye'ye hareket etti. 9 Safer'in 810 tarihinde Cumartesi günü (16 Temmuz 1407) Dimaşk'a varan Sultan, ilk önce Atabekü'l-Asâkir'i olan Yeşbek'i ve Dimaşk Nâibi Şeyh el-Mahmûdî'yi Dimaşk kalesine hapsedti. Fakat Rebû'l-Evvel'in 3'ünde her ikisi de Dimaşk kalesinden kaçtı (3 Rebû'l-Evvel 810 / 8 Ağustos 1407). Sultan, ikisinin de kaçtığını öğrendiğinde peşlerine asker sevkettiye de bunlar başarılı olamadılar. Sultan, kendisinin otoritesini tanımayan emîrleri ona gönderdiği taktirde Nevruz'a Dimaşk Nâibliğini vaat etti. Nevruz'un asi emîrleri Gazze Nâibi Sülemiş ile Dimaşk'a göndermesinin ardından Sultan,

¹³⁶ Zeyneddin Muhammed b. Ahmed İlyas; *Bedâyi'u'z-Zuhûr fî Vekâyi'i'd-Duhûr*, VII, Muhammed Mustafa, Kahire, 1982, s. 772-773, 777; K. Y. Koprman, *el-Ayni'nin 'İkdü'l-Cümân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile ilgili Kayıtlar*, Ankara, 1971, Basılmamış Doktora Tezi, s. 60.

¹³⁷ Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989, s. 37; K. Y. Koprman, *a.g.t.*, s. 60.

¹³⁸ K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 56.

Rebîu'l-Âhir'in 7'sinde (11 Eylül) buradan ayrıldı. Nevruz'un gönderdiği ve sayıları 17'i bulan asi emîrlerin bir kısmı, aynı ayın 24'ünde Kahire'ye varan Sultan tarafından öldürüldü bir kısmı da hapsedildi¹³⁹.

B- Ferec b. Berkuk'a Karşı Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî İttifakı

Nevruz, Dimaşk Nâibi tayin edilmiş ancak henüz Haleb'de bulunduğundan Sultan o gelinceye kadar yerine Bektemir Çolak'ı Nâib el-Gaybe olarak bırakmıştı¹⁴⁰. Nevruz, Dimaşk'a gelmeden Şeyh el-Mahmûdî ve adamları buraya hücum edince Bektemir Çolak, Nevruz ile birleşmek üzere Haleb'e gitti. Bu olanlardan habersiz bulunan Nevruz ise Bektemir'i takip etmek için yola çıkan Yeşbek ve askerleri ile çarpıştı¹⁴¹. Yeşbek'i yenen Nevruz bu haberi el-'Ariş'te bulunan Sultan'a bildirdi. Sultan da ondan Yeşbek ve adamlarının başını istedi. Ancak Nevruz, Şeyh el-Mahmûdî konusunda kararsızdı. Onunla vuruşmak istiyor ancak Sultan'a da güvenmiyordu. Bu yüzden Şeyh el-Mahmûdî ile barışıp Tarablus'u ona bıraktı¹⁴². Bu sırada Sultanın Devâddârı Dimaşk'a birçok mektup getirmiş ancak Nevruz ile Şeyh el-Mahmûdî'nin ittifakını öğrenince Mısır'a geri dönmüştü. Bektemir Çolak ise Dimaşk kalesine hapsedildi. Fakat daha sonra Şeyh el-Mahmûdî, Sultan ile yazışarak, kendisine Dimaşk Nâibliği verilecek olursa Sultanın bütün düşmanlarının hakkından geleceğini bildirdi. Mektubuna olumlu cevap bulunca 810 yılı Zü'l-Hicce'nin 4'ünde (1 Mayıs 1408) hil'atini giyerek yeniden Dimaşk Nâibi oldu. Şeyh el-Mahmûdî, Nevruz'u karşısına almamak ve planını rahat uygulayabilmek için durumu Nevruz'a bildirdi. Fakat kısa bir süre sonra Şeyh el-Mahmûdî'nin Haleb'de de nüfuzunu kabul ettirmesi Nevruz ile Şeyh'i Karyateyn'de karşı karşıya getirdi

¹³⁹ 'İkdü'l-Cümân, s. 266; Es-Sulûk, IV, s. 59-60; En-Nücûm, XIII, s. 66; İnbâü'l-Gumr, s. 382; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 59.

¹⁴⁰ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 60.

¹⁴¹ 'İkdü'l-Cümân, s. 267; Es-Sulûk, IV, s. 59; En-Nücûm, XIII, s.66; İnbâü'l-Gumr, s. 382; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 60.

¹⁴² 'İkdü'l-Cümân, s. 268; En-Nücûm, XIII, s. 69; İnbâü'l-Gumr, s. 384; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 61.

(4 Rebîu'l-Evvel 811/28 Temmuz 1408). Gün boyu süren konuşmaların ardından Şeyh el-Mahmûdî'nin gece vakti kaçması neticesinde herhangi bir çarpışma olmadı. Bu ikisi arasındaki husumet burada bitmedi ve aynı ay içerisinde Safed yakınlarındaki karşılaşmada Şeyh el-Mahmûdî, Nevrûz'un ordusunu dağıttı. Bu olay üzerine Nevrûz Dimaşk'tan ayrıldı ve Haleb'e yöneldi. Burada onu Temürboğa el-Maştûb ağırladı ve ona Sultana karşı gelmemesini, ondan aman dilemesini tavsiye ettiyse de Nevrûz bunu reddederek Antakya'ya doğru yola çıktı. Bu sırada Şeyh de onunla savaş için harekete geçmişti. Nevrûz'un ardından Antakya'ya varıp şehri kuşattı. Burada Ramazanoğlu Şihabeddin Ahmed ile birlikte hareket edip Nevrûz'u yakalayıp Sis'e gönderdiler. Buradan kurtulan Nevrûz ise Dulkadiroğullarının yanına gitti. Dulkadiroğlu, Nevrûz'u Kal'atur-Rûm'a gönderdi. Burada iyi karşılanan Nevrûz yeniden güçlendi. Hatta Ayıntab üzerine yaptığı baskına Haleb Nâibi Temürtaş direnemedi ve Maraş'a kaçmak zorunda kaldı¹⁴³.

Sultan Ferec, Receb ayında Yeşbek el-Müsâvî el-Afkam'ı hil'atle Dimaşk'ta bulunan Şeyh el-Mahmûdî'ye gönderdi¹⁴⁴. Aynı zamanda Ramazanoğlu Ahmed Bey'e de üç tane at, hil'at, altın eğer, kılıç, silah, İskenderiye kumaşı ve kürkler ulaştı. Şeyh el-Mahmûdî ile Sultan arasında başlayan bu barış çok uzun sürmedi. Zira Sultan, Şeyh el-Mahmûdî'ye gönderdiği adamlar vasıtasıyla Dimaşk'ta ve Subeybe'de hapis bulunan emîrlerin Kahire'ye gönderilmesini istiyor, Şeyh ise sürekli olarak bunlara şefaath diliyordu. Sultana karşı Şeyhin bu talebi onun yeniden Sultana asi olacağı düşüncesini doğurdu. Bu dedikoduların çoğalması üzerine Şeyh el-Mahmûdî, Sultana bir mektup yazarak hapisteki emîrlerin gönderilmesinde gecikme olduğu için özür dileyerek kendisine asi olmadığına dair bir tutanak ile birlikte gönderdi. Fakat Sultan bu haberlerin gerçeklik payına inandı ve Şeyh el-Mahmûdî'nin daha önce yaptıklarını da hesaba katarak bu özü kabul etmedi. Artık Şeyh el-Mahmûdî'nin gücünü kırmak için Dimaşk üzerine sefere çıkma hazırlıklarına başladı. Hatta kesin bir uyarı göndererek 26 gün

¹⁴³ K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 62-66.

¹⁴⁴ 'İkdü'l-Cümân, s. 272; *Es-Sulûk*, IV, s. 79; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 67.

içerisinde bahsi geçen emîrlerin gönderilmesini, aksi taktirde onunla harp için yola çıkacağını Dimaşk Şâfi Baş Kâdısı Necmeddin b. Hiccî ile Şeyh el-Mahmûdî'ye bildirdi. Sultanın kati tutumu üzerine Şeyh bir yandan bu söylentilerin asılsız olduğunu ispatlamak için diplomatik faaliyetlerde bulunurken diğer yandan da olası bir savaş için hazırlık yapmaya ve müttefik aramaya başladı. Bu sırada Sultanın Dimaşk'a hareket ettiği haberi üzerine mahpusları göndermekten vazgeçti ve Sultanın elçisi Gümüşboğa el-Cemâli'yi de Dimaşk kalesine hapsettirdi¹⁴⁵.

a- Ferec b. Berkuk'un III. Suriye Seferi

(14 Muharrem 812/29 Mayıs 1409)

Sultanın emîrlerinden Atabekü'l-Asâkir Tanrıverdi 7 Muharrem 812 (22 Mayıs 1409) tarihinde yanında bir bölük kuvvetle Kahire'den hareket etti¹⁴⁶. Bundan bir hafta sonra da Sultan Ferec, yokluğunda Kahire'de kalacak görevlileri tayin ederek Şam'a gitmek üzere yola çıktı. 23 Muharrem 812 Cuma günü (7 Haziran 1409) Gazze'ye varan Sultan şehrin dışında konakladı. Bu sırada Sultan, Malatya'da bulunan Nevruz'u yakalamaya giden Tarablus Nâibi Bektemir Çolak ve Haleb Nâibi Temürtaş'a yanına gelmelerini emretti. Tanrıverdi ise Remle'de Sultanı bekliyordu¹⁴⁷.

Sultan Ferec, Dimaşk'ta bulunan Kâdılar ve ileri gelenlerin adına mektuplar gönderdi. Mektuplarda Şeyh el-Mahmûdî'nin Dimaşk Nâibliğinden azledildiği ve herkesin ona karşı savaşması gerektiği bildiriliyordu. 1 Safer 812 Cumartesi gecesi (15 Haziran 1409) Sultan, el-Leccûn'a geldi. Burada askerler arasında, Sultanın kendi satın aldığı memlûklerini ez-Zahiriyya Memlûklerinden üstün tuttuğu ve bu nedenle askerlerin karışıklık çıkarmak üzere anlaştıkları yönünde dedikodular çıktı. Sabah olur olmaz Sultan el-

¹⁴⁵ K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 68–69.

¹⁴⁶ 'İkdü'l-Cümân, s. 285; *Es-Sulûk*, IV, s. 91; *En-Nücûm*, XIII, s. 77; *İnbâü'l-Gumr*, s. 420; K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁴⁷ K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 71.

Leccûn'dan ayrıldı ve Beysan'a geldi. Burada konaklayan Sultanın Devâddârları arasında hizmet gören Akboğa, Sır Kâtibi Fethüddin Fethullah'a bir grup emîrin bu gece isyan edeceğini hatta Sultan Memlûklerinden bir kısmının da onlarla birlikte olduğunu söyledi. Fethullah, Akboğa'yı Sultan'a getirerek bunları aynen anlatmasını söyledi. Bunun üzerine Ferec derhal Üstâddâr'ı Cemaleddin'i çağırdı ve üçü bu olanları müşavere ettiler. Eğer gerçekten böyle bir isyan ortaya çıkarsa tedbir olarak birtakım tedbirler aldılar. Sultan, Akboğa'nın söylediği emîrleri çadırına çağırıp onları kimse görmeden tevkif edecek, Cemaleddin ise Şeyh el-Mahmûdî tarafına kaçacak olan emîrleri yakalamak üzere hazır bekleyecekti. Ancak Akboğa'nın söylediği bu isyan ve taraf değiştirme hareketinde Cemaleddin de yer alıyordu. Kendilerine karşı Sultan ile birlikte hazırladıkları bu planı yandaşlarına haber verdi. Bunun üzerine Sultanın kuvvetlerinden yüzden fazla asker Cemaleddin'in kendilerine verdiği para ile birlikte Şeyh el-Mahmûdî'ye katılmak üzere yola çıktılar. Askerlerin çadırları yıkarak ordugâhı terk etmeleri Sultan Ferec'i oldukça kaygılandırdı ve bu olanlar üzerine güvendiği bu iki adamı tekrar yanına çağırarak ne yapmaları gerektiği konusunda tekrar istişarede bulundu. Fethullah ile Cemaleddin arasındaki fikir ayrılığı Fethullah lehine sonuçlandı ve Sultan sabaha kadar burada bekletildi. Çünkü Fethullah; Sultana sabırla beklemesini, Cemaleddin ise Mısır'a geri dönmesini söylemişti. Sabah olunca Sultan kalan kuvvetleriyle Dimaşk'a doğru harekete geçti¹⁴⁸.

Bu sırada Şeyh el-Mahmûdî ise Sultana karşı hazırlıklarını hızlandırmış ve Dimaşk'tan ayrılmış, yokluğunda burayı idare etmesi için Temirboğa el-Hıtatî'yi Nâib olarak bırakmıştı. Dimaşk'tan ayrılmadan önce Kâdı ve Fakîhlerden Sultana karşı yapılacak bir savaşın caiz olup olmadığı hakkında fetva istemiş ve ulema da buna olumlu cevap vermişti. Böylece

¹⁴⁸ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 71-72.

Şeyh el-Mahmûdî, şahsi amacı için dînî bir destek de bulmuştu. Sultanın kendisini takip için yola çıktığını öğrenince Sarhad'a hareket etti¹⁴⁹.

Sultan Ferec Safer'in 6'sı (20 Haziran) Perşembe gecesi Kusvat'a geldi ve sabahleyin de Dimaşk'a girip Dârû's-Sa'âda'ya yerleşti. Şeyh el-Mahmûdî ise aynı gün es-Sanameyn'e gitmişti. Sultan burada ilk olarak kendisine karşı fetva veren Şihabeddin Ahmed el-Husbânî'yi tutuklattı daha sonra kalede hapsedilen ve savaşa neden olan emîrlerin getirilmeleri için mektup yazdı. Ayrıca Nevruz'a ayın 9'unda (23 Haziran) Şeyh el-Mahmûdî'ye olan kızgınlığı nedeniyle Şam Nâibliği taklîdi yazılarak hil'at ve kılıç gönderildi. Fakat Safer 15'te Sultanın katına varan Bektemir Çolak'a Şeyh el-Mahmûdî'nin, daha doğrusu henüz görevine başlamamış bulunan Nevruz'un yerine Şam Nâibliği ve Temürtaş'a da Haleb Nâibliğine ek olarak Tarablus Nâibliği tevcih edildi. Buradaki sivil görevliler arasında da değişiklik yapıldı. Ayın son gününde Ferec'in emriyle halife, Mısır ve Dimaşk Baş Kâdıları Dimaşk sokaklarında dolaşarak halkı Şeyh el-Mahmûdî ile savaşa çağırdılar. Böylece Sultan Dimaşk'ta durumu kendi lehine çevirmeyi hedefliyordu. Bu şekilde 2 Rebîu'l-Evvel'in 812 tarihinde (15 Temmuz 1409) önce sultanın ve emîrlerin birlikleri sonra da Sultan, Dimaşk'tan Kusvat'a hareket etti. Ertesi akşam es-Sanameyn'den bir berîdlik¹⁵⁰ uzaklıktaki bir su başında konakladılar. Burada Sultan Ferec ile Şeyh el-Mahmûdî'nin keşifçileri arasındaki çarpışma sonucunda karşı taraftan iki kişinin öldürüldüğü haberi geldi. 4 Rebîu'l-Evvel 812 Çarşamba günü (17 Temmuz 1409) Sultan Karyatü'l-Harrak'a gitti. Burada çok kısa bir süre kaldıktan sonra Havran'daki Kerek el-Besniye'de geceledi. Artık Sultan, güvendiği adamlarından olan Cemaleddin'in ihanetini anlamıştı. Onun kendisini yakalayacağından endişe

¹⁴⁹ 'İkdü'l-Cûmân, s. 287; Es-Sulûk, IV, s. 93-94; En-Nücûm, XIII, s.77; İnbâü'l-Gumr, s. 421; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 70-71.

¹⁵⁰ Bir berîdlik mesafe genelde kabul edilen görüşe göre Suriye için 6 mildir. Ancak XIV. yüzyıl Mısır müellifleri posta menzilleri arasındaki mesafelerin birbirinden farklı olduğunu ve çöl sahalarında su kuyularının ya da yol üzerindeki önemli yerlerin (köy, kasaba vs.) hesaba katılarak bu menzillerin düzenlendiğini belirtmişlerdir. Bkz. F. Köprülü, "Berîd", s. 541.

ediyor ve çadırında her an gitmeye hazır bir hecin bulunduruyordu ve bu düşüncesini Fethullah'a da anlattı¹⁵¹.

b- Sarhad Savaşı

(8 Rebîu'l-Evvel 812/21 Temmuz 1409)

Sultan Ferec, 5 Rebîu'l-Evvel 812 tarihinde Perşembe günü (18 Temmuz 1409) Busrâ'ya vardı. Burada Cumartesi sabahına kadar kaldı ve daha sonra Şeyh el-Mahmûdî'nin bulunduğu Sarhad karşısındaki Karyatü'l-'Uyûn'a yerleşti. Burada öncü birlikler savaştılar ve Sultanın askerlerinden bir bölük yaralandı bir bölük de Şeyh el-Mahmûdî tarafına geçti. Şeyh el-Mahmûdî'nin adamlarından ise iki kişi öldü. Öncü birlikler karşısında bile alınan bu mağlubiyeti ve harp sırasında bazı emîrlerin de saf değiştireceğini öğrendiği zaman Sultan Ferec'in, ordusuna olan güvenini iyice azaldı. Bu sebepten askerlerin ordudan ayrılmamasını saylayacak bazı tedbirler aldı. Örneğin, sabahleyin çadırlar sökülmecek, develer yükletilmeyecek, askerler ağırlıklarını ve develerini yanlarına almayacak, yedek atlarını da hizmetlileri yanlarında çekecekler, ayrıca Sultanın şüphelendiği emîrler arkada kalacak güvendikleri de öne geçecekti. Sonunda iki taraf karşı karşıya geldi. Şeyh el-Mahmûdî ve askerleri Sultanın baskısı karşısında Sarhad kalesine çekildiler. Bu tedbirler sayesinde Şeyh el-Mahmûdî'ye karşı başarı sağlayan Sultan hem Sarhad şehrini ele geçirmiş hem de Şeyh el-Mahmûdî'nin de içinde bulunduğu kaleyi kuşatma altına almıştı. Şeyh'in emîrlerinden bazıları daha ilk savaş esnasında Sultanın hücumuna dayanamayarak Dimaşk'a doğru kaçmışlardı. Ancak Dimaşk halkı bunlara karşı mukavemet edip onları kovdular. Bunların takibi için askerler görevlendirildi ve bir kısmı yakalandı, bir kısmı öldü, bir kısmı ise yaralandı. Rebîu'l-Evvel'in 10'u Salı günü (23 Temmuz) Sultanın zaferi ve Şeyh el-Mahmûdî'i Sarhad kalesinde hapsettiği haberinin bulunduğu mektup

¹⁵¹ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 73.

Dimaşk'ta Emevî Camiinde okundu. Ayrıca mektupta, kaçanları yakalayanlara ödül vaat ediliyordu.

Sultanın belki de her şeyini koyduğu bu savaş tüm gayretiyle devam ediyor ve Şeyh el-Mahmûdî de aynı ölçüde direniyordu. Kuşatmanın sona erdirilmesi için Sultan Ferec; Dimaşk, Sâfed ve Subeybe'den savaş techizatı getirtti. Sonunda bu hücum karşısında direnemeyeceğini anlayan Şeyh el-Mahmûdî, Tanrıverdi'ye ucunda bir mektup bulunan bir ok attı. Pusulada Sultan ile aralarında yapılacak barış için aracı olmasını istedi. Zaten kaledekilerin erzakı ve suları bitmek üzereydi ve kuşatma için getirilen mancınıklar nedeniyle kalenin yıkılacağını biliyorlardı. Eğer barış için adım atılmasa teslim olmak zorunda kalacaklardı.

Artık savaşın sonu göründü ve Tanrıverdi Sultan katında barış için teşebbüse geçti. Şeyh el-Mahmûdî'nin Sultana bağlılık yemini etmesinin ardından barış yapıldı. Şeyh el-Mahmûdî'nin kalede esir tuttuğu Gümüşboğa ve Esenboğa serbest bırakıldı. Sultanın askerlerinden çoğu Ferec'in iyiliğini istemiyor, onun daha sonra kendileri üzerine tahakküm edeceğinden korkuyor ve Şeyh el-Mahmûdî'nin teslim alınmasını istemiyorlardı. Bu yüzden iki taraf arasındaki barışı civardaki köyleri yağmalayarak, halka zulmederek kutladılar.

Görüldüğü gibi Sultan Ferec kendine asi olan bir emîrine karşı bütün gücüyle mukavemet etmiş, savaş meydanında savaşı kazansa da kâğıt üzerinde pek fazla bir şey elde edememişti. Çünkü teslim alınmak üzere kuşatmanın sonuna gelinmiş ve ileride katline neden olacak birinin belki de ölümüyle sonuçlanacak bir zafer elde edilecekti. Fakat Şeyh el-Mahmûdî'nin bu aşamada ileri görüşlülüğü ortaya çıktı ve yerinde bir davranışla barış istedi ve hatta Tarablus Nâibi olarak da ödüllendirildi¹⁵².

¹⁵² K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 73-76.

C- Ferec b. Berkuk ve Şeyh el-Mahmûdî Mücadelesi

Nevrûz'un yerine Dimaşk Nâibi tayin edilen Bektemir Çolak¹⁵³ 27 Rebîu'l-Âhir 812 tarihinde Cuma günü (9 Ağustos 1409) Gazze'ye geldi. Şeyh el-Mahmûdî, yeni Dimaşk Nâibine bir mektup yazarak Dimaşk'taki işlerini halletmek ve Tarablus'a geçmek için Dimaşk'a girmek üzere izin istedi. Bektemir Çolak, durumu derhal Sultana bildirdi. Sultan, Şeyh el-Mahmûdî'nin bu isteğinden haklı olarak şüphelenerek, Dimaşk halkına hitaben, Şeyh el-Mahmûdî'nin yeni mevkisini bildiren ve onun buraya sokulmamasını, gerekirse savaşmalarını emreden bir mektup gönderdi. Mektup Cemâziye'l-Evvel'in 3'ünde (13 Eylül) Dimaşk halkına okundu¹⁵⁴. Şeyh el-Mahmûdî, Ayın 10'u Cuma günü Şakhab'a geldi. Bektemir Çolak ise onu Dimaşk'a sokmamak için Yelboğa Türbesinde beklemekteydi. Gece baskını ile onu alt etmeyi planlayan Bektemir, Şeyh el-Mahmûdî karşı karşıya geldi ve yenilen ve kaçan taraf Bektemir oldu. Şeyh el-Mahmûdî ise aynı günün sabahı hiçbir direnişle karşılaşmadan Dârü's-S'ada'ya yerleşti. Artık Şeyh el-Mahmûdî, Haleb, Hama ve Hıms hariç olmak üzere bütün Suriye'ye hâkim oldu. Burada birtakım sivil tayinler yaptı ve ayın 14'ünde Sultan Ferec'e gönderilmek üzere, Bektemir'in kendisi üzerine bir baskın yapmakta iken kendisinin nefsi-i müdaafa ile karşı geldiğini ve onu yendiğini bildiren bir tutanak hazırladı. Şeyh el-Mahmûdî, kimsenin Sultana götürmeye cesaret edemediği tutanağı, Safed yakınlarındaki Minye'de bulunan Kudüs Kubbetü's-Sahra imamı Türkistânî ile birlikte Kahire'ye gönderdi. 1 Cemâziye'l-Âhir Cuma günü (11 Ekim) Şeyh el-Mahmûdî'nin mektubu, tutanağı ve bir askeri ile Kahire'ye varan imam, Sultan tarafından hapsedildi ve asker de öldürüldü¹⁵⁵.

¹⁵³ 'İkdü'l-Cümân, s. 293; Es-Sulûk, IV, s. 114; En-Nücûm, XIII, s. 99; İnbâû'l-Gumr, s. 426; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 79.

¹⁵⁴ 'İkdü'l-Cümân, s. 291; Es-Sulûk, IV, s. 108; En-Nücûm, XIII, s. 89; İnbâû'l-Gumr, s. 424; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 77.

¹⁵⁵ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 77-78.

Bektemir ise yanında 100 kişilik bir kuvvetle önce Safed tarafına kaçtı. Fakat Şeyh el-Mahmûdî'nin bu tarafa geldiği haberi üzerine yanındakilerle birlikte Kahire'ye hareket etti. 27 Cemâziye'l-Evvel'in 812 tarihinde Çarşamba günü (6 Ekim 1409) Kahire'de Sultan Ferec tarafından karşılandı.

a- Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî Mücadelesi

Haleb'de bulunan Nevruz burada Haleb Nâibi Temürtaş tarafından ağırlandı. Temürtaş, Nevruz ve yanındakilerden Sultana biat alarak bu haberi Sultana mektup ile bildirdi. Temürtaş'ın; Nevruz'a Dimaşk, Yeşbek b. Özdemir'e Tarablus, Tanrıverdi'ye de Hama Nâibliklerinin verilmesini isteyen bu mektubuna Sultan olumlu cevap verdi. Böylece Nevruz bu kez de Hama Nâibi olarak göreve başladı. Ancak Şeyh el-Mahmûdî, kendisi aleyhine olan bu gelişmeden rahatsız olarak Hama'yı üç ay boyunca kuşattı. Bu süre zarfında Nevruz ve askerlerinden biri bile buradan çıkamadı. Erzakin azalması ve kış mevsiminin şiddetli geçmesi ile direnişi kırılan Hama'nın yardımına Temürtaş, yanında Türkmenler ve Arap aşiretleri olmak üzere koştı¹⁵⁶. Ertesi gün güç kazanmış olarak Şeyh el-Mahmûdî'nin karşısına çıkan Nevruz ve Temürtaş kuvvetleri ilk etapta galip gelseler de savaşın sonucu değişmedi ve zafer bir kez daha Şeyh el-Mahmûdî'nin oldu. Şeyh el-Mahmûdî bundan sonra askerleriyle birlikte kışlamak için Hıms'a yöneldi. Nevruz ise Temürtaş'ın yardımına rağmen başarısız olmuş üstelik burada mahsur kalmışlardı. Nevruz, Şeyh el-Mahmûdî tarafından Safed Nâibliğine tayin edilen Sudun el-Muhammedî'yi kendi tarafına çekmek için ona bir mektup gönderdi. Sudun bu teklifi kabul ederek Dimaşk üzerine hareket etti. Musalla'ya vardığında "Ben Sultan taraftarıyım ve Nevruz da Şam Nâibi'dir." diyerek Dimaşk kalesine hücum etti. Fakat hem kaleden hem de Şeyh el-Mahmûdî'nin emirlerinin iki taraftan karşılık vermesi Sudun'un yenilip Nevruz'un yanına çekilmesine neden oldu. Sultan ise Safed Nâibliğine Şahin'i görevlendirdi. Şeyh el-Mahmûdî taraftarları ise yeni nâibe karşı

¹⁵⁶ 'İkdü'l-Cümân, s. 294; Es-Sulûk, IV, s. 117; En-Nücûm, XIII, s. 99-100; İnbâü'l-Gumr, s. 428-429; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 80.

harekete geçip buraya saldırdılarsa da başarılı olamadılar. (25 Şevval 812 / 2 Mart 1410)

Sultan'ın ise bütün bu olaylara tepkisi bölgede yeni atamalar yapmaktan öteye gitmedi.

812 yılı Ramazan'ında (Ocak 1410) Hıms'ta bulunan Şeyh el-Mahmûdî, Sultana bir mektup gönderdi. Mektubunda daha önce Bektemir Çolak ile arasında geçenleri anlatıyor, bunu daha önce Gazze'den gönderdiği elçisiyle de bildirdiğini, fakat Sultanın cevap vermediğini, cevabın gelmeyişinin nedeninin kendisini Sultanın gözünden düşürmek isteyenlerden dolayı olduğunu, Nevrûz'un Hama'ya gelip Hıms ve yöresini kasıp kavurduğunu ve halkın bu nedenle perişan olduğunu, kendisinin de bu haksızlık karşısında onunla mukavemet ettiğini belirtiyordu. Ayrıca Temürtaş ve Sudun'un yaptıklarını da mektubunda ifade ediyordu. Bunun yanında Sultana bağlılığını yineleyerek tek amacının hizmet olduğunu da vurguluyordu¹⁵⁷. Elbette Sultan Ferec, Şeyh el-Mahmûdî'nin mektubunda ifade ettiklerine itimat etmedi. Zira ona Şeyh el-Mahmûdî ile ilgili olarak gelen haberlerde onun itaatten çıktığı ve Sultanın Suriye'ye sefer yapması gerektiği bildiriliyordu.

Safed'de Şeyh el-Mahmûdî ile Sultan taraftarları arasındaki mücadele devam ederken Karakoyunlu Kara Yusuf'tan, Şeyh el-Mahmûdî'ye bir mektup geldi. Mektupta, Irak-ı Acem, Diyâr-ı Bekr ve Mardin'i ele geçirdiğini, oğlu Muhammed Şah'ı Sultan ilan ettiğini, kendisinin de Musul'a indiğini ve Şeyh el-Mahmûdî'ye yardım etmek üzere Şam'a gelmekte olduğunu yazıyordu. Bu mektup ile ilgili olarak Şeyh el-Mahmûdî ve emîrleri istişarede bulundular. Emîrlerden yalnızca Temraz en-Nâsırî bu yardım teklifine sıcak bakmadı. O, bu mektubun Sultana haber verilmesini ve ondan gelecek cevaba karşılık bir strateji belirlenmesi gerektiğini söyledi. Bu fikir diğerlerince de kabul gördü¹⁵⁸.

¹⁵⁷ **Es-Sulûk**, IV, s. 119–120; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁵⁸ **Es-Sulûk**, IV, s. 124. K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 84.

Bu arada Şeyh el-Mahmûdî ile Nevrûz arasındaki mücadele sürüyor ve çoğunlukla yenilen taraf Nevrûz oluyordu. Şeyh el-Mahmûdî, Ramazanoğullarının ve diğer bey ve reislerin desteğini alırken, Nevrûz da özellikle Dulkadiroğullarının yardımını alıyordu. Bu iki beylik arasındaki mücadele taraflar arasındaki tercihlerini de etkilemişti. Nihayetinde (3 Muharrem 813) 8 Mayıs 1410'da Şeyh el-Mahmûdî'nin Devâddârı Şahin, Haleb'i de ele geçirdi. Şeyh el-Mahmûdî ve adamlarının baskısı artık Suriye'de oldukça belirgindi. Sultan'ın bu bölgede hâkimiyeti Gazze, Sâfed ve Hama ile sınırlanmıştı. Hatta Hama için bile net bir şey söylenemiyordu. Çünkü buranın da durumu hiç iç açıcı değildi. Hal böyleyken yapılması gereken tek bir şey kalmıştı ve Temürtaş, durumun ciddiyetini anlatan mektubunda Sultanı yeni bir Suriye seferine çağırıyordu. Sultanın Suriye'ye gelmekte olduğunu öğrenen Şeyh el-Mahmûdî ve Nevrûz, Sultanın kendilerinden birini te'dib ettikten sonra diğerinin üzerine geleceğinden çekindiklerinden anlaşma yapmaya karar verdiler. Böylece dokuz ay süren Hama kuşatması da sona erdi. Bu anlaşmaya göre Dimaşk ve yöresi Şeyh el-Mahmûdî'nin, Haleb ve yöresi Nevrûz'un olacaktı¹⁵⁹. Temürtaş ise kaçıp Sultanın katına geldi. Anlaşmadan sonra herkes kendi bölgesine gelerek bulundukları yerde Sultana isyan ettiklerini ilan edip yazışmalarında "*el-Melikû'n-Nâsir*" ibaresi yerine "*el-Mülkü Lillâh*" ibaresini kullanmaya başladılar¹⁶⁰.

b- Ferec b. Berkuk'un IV. Suriye Seferi

(4 Rebîu'l-Evvel 813 / 6 Temmuz 1410)

Temürtaş'ın talebini değerlendiren Sultan Ferec, Suriye sefere için hazırlıklara başladı. 813 yılı Safer'in 23'ü Cuma günü (27 Haziran 1410) Atabekü'l-Asâkir Bektemir Çolak Kahire'den çıkıp Reydâniyye'ye kondu. Sultan ise Rebîu'l-Evvel'in 4'ünde (7 Temmuz 1410) Pazartesi günü Kal'atü'l-

¹⁵⁹ 'İkdü'l-Cümân, s. 306; Es-Sulûk, IV, s. 135; En-Nücûm, XIII, s. 100; İnbâû'l-Gumr, s. 450; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 87.

¹⁶⁰ Es-Sulûk, IV, s. 136; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 79-87.

Cebel'den ayrılarak buraya geldi. Sultan, Rebîu'l-Evvel'in 9'unda (12 Temmuz) Cumartesi günü Suriye'ye gitmek üzere Reydaniyye'den hareket etti. Sultan, bu seferde herhalde ordu içinde yeni bir ihaneti engellemek için oldukça eli açık davranmış ve daha önce kimsenin sarf etmediği kadar parayı askere dağıtmıştı. Sadece nakit olarak dağıtılan para 500.000 dinar olup diğer masraflar bunun dışındaydı¹⁶¹.

Sultan Ferec Gazze'de bulunduğu sırada Şeyh el-Mahmûdî'yi yakalaması için Rebîu'l-Evvel'in 27'si Çarşamba günü Bektemir Çolak'ı Dimaşk'a gönderdi. Her ne kadar kendi gücüne güvense de Şeyh el-Mahmûdî, Sultanın Gazze'de olduğu haberi üzerine buradan ayrıldı. Bektemir Çolak onu takip ettiyse de birkaç askerinden başka kimseyi yakalayamadı ve Dimaşk'a geri döndü¹⁶². Sultan ise ayın 28'inde (31 Temmuz) Perşembe gecesi yatsıdan sonra Dimaşk'a girdi. Dimaşk'a girdikten sonra Şeyh el-Mahmûdî ile Nevruz arasındaki ittifakı bozmak için münâdîlere Nevruz'un Dimaşk Nâibi olduğunu ilan ettirdi. Rebîu'l-Âhir'in 6'sında (8 Ağustos) Sultan Cuma namazını Emevi Camiinde kıldıktan sonra, Dimaşk'tan çıktı ve Berze çadırına kondu. Buradan Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz'un peşine düştü. Bu ikisi ise Sultanın Haleb'e gelmekte olduğunu öğrenince Ayıntab'a doğru kaçtılar. Bir hafta sonra Haleb'e varan Sultan asilerin buradan ayrıldığını öğrenince o da Ayıntaba ilerledi. Ancak asiler buradan da ayrılmış Maraş üzerinden Kayseri'ye kadar gelmişlerdi. Burada onlara Dulkadıroğulları (Nasırüddin ve Alaaddin) yardım etti. Bunun üzerine Sultan Elbistan'dan bunlara hitaben ya ülkeyi terk etmelerini ya karşısına çıkmalarını ya da itaatine girmelerini çünkü kendisinin onları yakalamakta kararlı olduğunu bildiren bir mektup gönderdi¹⁶³. Şeyh el-Mahmûdî ise yaptıklarından özür dileyen cevabî mektubunda ayrıca kendilerinin Türklerden daha iyi idare

¹⁶¹ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 87.

¹⁶² 'İkdü'l-Cümân, s. 309; Es-Sulûk, IV, s. 137; En-Nücûm, XIII, s. 104; İnbâü'l-Gumr, s. 451; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 88.

¹⁶³ 'İkdü'l-Cümân, s. 310; Es-Sulûk, IV, s. 139; En-Nücûm, XIII, s. 105–106; İnbâü'l-Gumr, s. 451; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 88.

edebileceklerini belirttikten sonra Dimaşk Nâibliği veya Elbistan'ı, Nevruz'a da Malatya'yı vermesini istedi¹⁶⁴. Ancak Sultan, Şeyh el-Mahmûdî'nin daha önce de yaptığı bu özür mektubunu artık güven vermediği için kabul etmeyerek burada kalmaya devam etti. İlk defa bir Memlûk Sultan'ı devlet merkezinden bu kadar uzak bulunuyor ve burada kaldığı süre içinde Türkmenlere ve Araplara davetler veriyordu. Buradan ayrılırken Şeyh el-Mahmûdî ile Nevruz'un yakalanma işini de Dulkadıroğulları Muhammed ve Ali'ye bırakarak Fırat üzerinden Kal'atü'r-Rum'a geçti. Bölgede yeni atamalar yaptıktan sonra Haleb'de kışlamak üzere ilerledi. Sultan Ferec, Elbistan'da yaklaşık elli gün kaldıktan sonra Eylül 1410 yılında (Cemâziye'l-Evvel'in sonları) Haleb'e döndü¹⁶⁵.

c - Ferec b. Berkuk'un Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz ile Mücadelesi

Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz ise Sultanın Elbistan'dan ayrıldığını ve Haleb'de ikamet ettiğini öğrendikleri zaman buradan ayrılıp Sarhad'a kadar geldiler. Sultan bunların hareketlerini haber aldığı anda derhal Haleb'den asker çıkararak bunların üzerine gönderdi ancak asiler burada da fazla kalmayıp Şaban'ın 26'sında Gazze'ye vardılar. Bektemir Çolak onların arkasından buraya geldiğinde ise onlar çoktan buradan ayrılmış Kahire'ye hareket etmişlerdi. Kal'a'ya vardıklarında Sultanın öldüğünü ve oğlu Ferec'i almak istediklerini bildirdiler. Ancak Sultanın Zimamdârı Kâfur bu isteği kabul etmedi¹⁶⁶. Ancak ısrarlar neticesinde tam da vazgeçmek üzereyken Sultan Ferec'in çıkagelmesi kaleyi kuşatanların kaçmalarına neden oldu. Askerlerinden bazıları yakalandıysa da Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz bir kez daha kaçmayı başardı. Sultanın askerleri onları takip ettiyse de asiler iki gruba ayrıldıklarından onları yakalayamadılar. Bu ikisi ise Kerek'te birleşip

¹⁶⁴ 'İkdü'l-Cümân, s. 310; Es-Sulûk, IV, s. 139–140; En-Nücûm, XIII, s. 106; İnbâü'l-Gumr, s. 451–452; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 89; R. Yınanç, a.g.e., s. 39.

¹⁶⁵ R. Yınanç, a.g.e., s. 39.

¹⁶⁶ 'İkdü'l-Cümân, s. 314–316; Es-Sulûk, IV, s. 153–155; En-Nücûm, XIII, s. 112–113; İnbâü'l-Gumr, s. 455–456; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 93.

buraya yerleřtiler¹⁶⁷. Sultan ise 17 Zül'ka'de 813 tarihinde Cuma günü (13 Mart 1411) Dımaşk'tan Kerek'e doğru hareket etti. şeyh el-Mahmûdî, Kerek'te iken Sultan tarafından tertip edildiği tahmin edilen bir suikast girişimi ile karřılařtı¹⁶⁸. Sultan Kerek kalesini kuşattığında içeridekilerin direnişiyle karşılaştı. Kuşatma uzadıkça kalede erzak sıkıntısı baş gösterdi. Neticede Sarhad'da olduğu gibi bir kez daha pes edildi ve barış yapıldı. Buna göre şeyh el-Mahmûdî Haleb Nâibi, Nevrûz Tarablus Nâibi ve Sultanın kayınpederi Tanrıverdi ise Dımaşk Nâibi olarak görevlendirildi. Ancak şeyh el-Mahmûdî ve Nevrûz'un yetkilerine sınırlandırmalar getirildi. İbn Tanrıverdi 814 yılı Muharrem'in 6'sında (30 Nisan 1411) Dımaşk'a gelerek görevine bařladı¹⁶⁹.

814 yılının Rebîu'Evvel ayında (Haziran 1411) şeyh el-Mahmûdî ve Nevrûz'un Sultanın menşurlarının hükmünü icra etmedikleri haberi Kahire'ye ulařtı¹⁷⁰. Bu haberlerin doğruluğunun teyit edilmesi zerine Sultan, şeyh el-Mahmûdî'yi uyaran bir mektup gönderdi. Bu ikazı dikkate almadığını öğrendiğinde ise Tanrıverdi'ye Dımaşk kalesini tahkim etmesini bildirdi (1 Cemaziye'l-Âhir 814 / 20 Eylül 1411)¹⁷¹. Bu gelişmeler barışın kalıcı bir çözüm olmayacağını bir kez daha göstermişti. Zira asiler güçlerini artırmaya devam ederken, Sultan ise hem kendine hem de memlûklerine olan iyice güvenini kaybetmiş ve herkesten şüphelenir hale gelmişti. Bu durumdayken şüphelendiği kişileri ya hapsedtiriyor ya da ldrtyordu. Onun bu cezalandırmaları sadece Mısır'la da kalmıyor Suriye'de de aynı uygulamayı

¹⁶⁷ 'İkd'l-Cmn, s. 316; Es-Sulûk, IV, s. 156; En-Nücûm, XIII, s. 114; İnbâ'l-Gumr, s. 457; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 93.

¹⁶⁸ 'İkd'l-Cmn, s. 317; Es-Sulûk, IV, s. 161-162; En-Nücûm, XIII, s. 115; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 95.

¹⁶⁹ K. Y. Koprman, a.g.e., s. 96.

¹⁷⁰ Es-Sulûk, IV, s. 179; En-Nücûm, XIII, s. 121; İnbâ'l-Gumr, s. 480; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 97.

¹⁷¹ 'İkd'l-Cmn, s. 338; Es-Sulûk, IV, s. 184; En-Nücûm, XIII, s. 124; İnbâ'l-Gumr, s. 484; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 97.

istiyordu. Elbette Sultanın bu acımasız tutumu yanındakilerin ayrılmasına ve karşı tarafa geçmelerine neden oldu.

Şeyh el-Mahmûdî, Sultana karşı hareket etmek için güçlü müttefikler arıyordu. Bunlardan Dulkadiroğulları ilk etapta bu teklifi geri çevirirken daha sonra ikna edilmek suretiyle Şeyh tarafında yer aldılar. Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf¹⁷² ve diğer Türkmen grupları ile Araplar ise bu teklife olumlu cevap verdiler.

Nevrûz ise Şevval ayında (Ocak 1412) Sultana bir mektup ve Tarablus'un ileri gelenlerinden 33 kişinin imzaladığı bir de tutanak gönderdi. Buna göre Nevrûz, Sultana bağlı ve halkına refahtan başka bir şey getirmeyen bir liderdi¹⁷³. Sultan, tabii olarak buna inanmadı.

d- Ferec b. Berkuk'un V. ve son Suriye Seferi

(13 Zü'l-Hicce 815/27 Mart 1412)

20 Şaban 814 tarihinde Pazartesi günü (7 Aralık 1411), Şeyh el-Mahmûdî'nin Dimaşk'ı ele geçirmeye karar verdiği haberi Sultana ulaştı. Dimaşk Nâibi Tanrıverdi bir yandan gerekli önlemleri alırken diğer yandan da Sultan'a bizzat sefere çıkmasını tavsiye ediyordu. Zaten Sultan da yıllardır Suriye'de baş gösteren bu istikrarsızlığa son vermek için Suriye'ye sefer yapmaya niyetliydi. Bu amaçla Zü'l-Ka'de'nin 24'ünde (8 Mart 1412) memlûklere sefer parası dağıtıldı. Bektemir Çolak ve yanındakiler Zü'l-Hicce'nin 5'inde (19 Mart) Dimaşk'a hareket ettiler. Onların hareketinden 3 gün sonra Sultan da Reydaniyye'ye geldi. Yanında Halife Müstaîn Billâh, dört mezhep Baş Kâdıları ve devletin ileri gelenleri hazır bulundular. 13 Zü'l-Hicce 814 Pazar sabahı (27 Mart 1412) Sultan ve maiyetindekiler Dimaşk'a hareket ettiler. Bu seferde Sultan kendisinden önce hiçbir askerin yola çıkmamasını emretti. Hatta Reydaniyye'deyken emrini dinlemeyen bir askeri

¹⁷² 'İkdü'l-Cûmân, s. 338; Es-Sulûk, IV, s. 185; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 98.

¹⁷³ Es-Sulûk, IV, s. 194; En-Nücûm, XIII, s. 129; K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 99.

yakalayıp bizzat cezalandırdı. Daha sonra bir darağacı da kurduran Ferec, bu emrinde ne kadar kararlı olduğunu gösterdi. Sultan, Gazze'ye vardığında sarhoş olduğu bir sırada ez-Zahiriyya memlûklerinden 20 kişiyi öldürttü. Bu durum üzerine endişeye kapılan bazı askerler Ferec'i terkederek Hims'ta bulunan Şeyh el-Mahmûdî ve Nevrûz'a katılmak üzere Berze'ye gittiler. Bu durumda yanındakiler bu seferi uğursuz saymaya başladılar. Hem Sultanın hem de askerlerin birbirlerine olan güvensizlikleri seferi daha başlamadan tehlikeye soktu. Zira askerlerin yanından ayrılması Sultanı oldukça üzmüştü. Sonunda sultan ve yanındakiler 29 Zü'l-Hicce 814 (12 Nisan 1412) Dimaşk'a vardılar¹⁷⁴.

Sultan isyancıların Hims'ta toplandığını öğrenince Hims yakınlarındaki Fassa'ya geldi ve ağırlıklarını burada bıraktı. Çünkü Sultanın geldiği haberini alan isyancılar buradan ayrılmış ve Leccun'a kadar ilerlemişlerdi. Sultanın güvendiği adamlarından Fethullah sürekli olarak asileri takip eden Sultan'a Leccun'a gitmemesini ve Dimaşk'ta kalmasını tavsiye etti. Sultan eğer isterse Dimaşk'tan bunların üzerine asker sevk edebileceğini, daha önce olduğu gibi onları affederek bazı yerlere nâib tayin edebileceğini ya da askerini dinlendirdikten sonra üzerlerine yürüyebileceğini söyledi. Ancak diğer emîrler Fethullah'ın da Şeyh el-Mahmûdî tarafına geçtiğini söyleyip onu Sultana kötülerdiler. Aslında Sultan Fethullah'a oldukça güveniyor ve onun tavsiyesini tutmak istiyordu. Artık nereden ne tehlike geleceğini anlayamayan Sultan güvendiği bu arkadaşını da suçlayarak bir anlamda kendi kaderini de tayin etmiş oldu¹⁷⁵. Çünkü Sultanın ordusu Leccun'a vardığında tükenmiş durumdaydı. Şeyh el-Mahmûdî ve yanındakiler ise Sultanın ordusunun dinleneceğini ve ertesi gün hücum edeceğini düşünüp kuvvetlerinin azlığından dolayı gece kaçmayı tasarlarken Sultanın harekete geçtiğini gördüler.

¹⁷⁴ 'İkdû'l-Cûmân, s. 348; Es-Sulûk, IV, s. 206; En-Nücûm, XIII, s. 138; İnbâû'l-Gumr, s. 505; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 100.

¹⁷⁵ 'İkdû'l-Cûmân, s. 350; Es-Sulûk, IV, s. 207; En-Nücûm, XIII, s. 140-141; İnbâû'l-Gumr, s. 505-506; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 101.

e- Leccûn Savaşı

(3 Muharrem 815 / 15 Nisan 1412)

Savaş başladığı zaman Sultanın ordusundan bir grup Şeyh el-Mahmûdî tarafına geçti. Bir bölük de daha önce yağmış olan yağmurun neden olduğu çamura saplandı. Sultan ise yanındakilerle mücadeleye devam ettiyse de başarılı olamadı ve Dimaşk'a çekilmek zorunda kaldı. Fethullah'ın tavsiyesiyle yağmalanmamak için siyah hilafet bayrağı açıldı. Şeyh el-Mahmûdî ve adamları da Halife Müstaîn Billah'ı, Sır Kâtibi Fethullah'ı, Nâzırü'l-Hâs ve Nâzırü'l-Ceyş'i yakaladılar ve Sultanın ağırlıkları hariç ne varsa ele geçirdiler. Birkaç saat süren savaşın ardından elde edilen zafer sultanın henüz sağ olduğunu bile unutturup asi grupta liderlik kavgasını çoktan başlatmıştı¹⁷⁶. Sultan ise Dimaşk'ta savunma hazırlıkları yapmaktaydı¹⁷⁷. Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz liderlik konusunda Fethullah'ın önerisini kabul edip Kahire'ye hem kendileri hem de halifenin mektuplarını gönderdiler¹⁷⁸. Mektuplarda Kal'a'nın muhafaza edilmesi ve halkın olanlardan endişeye kapılmaması belirtiliyordu. Sultan da askeri tedbirlerini almış ve Mısır ve Şam Baş Kâdılarının desteğiyle Dimaşk halkını da kendi tarafına çekmeyi başarmıştı¹⁷⁹.

Artık iki taraf arasında ikinci bir muharebe kaçınılmaz olmuş ve Leccun'dakilerde Yelboğa türbesine gelmişlerdi¹⁸⁰. Sultan buraya kuvvet gönderdiyse de bu kuvvet geri çekilmek zorunda kaldı. 19 Muharrem 815

¹⁷⁶ 'İkdü'l-Cümân, s. 351; Es-Sulûk, IV, s. 208; En-Nücûm, XIII, s. 141; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 102.

¹⁷⁷ K. Y. Koprman, Muharrem'in 16'sında (28 Nisan) Dimaşk Nâibi İbn Tanrıverdi'nin vefat ettiğini ve Sultan Ferec'in aynı gün Dimaşk'a gelen Temürtaş el-Muhammedî'yi onun yerine Şam Nâibi ilan ettiğini belirtir. Bkz. a.g.e., s. 102.

¹⁷⁸ 'İkdü'l-Cümân, s. 351; Es-Sulûk, IV, s. 209; En-Nücûm, XIII, s. 142; İnbâü'l-Gumr, s. 506; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 102.

¹⁷⁹ 'İkdü'l-Cümân, s. 351; Es-Sulûk, IV, s. 210–211; En-Nücûm, XIII, s. 143; İnbâü'l-Gumr, s. 506–507; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 103.

¹⁸⁰ Es-Sulûk, IV, s. 210.

tarihinde (1 Mayıs 1412) Şeyh el-Mahmûdî ve Nevrûz kuvvetleri Şehri kuşatmak amacıyla buraya geldiler. Karşılıklı atışların ardından şehrin su bağlantısı da kesildi. Ancak kaleden yapılan atışlar nedeniyle kuşatmacılardan çok yaralanan oldu. Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz, kuşatmanın sona ermesi için şehrin zayıf noktalarını öğrenip bu yönde taarruza geçtiler.

f- Halife Müsta'in Billâh'ın Sultan İlan Edilmesi

(25 Muharrem 815-7 Mayıs 1412)

Dımaşk kuşatması sürerken Şeyh el-Mahmûdî ile Nevrûz arasındaki liderlik mevzusu da yine gündeme gelmişti. Ancak henüz bir başarı sağlanmamışken birinin sultan ilan edilmesi hem kuşatmayı hem de geleceklerini tehlikeye sokabilirdi. Bu nedenle konunun halledilmesi için Sultan Ferec'in eski dostu Sır kâtibi Fethullah'a danışılması üzerine o da alternatif bir lider olarak halifeyi aday gösterdi¹⁸¹. Çünkü ancak bu şekilde bir güven ortamı oluşturulabilecek ve daha önce Cekem'in yaptığı hataya düşmemiş olacaktı. İki emîr arasında bu teklif olumlu karşılanarak iş halifenin ikna edilmesine kaldı. Zira halife, Sultanı çok sevmemesine rağmen ondan korktuğundan dolayı teklifi kabul etmedi¹⁸². Bunun üzerine Fethullah, Şeyh el-Mahmûdî'nin onayıyla bir hileye başvurdu ve üzerinde sultanın azledildiğini, ona yardım etmenin helal olmadığını çünkü onun çok kötülükler yaptığını yazan bir mektubu, halifenin kardeşi Nâsirüddin Mübârek Şah et-Tâzî'ye vererek bu mektubu askerler içerisinde halife namına okumasını söylediler. Halife, bu olanları sultana açıklayamayacağı endişesiyle teklifi kabul etmek zorunda kaldı¹⁸³. Halife Müsta'in'in, bu tertibe karşı birtakım

¹⁸¹ *Bedâyi'*, s. 308–310.

¹⁸² A. Aktan, *a.g.m.*, s. 635.

¹⁸³ *İnbâû'l-Gumr*, s. 507; M. Orhan Üner'in *Suyûti*'den naklettiğine göre İbn Hâcer, halifenin saltanatını Hz Peygamber'in iktidarının tekrar makamına döndüğünü dile getirerek sevincini anlatmaktadır. Bkz. *Memlûklerde Dinî ve Adlî Kurumlar*, Erzurum, 1978, s. 70-71; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 8.

şartları da oldu. Bunlardan en önemlisi eğer birgün saltanattan hal' edilecek olursa halifelik vazifesinin eskisi gibi uhdesinde bırakılmasıydı¹⁸⁴. Bu şartlarla sultan edilen halife için 815 yılı Muharrem'in 25'inde (7 Mayıs 1412) Cumartesi günü Dimaşk dışında Kerîmüddin Camii karşısına bir kürsü konuldu. Halife kürsüye oturduğu zaman başta Şeyh el-Mahmûdî olmak üzere emîrlar ve diğerleri onun önünde sultana yaptıkları gibi yer öptüler¹⁸⁵. İçlerinde sultanın damadı Bektemir Çolak'ın da bulunduğu birkaç emîri, nâib olarak tayin edilip hil'atlandırıldılar. Umuma da gösterilen bu törenin ardından Sultanın azledildiği, ona yardım etmenin helal olmadığı ve Perşembe gününe kadar Sultan yandaşlarının emanının kabul edileceği duyuruldu. Halk şaşkınlık içerisinde ikiye ayrıldı. Bir kısım halifeye muhalif olmanın küfür sayılacağını savunurken diğer kısım ise Sultana karşı savaşmanın asilik olacağına inanıyordu. Halifenin Sultan oluşu Kahire'ye de bildirildi¹⁸⁶.

Halifenin sultan ilan edilmesi ve Dimaşk Kalesinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan Leccûn Muharebesi, Sultan Ferec'in katliyle son bulmuştur. Bu konunun ayrıntıları V. Bölümde verilecektir.

¹⁸⁴ A. Aktan, *a.g.m.*, s. 635.

¹⁸⁵ 'İkdü'l-Cûmân, s. 354–355; *Es-Sulûk*, IV, s. 214–216; *En-Nücûm*, XIII, s. 146–147; *İnbâû'l-Gumr*, s. 507–508; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 9; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁸⁶ 'İkdü'l-Cûmân, s. 355; *Es-Sulûk*, IV, s. 217; *En-Nücûm*, XIII, s. 192; *İnbâû'l-Gumr*, s. 508; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 9; K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 105.

III. BÖLÜM

SULTAN el- MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK DEVRI DIŞ OLAYLARI

I- Türkiye ve Suriye’de Memlûk-Osmanlı ve Timurlu Devletlerinin Hâkimiyet Mücadelesi

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Orta ve Yakındoğu’nun süper devletleri sayılan Osmanlı (1299–1922), Timur (1370–1405) ve Memlûk Devletlerinin (1250–1517) Orta Anadolu’da bir bakıma nüfuz mücadelesi söz konusudur. Bu üç güçlü devlete ek olarak Kâdı Burhaneddin Devleti (1380–1398) ile bu devletin hâkim olduğu toprakların, diğerlerini karşı karşıya getirmesinden ise özellikle bahsetmek gerekir¹⁸⁷. Bu yüzyılda Timur’un; Horasan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab’ı istila ile gücünü iyiden iyiye artırması pek çok devletin huzursuz olmasına ve sıranın kendilerine gelmesinden korkmalarına neden olmuştu. Bu düşünce ile Timur tehlikesine karşı ilk olarak tedbir alan Kâdı Burhaneddin Devleti ve daha sonra Memlûk Devleti’dir¹⁸⁸. Ön Asya, Türkiye ve Ortadoğu’da kurulmuş irili ufaklı pek çok siyasî teşekkülün Timur’a karşı yaklaşımları birbirlerine ya da Timur karşısındaki durumlarına göre belirlenmiştir:

¹⁸⁷ Kadı Burhaneddin Devleti ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Y. Yücel, **Kadı Burhaneddin Devleti**, Ankara, 1970, s. 1–224; Kadı Burhaneddin’in siyasi ve edebi kişiliği, devletinin yapısı hakkında bkz. aynı müellif, “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, III, Sivas-Kayseri Hükümdarının Kişiliği ve Devletinin Yapısına Dair Düşünceler”, **Atatürk Konferansları**, V, TTK, Ankara, 1975, s. 39–60; İ. H. Uzunçarşılı, “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed”, **Belleten**, XXXII/126, 1968, s. 191–245.

¹⁸⁸ Afşar İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara, 1991, s. 19; Yaşar Yücel, **Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393–1402)**, Ankara, 1989, s. 11; aynı müellif, “Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi”, **Belleten**, XXXVII/146, 1973, s. 166.

A- Timur'un Suriye ve Türkiye'yi İstila Teşebbüsü

Kendisini Cengiz İmparatorluğunun doğal mirasçısı olarak gören Timur, “Beş Yıllık Sefer” olarak adlandırılan (1392–1397) seferinin ilk bölümünde, Hazar Denizinin güneyinden başlayarak Mâzenderân, Esterâbâd, Fars üzerinde Şiraz ve Kirman bölgelerini ele geçirerek devam etmiş ve Sultaniye, Bağdad, Tekrit, Erbil ve Musul, Cizre, Mardin, Irak-ı Arap bölgesinin zaptıyla tamamlamıştır¹⁸⁹. Timur, Türkiye sınırlarına ulaştığında gücünü kabul ettirmek amacıyla Erzincan Emîrlîği, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Karakoyunlu Devleti, Kâdı Burhaneddin Devleti¹⁹⁰’nden kendisine itaat etmelerini istemiş, Memlûk Devleti’ne de kalabalık bir elçilik heyeti göndermişti¹⁹¹. Bunlardan Karamanoğulları; Osmanlı Devleti ve Kâdı Burhaneddin Devleti ile husumet içinde olduğundan Timur’un elçilerine olumlu yaklaştı. Kâdı Burhaneddin Devleti ile uğraşı içinde olan ve Timur tarihlerinde sadık bende olarak tanımlanan Erzincan Emîrlîği ise Timur’a bağlılığını tekrarladı. 1379 yılından itibaren Erzincan bölgesinde bağımsız bir emîr olarak hareket eden Mutahharten 1386 / 87’den beri Timur ile ilişki halindeydi¹⁹². Hatta onun bu hareketi Osmanlı Devleti ile Timurlu Devleti’ni

¹⁸⁹ Timur’un bu bölgeleri ele geçirmesi hakkında bkz. Nizamüddin Şâmî, **Zafername**, (çev. Necati Lugal), Ankara, 1987, s. 153–192; Timur’un Yakın Doğu’daki faaliyetleri için bkz. Y. Yücel, “Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)”, **Belleten**, XL/158, 1976, s. 257–269; Timur’un Ortadoğu’daki faaliyetleri için bkz. C. Kanat, “Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi (1382–1447), Memlûk Timurlu Münasebetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, V, Ankara, 2002, s. 134–143.

¹⁹⁰ Y. Yücel, **Kadı Burhaneddin Devleti**, s. 122–123.

¹⁹¹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 1990, s. 411–426; İ. Aka, **a.g.e.**, s. 20; Y. Yücel, “Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi”, s. 167.

¹⁹² Şâmî, **Zafername**, s. 124–125; Mutahharten’in Timur ile ilişkisi ve bunun Kadı Burhaneddin tarafından da bilinmesi hakkında bkz. **Bezm u Rezm**, s. 309, 412–413; Erzincan Emîrlîği hakkında detaylı bilgi için bkz. Y. Yücel, **Mutahharten ve Erzincan Emîrlîği**, Ankara, 1972; aynı müellif, “Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi”, s. 161, 163; aynı müellif, “Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–

karşı karşıya getiren hadiselerden biri olacaktır. Çünkü Osmanlı hükümdarı Bâyezid, Timur'a bağlılığını dafalarca göstermiş, Timur tarafından da sürekli olarak taltif edilen Mutahharten'in kendisine tâbî olmasını istiyerek bu devleti dolayısıyla da Timur'u karşısına almış oluyordu¹⁹³. Kâdı Burhaneddin Devleti ile sürekli bir uğraşı içinde olan Mutahharten, 1394'te bir kez daha Timur'a bağlılığını bildirdi¹⁹⁴. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Maraş ve Elbistan civarında kurulmuş olan Dulkadiroğullarının, Sultan Berkuk döneminde Memlûk Devleti aleyhine olan faaliyetleri hız kazanmıştı. Timur'un Türkiye'deki her bir devlete gönderdiği ve itaatlerini istediği mektuplardan biri de Dulkadiroğullarına gelmiş onlar ise Memlûklerle olan husumetlerinden dolayı bu teklifi derhal kabul etmekten çekinmemişlerdir¹⁹⁵. Hatta Timur'un Suriye tarafına düzenleyeceği bir seferde askerlerine rehber ve yol gösterici olacaklarını bildirmiş¹⁹⁶ Timur'un elçilerini, kendilerini tehdit eden Memlûk Devleti'ne yönlendirmişlerdi. Yine muhalif grup içerisinde yer alan bir başka unsur da Akkoyunlu Devleti idi ve 1393 / 94 yılı başlarında Karakoyunlular ile yaptığı mücadeleden mağlup ayrılan bu devlet Kâdı Burhaneddin'in topraklarında mülteci hayatı sürüyorlardı¹⁹⁷.

a- Timur'a Karşı İttifak Teşebbüsleri

Timur'a, menfaatleri doğrultusunda bağlılıklarını arz eden Türkiye ve Yakındoğu'daki devletlerin aksine diğer bir grup da Timur aleyhine bir araya geldiler. Bu birliğin oluşmasını sağlayan devlet, konumu itibariyle tehlikeyi önceden gören Kâdı Burhaneddin Devleti oldu. Elçileri vasıtasıyla itaatlerini

1402)", **Belleten**, **XLII/166**, 1978, s. 241–243; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)", **Belleten**, **XL/158**, 1976, s. 256.

¹⁹³ Ruy Gonzales de Clavijo, "Embâjada a Tamor Lân" **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, (çev. Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren; Kâmil Doruk), İstanbul, 1393, s. 82–83; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 243–245.

¹⁹⁴ **Bezm u Rezm**, s. 418; Şâmî, **Zafernâme**, s. 256; Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 168.

¹⁹⁵ Bu husumetlerin nedeni hakkında bkz. Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 84–88.

¹⁹⁶ **Bezm u Rezm**, s. 418.

¹⁹⁷ Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 164.

istediği bu devletin Timur'a karşı tavrı başka türlü oldu ve elçilerin getirdiği mektubun bir örneğini Memlûklere, diğer bir nüshayı ise Osmanlı Devleti'ne gönderdi¹⁹⁸. Timur'un Kâdı Burhaneddin'e gönderdiği mektupta; Fars ve Irak ülkelerini fethettiğini, Sultandan emir ve fermanına uymasını, hutbe ve sikkeyi değiştirmesini, kendisine asker ve mal göndermesini bildiriliyordu¹⁹⁹. Başta Timur'un desteği ile güçlenen fakat daha sonra Timur'un hâkimiyetini kabul etmeyen Altınorda Devleti'nin kaderi de Timurlu Devleti'ne karşı diğer üç devlet ile aynı noktada birleşmesine neden oldu²⁰⁰. Memlûk Devleti'nin Timur Devleti'ne tavrı ise oldukça sert oldu ve onun elçilerini öldürmeleri bu devlet ile aralarında kesin bir uçurum açtı²⁰¹. İşte Timur'a karşı Osmanlı, Memlûk, Altınorda ve Kâdı Burhaneddin Devletleri bu şartlar altında bir araya geldiler²⁰². Diğer devletler ise Timur'un gücünü tasdik ettikleri gibi olayların daha da farklı bir boyut kazanmasına da neden oldular. Timur ise bu ittifak antlaşmasına sessiz kalmayıp karşısında oluşan bu cepheyi bölmek için harekte geçti. Öncelikle dörtlü ittifakın kurucusu Kâdı Burhaneddin'i devreden çıkarmak (1394) istediye de ani bir kararla Türkiye'den ayrılarak²⁰³ Altınorda

¹⁹⁸ **Bezm u Rezm**, s. 419–420; Şevkiye İnalçık, "İbn Hâcer 'de Osmanlılara Dair Haberler", **AÜDTCFD**, VI/3–4, 1948, s. 350.

¹⁹⁹ **Bezm u Rezm**, s. 414.

²⁰⁰ Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 172.

²⁰¹ Şamî, Timur'un 795 yılında Bağdad'a girdiğinde Mısır'a bir elçilik heyeti gönderdiğini teyit etmektedir. Bkz. **Zafernâme**, s. 265; Ömer Halis, **Timur'un Anadolu Seferleri ve Ankara Harbi**, İstanbul, 1934, s. 35.

²⁰² Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", s. 22; 796 yılında Sultan Berkuk'un Suriye'de Toktamış'ın elçileri ile görüşmesi hakkında bkz. Adile Abidin, "Aynî'nin 'İkdu'l-Cumân fî Tarih-i Ehli'z-Zemân' Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tedkiki", **Tarih Semineri Dergisi**, II, **İÜEFY**, İstanbul, 1938, s. 186.

²⁰³ Timur'un, Türkiye üzerine yönelecekken ani bir kararla Semerkand'a dönüşünün nedenleri hakkında bkz. Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)", 1976, s. 253–256.

Hanı Toktamış'ı üzerine yürüdü²⁰⁴. Toktamış'ın Timur karşısındaki mağlubiyeti (1395) nedeni ile diğer üç devlet antlaşmalarını yenilediler.

Memlûk-Moğol mücadelesinin önemli bir yerinde olan Timur, 1386'da Tebriz'i ele geçirmiş ertesi yıl da Urfa'yı tahrip etmişti. Timur Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki münasebet işte bu dönemde ortaya çıkmıştır²⁰⁵. Timur'un yayılma politikasına karşı Mardin, Bağdad ve civardaki idareciler Memlûk Sultanı Berkuk'tan yardım talep etmişlerdir. Ancak 1393'te Bağdad'ı istila eden Timur, Sultan Berkuk'u tehdit ederek, niyetinin savaş olduğunu ona göstermiştir. Ancak Timur bu sırada Hindistan'a yönelmiş ve Berkuk da bu fırsattan istifade ile Bağdad'ın geri alınmasında yardımcı olmuştur. Hindistan seferini tamamlayıp tekrar İran ve Türkiye yoluyla Mısır'a doğru "Yedi Yıllık Sefer" (1399–1404) olarak adlandırılan bir harekât düzenlemiştir ki bu sefer bizim üzerinde çalıştığımız döneme damgasını vuran bir süreç olmuştur. Timur bu sefer ile önce Kafkaslar üzerinde Altınorda Devleti'ni zayıflatmış daha sonra Azerbaycan ve Sivas'ı ele geçirerek Memlûkler üzerine yönelmiştir. Bundan önce Timur'un cihan hâkimiyeti isteği doğrultusunda yayılma politikasından ve bu politika neticesinde Memlûklerle nasıl karşı karşıya geldiğinden söz etmeliyiz:

Timur'un Horasan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab derken gücünün iyiden iyiye artması pek çok devletin huzursuz olmasına, sıranın kendilerine gelmesinden korkmalarına neden olmuştu. Bu düşünce ile ilk olarak tedbir alan devlet Kâdı Burhaneddin Devleti ve daha sonra Memlûk Devleti idi. Timur karşısında mağlup olmamak üzere bir araya gelen ittifak devletlerinden Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasındaki ilişkilerin başlangıcı hakkında öncelikle bilgi vermek gerekmektedir:

²⁰⁴ **Bezm u Rezm**, s. 320; Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 56-57; İ. Aka, **a.g.e.**, s.18; Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 173–174, 176.

²⁰⁵ K. P. Hitti, **a.g.m.**, s. 1131.

Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti arasında ilk siyasî münasebetler dostane bir karakterde olup kaynaklarda bu ilişkilerin ilk adımını Memlûk Sultanı Berkuk'un, Osmanlı Sultanı I. Murad'a (1362–1389), sultanın zaferlerini tebrik için bir nâme ile kıymetli atlar, kılıçlar ve kumaşlar göndermesiyle görüyoruz. Bundan sonra Bâyezid'in Germiyan Bey'inin kızı ile olan düğünü sırasında ve bunu takiben Karamanoğlu Alâeddin Bey ile yapılan mücadele sonunda da Memlûk elçileri Bursa'ya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti de bu dostça yaklaşımlara sessiz kalmayarak Mısır'a 790 yılının Muharrem ayında (Ocak 1388) ilk defa elçi göndermiştir²⁰⁶. Bu siyasî ilişkiler Yıldırım Bâyezid döneminde de devam etmiş, Rebû'l-Âhir 794 (Şubat 1392) tarihinde Türkiye'de Sultan olmak için halifeden "teşrîf" isteyen Bâyezid'e, Kerek Nâibi Âmir Hüsameddin Hasan el-Kucnukî'yi²⁰⁷ birçok hediye ile gönderen Sultan Berkuk'un bu vesile ile dostluk hislerini izhar ettiği görülmektedir. Kendisine Halife tarafından gönderilen teşrîfi, Bursa'da giyip kılıç kuşanan Bâyezid, bundan sonra "Rum ülkesinin Sultanı" unvanını almıştır²⁰⁸.

Bu münasebetlerle kurulan sıcak ilişkiler uzun sürmemiş 1398'de Kâdı Burhaneddin'in ve 1399'da da Sultan Berkuk'un ölümüyle son buldu. Ortaya çıkan bu siyasî boşluktan yararlanmak isteyen, Türkiye'de merkezîyetçi bir idare kurmak ve Türkiye siyasî birliğini sağlamak düşüncesinde olan Bâyezid bu amaçlarla ilk olarak 795 (1393)²⁰⁹ yılında Amasya'yı daha sonra da

²⁰⁶ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Mısır'a gönderilen elçilik heyeti ve hediyeler hakkında bilgi vermektedir. Bkz. **Müneccimbaşı Tarihi**, "**Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekayî'i'l-'Asâr**", I, (çev. İsmail Erünsal), Basım yeri ve yılı yok, s. 114–115. Adile Abidin, 'Ikdu'l-Cumân'da, Osmanlılara dair 785 yılına kadar herhangi bir bilgi bulunmadığına, sadece 767 yılına dair Mısır'a giden elçinin kimliği ile ilgili olarak bilgi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s. 185; Ş. İncılık, *a.g.m.*, s. 349.

²⁰⁷ Adile Abidin, bu elçinin adını Hasan Elgeçkünî olarak belirtmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 186; Ş. İncılık, *a.g.m.*, s. 350.

²⁰⁸ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 101; İsmail Hami Dânişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I, İstanbul, 1971, s. 70; A. Aktan, *a.g.m.*, s. 632.

²⁰⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, Ankara, 1998, s. 278.

Samsun'un bir bölümünü²¹⁰ ele geçirdi. Artık Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırları Trabzon-Rum İmparatorluğu (1204–1461) hududu ile birleşmiş oldu. Bu seferin ardından 801 yılının Zü'l-Ka'de ayında (Temmuz 1399) Sivas üzerine hareket edilmiştir²¹¹. Bu bölge hâkimi olan Kâdı Burhaneddin Ahmed, 800 yılının Zü'l-Ka'de ayında (Temmuz 1398)'de kendisine bir süre tabi olan fakat daha sonra muhalefet eden Akkoyunlu Kara Yülük Osman tarafından öldürülmüştü²¹². Sivas halkının kararı ile yerine oğlu Alâeddin Ali Bey (Zeynelâbidin) hükümdar olmuştu²¹³. Fakat Kara Yülük Osman, Sivas'ı muhasara etmek istemiş, buna karşın Sivas halkı da Osmanlı hükümdarını yardıma çağırmişti. Yıldırım Bâyezid bu daveti kabul ederek oğlu Süleyman Çelebi ile Sivas üzerine yirmi bin atlı ve dört bin yaya göndermiş ve bu kuvvet Kara Yülük'ü mağlup ederek Sivas'ı topraklarına katmıştır 801 (1399)²¹⁴.

Yıldırım Bâyezid'in Sivas ile birlikte tüm Orta Anadolu topraklarına da sahip olması Sultan Berkuk'u düşündürmeye başlamıştı. Kâdı Burhaneddin Devleti'nin topraklarını ele geçirmesi ile Osmanlı Devleti, hem Hristiyan dünyasında elde ettiği başarılarından hem de Türkiye'de mutlak güç haline gelme çalışmalarından ötürü, kuvvet ve kudretçe Mısır Memlûk Sultanlığına rakip olacak hale gelmişti²¹⁵. Zira Berkuk, Bâyezid'in hem Hristiyan dünyasında elde ettiği başarılarından hem de Türkiye'deki başarılarından

²¹⁰ İ. H. Uzunçarşılı, 1398'de Yıldırım Bâyezid'in Müslüman Samsun Kalesini aldığını aynı zamanda Gâvur Samsun Kalesi'nin Cenevizlilerin elinde olduğunu bildirmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 298; **Müneccimbaşı Tarihi**, s. 136.

²¹¹ Münecimbaşı, bu tarihi 794 (1392) ya da 799 (1396) olarak hatalı vermiştir. Bkz. **Müneccimbaşı Tarihi**, s. 136.

²¹² **Solakzâde Tarihi**, I, s. 78.

²¹³ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 299.

²¹⁴ Solakzâde, Yıldırım Bâyezid'in, Kâdı Burhaneddin'in topraklarını ilhak etme nedeni, Kâdı'nın halka yaptığı zulüm olarak göstermiştir. Bkz. **Solakzâde Tarihi**, s. 78; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukuât**, I, (çev. Neşet Çağatay), Ankara, 1992, s. 9; Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (çev. Hüseyin Nihal Atsız), 1972, s. 57.

²¹⁵ Y. Yücel, **Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)**, s. 277.

dolayı ürktüğünü çünkü İbn Haldun'a ifade etmişti²¹⁶. Fakat kısa bir süre sonra Sultan Berkuk'un vefat haberini alan Bâyezid daha rahat hareket etmeye başladı. Ancak, Timur'a karşı harekette Toktamış ve Kâdı Burhaneddin'den sonra Berkuk da bu ittifaktan çıkmış, Bâyezid ise Timur karşısında artık tamamen yalnız kalmıştı. Zira Sultan Berkuk'un yerine geçen oğlu Ferec'in küçük yaşta olması, ümera arasındaki ihtilaf ve bu sırada Timur'un Hindistan seferi ile meşguliyeti, Bâyezid'in lehine olan haberler idi. Bu sebepten Türkler ile meskûn bulunan Malatya'nın Kâdı Burhaneddin'e aidiyetinden bahis ile buranın Osmanlı Devleti'ne terkini talep etti. Çünkü bu topraklar Memlûk Devleti'ne ait idi. Bâyezid'in bu toprakları istemesinin nedeni şudur:

Mintaş (Temürboğa), Türk Memlûk Sultanı Melik Eşref Nâsırüddin Şa'ban-ı Sâni'nin (1377–1389) memlûkü olup efendisinin zamanında büyük emîrlerdendi. Melik Eşref katledilince Mintaş da Şam'a sürülmüştü²¹⁷. Berkuk, hükümdar olduktan sonra Mintaş'ı Kahire'ye getirtti ve daha sonra da onu 788 (1386) yılında Malatya'ya vali olarak tayin etti. Ancak Berkuk, cevval bir şahıs olduğundan Mintaş'a, Mintaş da Türk emîrlerini öldürmeye başlayan Berkuk'a itimat etmiyordu²¹⁸. Bu sebepten Mintaş, Dimaşk Nâib-i Saltanası Yelboğa en-Nâsirî ile anlaşarak birlikte Berkuk'un hal'ine karar verdi²¹⁹. 1387 yılının sonlarında Karakoyunlu Kara Mehmed Bey, Sultan Berkuk'a karşı isyan etmiş olan Türk emîri Mintaş ve Kâdı Burhaneddin'in arasında üçlü bir ittifak yapıldı. Hatta Mintaş, Kâdı Burhaneddin'e adam göndererek sahibi bulunduğu Malatya'yı gelip teslim almasını²²⁰, kabul etmediği takdirde burayı Kara Mehmed Bey'e vereceğini bildirdi²²¹. Bu teklifi kabul eden Kâdı

²¹⁶ Ş. Inalcık, *a.g.m.*, s. 350–351; A. Abidin, *a.g.m.*, 191.

²¹⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 300.

²¹⁸ *Bezm u Rezm*, s. 316–317.

²¹⁹ *Bezm u Rezm*, s. 354.

²²⁰ *Bezm u Rezm*, s. 317; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1243–1453, I*, İstanbul, 1995, s. 245.

²²¹ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara, 1984, s. 51-52.

Burhaneddin, Malatya'ya gidip Mintaş tarafından karşılandıysa da burası ona verilmedi. Bu durumdan hoşnut olmayan Kâdı Burhaneddin, Mintaş ile birlikte Sivas'a döndü²²². Elbette Berkuk aleyhine olan faaliyet de bu şekilde engellenmiş oldu, 789 (1387)²²³. Bu olaylar neticesinde Malatya için hak iddia eden Bâyezid önce Ferec'e elçi gönderdi²²⁴. Fakat Sultan Ferec bu isteği reddetti. Bunun üzerine harekete geçen Bâyezid, Sivas'tan Malatya'ya indi ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Elbistan dâhil olmak üzere Orta Fırat'a kadar genişletti, Muharrem 802 (Eylül 1399)²²⁵. Bâyezid'in Türkiye'de genişleme hareketi daha önce Timur'a karşı yapılmış olan ittifakı da hiçe saymak anlamına geliyordu. Timur tehlikesini daha önce hisseden Kâdı Burhaneddin, Osmanlı Devleti ve Memlûk Devleti'ne ittifak teklif etmişti. Kâdı Burhaneddin'in ölümüyle onun topraklarına sahip olan Bâyezid bu tehlikeyi kendi de gördü ve bu kez Memlûk Sultanına ittifak teklifini kendisi yaptı. Fakat Memlûk Sultanı, Malatya olayı nedeniyle bu teklifi geri çevirdi. Memlûk Devleti idarecileri ise Bâyezid'in bu davranışlarını hiç hoş karşılamadılar. 801 yılının Zü'l-Ka'de ayında (Temmuz 1399) Kahire'ye gelen haberlerden Bâyezid'in Malatya ve Elbistan'ı alıp Darende'yi kuşattığı öğrenilince, onun bu yürüyüşünü Suriye'ye kadar sürdüreceği zannedildi²²⁶. Bu sebepten ordunun o tarafa gönderilmesi hususu görüşüldü. Hatta Sultana yakın bazı emîrlere, bunun kendilerini Kahire'den çıkarmak için hazırlanmış bir tuzak olduğunu düşündüler. Bu yüzden de Emîr Sudun Tayyar'ı, durumu araştırması için Suriye'ye gönderdiler²²⁷. Emîr Sudun, Dimaşk'a ulaştığı zaman Sultan'ın, Bâyezid üzerine yürümek için Suriye askerlerinin

²²² **Bezm u Rezm**, s. 324.

²²³ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 300; Berkuk ile Mintaş mücadelesi için bkz. Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 57-62.

²²⁴ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 301; Oruç Beğ, Sultan Ferec'in adını Melik Eşref olarak hatalı vermiştir. Ayrıca burada, Timur'un Suriye istilası hakkında çok kısa bilgiler bulunmaktadır. Bkz. **Oruç Beğ Tarihi**, s. 57-59.

²²⁵ Ş. İncılık, **a.g.m.**, s. 352; Schiltberger, **a.g.e.**, s. 60.

²²⁶ **Bedâyi'**, s. 548.

²²⁷ **Es-Sulûk**, III, s. 971; Ş. İncılık, **a.g.m.**, s. 352.

hazırlanmasına dair emrini tebliğ etti ve daha sonra Haleb'e gitmek üzere yola çıktı²²⁸. Emîr Sudun, buradaki araştırmasının sonucunda Osmanlı Sultanının geri döndüğünü öğrendi ve kendisi de Kahire'ye dönerek harp hazırlıklarını durdurdu²²⁹.

Böylece Memlûk Devleti ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir sıcak çatışma meydana gelmedi. Fakat aralarındaki dostluk ve dayanışma yerini düşmanlık ve gerginliğe bıraktı²³⁰.

B- Timur'un Suriye'yi İstilas (Rebî'u'l-Evvel 803 / Ekim 1400 – 3 Şa'ban 803 / 19 Mart 1401)

1399 yılı sonlarında Hindistan seferini başarıyla tamamlayarak²³¹, Türkiye sınırlarına kadar gelmiş olan Timur, kış mevsimini Karabağ'da geçirdi. Bölgede kendine olan bağlılıkları yeniledikten sonra yeni bir sefer hazırlığına başladı²³². Timur'un bu bölgede tekrar görünmesi devletleri yeniden telaşa sevketti. Bunlardan Celâyir hükümdarı Ahmed, önce Bağdad'ı Timur'un gelişine karşı tahkim ettirdiyse de daha sonra burayı terk ederek Karakoyunlulara sığındı. Burada birlikte Bağdad'ı savunmak üzere geri dönen Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf, Timur'un, Türkiye ve Suriye seferine

²²⁸ **En-Nücûm**, XII, s. 179.

²²⁹ **Es-Sulûk**, III, s. 965; **Bedâyi'**, s. 549; C. Kanat, "Makrîzî'nin Kitâb Es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, IV, İzmir, 2000, s. 229–230.

²³⁰ C. Kanat, **a.g.t.**, s. 94.

²³¹ Timur'un bu bölgeye tekrar dönmesinin nedenleri arasında, oğlu Miranşah'ın bölgeye hâkim olamaması, Kadı Burhaneddin ile Berkuk'un ölümleri ile ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade etmek istemesi yer almaktadır. Bkz. Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)", s. 279–281; Schiltberger, Timur'un Suriye istilasının tarihini hatalı olarak Ankara savaşıdan sonra vermektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 68–71.

²³² Y. Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları** s. 61; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)", s. 282–283.

çıkacağı haberi üzerine Memlûklere sığındılar²³³. Nihayet Timur, Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey²³⁴ ve Mutahharten ile birlikte Erzurum üzerinden süratli bir şekilde Sivas'a doğru yürüdü²³⁵. Sivas önlerine gelen Timur, şehri kuşatmaya hazırlandı. Sivas valisi olan Şehzade Süleyman ise kalenin müdafaasını Malkoçoğlu Mustafa Bey'e bırakarak Bursa'ya döndü²³⁶. Bunun üzerine Bâyezid, öteki oğlu Mehmed Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Temürtaş'ı, beraberlerine büyük bir kuvvet katarak Sivas'a gönderdi. Fakat iyi bir haber alma örgütüne sahip olan Timur, bu durumu öğrenir öğrenmez Sivas'a gönderilen kuvvetleri karşılamak üzere Süleyman Şah, Cihan Şah ve Şeyh el-Mahmûdî gibi önemli komutanların idaresinde kalabalık bir orduyu yola çıkardı. Kayseri'de meydana gelen çatışmayı Timurlu kuvvetleri kazandı. Askerler bölgeyi yağmaladıktan sonra Sivas'ı kuşatmaya hazırlanan merkez ordusuna katıldılar²³⁷. Dulkadiroğullarının, Osmanlılar yanında yer almasına rağmen Malkoçoğlu Mustafa Bey ve dört bin askeri ancak on sekiz gün dayanabildi²³⁸ ve sonunda şehir teslim oldu²³⁹. 17 Zü'l-Hicce 802 (9 Ağustos

²³³ Y. Yücel, **a.g.e.**, s. 67–68.

²³⁴ Y. Yücel, **a.g.e.**, s. 78.

²³⁵ Clavijo, **a.g.e.**, s. 83; Schiltberger, **a.g.e.**, s. 64–65; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 303; Z. V. Togan, Bâyezid'in Sivas'ı alması üzerine, Timur'un bu olayı hazmedememesinin nedenini, Moğol kökenli Timur'un Sivas'ın Eratnaoğulları vasıtasıyla, İlhanlı Devleti ve Moğollara bağlı bir toprak olduğu düşüncesiyle açıklamıştır. Bkz. **a.g.e.**, s. 347; İ. Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", **Belgeler**, XI/15, 1981–1986, s. 11; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 246.

²³⁶ Makrîzî'de Timur'un Zü'l-Hicce 802'de Sivas üzerine gelmesi üzerine Süleyman Çelebi babasının yanına kaçtığı bilgisi vardır. Bkz. **Es-Sulûk**, III, s.1023; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 303.

²³⁷ Y. Yücel, **a.g.e.**, s. 80.

²³⁸ Şâmî, **Zafernâme**, s.261–262; Y. Yücel, **a.g.e.**, s. 79; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 251.

²³⁹ **'İkdü'l-Cümân**, s. 124; **Es-Sulûk**, III, s.1027; **En-Nücûm**, XII, s. 216; **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 71–72; **Bedâyi'**, s. 591; Dukas, **Bizans Tarihi**, (çev. V. L. Mirmiroğlu), İstanbul, 1956, s. 35–36.

1400)²⁴⁰ yılında kuşatmayı başlatan ve kısa bir sürede şehri ele geçiren Timur, müslüman halkı aldığı eman parası karşılığında serbest bırakırken, şehirde yaşayan azınlıkların hemen hemen tamamını teslim almış, kalenin savunmasını üstlenen dört bin askeri ise öldürmüştü²⁴¹. Timur daha sonra Dulkadiroğullarının itaatini yeniden temin etmek için Malatya tarafına bir elçi gönderdi ancak Malatya hâkimi, haberciye hapsettiği için Timur, ordusuyla o tarafa yönelerek Malatya'yı da ele geçirdi²⁴².

Bâyezid, Sivas'a gelmiş ancak şehir çoktan Timur'a teslim olmuştu. Timur kaşısındaki bu mağlubiyet ve onun yaptığı zulüm nedeni²⁴³ ile oldukça müteessir olan Bâyezid, derhal Kayseri'ye hareket ederek Timur'u burada beklemiştir. Fakat Timur, Malatya üzerinden Suriye'ye yönelmiş ve tarihi karşılaşma biraz daha gecikmiştir. Bâyezid, buraya gelmişken Timur ile arasındaki gerginliği tetikleyen Mutahharten'i te'dib ederek geri dönmüştür.

Timur'un bir devlet üzerine hareket edip onu mağlup edebilecekken yön değiştirmesi bu kısa tahlilimizde rastladığımız hadiselerdendir. İlk olarak Kâdı Burhaneddin üzerine hareket edip Gürcistan'a, ikinci olarak Suriye üzerine gidecekken Hindistan'a, üçüncü olarak Türkiye içlerinde ilerlerken Suriye'ye yönelmesi göze çarpan hususlardır. Ancak olaylar bir bütün olarak değerlendirildiğinde şu sonuç çıkmaktadır: Kâdı Burhaneddin Devleti, bu

²⁴⁰ *Bedâyi'*, s. 591; İbn Arabşah'ın verdiği tarih 5 Muharrem 803 (26 Ağustos 1400)'tür. Bkz. '*Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ibi Timur*, neşr. Ahmed Fâyiz el-Hımsî, Beyrut, 1986, s. 126; J. Hammer, Timur'un Sivas'a giriş tarihini 22 Ağustos olarak verir. Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, (çev. Zuhuri Danişman), İstanbul, 1972, s. 56.

²⁴¹ Şâmî, *Zafernâme*, s. 261–262; *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 143; "Hisarı lağımla alub, yakub, halkını esir etti." Bkz. Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, (Yayınlayanlar, F. Reşit Unat – M. Altay Köymen), 3. Baskı, TTK, Ankara, 1995, s. 346; *Netâyicü'l-Vukuât*, s. 11; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 58; Timur'un burada yaptığı zulüm ve tahribat ile ilgili olarak bkz. Hammer, *a.g.e.*, s. 56–57; Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 80–83.

²⁴² Şâmî, *Zafernâme*, s. 262–263; *Es-Sulûk*, III, s. 1028; *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 71–72; *Bedâyi'*, s. 593; *En-Nücûm*, XII, s. 218; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 253.

²⁴³ Timur'un Sivas'ta yaptığı zulüm ile ilgili olarak bkz. Clavijo, *a.g.e.*, s. 83–84.

dönemde Orta Anadolu'da gücünü hissettiren bir devlet olup Timur'u bile hayretler içinde bırakacak bir nüfuza sahiptir. Bu sebepten Timur, diğerlerine yaptığı gibi bu devleti de tehdit ederek sindirmeye çalışmış ama arkasında yıllardır gücünü tüketmeye çalıştığı bir devleti de bırakmak istememiştir. Aynı durum Berkuk liderliğinde güçlü bir devlet olan Memlûkler ve Türkiye'de hâkimiyetini hızla temin etmeye çalışan Bâyezid için de söz konusu olmuştur. Hatta Timur'un, kaynaklarda belirtildiği üzere Kâdı Burhaneddin ve Sultan Berkuk'un vefatlarına sevinmesi hadisesi de bu sebepten olmalıdır.

Timur'un Türkiye topraklarındaki ilerleyişi devam ederken buradaki harekâtını tamamlamadan Suriye'ye yönelişi ilginç bir olaydır. Kaynaklarda ve tetkiklerde bu yönelişin sebebi güçsüz bir iktidara sahip olan küçük yaşta bir hükümdarın varlığı ile tek yönlü olarak açıklanmaktadır. Ancak burada Sultan Ferec'e rağmen Memlûk Devleti'nin kudreti göz ardı edilmemelidir. Çünkü her emîrin sultanlık payesi için yetiştiği bir devlette tamamen güçsüz bir yapıdan söz edilemez. Öte yandan Timur'un, Osmanlı Sultanı Bâyezid ile yapılacak olan bir mücadelede geride bir düşman kuvveti bırakmak istememesi kadar doğal bir sebep olamaz. Buna ilaveten diğerlerinden daha da güçlü bir sebep olarak daha önce de bahsettiğimiz Sultan Ferec'e karşı Suriye'de baş gösteren isyan hareketleri karşımıza çıkar. Fakat Timur'un, Memlûk-Moğol mücadelesinde daha önce de örneğini gördüğümüz dış düşmana karşı emîrlere ile Sultanın iktidar mücadelelerini bir tarafa bırakıp bir araya gelmeleri ihtimalini göz ardı etmediği de düşünülmelidir. Bu sebeplerden devletin içinde bulunduğu durumu iyi tahlil eden Timur'un, Osmanlı Devleti'nden önce Suriye'ye yönelmesi daha net görünecektir²⁴⁴.

Timur'un Türkiye'de yaptığı tahribat haberleri üzerine Sultan Ferec de onun önlenemeyen ilerleyişi karşısında gâfil avlanmamak için ordusunu techîz ettirdi. Timur'un güneye hareket etmesinin diğer nedeni de bu hareketlenme olabilir. İşte bu sırada Memlûk Sultanı Ferec ve emîrleri,

²⁴⁴ Y. Yücel; Timur'un, Suriye'ye harekâtının nedenini Suriye'de yaşanan isyan hareketlerinden dolayı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. a.g.e., s. 83-85.

ikinci²⁴⁵ büyük bir hata yaptılar ki, belki de bu hatayı yapmasalardı olayların gidişatı farklı olacaktı. Şöyle ki; Osmanlı Sultanı Bâyezid'in Ferec'e, Timur tehlikesine karşı durabilmek için ittifak teklif etmesi; ancak Memlûk Devleti'nin Osmanlı Sultanının bu teklifini, Osmanlı askerlerinin, Berkuk'un vefat etmesinden sonra Memlûk Devleti'nden aldıkları Malatya'yı istila etmesini gerekçe göstererek geri çevirmeleridir²⁴⁶. Zira kısa bir süre sonra Timur'un Memlûk topraklarından sonra Osmanlı topraklarına girmesi bu iki devletin arasındaki ittifakın ortadan kalkmasından istifade ile daha rahat olmuştur²⁴⁷.

Ibn Tanrıverdi bu olayı şöyle anlatır:

"Az bir zaman sonra Bâyezid'in elçisi gelerek Sultan Ferec'e bir mektup getirdi. Bu mektupta Bâyezid, Timur'a karşı Ferec'in yanında savaşmak istediğini, bunu da Müslümanların ve İslâm'ın Timur'dan kurtulması için yapacağını söylüyordu. Ancak onun bu sözlerine kimse aldırmadı ve büyük emîrler şöyle dedi; 'Sultanımız Berkuk öldüğü zaman, o bizim topraklarımıza doğru ilerledi ve Malatya'yı aldı, bu sebeple o bizim dostumuz ve müttefikimiz değil. O kendi vatanı için savaşsın, bizde kendi topraklarımız ve ülkemiz için savaşalım. Daha sonra Bâyezid'e bu manada bir mektup gönderildi. Hâlbuki Bâyezid'in teklifi her iki taraf için de çok faydalı olacaktı. Daha sonraları bana, Timur'un yanında bir süre esir olarak bulunduktan sonra kurtulup Mısır'a gelmiş olan Emîr Esenboğa ez-Zâhirî, Timur'un kendisine şunları anlattığını söyledi. 'Ben yaşamım boyunca birçok askerle karşılaştım fakat iki orduya çok farklı gözle baktım. Bu iki ordu da Memlûk ordusu ve Osmanlı ordusudur. Ancak Memlûk ordusu çok mükemmel olmasına rağmen başında Ferec gibi küçük yaşta bir sultan vardı ve çevresindeki emîrler ise savaş usullerini iyi bilmiyordu. Diğer taraftan

²⁴⁵ Daha önce bahsedildiği üzere, Bağdad'dan kaçan Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf'un iltica talepleri reddedilmiş ve Timur'a karşı yapılacak olan mücadelede onların kuvvetlerinden faydalanma imkânı böylece göz ardı edilmesi birinci hata olarak görülmektedir.

²⁴⁶ **Es-Sulûk**, III, s.1027; **Bedâyi'**, s. 592.

²⁴⁷ Timur'un Suriye'yi tehdit etmesi hakkında bkz. Ira Marvin Lapidus, **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Massachusetts, 1967, s. 26.

Osmanlı ordusunun başında ise ileri görüşlü ve akıllı bir lider, yani Yıldırım Bâyezid olmasına karşın ona yardımcı olacak ve istediklerini yapacak bir ordusu yoktu'. Ben ise şunları söylüyorum; 'Yukarıda bahsedilen sebepten dolayı Bâyezid ile sulh yapıp onunla birlikte hareket etmek şarttı. Böylece Memlûk ordusunu idare edecek ve yönlendirecek iyi bir lider olacak, bu arada Memlûk askeri Yıldırım Bâyezid'in askerine yardımcı olunca Timur, onların karşısında tutunamayacaktı. Çünkü bahsettiğimiz şekilde hareket edilseydi iki ordunun birleşmesinden ortaya büyük bir güç çıkacaktı ve Allah'ın istediği de bu idi.' Bâyezid'e mektup yazıldıktan sonra Mısır'da hiç kimse Timur ile yapılacak olan savaşa önem vermedi ve tam tersine herkes saltanat makamına nasıl ulaşırım veya diğerini o makamdaki nasıl uzak tutarım, kavgasına düştü"²⁴⁸.

Bu ittifak gerçekleşmiş olsaydı, böylece Memlûk Devleti askerlerinin eksik olan askeri tecrübeleri, Osmanlı askerlerinin gelişmiş harp tekniği ile takviye edilebilecek ve aynı şekilde Osmanlı ordusunun asker açığı da, asker sayısı fazla olan Memlûk ordusu ile telâfi edilebilecekti"²⁴⁹.

Timur ise, Malatya'da bulunduğu sırada Sultan Ferec'e Atlamış'ın geri gönderilmesini istediği şu mektubu gönderdi ²⁵⁰:

"Senin baban, elçilerimizi sebepsiz yere öldürmek"²⁵¹ ve bizim saray ehlimizden olan Atlamış'ı"²⁵² hapsedip geriye göndermemek gibi bazı çirkin hareketlerde bulundu. Vefat ettiğinde de onun sorgu ve suali kıyamet

²⁴⁸ **En-Nücûm**, XIII, s. 217-218; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)", s. 271; C. Kanat, **a.g.t.**, s. 99-100.

²⁴⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 305; C. Kanat, **a.g.t.**, s. 100.

²⁵⁰ Şâmî, **Zafernâme**, s. 265; Ömer Halis, **a.g.e.**, s. 35; Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 169; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 259.

²⁵¹ İ. Aka, **a.g.e.**, s. 20

²⁵² Timur'un yakınlarından Avnik Kalesi hâkimi Atlamış, Kara Yusuf Bey tarafından tutuklanarak Kahire'ye gönderilmişti. Bkz. İ. Aka, **a.g.e.**, s. 26; F. Sümer, **a.g.e.**, s. 59; J. Hammer, **a.g.e.**, s. 59.

gününde Allah'a havale edildi. Sen kendine ve memleketinin halkına merhamet edip Atlamış'ı geri göndermelisin ki, Mısır ve Suriye halkı, intikam ateşiyle yanıp tutuşan askerlerimizin gazabından kurtulsun. Eğer sen, iblis şeytanın vesvesesi ve muhalefet etme inadiyla bizim söylediğimizin aksine davranırsan, bahsedilen ülkelerin tamamı, bizim muzaffer askerlerimizin bu topraklara girmesi ile harap olacaktır. Bütün bunların, yani Müslümanların göreceği zarar ve çıkacak olan kanın vebali de senin omuzlarına yüklenecektir²⁵³

Timur'un elçileri Haleb'e bu mektup ile ulaştığı zaman, Haleb Nâibi Temürtaş bu elçileri yakaladı ve adet olduğu üzere onların geldiğini Sultan'a haber verdi. Bunun üzerine Ferec, elçilerin hapsedilmelerini emretti²⁵⁴. Ayrıca Timur'un mektubunda üzerinde ısrarla durduğu Atlamış'ın teslim edilmesi isteğini, bazı anlamsız ve hoş olmayan şeyler söyleyerek reddetti. Bu davranış, Suriye'nin içinde bulunduğu havayı daha da gerginleştirdi. Gerçekten Ferec, çevresinde siyaseti iyi bilmeyen emîrlerin direktifleri ile hareket ettiğinden içinde bulunduğu şartlar müsait olmamasına rağmen Timur'a meydan okumaya devam etti.

Timur, ısrarla elçilerine yapılan zulüm nedeniyle bu devlet üzerine yürümeye kesin olarak karar verdi²⁵⁵. Bu sebeple de komutanlarına harekete geçme emri verdiği zaman, ileri gelen emîrler ve vezirler bu hareketi uygun görmediler. Timur'un önünde diz çökerek şunları söylediler:

"Hindistan'a büyük bir sefer yapıldı; ondan sonra Gürcistan fethi zuhûr etti, bunun akabinde Rum diyarı da fethedilerek Sultanın çadırı oralara da gölge saldı, şimdi de askerlerinin çokluğu ve kalelerinin metaneti ile meşhur olan Mısır ve Şam üzerine yürümek muvafık değildir. Şimdilik ordu efradına izin verilsin, evlerine gitsinler, bir müddet rahat etsinler; bundan sonra böyle

²⁵³ C. Kanat, **a.g.t.**, s. 101.

²⁵⁴ İ. Aka, **a.g.e.**, s. 26; J. Hammer, **a.g.e.**, s. 59.

²⁵⁵ Şâmî, **Zafername**, s. 265.

memleketleri tesîr için lazım gelen birtakım silahlarla orduyu techîz edelim, sonra hareket edelim” dediler ve hep birlikte bu husus üzerine ısrar ettiler.

Timur ise onlara hitaben; “Düşmana galip gelmek askerlerin çokluğu ile değildir, yüksek bir himmet, sabit bir azim ve merdane kuvvet lazımdır. Siz bunu kaç defa tecrübe ettiniz. Devlet ve saadet bize ne güç işleri kolay yapmıştır. Himmetinizi yüksek tutunuz, yüreklerinizi Tanrı’ya bağlayınız, ta ki Tanrı’nın nusreti size yardım etsin ve düşmanlarınızı kahreylesin.” dedi. Bunun üzerine Emîrlerin hepsi yer öperek itaat göstererek Timur’un bu emrini yerine getirmeye azmettiler²⁵⁶.

Timur, Behisni kalesini alıp²⁵⁷ Haleb’in kuzeyindeki Ayıntab’a kadar gelerek Suriye topraklarına ve Haleb’e girmeye hazırlandığı sırada çok ilginçtir ki Memlûk Sultanı, emîrleri ve devlet adamları, durumun ciddiyetini hala fark edememişlerdi. Özellikle Sultan Berkuk’un ölümünden sonra saltanat makamına küçük yaşta olan oğlu Ferec’in geçmesinden doğan otorite boşluğu sebebiyle, emîrler arasındaki nüfuz mücadelesi ve bundan dolayı ortaya çıkan fitne ve fesat gittikçe artıyordu. Sultan ise çevresindeki emîrlerden hangilerinin iyi birer devlet adamı ve komutan olduğunu bilmiyordu. İşte bu sırada, 9 Muharrem 803 (30 Ağustos 1400)²⁵⁸ tarihinde Pazartesi günü Suriye’den Emîr Togaytemur gelmiş ve Timur’un önce Sivas’ı sonra Elbistan’ı daha sonra da Malatya, Behisni ve Ayıntab’ı ele geçirdiği ve Haleb’e doğru gitmeye hazırlandığı haberini vermişti²⁵⁹. Bu haber üzerine Sultan Ferec, ilk önce Emîr Esenboğa et-Tâcî’yi Suriye’ye gönderip oradaki askerleri hazırlamak ile görevlendirdi²⁶⁰. Emîr Esenboğa et-Tâcî, Haleb’e askeri yardım sağlamak amacıyla el-Mühanne Araplarının lideri Nuayr’a ve Türkmen Beyleri ile kale nâiblerine elli çift işlemeli kadife hil’at, askerlerin

²⁵⁶ Şâmî, *Zafernâme*, s. 265–266; Ömer Halis, *a.g.e.*, s. 35.

²⁵⁷ C. Kanat, *a.g.t.*, s.103; Şâmî, *Zafernâme*, s.267.

²⁵⁸ İbn Tanrıverdi’nin verdiği tarih 26 Muharrem 803’tür. Bkz. *En-Nücûm*, XII, s.45.

²⁵⁹ Timur’un Yakın Doğu’daki faaliyetleri için bkz. Y. Yücel, “Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)”, s. 259–269.

²⁶⁰ *Es-Sulûk*, s. 1029; *Nûzhetü’n-Nûfûs*, II, s. 71–73.

iaşesi için de Mısır altını götürdü²⁶¹. 1401 Şubat'ında Emîr Nu'ayr'ın elçisi gelerek Memlûk Sultanı Ferec'e, Nu'ayr'ın çok fazla miktarda asker topladığını ve Suriye'ye gitmek üzere hazırlandığını haber verdi²⁶². Kahire'de ise Sultan Ferec'in emriyle meclis toplandı. Bu toplantıda; Halife Mütevekkil, dört Baş Kâdı, emîrlar ve devlet büyükleri hazır bulundu. Sultan onlara, Timur'un Suriye bölgesi civarındaki faaliyetlerinden yani; Sivas, Malatya ve Behisni'yi alıp Ayıntab'a kadar geldiğinden bahsederek, ordunun müdafaa yapabilmek için paraya ihtiyaç duyduğunu ancak hazinenin boş olduğunu bildirdi. Daha sonra da tacirlerden ve halktan para alınması gerektiğini söyledi²⁶³. İlk önce buna Hanefi Kâdısı Cemaleddin el-Malatî dışında itiraz eden olmadı. Fakat bir süre sonra diğer Kâdılar ve şeyhler de ona katılarak halkın ve tüccarın parasının alınmasının doğru olmadığını ifade ettiler²⁶⁴. Fakat sonunda Kâdılar, Timur ile savaşmak üzere hazırlık yapılabilmesi için âtil olmuş askerlerin ıktâ²⁶⁵ gelirlerinin yarısının alınması hususunda fetvâ vermek zorunda kaldılar. Sefer için mali kaynak da bulununca, 1400 yılının Ekim ayında sefer alameti olan sancak asıldı. Bu sırada, daha önce Suriye'ye, hem orada olup bitenleri tam olarak öğrensin hem de Sultan'ın Suriye askerlerinin techîz edilmesine dair emrini iletsin diye gönderilen Emîr Esenboğa et-Tâci'nin mektubu Kahire'ye ulaştı. Bu mektupta; oraya vardığı zaman yaptığı araştırmalar neticesinde Timur'un gerçekten Ayıntab'a kadar geldiğini ve Haleb'e doğru yürümek üzere hazırlık yaptığını ayrıca Sultan'ın Suriye askerlerinin techîz edilerek Timur ile savaşmak üzere harekete geçmesini bildiren mektubunu Emevî Camiinde okuduğunu belirtmekteydi²⁶⁶.

²⁶¹ Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 265.

²⁶² **En-Nücûm**, XII, s. 251.

²⁶³ M. Lapidus, **a.g.e.**, s. 26-27.

²⁶⁴ **Bedâ'î**, s. 594; Y. Yücel, **a.g.e.**, s. 97; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394–1400)", s. 265–266; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 266.

²⁶⁵ Memlûklerde ıktâ sisteminin adı, Arapçada "ekmek" anlamındaki "Hubz"dur. K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 117,216.

²⁶⁶ **En-Nücûm**, XII, s. 219; **Es-Sulûk**, III, s. 1028–1029.

Yine bu esnada ilk planda Timur tehlikesiyle yüz yüze olan Haleb Nâibinin mektubu da Kahire'ye geldi. Haleb Nâibi Temürtaş da Esenboğa gibi durumun ciddiyetini mektubunda bildirmişti²⁶⁷.

Suriye'den gelen bütün bu uyarılara ve bir an önce harekete geçilmesinin istendiği yardım taleplerine rağmen, saltanat makamında işler hala vurdumduymazlık ile gayet ağırdan alınmaya devam ediyordu²⁶⁸. İbn Tanrıverdi bu durumu "Onların hepsi kendilerini saltanat makamına ulaştıracak olan şeylerle ilgilenip bunun dışındaki her şeyden uzak durdular" şeklinde yorumlayarak duyduğu sıkıntıyı dile getirmektedir²⁶⁹. Askerlerin iaşesinin karşılanması hususunda yükümlülük üstlenmeye yanaşmayan Kahire emîrleri bu problem halledildikten sonra da harekete geçmekte acele etmeyerek, belki de çok kısa bir süre sonra Haleb'in başına gelecek olan felakette en büyük sorumluluğu üstleneceklerdi. Çünkü Timur, Haleb'e çok yakın bir noktaya gelmişti ve hücum etmesi de an meselesiydi. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda kaderiyle baş başa kalmış olan Suriye Nâibleri, Sultanın yardımını beklemeksizin kendi imkânlarıyla Timur'a karşı verilecek mücadele için savaş hazırlıklarına hız verdiler.

Memlûk Devleti daha ilk kurulduğu yıllarda da Suriye bölgesi yine Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Yine bu sırada olduğu gibi devletin üst kademelerinde de bir bölünmüşlük söz konusu idi. Ancak Hülegü'nün ordusunun Suriye'yi ele geçirip Gazze'ye kadar gelerek, sıranın Mısır'a geldiğinin anlaşılması üzerine, daha önce reisleri olan Aktay'ın öldürülmesinden dolayı Suriye'ye kaçmış olan Bahrî Memlûklerinin büyük emîrleri durumun ciddiyetini görmüş ve hemen Memlûk Devleti'nin başına, Moğol tehlikesini fark edip küçük yaştaki Sultanı bertaraf ettikten sonra

²⁶⁷ **Bedâ'î**, s. 594; Bertrando de Mignanelli, "Timur'un Hayatı-Dimaşk'ın Harap Olması", (çev. Cüneyt Kanat), **Ege ÜFTİD**, XI, İzmir, 1996. s. 239.

²⁶⁸ **En-Nücûm**, XII, s. 217-218.

²⁶⁹ **En-Nücûm**, XII, s. 240; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 266.

geçmiş olan Kutuz'a katılarak Sultanın etrafında yek vücut olmuşlardı. Böylece hem Suriye ile Mısır birleşti, hem de 1260 yılında Ayn Câlût'ta yapılan savaşta Moğollara ağır darbe vuruldu²⁷⁰. Ancak Suriye, Timur tehlikesi ile karşı karşıya kaldığında bu kez Memlûk Sultanı duruma müdahale etmek için pek acele etmiyordu. Zira tam da bu sırada Suriye'deki Nâibler Sultan'a isyan etmiş ve Sultan da bu isyanı bastırmak için Suriye'ye yönelmişti. Sultan Berkuk zamanında da Timur'un ilk kez Memlûk Devleti sınırları civarında görülmesi üzerine bu durumdan istifade etmeye çalışan emîrlerin tutumları, önceki dönemden farklı olmamıştı. Ferec de babası gibi bu bölgeye kuvvet gönderip bölgedeki asayişin temin etti. Memlûk tarihi içerisinde baştan beri Sultan'a karşı başkaldıran emîrlerin hep sığınağı ve faaliyet sahası olma özelliği gösteren Suriye bölgesi, zaman zaman merkezden kopma çabası içerisinde de girmiştir²⁷¹. Ancak bu çabalar hep üstü örtülü olarak ortaya çıkmış ve merkez tarafından bertaraf edilmiştir²⁷². Belki de Suriye'nin bu tür faaliyetlere yataklık etmiş olmasının, Kahire üzerinde bıraktığı olumsuz kanaat, bu defa da devletin başında güçlü bir sultanın değil, çocuk yaşta birinin bulunması ve devleti idare eden emîrlerin ise nüfuz mücadelesine girişmiş olmaları ile bir araya gelerek, Suriye'de cereyan eden hadiselerle karşı duyarsız bir tavrın ortaya çıkmış olmasına sebep teşkil etmiştir. Bu tavrın sonucu olarak yapılan şu iki önemli hatayı unutmamak gerekir:

Bunlardan ilki, Timur'un Hindistan'dan döndükten sonra Yakındoğu'da ilk kez görüldüğü sıralarda Kara Yusuf ile Ahmed Celâîr'in korkuya kapılarak Bağdad'ı terk edip Memlûk Devleti'ne iltica etme isteklerinin sebepsiz yere reddedilerek bu sıkışık zamanda onların sahip olduğu güçten

²⁷⁰ K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 6; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (çev, Hrand D. Andresyan), s. 36-37.

²⁷¹ Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 83.

²⁷² F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara, 1963, s. 41.

faйдalanmanın düşünölmemiş olması; ikincisi ise Osmanlı Sultanı Bâyezid'in ittifak teklifinin inat ve gurur sebebiyle kabul edilmemesidir²⁷³.

Timur, Haleb üzerine hücum etmeden önce burayı savaşmaksızın ele geçirebilmek için son bir kez daha girişimde bulunmuştur. Bu arada da Behisni'de elçilerinin getireceği cevabı beklemiştir. Dimaşk Nâibi Sudun'un²⁷⁴ şahsında Suriye'nin şeyhlerine, Kâdılarına ve emîrlere seslendiği mektup Haleb'e Timur'un elçisi vasıtasıyla 9 Safer 803 (29 Eylül 1400) tarihinde Çarşamba günü getirilmiştir²⁷⁵. Timur, Haleb Nâibi Emîr Sudun'a gönderdiği mektupta özetle şunları söylüyordu²⁷⁶:

“Biz, bundan önceki yıl elçimizi Rahbe'de öldürenlerden intikam almak için Irak'a gelmiştik. Ancak biz Hindistan'da ortaya çıkan fesat bildirildiğinde oraya gittik ve Allah bizi muzaffer kıldı. Daha sonra Ez-Zâhir Berkuk'un öldüğünü öğrendiğimiz zaman Hindistan'dan döndük ve Gürcistan'a saldırdık. Bunun ardından bize Bâyezid'in yaptığı edepsizlikler anlatıldığında Türkiye'ye gidip ona haddini bildirmek istedik ve Sivas ve diğer yerlere yönelip oralarda sizin de bildiklerinizi yaptık. Daha sonra ise Mısır üzerine yürüyüp burada adımıza sikke kestirip hutbe okuttuktan sonra kendi tayin ettiğimiz birisini Sultan yapıp geri dönmeyi diliyor idik. Şimdi sizden istediğimiz, yakınımız olan Atlamış'ın bize gönderilmesidir. Aksi taktirde Suriye halkının ve

²⁷³ C. Kanat, a.g.t., s. 107

²⁷⁴ Diğer muasır kaynakların aksine İbn Hâcer ise mektubun Haleb Nâibine geldiğini yazmaktadır. Bkz. *İnba'*, IV, s. 191.

²⁷⁵ *En-Nücûm*, XII, s. 219.

²⁷⁶ *Es-Sulûk*, III, s. 1031-1032; *En-Nücûm*, XII, s. 220 vd.; *İnba'*, IV, s.191; *'İkdü'l-Cûmân*, s. 127 vd.; *'Acâib el- Makdûr*, s. 90; Y. Yücel, Timur'un Malatya'da bulunduğu sırada Sultan Ferec'in itaatini istediği mektup ile bu mektubun aynı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Y. Yücel, “Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)”, s. 259–260; ayrıca C. Kanat'ın ifadesine göre ilk mektuptan Memlûk kaynaklarında hiçbir bilgi olmadığı, hatta böyle bir elçi ve mektubun da varlığından bahsedilmediğini belirtmektedir. Bkz. a.g.t., s. 107; aynı müellif, “Makrizî'nin Kitâb Es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar”, s. 231.

Müslümanların dökülecek olan kanının sorumluluğu sizin omuzlarınıza yüklenecektir²⁷⁷.

Dımaşk Nâibi Sudun ise Sultan Ferec'in emriyle Timur'un elçilerini öldürdü²⁷⁸. Timur, Ayıntab'da bulunduğu sırada Suriye'ye gönderdiği elçilerini, Dımaşk Nâibi Sudun'un katlederek ona açıkça meydan okuması neticesinde Timurlu ordusu, bütün Suriye Nâiblerinin askerleri ile toplanmış olduğu Haleb'e doğru yürüdü. Sultan Ferec, Timur'un Haleb'e hareketini öğrendiği zaman oradaki kalelerin nâibleri ile Türkmen Beyleri ve Arap aşiretlerinin reislerine mektuplar gönderip Timur ile savaş için Haleb'de toplanmalarını emrederek kendilerine hil'at ve pek çok altın göndermişti²⁷⁹. Daha önce Suriye'ye gönderilen Emîr Esenboğa vasıtasıyla, bütün Suriye Nâiblerine askerlerini yanlarına alarak Haleb'e yardım etmek üzere gitmeleri emri iletilmişti²⁸⁰. Haleb Nâibi Temürtaş'ın gönderdiği haberler neticesinde Suriye'deki Nâiblerin büyük bir bölümü, yanlarına sahip oldukları kuvvetleri de almak kaydıyla Haleb'e geldiler²⁸¹. Bu nâibler arasında; Dımaşk Nâibi Sudun, Tarablus Nâibi Şeyh el Mahmûdî, Hama Nâibi Dokmak el-Hasekî, Sâfed Nâibi Altınboğa el-Osmânî ve Gazze Nâibi Ömer b. et-Tahân el-Halebî yer almaktaydı²⁸². Bütün askerler Dımaşk Nâibi Sudun'un emrinde Haleb'de üç bin atlı asker toplandılar²⁸³. Bu arada o bölgede yaşayan birçok gruptan

²⁷⁷ **Es-Sulûk**, III, s. 1030–1031; **En-Nücûm**, XII, s. 220; **İnba'**, IV, s.191; İbn 'Arabşah ise, Timur'un Ayıntab'ta bulunduğu sırada Suriye Nâiblerine gönderdiği mektupta onlardan kendisi Mahmud Han adına sikke kestirip hutbe okutmalarını, ayrıca da kızkardeşinin kızının kocası olan Atlamış'ın serbest bırakılmasını istediğini yazmaktadır. Bkz. '**Acâ'ibü'l-Makdûr**, s. 129–130; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler", s. 259–260.

²⁷⁸ **En-Nücûm**, XII, s. 220.

²⁷⁹ K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 26.

²⁸⁰ **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 71–73.

²⁸¹ Şâmî, **Zafernâme**, s. 267.

²⁸² **İnba'**, IV, s.192.

²⁸³ **Es-Sulûk**, III, s. 1032; '**İkdü'l-Cümân**, s.127; **En-Nücûm**, XII, s. 223; '**Acâ'ibü'l-Makdûr**, s. 44; B. Mignanelli, bu sayıyı otuz veya otuz beş bin kişi olarak verir. Bkz. **a.g.m.**, s. 239.

insan da onlara katıldı²⁸⁴. Haleb'de toplanan bu insanlar Timur ile ilgili haberleri öğrenip, onun Sivas, Malatya, Behinsi ve Ayıntab'ı da ele geçirdikten sonra Haleb yakınlarına kadar geldiklerini öğrendikleri zaman şehirde büyük sıkıntılar yaşanmaya başladı. At, eşek gibi nakil aracı olarak kullanılan hayvanların fiyatı birden yükseldi. Çünkü şehir halkının bir kısmı eşyalarını alıp Haleb'i terk etme yoluna gitti²⁸⁵.

Timur, 803 yılının Rebiu'l-Evvel ayında (Ekim 1400) Bazaa'ya ulaştı ve burada Timur'un öncü kuvvetleri ile Tarablus Nâibi Şeyh el-Mahmûdî'nin askerleri arasında küçük çapta çatışmalar oldu²⁸⁶. Şeyh el-Mahmûdî'nin yaptığı müdahale neticesinde Timur'un ilerlemesi geçici olarak durduruldu. Suriye nâiblerinin güçlerine rağmen düşmana karşı nasıl muharebe edecekleri konusunda aralarındaki fikir ayrılıkları ve yardımlaşma eksiklikleri nedeniyle güçlerini tam manasıyla kullanamadılar²⁸⁷. Bunların içinde en temkinlisi olan Tarablus Nâibi Şeyh el-Mahmûdî, diğerlerine durumun ne kadar tehlikeli olduğunu, bu tehlikeye karşı bütün Nâiblerin, Kürtlerin, Arapların ve Türkmenlerin birlikte karşı koymaları gerektiğini şu savaş planı ile birlikte anlattı: "Şehrin her tarafını iyi bir şekilde berkittikten sonra kapılarını kilitleyelim ve şehrin dışında hepimiz aynı noktada ve aynı yöne doğru yönelelim. Daha sonra ise çevremize hendekler kazalım, ayrıca surların üzerine en iyi silahlarımızı yerleştirelim ve dışarıda Kürtleri, Türkmenleri, Arapları bir araya toplayalım ve onlar öncü kuvvet olarak Timur ile savaşa başlasınlar. Böylece yaya ve atlı bütün Suriye askerleri de her yönden Timurlu ordularına aynı anda hücum etsin." Ancak bu plan, emirlerden özellikle Temürtaş'ın muhalefeti ile karşılaştı²⁸⁸. Neticede bütün askerlerin toplanıp Timur'a karşı sefere çıkılmasına karar verildi²⁸⁹.

²⁸⁴ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 74.

²⁸⁵ İnba', IV, s.192; Y. Yücel, a.g.e., s. 98-99.

²⁸⁶ Ömer Halis, a.g.e., s. 37.

²⁸⁷ İnba', IV, s.193-195.

²⁸⁸ İbn Arabşah'a göre Temürtaş gizlice Timur ile anlaştığı için böyle yapmıştı. Bkz. 'Acâi'bü'l-Makdûr, s. 91-92.

Timur cephesi ise Şâmî tarafından şu şekilde anlatılır:

“Emîr Timur’un ordusu Behisni’ye geldiği vakit Haleb halkının yüreklerini bir korku kapladı. Haleb’in Melikü’l-Ümerâ’sı olan Temürtaş, Mısır paytahtına keyfiyeti bildirdi. Bunun üzerine Mısır Valisi Dimaşk, Tarablus, Humus, Hama, Baalbek, Sâfed ve Kal’atü’r-Rûm²⁹⁰ gibi etrafta bulunan memleketlerin kendisine yardım için Haleb’de toplanmalarını emretti. Bunların hepsi toplandılar, bir cemi gâfir hazır oldu. Dimaşk’ın Melikü’l-Ümerâ’sı olan Sudun büyük bir ordu ile geldi. Bu yerler birbirine yakın olduğu için az bir zamanda hadsiz hesapsız asker toplandı. Bunlar birbirleri ile mülâki oldukları vakit hepsinin akıllısı olan Temürtaş birdenbire bu işe atılmak istemedi ve ‘Bu işte biraz düşünmek ve akıllılar ile meşveret edip birleşmek lazımdır. Çünkü bir kavim büyük bir işte ittifak etmez ise düşmanlarına kuvvet vermiş olur. Bizim üzerimize gelen bu millet, padişahları olan Cengiz Han’ın: “İttifak ile dünyayı zapt etmek mümkündür” vasiyetini işitmişlerdir. Bu meselede kimin hatırına ne gelirse onu söylesin. Bu vakit de ne yapmak lazım ve muvafık ise onun üzerine karar verilsin’ dedi. O mecliste hazır bulunan tecrübeli adamlar: ‘Bu adam Tanrı tarafından te’yid edilmiştir. Şimdiye kadar her nereye teveccüh etti ise orasını teshîr etmiş, ona kim muhalefet etti ise zarar görmüş, dünyanın sultanları onun önünde boyun eğmişlerdir. Böyle bir adama karşı muhalefet göstermek bir netice vermez, sonu pişmanlık olur. Tavşan uykusuna dalmayınız, şimdiye kadar şehirlerin, kalelerin hususu ile Horasan, Sîstan, Harezm, Mâverâünnehir’in başına gelenleri göz önünde tutunuz, kendi helâkinize çalışmayınız. Muvâfık olan onunla musâlaha yapmaktır. Kendisine bilâkât ve tansûkât götürelim, ta ki bize merhamet etsin, bizden el çeksin ve bu suretle memleketimiz selâmette kalsın.’ dedi. Fakat tecrübesiz bazı mağrur kimseler Sudun vs. gibi kuvvet ve şevketine güvenenler bu nasihatleri dinlemek istemediler. Askerlerinin çokluğuna, şehirlerin barusuna ve kalelerin metanetine aldandılar. Bunlara

²⁸⁹ ‘Acâib el- Makdûr, s. 130–133; Ömer Halis, a.g.e., s. 36.

²⁹⁰ Fırat nehrinin sağ kıyısında bulunan bu kale 1292 yılında Melik Eşref Halil tarafından ele geçirilmiştir. Bundan sonra adı Kal’atü’l-Müslimin olmuştur. Bkz. B. Mignanelli, a.g.m., s. 238.

karşı cevap olarak kim ki korkarsa zarar eder, bu memleket diğer memleketlere benzemez, o memleketlerden kalelerinin ekserisi toprak ve çamurdan, bizim şehirler ve hisarlarımız ise taştan belki de çelikten yapılmıştır. Eğer bizim şehirlerimizden birini muharebe ile zapt etmek isterlerse, aylarca belki yıllarca muharebe etmeleri lazımdır. Eğer onun muhriplerinden korkuyor ve silahlarının çokluğundan endişe ediyorsanız, Elhamdülillâh onlarla bizim aramızda çok fark vardır. Bizim yaylarımız Dimaşk yayları, kılıçlarımız Mısır kılıçları, mızraklarımız Arap mızrakları, kalkanlarımız Haleb kalkanlarıdır. Eğer askerlerinin çokluğunu düşünüyorsanız bu memlekette altmış bin köy ve kasaba mevcuttur, eğer her yerden bir nefer asker çıksa onlara fâik oluruz. Bundan maada onlar sahrada biz ise hisarda muharebe edeceğiz, onların evlerinin duvarları deri ve iptendir, bizim hisarlarımız ise taş ve demirdendir.’ dediler. Bu mecliste bulunan akıllı adamlardan bir zümre de; ‘Bu feleğin oyunlarını görmemiş olan kimse muharebe etmek ister. Musâlahâ ve rıfk u mülâyemetle halledilebilecek bir meseleyi harp ve darp ile nihayete erdirmeye çalışmak hevâ ve hevesine uyarak malını ve çocuklarını helâke sürüklemek akıl kârı değildir, müsâlahâ yapmak selâmete daha yakındır’ dediler. Sonra âzâdan bir kısım da işin akıbetini düşünmeyerek ‘Bu ne manasız sözdür? Bu meselede işe yarayan bir şey varsa o da mertlik ve sebatır. Akıllı olan kimse zaruret zamanında acz gösterirse kendi helâkine çalışmış olur, halk ve Hâlik yanında mazur sayılmaz. Korkmayın ve harbe hazır olun’ dediler”²⁹¹.

Mısır emîrleri gerek savaşma fikri üzerinde gerekse savaş planı hakkında herhangi bir mutabakata varamadıkları gibi Şeyh el-Mahmûdî'nin de teklifini reddettiler²⁹². Zira bu sırada Timur, Hindistan seferinden henüz dönmüş idi ve ordusu, yorgun oldukları gerekçesiyle yeni bir sefere karşı çıkmıştı. Hatta Temürtaş, Timur ile olan münakaşalara son verilerek işler düzene koyulup yavaş yavaş hazırlanıncaya dek bir anlaşma yapılmasını

²⁹¹ Şâmî, *Zafernâme*, s. 266–269.

²⁹² Makrîzî, Haleb’de toplanan askerler arasında birlik olmadığını ifade etmiştir. Bkz. *Es-Sulûk*, III, s. 1032.

tavsiye ettiği zaman²⁹³ düşman ile işbirliği yapmakla suçlandı. Emîrlerin bu tavırlarından haberdar olan Timur, avantaj kazanmak için casusları vasıtasıyla emîrler arasındaki uçurumu daha da artırmaya çalıştı²⁹⁴. Hatta Temürtaş'a son bir elçi göndererek²⁹⁵ "Kendisinin Haleb valiliğinde daim olacağını fakat elçilerini öldürmüş olan Dimaşk Nâibi Sudun'un tutuklanmasını istediğini" bildirdi²⁹⁶. Temürtaş bu elçiyi diğer nâiblerin önüne getirdiği zaman elçi sözlerini inkâr edip Temürtaş'a dönerek "Sen eğer Emîr Timur'a bu bölgenin savunmasız halde olduğunu bildiren ve onu Haleb'e davet eden mektubu göndermemiş olsaydın o buralara asla gelmeyecekti." dedi²⁹⁷. Bu sözler üzerine Temürtaş'ın emriyle elçinin boynu vurduruldu. Timur bu yıpratma çalışmalarına aynı yönde devam etti. Temürtaş'ın Haleb'de ayaklanmaların olduğunu, kendisine bildirdiğini yaydı. Fakat beklediğinin aksine oyunu anlaşıldı ve Sultan Ferec'in gelmesini beklemeden savaşa başlamanın gerekliliği ortaya çıktı²⁹⁸.

Emîrler, bu olaylar sonucu şehrin dışında Timurlu ordusuyla bir meydan muharebesi yapmaya karar verdiler. Ancak Timur, kasıtlı olarak şehrin dışında kalmış, bir kuşatma savaşı yerine meydan savaşını yeğlemişti²⁹⁹. Çünkü Hind seferinden yorgun olarak dönmüş olan ordusunu kuşatma savaşına sokarak müstahkem Haleb kalesi etrafında telef etmek

²⁹³ Şâmî, *Zafernâme*, s. 268; Ömer Halis, *a.g.e.*, s. 37.

²⁹⁴ Yusuf Ziya Özer, "Timur'un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış", *Belleten*, IX/36, 1945, s.453-457; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 267-268.

²⁹⁵ *En-Nücûm*, XII, s. 221; *Es-Sulûk*, III, s. 1031-1032; *Bedâyi'*, s. 596; *İnba'*, IV, s. 195.

²⁹⁶ Timur'un bu mektubunun tafsilatı için bkz. *Es-Sulûk*, III, s. 1032; *'İkdü'l-Cümân*, s. 127 vd.; *En-Nücûm* XII. s. 220 vd.; *'Acâi'bü'l-Makdûr*, s. 90.

²⁹⁷ *En-Nücûm*, XII, s. 221; *'Acâi'bü'l-Makdûr*, s. 133.

²⁹⁸ *En-Nücûm*, XII, s. 221; C. Kanat'ın Tilman Nagel'den naklettiğine göre Timur'un bu çabaları sonuç vermiş ve Memlûk Emîrleri arasında bölünme gerçekleşmiştir. Bkz. *a.g.t.*, s. 115.

²⁹⁹ Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 99; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 268.

istemiyordu. Şehrin içerisinde hazırlıklara başladıkları zaman Timur da Haleb yakınlarındaki Ciylân mevkiine Rebîu'l-Evvel ayının 9'unda Perşembe günü (28 Ekim 1400) geldi³⁰⁰. İlk gün ufak çapta çatışmaların³⁰¹ ardından ikinci gün Timurlu ordusu şehrin surlarını kuşattı. Haleb halkı ile olan şiddetli çatışmalar bir gün sürdü³⁰². Bu arada Suriye Nâibleri daha önceden savaşı şehir dışında yapma kararları doğrultusunda 30 Ekim günü bütün kuvvetleri ve Haleb halkı ile birlikte şehir dışına çıktılar³⁰³. Şehir dışında toplanan ordunun savaş düzeni ise şu şekildeydi:

Dimaşk Nâibi Sudun ile Memlûkleri ve Dimaşk askeri Meymene'de, Haleb Nâibi Temürtaş³⁰⁴ ile Memlûkleri ve Haleb askeri Meysere'de, geri kalan Nâiblerin tamamı ise askerleri ile birlikte Kalb'de ve onların önünde yaya olarak Haleb halkı bulunuyordu.

Timur ise ordusunu Caungar ve Baraungar³⁰⁵ şeklinde tertip ederek kendisi ordunun Uluğ Kolunda kaldı. Ayrıca filleri, tecrübeli ve zırhlı askerlerden oluşan bir tümeni de oradaki tepenin üzerine yerleştirdi³⁰⁶.

³⁰⁰ **Es-Sulûk**, III, s. 1032; **'Acâi'bû'l-Makdûr**, s. 133; **Bedâyi'**, s. 596; **En-Nücûm**, XII, s. 222; Timur'un Haleb önlerine geldiği tarihi İbn Hâcer 10 Rebîu'l-Evvel 803 olarak vermiştir. **İnba'**, IV, s.193; Ayrıca el-Hatîb ise Timur'un Haleb önlerine geldiği tarihi vermeyip yalnızca "Timur Haleb'e geldi ve Rebîu'l-Evvel'in 11'inde şehri kuşattı." demiştir. Bkz. **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 74.

³⁰¹ **Şâmî**, **Zafernâme**, s. 270; **'Acâi'bû'l-Makdûr**, s. 133–134.

³⁰² **En-Nücûm**, XII, s. 222; **Es-Sulûk**, III, s. 1032; **Bedâyi'**, s. 596; **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 74–75; **Şâmî**, **Zafernâme**, s. 270.

³⁰³ **En-Nücûm**, XII, s. 222.

³⁰⁴ İbn Arabşah'a göre Temürtaş, Meysere'de değil, Meymene'de idi. Bkz. **'Acâi'bû'l-Makdûr**, s.135; Türk-İslâm Devletlerinde ordunun merkezine قلب Kalb, merkezin sağında bulunan kuvvetlere ميمنة Meymene, solunda bulunan kuvvetlere ميسرة Meysere denilirdi. Bkz. Corci Zeydan, **İslâm Tarihi**, I, İstanbul, 2004, s. 176; Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul, 1971, s. 143; **Medhal**, s. 12,56,107,187.

³⁰⁵ Timurlu ordusunda merkez koluna الوغ قول Uluğ kol, sağ kanada بارانغار Barangar, sol kanada ise جوارنغار Carangar denildi. Bkz. İ. Aka, **a.g.e.**, s. 110; **Medhal**, s. 287.

³⁰⁶ **Şâmî**, **Zafernâme**, s. 270.

Ordular karşı karşıya gelince ilk hücum eden taraf Timur ordusu oldu³⁰⁷. Timur ordusunun hücumu karşısında Memlûk ordusu çok fazla direnemedi ve yaklaşık bir saat süren savaşın neticesi Memlûkler aleyhine oldu³⁰⁸. Haleb halkı ise Memlûk ordusunun önünde yer alıyordu ve hücum karşısında fazla direnemeyip kaçmaya başladı. Halk, kaçarken hem Memlûk ordusunu dağıttı hem de Haleb kapısının önünde birbirlerini ezdi. Askerî vasfı olmayan Haleb halkının Memlûk ordusunun önünde savaşa katılması ölü sayısını oldukça artırdı. Çoğu gerçek anlamda silahsız ve harpten anlamayan Haleb halkının öncü olarak kullanılması hem askerî hem siyasî hem de insanî olarak affedilmeyecek bir hatadır³⁰⁹. Timur, Haleb'e girdikten sonra ulemadan İbn Şihne ile yaptığı bir sohbette "Ben kasten kimseyi öldürmem. Dün siz Haleb kapısı önünde kendi kendinizi öldürdünüz..." demiştir³¹⁰. Yapılan tüm hazırlıklara ve bazı emîrlerin kahramanlıklarına rağmen Memlûk güçlerinin, Timur karşısında tutunmaları mümkün olmadı³¹¹ (11 Rebî'u'l-Evvel 803 / 29 Kasım 1400). Savaşın sonucundan daha da müessif bir durum da "Ben kasten kimseyi öldürmem" diyen Timur'un Haleb'e girdikten sonra büyük bir katliam yapmış olmasıdır. Suriye Nâibleri, başta Sudun ve Temürtaş olmak üzere yanlarındaki asker ve halktan kimselerle Haleb kalesine girdiler ve müdafaaya başladılar. Fakat kale, saldırılara dayanamadı ve içeridekiler emân talep etmeye karar verdiler³¹². Bu sırada Timur onlara bir mektup gönderdi. Mektupta özetle:

"Tanrı'nın yardımı ile dünya bizim hükmümüze müsahhar olmuş ve onun iradesiyle bütün memleketlerin idaresi bizim iktidar elimize tevdi edilmiştir. Kaleler bizim askerimizin satvetine mani olamaz, hisarlar bizim

³⁰⁷ *En-Nücûm*, XII, s. 222; Şâmî, *Zafernâme*, s. 271.

³⁰⁸ *'Acâi'bü'l-Makdûr*, s.134.

³⁰⁹ *En-Nücûm*, XII, s. 222; *Es-Sulûk*, III, s. 1033; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 268.

³¹⁰ C. Kanat, *a.g.t.* s.130; J. Hammer, *a.g.e.*, s. 61, (171. dipnot)

³¹¹ *Es-Sulûk*, III, s. 1032; *'İkdü'l-Cümân*, s. 128; *En-Nücûm*, XII, s. 223; *'Acâi'bü'l-Makdûr*, s. 44.

³¹² *En-Nücûm*, XII, s. 224.

gazap ve şiddetimizi def edemez eğer canınıza acırsanız hakkınızda hayırlı olur, yoksa ehil ve ayalınızın canlarına kıymış olursunuz³¹³.”

Mektubun gelmesinden daha önce bu karara varmış olan emîrlar 14 Rebi’ul-Evvel 803 tarihinde (2 Kasım 1400) kendilerini Timur’un karşısında buldular³¹⁴. Nihayet Haleb şehri kolayca ele geçirilmiş oldu³¹⁵. Timur, ele geçirdiği nâibleri her biri birer memlûk olduğundan dolayı önce onları tahkir etti daha sonra da zincire vurdurarak tevkif ettirdi³¹⁶. Temürtaş’a diğer emîrlardan farklı davranarak ona hil’at giydirdi³¹⁷. Emîr Sudun hariç olmak üzere diğerlerini serbest bıraktı. Sultan Ferec tarafından nâiblere yardım etmek üzere gönderilen Hâcib Esenboğa en-Nâci ve Emîr Benhas da serbest bırakılanlar arasında idi³¹⁸. Ancak Timur’un onları serbest bırakma nedeni kendi ifadesi ile “Mısır’a gidin ve burada görüp şahit olduğunuz her şeyi onlara haber verin” şeklinde oldu. Timur, Haleb’den ayrılmadan önce Sultan Ferec’e, “Temürtaş ve Sudun’un esiri olduğunu, Haleb’in ele geçirildiğini haber veren mektubunun devamında Atlamış’ın serbest bırakılması halinde kendisinin de elindeki esirleri serbest bırakacağını” bildiriyordu³¹⁹.

³¹³ Şâmî, *Zafernâme*, s. 272.

³¹⁴ ‘Acâi’bû’l-Makdûr, s. 138; Solakzâde, s. 91; En-Nücûm, XII, s. 224.

³¹⁵ Es-Sulûk, III, s. 1033; İnba’, IV, s. 196; ‘Acâi’bû’l-Makdûr, s. 135; Şâmî, *Zafernâme*, s. 271, ‘İkdû’l-Cûmân, s. 129-130; Nûzhetü’n-Nüfûs, II, s. 75; Bedâyi’, s. 597; İ. Aka, a.g.e., s. 26; Y. Yücel, a.g.e., s. 96-100.

³¹⁶ Şâmî, *Zafernâme*, s. 272; B. Mignanelli, a.g.m., s. 240-241.

³¹⁷ En-Nücûm, XII, s. 224; ‘Acâi’bû’l-Makdûr, s. 136; B. Mignanelli, Temürtaş’ın diğer esirler gibi muamele görmediğini bu yüzden de Sultan Ferec ve halkın gözünde hain telakkî edildiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.m., s. 240; Şâmî ise, Temürtaş’ın da diğerleri gibi zincirlere bağlandığını söyler. Bkz. *Zafernâme*, s. 272.

³¹⁸ Nûzhetü’n-Nüfûs, II, s. 77.

³¹⁹ Y. Yücel, “Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)”, s. 269

Timur Haleb'de yaklaşık bir ay kaldıktan sonra şehri 803 Rebîu'l-Âhir'in ilk Cumartesi günü (19 Kasım 1400) terk etti³²⁰. Haleb'de vali olarak Emîr Musa b. Hacı Togay'ı bıraktı³²¹. Buradan doğru Hama'ya hareket etti. Zaten 803 yılı Rebîu'l-Evvel ayının 14'ünde (2 Kasım 1400) oğlu Miranşah³²² komutasında bir kuvveti buranın zabtı için göndermişti. Bu ordu şehri zabt etmiş ancak kale çok müstahkem olduğu için ele geçirilememişti. Ancak Timur ve ordunun gücünden etkilenen Hamalılar itaatlerini bildirdiler ve şehir teslim oldu. Emîrlerin biraz güç toplamak ve hazırlık yapmak için bahara kadar durmaları gerektiği³²³ fikirlerine kulak asmayan Timur, Humus tarafına yöneldi. Burası Timur'un Suriye'yi istilası sırasında onun gazabına halkın itaati nedeniyle uğramayan tek şehir oldu. Daha sonra Baalbek'i de fazla zahmet çekmeden ele geçirdi³²⁴.

Sultan Ferec, Emîr Togaytemur ve diğer emîrlerin Timur konusundaki uyarı haberleri üzerine Kâdı, emîr ve devlet erkânından oluşan meclisi toplantıya çağırdıysa da bu toplantıdan ciddi bir karar çıkmamıştı. Temürtaş, Emîr Esenboğa'nın haberlerinden sonra harekete geçilmesi kararına varılmıştı. Tüm bu uyarılara rağmen Sultan Ferec durumun ciddiyetine vâkıf olamaması ve harekete geçmekte acele etmemesi sonuç itibarıyla hem kendisine hem de devlete çok şey kaybettirdi. Sultan Ferec'e hem Emîr Esenboğa'nın³²⁵ hem de Haleb Nâibi Temürtaş'ın³²⁶ Suriye'deki durumun ciddiyetini bildiren mektupları Kahire'ye gelmiş olmasına rağmen harekete

³²⁰ 'Acâi'bû'l-Makdûr, s.142; İnba', IV, s.197; En-Nücûm, XII, s. 225–228; Es-Sulûk, III, s. 1035–1038; Kanat, a.g.t., s. 133.

³²¹ 'Acâi'bû'l-Makdûr, s.142; Şâmî, kalenin muhafazası için görevlendirilen kişinin adını Seyyid İzzeddin Melik Hezangerî olarak belirtilir. Bkz. Şâmî, Zafernâme, s. 273; Ömer Hâlis, a.g.e., s. 39.

³²² Şâmî'de Hama'ya gönderilen kişiler Emîrzâde Rûstem Bahadır ile Emîr Sevincik olarak gösterilmiştir. Bkz. Zafernâme, s. 273.

³²³ Şâmî, Zafernâme, s. 274.

³²⁴ Y. Yücel, a.g.e., s. 104–105.

³²⁵ En-Nücûm, XII, s. 219; Es-Sulûk, III, s. 1028–1029.

³²⁶ Bedâi', I, s. 594.

geçmekte acele etmemesi nedeniyle de Timur pek fazla güçlük çekmeden, önce Haleb'i daha sonra ise Hâma, Humus ve Baalbek'i ele geçirmişti.

Şu bir gerçektir ki; Sultan Ferec'in gereken ciddiyeti göstermeyip duruma müdahale etmekte gecikmesi, Timur tehlikesini uzaklaştırmak için kendisine çok şey kaybettirdi ve Timur ile savaşmaktan kaçınması neticesinde İslâm âleminin kendisine olan saygısının yitmesine sebebiyet verdi. Hâlbuki o, zamanında gereken önlemleri alıp biraz daha hassas davransaydı bütün bunlara yani Suriye'nin işgaline ve o bölgenin Timur tarafından harap edilmesine engel olma imkânına sahip olabilirdi. Haleb'in Timur tarafından ele geçirildiği ve Timur'un zabt faaliyetlerine devam ettiği haberinin Kahire'ye gelmesinin ardından bir hafta sonra 18 Rebû'l-Evvel 803 (6 Kasım 1400) tarihinde durumun ciddiyeti anlaşıldı ve Sultan ile emîrleri ayın 10'unda ise Devâdâr Emîr Yeşbek eş-Şa'bânî'nin evinde toplanmaya karar verdiler.

Bu arada daha önce askerlerin techizini sağlaması için Suriye'ye gönderilen Emîr Esenboğa, burada Timur tarafından esir alınmış bir süre sonra da "Mısır'a gidin ve burada görüp şahit olduğunuz her şeyi onlara haber verin." diyerek serbest bırakılmıştı. 3 Rebû'l-Âhir (21 Kasım)'de Kahire'ye ulaşan Emîr Esenboğa, Timur'un Haleb'de yaptığı her şeyi teferruatıyla Sultan Ferec'e ve emîrlere anlattı. Bunun üzerine herkes daha önce de kendilerine gelmiş olan Suriye ile ilgili haberlerin hepsinin doğru olduğunu anladı³²⁷. Ayrıca Esenboğa Timur'un Haleb'e gelişi esnasında Temürtaş'ın onunla ittifak yaptığını ve sonra Timur tarafından kale teslim alındığında yakalanmış olmasına rağmen serbest bırakıldığını Sultan'a haber verdi³²⁸.

³²⁷ En-Nucûm, XII, s. 228–229.

³²⁸ Es-Sulûk, III, s. 1037; Bedâyi, I, s. 201–202.

Kahire'ye bu bilgilerin gelmesinden sonra Sultan Ferec, Dimaşk'a gitmeye karar verdi³²⁹. Bunun için hazırlıklara başlandı ve Dimaşk'a da haber gönderildi. Şeyh Ömer el-Bulkînî, Kâdılar ve Hâcib el-Huccâb Akbay ile Hâcib Mubarekşah, Kahire sokaklarında halka şu tebliği yaptılar; "En büyük düşmanınız olan Timur ile Allah rızası için cihad etmek üzere hazırlanın. Timur Haleb'e ulaşmış, topraklarınızı ele geçirmiş, anaların bağrındaki çocukları katletmiş, evleri camileri ve mescitleri tahrip ettirip bunları hayvanlar için ahır haline getirdikten sonra şimdi de sizin topraklarınıza kaste'dib, insanlarınizi, çocuklarınızı öldürüp kadın ve kızlarınızı cariye yapmak istiyor." Onlar bu ilanı yapar yapmaz halk arasında büyük bir infial meydana geldi³³⁰. Bunun üzerine bütün memlûklere 3.400 dirhem verilerek sefer için hazırlık yapmaları istendi³³¹.

Mısır'da bu hadiseler cereyan edip Sultan en-Nâsır Ferec ordusuyla Dimaşk'a gitmeye hazırlanırken, Dimaşk halkı da Haleb bozgunundan sonra Timur'un önünden kaçanlardan, sıranın kendilerine geldiğini öğrenmiş ve korkuları büsbütün artmıştı³³². Ancak herşeye rağmen onlar Haleb halkının Sultan gelmesine de müdafaa da bulunduklarını ve Timur'a karşı mücadele ettiklerini bildikleri için kendileri de bundan cesaret alarak Timur'a karşı yapılacak olan savaş için hazırlıklara başlamışlardı³³³. Bu sebeple yapılan ilk iş şehir surlarının dışında bulunan insanların şehrin içerisine taşınmalarını sağlamak olmuştu. Bu sırada son olarak Hâma'da hezimete uğramış olanlardan bir gurup Dimaşk'a gelince, halkın bir kısmı şehirde kalmak veya şehri terk etmek konusunda tereddüte düştü³³⁴. Bu insanların içerisinden vefalı olup şehirlerini terk etmeyip müdafaa etmeye karar vermiş

³²⁹ İbn Haldun, Ferec'in üç aylık bir gecikmeyle Suriye'ye gitmeye karar verdiğini belirtmektedir. Bkz. *El-İber*, s. 525.

³³⁰ *En-Nucûm*, XII, s. 229; *Es-Sulûk*, III, s. 1036.

³³¹ *En-Nucûm*, XII, s. 228.

³³² *En-Nucûm*, XII, s. 227.

³³³ *Es-Sulûk*, III, s. 1034.

³³⁴ *'Acâi'bü'l-Makdûr*, s. 145.

olanlar şehri terk etmeye kalkanların mallarını yağmalayacaklarını duyurdular. Bunun üzerine şehri terk etmek niyetinde olup da şehir dışına çıkanların hepsi şehrin içine geri döndü ve daha sonra da herkes birlik olup hazırlıkları hızlandırarak Dimaşk kalesini mancınıklarla, şehrin surlarını ise değişik savunma silahları ile donattılar. Bu arada Sultan en-Nâsır Ferec'in oraya gelmek üzere hazırlıklara başladığı ve Dimaşk'a gelip Timur'a karşı savaşacağı haberi geldi. Bunun duyulması halk arasında büyük bir sevinç yarattı ve onların moralini yükseltti³³⁵.

Suriye seferi için yapılan hazırlıklar tamamlanınca, Sultanın memlûklerine gerekli olan paralar tek tek dağıtıldı ve nihayet Sultan Ferec ve ordusu 4 Rebî'ul-Âhir 803 (22 Kasım 1400) tarihinde Kahire'den ayrılarak Reydâniyye'ye gitmek üzerine yola çıktı³³⁶. Yanında emîrlar, halife ve Kâdılar olduğu halde Reydâniyye'ye gelen Sultan burada altı gün kaldı. Burada bulunduğu sırada Emîr-i Meclis olan Emîr Temraz en-Nâsırî'yi kendi yokluğunda Mısır'a Nâib el-Gaybe olarak tayin etti. Onunla birlikte Kahire'ye Mukaddem-i Elf'ten Emîr Cekem Avdî, Hâcib-i Sâni Emîr Mubarekşah, Üstaddâr Yelboğa es-Sâlimî olmak üzere üç kişi daha bıraktı. Sultan Ferec bu emîrlarin dışında yine bazı daha küçük rütbeli görevlileri kalede ve Kahire'de resmi vazifeleri ifâ etmeleri için tayin ettikten sonra Rebî'ul-Âhir'in 26'sında Emîr Nevruz ile Atabekü'l-'Asâkir olan Emîr Baybars'ı ve beraberinde Emîr-i Silah Emîr Bektumur, Emîr Yelboğa en-Nâsırî ve Emîr İnal'ı öncü kuvvetlerin başında yola çıkardı. Daha sonra da Rebî'ul-Âhir'in 28'inde Emîr Yeşbek ed-Devâdâr, Emîr-i Âhur Kebîr Sudun Tâz, Re's-i Nevbe Kebîr Sudun Mardanî, Emîr Akbay el-Kerekî el-Hâzandar, Emîr Kutluboğa el-Kerekî, Emîr Âhuru Sâni Sudun et-Tayyâr, Halife el-Mutevekkil 'Alâllâh, Kâdî Sadreddin el-Menâvî eş-Şâfiî, Kâdî Nureddin b. el-Celâl el-Mâlikî ve Kâdî Muvaffakeddin el-Hanbelî ile birlikte Gazze'ye gitmek üzere yola çıktı³³⁷. Bu sırada Hanefî Kâdısı Cemaleddin Malatî rahatsız olduğu için

³³⁵ En-Nucûm, XII, s. 217; Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s.78.

³³⁶ En-Nucûm, XII, s. 229-232; Es-Sulûk; III, s. 1037-1040.

³³⁷ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 79.

onun yerine daha önce bu görevden azledilmiş olan Kâdı İbn Haldun görevlendirildi³³⁸. Bunların dışında Vezir Fahreddîn³³⁹ İbn Gurâb, onun kardeşi Nâzır el-Hâs ve Nâzır el-Ceyş olan Sadeddin, Kâtıb es-Sırr Fethullah el-'Acemî ve diğer birçok görevli de Sultan'a refakat etmekte idi³⁴⁰. Reydâniyye'den ayrıldıktan on gün sonra Sultan en-Nâsır Ferec ve beraberindekiler Aralık ayının 8'inde Gazze şehrine girdiler³⁴¹. Hâlbuki Reydâniyye ile Gazze arasında harcanmış olan bu on günlük süre o günün şartlarında Dimaşk'a ulaşmak için yeterli idi. Ancak ordu çok ağır ilerliyordu. Sultan ve emîrler Gazze'ye ulaştıktan sonra da burada bir müddet Dimaşk'tan gelecek olan yeni haberleri beklediler. Sultan Ferec Haleb'de Timur ile yapılan savaş esnasında Suriye Nâiblerinin büyük bir bölümü esir olduğu ve Timur'un yanında bulunduğu için bu şehirlere yeni nâibler tayin etti. Emîr Tanrıverdi Dimaşk Nâibliğine, Akboğa el-Cemalî Tarablus Nâibliğine, Temurboğa el-Muncukî Safed Nâibliğine, Tolu min Ali Şah Gazze ve Sadaka b. et-Tavîl ise Kudüs Nâibliğine atanmışlar idi³⁴². Yeni Dimaşk Nâibi İbn Tanrıverdi, Sultan'ın huzuruna çıkarak ona Timur ile yapılacak olan savaş ile ilgili olarak bir planı olduğunu söyledi. Buna göre:

"Sultan ve askerleri Gazze'den ayrılmayıp burada beklesinler, ben ise Dimaşk'a giderek oradaki orduyu ve halkı surların içerisinde yapılacak olan savunma savaşına hazırlayayım. Çünkü Dimaşk çok muhkem ve dayanıklı bir yapıya sahiptir. Ayrıca çok uzun bir süreden beri herhangi bir istila ve yağmaya maruz kalmadığı için şehirdeki yiyecek ve içecek stokları, halkına uzun süre yetecek kadar iyidir. Ayrıca şehrin içindeki halk, Timur'dan çok korktuğu için surların üstünden ölümüne müdafaa yapacaklardır. Bu sebeple Timur, şehri kısa bir sürede ele geçiremeyecektir. Ancak böylesi büyük bir

³³⁸ Medhal, s. 306.

³³⁹ El-Hatîb burada vezirin ismini yanlış olarak Saadeddin olarak yazıyor, ancak daha sonra doğru şekliyle Fahreddin olarak veriyor. Bkz. Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 87.

³⁴⁰ Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 79–80.

³⁴¹ Bedâyi', I, s. 604.

³⁴² Es-Sulûk, III, s. 1038.

ordu ile bu kadar uzun süre Dimaşk önlerinde beklemesi de mümkün değildir. Bundan dolayı Dimaşk'ı terk edip Gazze yönüne Sultan'a doğru yöneldiği ve o topraklara girdiği zaman iki ordu arasında kalacaktır. Bu yüzden de ben onun böyle bir şeyi denemeye kalkışacağını hiç sanmıyorum. Bundan sonra o ülkesine dönmek üzere harekete geçince kendi harap ettiği yerlerden geçerken yiyecek içecek azlığı sebebiyle perişan bir hale düşecektir ve işte bu sırada Sultanın ordusu ile Suriye ordusu Timur'u takip ederek onları bu durumda yakalayıp hezimetle uğratabilir³⁴³."

Fakat bu teklif o mecliste bulunan ulemâ tarafından rağbet görmedi ve İbn Tanrıverdi'nin Dimaşk'a giderek orada Timur ile ittifak yapıp geriye Sultan'ın üzerine hücum edebileceğini bile söyleyenler oldu³⁴⁴. Sultan da ortada pek çok muhalif fikir olması sebebiyle duruma hâkim olamadı ve bu plan tatbik edilmedi.

Bu hadiseden sonra, Memlûk Sultanı Ferec'in ordusu muhtelif kuvvetlere bölünerek belirli bir plan ve savaş taktiği olmaksızın her biri kendi başına Dimaşk'a doğru yöneldi. Sultan ise Gazze'den ayrılmadan önce kendisiyle bulunan kuvvetlerin yetersiz olduğunu anladığı için Nâib-i Gaybe Emîr Temraz en-Nâsirî'ye haber göndererek ek kuvvet talep etti ve o da Sultana bin atlı asker ile bin deveyi acilen gönderdi. Gazze'de dört gün kalan Sultan, buradan Rebî'u'l-Ahir ayının 24'ü Pazar günü (12 Aralık 1400) ayrıldı ve nihayet 6 Cemaziye'l-Evvel 803 tarihinde Perşembe günü (23 Aralık 1400) tarihinde Dimaşk'a girdi³⁴⁵. Oraya vardıklarında anlaşıldı ki Sultan, Dimaşk için bile geç kalmıştı. Ancak her ne olursa olsun Sultan'ın ordusuyla Dimaşk'a gelmesi, durumlarının Timur karşısında çok kötü olduğunu düşünüp büyük bir

³⁴³ **En-Nucûm, XII**, s. 231–232; Soberheim; "Tanrıverdi, Timur'u iki ateş arasına düşürmek için, Şam'ı tahkim etmek ve ordu ile Sultan'ı Gazze'de bırakmak fikrini ileri sürdü ise de, emîrler ona karşı itimatsızlıktan dolayı, muvaffakiyet ihtimali pek kuvvetli olan bu planın aleyhinde rey verdiler." demek suretiyle Tanrıverdi'nin planını desteklemektedir. Bkz. "Ferec", s. 554–555.

³⁴⁴ **En-Nucûm, XII**, s. 231–232.

³⁴⁵ **Nüzhetü'n-Nüfûs, II**, s. 82; **'İkdü'l-Cumân**, s. 131.

karamsarlığa kapılmış olan Dimaşk halkı ve oradaki Suriye askerleri arasında büyük bir sevinç ile karşılandı. Sultan Ferec şehre ulaştığı zaman hemen Dimaşk kalesine çıktı ve orada iki gün kaldıktan sonra Aralık ayının 25'inde kaleden ayrılarak Dimaşk'ın yaklaşık olarak iki mil kadar dışında olan Yelboğa Kubbesi civarındaki düzlüğe ordugâh kurdu³⁴⁶.

Timur, Dimaşk'a gelmeden önce ordusundan bir gurup askeri Tarablus'u alsınlar diye göndermişti, ancak bu askerler ilerlerken yollarını kaybettiler ve Nablus Dağı'nda barınan çapulcular onlara saldırıp imha ettiler. Baalbek'ten ayrılmış olan Timur Dimaşk'a doğru süratle ilerleyerek, 8 Cemâziye'l-Evvel 803 taihinde (25 Aralık 1400) Dimaşk yakınlarındaki Yelboğa Kubbesi civarında bulunan Sele Tepelerine³⁴⁷ Memlûk ordusunun hareketlerini kontrol edecek şekilde yerleşti³⁴⁸.

Memlûk Sultanı en-Nâsir Ferec, Dimaşk'a gelip ordugâh kurduğu sırada, Dimaşk'a iyice yaklaşmış olan Timur'a üç kişiden oluşan bir elçilik heyeti gönderdi. Aslında gönderilen bu üç kişi Ferec tarafından Timur'u öldürmekle görevlendirilmiş üç fedai idi ve bunların yanında zehirli hançerler vardı. Bu üç şahıs Ferec'in kendilerine verdiği suikast görevini yerine getirmek için Timur'un ordugâhına giderek kendilerinin Memlûk Devleti tarafından gelen elçiler olduklarını söylediler. Ancak onlar ordugâhta Timur tarafından huzura kabul edilmeyi beklerken bir başkası tarafından ihbar edildiler. Bunun sonucunda bu şahısların üzerleri arandı ve çizmelerinin koncunda zehirli hançerler bulundu³⁴⁹. Timur, "Bizim yasak ve nizamlarımızda elçi öldürmek yoktur; fakat bu üç şahıstan yalnız birisi fesadçı

³⁴⁶ **En-Nucûm**, XII, s. 233; **El-İber**, 527; İbn İyâs ise Sultan Ferec'in 6 Cemâziye'l-Evvel'de Dimaşk'a girdiği zaman Kasr el-Eblak'a yerleştiğini, Cuma namazını kıldıktan sonra da Yelboğa Kubbesi yanındaki çadırına gittiğini söylemektedir. Bkz. **Bedâyi'**, I, s. 323.

³⁴⁷ **Bedâyi'**, I, s. 605; Şâmî ise Timur'un Dimaşk yakınlarında yüksek bir tepeye yerleştiğini söyler. Bkz. Şâmî, **Zafernâme**, s. 275.

³⁴⁸ Şâmî, Timur'un Dimaşk'a ulaştığı tarih olarak Şubat ayının ilk günlerini verir. Bkz. Şâmî, **Zafernâme**, s. 275.

³⁴⁹ Şâmî, **Zafernâme**, s. 275.

bir adamdır, onu şer'an öldürmek mubahtır" dedi ve başarısız suikastin sonunda sadece hain olarak nitelendirdiği o kişiyi öldürttü. Elçi olduklarına inanılan diğer iki şahıs ise serbest bırakıldı³⁵⁰.

Memlûk Sultanı en-Nâsır Ferec Dimaşk'a geldiği sırada, Tarablus Nâib el-Gaybe'si Emîr Esendemir'in mektubu buradan giden emîrlere vasıtasıyla Sultan'a getirildi. Bu mektupta Türkmenlerin lideri olan Ahmed b. Ramazan'ın yanındaki kuvvetlerle beraber yaklaşık üç bin kişi oldukları halde Haleb'e hücum ettikleri ve burada bulunan Timurlu askerlerini hezimete uğrattıktan sonra, şehri ele geçirdikleri bildirilmekteydi. Yine burada Timur'un Tarablus'a gönderdiği ordudan beş tane emîrin gelip itaatlerini bildirdikten sonra, Timur'un yanındaki askerlerden bir kısmının, Sultan'ın tarafına geçmek istediklerini haber verdikleri bildiriliyordu³⁵¹. Ayrıca Kıbrıs ve Magosa hâkimlerinden gelen mektupta da bunların Sultan'a, Timur ile yapacağı savaş için gemiler hazırladıkları ve her an yardım olarak göndermeye hazır oldukları ifade ediliyordu. Ancak bu yardım teklifi Sultan Ferec tarafından kabul edilmedi³⁵².

Dimaşk'a geldikten sonra iki gün kalede kalan Sultan Ferec 25 Aralık'ta şehrin dışındaki Yelboğa Kubbesi civarına ordugâh kurduğu sırada, aynı gün Sele Tepesinin bulunduğu yere ilk önce Timur'un öncü kuvvetleri daha sonra ise kendisi gelmişti. Timur'un Dehlizi de Yelboğa Kubbesinin iki mil kadar batısında, alana hâkim bir yerdeydi. İlk günden itibaren bu iki ordu arasında ufak çaplı bazı çarpışmalar olmuştu. 1.000 kişilik Timurlu öncü kuvvetlerini, 100 kişilik bir Memlûk süvari birliği sıkıştırmış onları gafil avlayıp bazı kayıplar verdirmişlerdi³⁵³. Timur, Sele Tepesinde fazla kalmayarak Mısır

³⁵⁰ Şâmî, *Zafernâme*, s. 275; Ömer Halis, a.g.e., s. 40; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 270-272.

³⁵¹ *Es-Sulûk*, III, s. 1039.

³⁵² *En-Nucûm*, XII, s. 234; *Bedâyi*, I, s. 605.

³⁵³ *En-Nucûm*, XII, s. 234–235; el-Hatîb ise bu çarpışma esnasında, Timur'un öncü kuvvetlerinin on bin kişi ve başlarında da Sultan Hüseyin'in olduğunu belirttikten sonra, Memlûk kuvvetlerinin Timur'un bu öncü kuvvetlerini hezimete uğrattığını söylüyor ancak

yolu üzerinde Dimaşk'ın kuzey tarafındaki geniş ve uzun düzlüğe yerleşti. Burada ordusunun güven içersinde ve herhangi bir ani hücumu karşı hazırlıklı olması için ordunun önünde, bir insan boyunda taştan bir hisar yapılması ve bir hendek kazılmasını emretti³⁵⁴.

Hazırlıklar bütün hızıyla sürerken Timur'un torunu Emîrzâde Sultan Hüseyin Bahadır'ın kendisinden kaçarak karşı taraf saflarına yani Memlûk Sultanı Ferec'e iltica etmesi Timur'u çok üzen bir hadise oldu³⁵⁵. Muhakkak ki Timur'un en yakınlarından birisinin Timur'a yüz çevirerek, Memlûk Sultan'ı Ferec'in yanına sığınması, Memlûk ordusuna çok büyük bir moral vermişti³⁵⁶. Ayrıca Sultan Hüseyin'in verdiği habere göre kendisine tâbî olan askerlerin hepsi ilk fırsatta Timur'un yanından kaçarak Memlûk saflarına geleceklerdi³⁵⁷. Memlûk ve Timurlu kaynaklarının ortaklaşa ifade ettikleri üzere Sultan Hüseyin, Ferec tarafından bir sultan gibi karşılandı ve kendisine had safhada yakınlık gösterilerek izzet-i ikramda bulunuldu³⁵⁸. Bu arada Memlûk tarafına sığınmış olan Sultan Hüseyin'in uzun olan saçları kesilerek kısaltılmış ve ayrıca giysileri de değiştirilmiştir³⁵⁹.

Memlûk kuvvetlerinin sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermiyor. Bkz. **Nûzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 82; B. Mignanelli, Memlûk öncü birliklerinin Timur ordusuna karşı kazandığı bu zafere binaen genel olarak değerlendirildiğinde Sultan Ferec'in Timur karşısında mağlup olmasını, askerleri içerisinde bir birlik sağlayamamına bağlamıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 245.

³⁵⁴ Şâmî, **Zafernâme**, s. 275.

³⁵⁵ **Nûzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 82–83; 'Acâî'bü'l-Makdûr, s. 152; Şâmî, **Zafernâme**, s. 275–276.

³⁵⁶ Şâmî, **Zafernâme**, s. 276; **Es-Sulûk**, III, s. 1041; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 272.

³⁵⁷ **Nûzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 82–83.

³⁵⁸ Şâmî, **Zafernâme**, s. 276; **Bedâyi'**, I, s. 607.

³⁵⁹ W. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, s. 295; Sultan Hüseyin'in kıyafetlerinin değiştirilip saçlarının kesilmesi, savaş halinde bulunduğu için, dış görünüm itibarı ile ve bir Memlûk emîri gibi gösterme çabasından olsa gerektir.

Bu sırada iki ordu arasındaki çarpışmalar, küçük grupların karşılaşması şeklinde devam ederken, Timur tecrübeli bir adamını bir mektupla birlikte Sultan Ferec'e gönderdi³⁶⁰. Mektupta;

"Sen bizim talep ettiğimiz en yüksek ve ulaşılmaz hedeflere bile ulaşmakta kararlı ve azimli olduğumuzu öğrendin. Akli başında olan insanlar şunu bilsinler ki, insanların bir işe teşebbüsü, o insanlar halktan da saray ehlinde de olsa hamiyet ve gayretledir. Sultanların esas hedefi bütün tehlike ve korkulara rağmen: askerlerin idaresi ve ülkelerin fethedilmesidir. Ancak bu yalnızca ganimet toplamak ve büyük hedeflerin çoğaltılması için değildir. Tam tersine, mevcut olan düzenin korunması ve gelecekte iyi bir şekilde hatırlanmak içindir. Bu dünyadaki en önemli iş düzenin korunması ve ilerde iyi bir şekilde anılmaktır. Yoksa bilindiği üzere insana bir parça kuru ekmek yeterli olur. Sizden defalarca kere Atlamış'ı istedik fakat siz onu göndermediniz ve gönderilmesini geçersiz bazı mazeretler ile geciktirdiniz. Bütün bunlar da topraklarınıza girip ülkenizde çeşitli tahribatlarda bulunmamıza ve insanlarınizi yok etmenize sebep oldu. *'Eğer taş dile gelseydi, kötülük ekenin kötülük biçeceğini söylerdi.'* Bütün bu olanlara rağmen eğer siz Atlamış'ı gönderir, bizim adımıza para bastırır ve hutbeyi de bizim ismimize okutursanız, aramızda olup biten her şeyi unuturuz ve her şey biter. Böylece de siz halkınıza ve kendinize merhamet etmiş olursunuz. Fakat eğer böyle yapmaz iseniz çok sayıdaki kana susamış askerlerimiz topraklarınızı istilâ edecek ve muhalefet edenler ile inatçıları darmadağın ederek taş taş üstünde bırakmayıp istenilen hedefe ulaşacaklardır. Şimdi sizin önünüzde iki yol var; bizi sevmesiniz de seviyormuş gibi gözükmek ya da mücadele ve anlaşmazsızlığa devam etmek, birincisi güvenliğe ve huzura

³⁶⁰ Timur'un gönderdiği bu elçi ve mektup Memlûk kaynaklarının bazıları tarafından sulh talebi olarak ifade edilmiştir. Bkz. **Es-Sulûk**, III, s. 1044; **En-Nucûm**, XII, s. 235; **Bedâyi'**, I, s. 607; **Nûzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 82; Şâmî, **Zafernâme**, s. 276; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 273.

giden, ikincisi ise yokluğa ve mahva giden yoldur. Ben size akıllıca nasihatte bulundum, bu iki yoldan birisini seçin!"³⁶¹

Timur'un mektubunu Sultan Ferec'e getirmiş olan elçi bu kez daha öncekilerin tersine çok dostça karşılandı. Elçiye fevkalade izzet-i ikramda bulunulup gereken saygı gösterildikten başka, kendisi için bazı eğlenceler ve gösteriler bile tertip edildi³⁶².

Timur'un elçisi vasıtasıyla gönderdiği mektupta yaptığı teklif, Sultan Ferec'in danışmanları ve özellikle Emîr Tanrıverdi, Emîr Temürtaş ve Emîr Kutluboğa el-Kerekî tarafından kabul gördü. Bunlar, Sultan'a Timur'un teklifini kabul etmesi için telkinde bulundular. Bu isteklerine gerekçe olarak da Memlûk emîrleri arasındaki bölünmüşlüğü ileri sürdüler³⁶³. Sultan Ferec ilk başta bu teklifi reddetmeyi düşündüyse de danışmanlarının kararsız tutumları daha sonra onu çelişkide bıraktı. Sultan bu şekilde kararsızlık içerisindeyken Timur'u bir müddet daha oyalamak ve süre kazanmak için ona elçisi vasıtasıyla şu mektubu gönderdi:

"Biz sizlere tâbi olup itaat eden insanlarız. Beş gün içerisinde Atlamış'ı göndereceğiz. Eğer büyük Sultan bizim suçlarımızı affederse biz bundan böyle emirlere itaat etmekten ve görevimizi yerine getirmekten geri durmayacağız ve asla tembel olmayacağız. Size olan itaatimizin ve

³⁶¹ Timur'un Ferec'e gönderdiği bu mektup, Şâmî'de daha kısa ve özet olarak verilmiştir. Ayrıca Şâmî'nin verdiği mektup metninde, bahsedilen paranın Timur adına basılıp, hutbenin de onun adına okunması şartlarından bahsedilmemektedir. Memlûk kaynaklarında ise, birer satırla bahsedilen bu mektupla ilgili olarak, el-Hatîb, Timur'un "Eğer siz Atlamış'ı serbest bırakırsanız, ben Dimaşk'ı hemen terk edeceğim" dediğini; İbn Tanrıverdi ise, "Eğer siz Atlamış'ı serbest bırakırsanız, ben de Haleb'de esir aldığım ve yanımda bulunan emîrleri buna karşılık serbest bırakacağım" sözünü verdiğini belirtmektedirler. Ayrıca Makrîzî ile İbn Tanrıverdi'nin bu mektupla ilgili verdiği bilgiler aynıdır. Bkz. **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 82; **En-Nucûm**, XII, s. 235; **Es-Sulûk**, III, s. 1042; Ömer Halis, a.g.e., s. 40.

³⁶² Şâmî, **Zafernâme**, s. 275; Ömer Halis, a.g.e., s. 40.

³⁶³ **En-Nucûm**, XII, s. 235.

tâbîliğimizin işareti olarak ta, hatr-ı şerefınızı ve rızanızı alabilmek için elimizden gelen her şeyi gücümüz oranında yapacağız³⁶⁴.

Timur bu mektubu aldıktan sonra Memlûk Sultan'ı Ferec'in elçisine çok iyi davrandı ve özellikle onun huzurunda yer öpmesi çok hoşuna gitti. Elçiye çeşitli ihsan ve ikramlarda bulunduktan sonra onu geri gönderdi³⁶⁵.

Bu sırada Timur'un ordusu içinde bulunan yurtçular ona gelerek; "Bir kaç günden beri ordunun karargâhı ittihaz edilen bu yerde ot kalmamıştır; Dimaşk'ın şark tarafında ot çoktur, Dimaşklıların Atlamış'ı göndermek için mühlet istedikleri şu bir kaç gün zarfında o tarafa göç edilse münasip olur; hayvanlar otlar rahat ederler." dediler³⁶⁶. Bunun üzerine Timur o tarafa göç edilmesini emretti³⁶⁷. Timur'un ordusu bahsedilen yere gitmek için harekete geçtiği zaman Memlûk emîrleri bir meclis toplayarak bu kriz durumunda oturup beklemektense Timur üzerine hücum edilmesi hususunda müşavereye başladılar ve emîrlerin büyük bölümü Memlûk ordusunun verdiği kayıplardan dolayı hücumun başarısız olacağı, ayrıca halk da büyük zarar gördüğü için eldeki kuvvetlerin ancak müdafaa için yeterli olacağı görüşünce ittifak ettiler. Emîr Tanrıverdi ise bu kritik durumda, ordunun da ihtilaf içersinde olmasından dolayı barışı kabul etmenin zaruretiyle ilgili nasihatlerini tekrarladi. Ancak bu düşüncelere muhalefet eden bir grup emîr ise; Timur'un ordusuyla birlikte yaptığı yer değiştirme hareketini, onların kaçıyor olduğuna yorarak³⁶⁸ kendi kendilerine şöyle dediler:

"Bir ordunun göç ettiği şu zamanı bir fırsat ve ganimet bilmelidir, onlar bu halde orduyu zapt ve rapt altına alamazlar kalb, cenah ve safları tertibe

³⁶⁴ Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 273.

³⁶⁵ Şâmî, *Zafernâme*, s. 277.

³⁶⁶ Şâmî, *Zafernâme*, s. 277; El-Hatîb, Timur'un, ordusunu el-Kısve Dağı üzerine naklettiğini belirtmektedir. Bkz. *Nûzhetü'n-Nûfûs*, II, s. 83; Ömer Halis, *a.g.e.*, s. 41.

³⁶⁷ Şâmî, *Zafernâme*, s.277.

³⁶⁸ *Nûzhetü'n-Nûfûs*, II, s. 83.

koyamazlar eğer biz bu fırsatı kaçırmayarak büyük bir kuvvetle arkalarını çevirsek herhalde muzaffer oluruz ve bu muvaffakiyetimizden dolayı kıyamete kadar adımız anılır.”³⁶⁹ Netice olarak bu şekilde düşünen emîrlerin ağır basması ile ümeranın birçoğu ordunun başında olmak kaydıyla Timurlu ordusu üzerine hücum etmek için harekete geçtiler³⁷⁰.

Bu sırada Timur ise yanına aldığı has adamlarından elli kişi ile orada bulunan tepenin üzerine çıkarak, buradan Memlûk ordusunun hareketlerini kontrol etmeye başladı. Daha sonra öncü birlikleri tayin edip, Caungar, Baraungar ve Kol'dan yüzer kişi ayırarak onların yardımına gitmelerini söyledi. Bu askerler kendilerine verilen emri yerine getirdiler. Geri kalan askerlerin ise arkalarını dağa vererek herkesin bulundukları yeri muhafaza etmesini emretti. Bunun ardından çadırlar kuruldu ve ordunun önüne taştan bir hisar yapıldı³⁷¹. Timur ordusundan bir bölüm askerini de orada bulunan dağın arkasına gizledi. Timurlu ordusu üzerine hücum eden Memlûk kuvvetleri bu askerleri göremiyordu. Memlûk kuvvetleri dağın eteğinde bulunan Timurlu ordusu üzerine hücum ettiği ve çarpışma başladığı sırada, dağın arkasına gizlenmiş olan bu çok sayıdaki asker ortaya çıkarak saldırıya geçmiş olan Memlûk kuvvetlerinin üzerine hamle yaptılar³⁷². Ortaya çıkan bu yeni kuvvetlerin çokluğu karşısında Memlûk ordusu tutunamayacağını anlayınca geriye dönerek kaçmaya başladılar³⁷³. Bunun üzerine Timurlu kuvvetleri sağdan ve soldan olmak üzere hep beraber hücum ettiler ve Memlûk ordusunu Dimaşk'ın yakınlarına kadar sürerek onlardan büyük bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir aldılar³⁷⁴. Gün bitip de gece olduğunda

³⁶⁹ Şâmî, *Zafernâme*, s. 277.

³⁷⁰ *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 83.

³⁷¹ Şâmî, *Zafernâme*, s. 278.

³⁷² *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 83; B. Mignanelli, Timur'un Türk Savaş Taktiğini kullanarak Memlûk kuvvetlerini yendiğini söylemektedir. Bkz. *a.g.m.*, s. 245.

³⁷³ *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 83.

³⁷⁴ Şâmî, *Zafernâme*, s. 278.

savaşa ara verildi ve bu sırada Timurlu ordusunun yaktığı ateşler Memlûk tarafında büyük bir korkuya sebebiyet verdi³⁷⁵.

Harp devam ederken Memlûk safları arasında Timur'a karşı savaşmakta olan Sultan Hüseyin, Timurlu askerleri tarafından yakalandığında kendisini tanıtmaya mecbur kaldı. Bunun üzerine, askerler onun mevkiine saygı gösterdikleri için onu öldürmekten vazgeçtiler, yakalayıp Timur'a götürdüler. Timur, Sultan Hüseyin huzuruna getirildiğinde ona merhamet ederek suçunu affetti, ancak yasağa riayet ederek hapse atılmasını ve zincire vurulmasını emretti. Birkaç gün sonra ise Sultan Hüseyin, Emîrzâde Şahruh'un şefaatiyle serbest bırakılarak hil'at ve suyurgal ile taltif olundu³⁷⁶.

20 Cemaziye'l-Evvel 803 tarihinde Perşembe günü (6 Ocak 1400) tarihinde Memlûk ordusu bir önceki gün aldıkları yenilgiye ve o günün gecesinde Timurlu ordusunun yaktığı ateşlerden dolayı kapıldıkları korkuya rağmen savaş düzeni aldı. Buna göre Emîr Nevruz el-Hafızî Meymene'nin, Yeşbek ed-Devâdâr ise Meysere'nin başında ve Sultan da Kalb'de yerlerini aldılar³⁷⁷. Aynı günün sabahı, Timurlu ordusu da bulunduğu yerden Dimaşk bağlarının bulunduğu yere yakınlaştı. Ordunun etrafına hisarlar yapıp hendekler kazarak bu hendekleri oradaki derelerin suyu ile doldurdular. Daha sonra da Memlûk ordusu karşısında saf düzenine geçip Kalb, Sağ kol ve Sol kolu hazırladılar³⁷⁸.

Her iki ordunun da yapmış olduğu bu hazırlıklara rağmen, taraflar arasında çok ciddi bir çarpışma meydana gelmedi. Yalnızca bazı küçük gruplar arasında vuruşmalar oldu³⁷⁹. Bunun dışında herhangi bir muharebe

³⁷⁵ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 83; B. Mignanelli, *a.g.m.*, s. 246.

³⁷⁶ Şâmî, *Zafernâme*, s. 279; Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 105–106; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 274.

³⁷⁷ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 84.

³⁷⁸ Şâmî, *Zafernâme*, s. 279.

³⁷⁹ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 84.

olmadığı için o gün taraflar bulundukları yerde kaldılar. 6 Ocak tarihinde Memlûk Emîrleri arasında, Emîr Sudun et-Tayyâr, Emîr Kanıbay el-'Alâî, Emîr Cumuk, Emîr Yeşbek el-Osmânî, Emîr Gümüş el-Hâfızî, Emîr Barsboğa ed-Devâddâr ve Emîr Torabay'ın Dimaşk'tan kaçarak Kahire'ye doğru gitmek üzere harekete geçtiğine dair söylentiler dolaşmaya başladı³⁸⁰. Dimaşk'ta bulunan Sultan Ferec ile devlet erkânını rahatsız eden en önemli şey ise, Kahire'ye kaçan bu emîrlerin oraya Şeyh Lâçin el-Çerkesî³⁸¹'yi Sultan yapmak üzere gittikleri şayiasının duyulması oldu³⁸². Ayrıca Timur, Memlûk safları arasında fitne yaratmak ve onları bölmek için Ferec'in askerlerinin yarısının Sultan'a karşı ayaklandıklarına dair söylentiler yaymıştı. Timur'un bir savaş taktiği olarak casusları vasıtasıyla bu bölünmeyi körüklemesi neticesinde, Memlûk emîrleri iki gruba ayrıldı. Sonunda bu parçalanma o dereceye vardı ki, emîrlerden bir kısmı, muhtemelen Kâdıların telkiniyle, Sultan'ın azledilmesini ve yerine daha yaşlı ve tecrübeli birinin Sultan olmasını teklif etmeye dahi başladılar. İşte memlûk emîrleri ve Sultan Ferec bu şekilde birlik ve beraberlikten uzak bir halde iken, Timur hemen az ilerde ordusuyla birlikte bekliyordu. Zaten o ana kadar yapılmış olan çarpışmaların büyük bir kısmında Memlûk tarafı hezimete uğrayıp çok sayıda kayıp vermiş olmalarından dolayı moral olarak çöküntü içersindeydiler. Ancak her şeye rağmen, Memlûk Sultanı Ferec, ne yapılması gerektiğine karar vermek için büyük emîrlerden ve devlet erkanından oluşan bir meclis toplayarak durumu onlara danışmayı uygun gördü³⁸³. Fakat bir süre önce Sultan Ferec'e Timur'dan mektup geldiği zaman, Memlûk ümerası arasında, harp etmeyi

³⁸⁰ **Bedâyi'**, I, s. 609; **Es-Sulûk**, III, s. 1044–1045.

³⁸¹ M. G. Demambynes, 804/1402 yılında vefat eden Seyfüddin Lâçin'in, Sultan olduğu takdirde camilere tahsis edilen evkafı fesh ile ilga edeceğini, fıkıh kitaplarını yakıtacağını, fukahayı muazzeb edeceğini, Mısır'da yalnızca bir kadı nasbedeceğini ve bunun fukaha arasından değil, Türkler arasından bir Hanefî olacağını vaat ettiğini bildirirken, bu olayın mezhepler arasındaki mücadeleyi de gözler önüne serdiğini belirtmektedir. Bkz., **a.g.e.**, s. 39–40.

³⁸² **En-Nucûm**, XII, s. 236.

³⁸³ **Şâmî**, **Zafernâme**, s. 279.

isteyenler ve Timur'un isteklerine olumlu cevap verilmesinden yana olanlar olmak üzere iki ayrı görüş ve birbirine muhalif iki ayrı gurup ortaya çıkmıştı³⁸⁴. Sultanın insiyatifi ile toplanan bu meclisteki havayı Nizamüddin Şâmî, şöyle aktarmaktadır:

"Sultan ortaya çıkan bu son durum karşısında ne yapılması gerektiğini sorduğu zaman, emîrlerden bazıları; bizlere nazar değdi, işimiz ters gitti, pek çok maktul ve esir verdik, fakat Elhamdülillah şehir ve hisar zapt edilmedi. Elimizde pek çek cengâver askerlerimiz var; sebat edelim, muharebeye hazır olalım, şehir ve kaleyi müdafaa edelim' dedi. Bazı akıllı ve tecrübe görmüş kimseler de; 'akıl harici iş yapmak bilgi sahibi adamların işi değildir, bu kavim bir memleketi zaptetmek için lazım gelen usul ve ayine riayet etmeksizin her b'ri ili ve ırhtayı (ایرختای) ile göç etti. Biz bu fırsattan istifade ederek olanca kuvvetimizle onların arkalarını kestik, bununla beraber bize bu kadar müsait olan bu vaziyette ne hale dûçar olduğumuz meydanda, eğer aklınız varsa bundan ibret alın, "Kim ki tehlikeden kendi kafasını kurtarırsa o kazanmıştır." sözünü kendinize söyleyin, fırsatı ganimet bilin ve geceleyin Mısır'a doğru yola revan olun, askerlerden birçoğu şehirdedir, halk kendi nefsi ve ehl-ü ayali için çalışıyor, eğer iş böyle giderse maksud hâsıl olur, yoksa biz hiç olmazsa başımızın çaresine bakalım" dedi³⁸⁵.

Sultan bu görüşmeler neticesinde edindiği kanaat ve özellikle emîrlerden bir gurubun kendisine gelip, Lâçin'in Sultan ilan edilme tehlikesini Timur meselesinden daha önemli buldukları için kendisine biran önce Kahire'ye dönüp tehlikeyi bertaraf etmeyi teklif ettikleri zaman bu konuyla ilgili kesin kararını verdi³⁸⁶. Memlûk Sultanı bu sırada her an hücum edebilecek şekilde hazır bekleyen Timurlu ordusundan gelebilecek olan herhangi bir

³⁸⁴ **En-Nucûm**, XII, s. 235.

³⁸⁵ Şâmî, **Zafermâme**, s. 279–280; Ömer Halis, **a.g.e.**, s. 41.

³⁸⁶ İbn Tanrıverdi burada; Lâçin meselesinin Kahire'ye geri dönmek için yeterli bir sebep olmadığını ve bunun yanı sıra, Kahire'de zaten Sultan'ın bıraktığı Nâib Temraz'ın gerekeni yapacağını söylemektedir. Bkz. **En-Nucûm**, XII, s. 236; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 275–276.

tehlikeyi Dimaşk'tan uzaklaşınca dek bertaraf edebilmek için Timur'a şu mektubu gönderdi:

"Dün meydana gelen olayları yapanlar bazı kendini bilmezlerdi. Bunlar bizim isteğimiz dışında gerçekleşti. Bu hücum katılan ve terbiyesizlik yapanların hepsi avamdan cahil insanlardı ve onlar cezalarını buldular. Biz size vaat ettiğimiz şeylere halen sadığız. Eğer askerler bugün savaşı bırakırlarsa, biz yarın sizin emrettiğiniz her şeyi yapacağız. Sizin istekleriniz doğrultusunda önceki taksiratlarımızla ilgili özürlerimizi size takdim edeceğiz."³⁸⁷

Timur, mektubu aldığı gün iki taraf arasında ciddi herhangi bir çarpışma olmadı. Bu sebeple o günün (6 Ocak) gece yarısı Memlûk Sultanı Ferec, yanında Emîr Yeşbek ed-Devâddâr, Emîr Akbay, Emîr Kutluboğa el-Kerekî ve bir grup memlûk olduğu halde³⁸⁸ Baalbek yoluyla Sele Tepelerini aştıktan sonra Akka yoluyla Safed'e ulaştılar³⁸⁹. Bu sırada Safed Nâibi ile görüşen Sultan Ferec, kendileri Dimaşk'ta iken kaçmış olan emîrlerin kısa bir süre önce Safed'e geldiklerini ve sonra Gazze'ye gittiklerini öğrendi³⁹⁰. Bu esnada Dimaşk'ta kalmış olan emîrler ve memlûkler, Sultanlarının bazı emîrler ile birlikte Kahire'ye gitmek üzere Dimaşk'tan ayrıldıklarını öğrendiklerini zaman, geride kalanların büyük bir bölümü onlara bir an önce katılabilmek için vakit kaybetmeksizin yola düştüler³⁹¹. Sultan'ın arkasından ona ulaşmak için yola çıkan bu grup süratli ilerleyebilmek için yanlarındaki ağırlıkları olduğu gibi arkalarında bıraktılar. Bu bırakılan ağırlıklar; 30 bin başa yakın at, 20 bin başa yakın katır, 50 bin başa yakın deve ve çok

³⁸⁷ Şâmî, *Zafemâme*, s. 280; Ömer Halis, *a.g.e.*, s. 41.

³⁸⁸ B. Mignanelli, Sultan Ferec'in üç bin kişiyle Dimaşk'tan kaçışını anlatmaktadır. Çünkü kendisi de bu gruba Kudüs'te katılmıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 246.

³⁸⁹ *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 84; Sultan Ferec'in Dimaşk'tan ayrılma olayı hakkında bkz. Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 107–108.

³⁹⁰ *En-Nucûm*, XII, s. 236–237.

³⁹¹ *'Acâ'ibü'l-Makdûr*, s. 153.

miktarda silah ile altın ve gümüş eşyadan oluşmaktaydı³⁹². Diğer taraftan Timur, Memlûk ordugâhında bulunanların kaçmakta olduğu haberini alınca; Emîrzade Sultan Hüseyin Bahadır, Emîrzade Rüstem Bahadır, Emîr Şeyh Nureddin, Emîr Şahmelik, Emîr Sevincik, Emîr Allahdad ve diğer emîrler ile birlikte onları takip etmeye başladı³⁹³ ve kaçmakta olan Memlûk kuvvetlerinden bir kısmını imha etti. İşte bu sırada Memlûk ordusunun yükünü hafifletip daha kolay kaçabilmek için bıraktığı ağırlıkların tamamı ganimet olarak Timurlu ordusunun eline geçti. Ayrıca Sultan Ferec'in otağında bulunan şahsi serveti ve ağırlıkları da Timurlu askerleri tarafından yağmalandı. Timurlu ordusu tarafından yağmalanan bu insanların hali çok perişan idi³⁹⁴. Hatta bunların içerisinde Kahire'ye gelebilen emîrlerin yanında en fazla bir veya iki tane memlûk kalmıştı³⁹⁵. Bu arada yanındakiler ile birlikte Gazze'ye giren Sultan Ferec ilk iş olarak, kendisinin Dimaşk'ı terk etmesine sebep olan ve daha önce Dimaşk'tan kaçmış bulunan emîrleri yakalatıp huzuruna getirtmek oldu. Sultan'ın bu emri üzerine Emîr Kanıbay istisna olmak kaydıyla kaçak emîrlerin hepsi yakalanarak Sultan'ın huzuruna getirildiler³⁹⁶. Bu emîrler, Sultan'ın yanına geldikleri zaman yaptıklarından çok pişman olduklarını bildirerek af dilediler. Sultan Ferec de tekrar itaatlerini bildiren bu emîrlerini affederek onlara herhangi bir ceza vermedi³⁹⁷. Burada bulunduğu sırada Gazze'ye yeni bir Nâib tayin eden Sultan, daha sonra Kahire'ye gitmek üzere yanındakiler ile birlikte oradan ayrıldı. Memlûk Sultanı Ferec, nihayet 5 Cemaziye'l-Âhır 803 tarihinde Cuma günü (21 Ocak 1401) tarihinde yanında Halife ve diğer emîrler olduğu halde Kahire'ye girdi³⁹⁸.

³⁹² Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 85.

³⁹³ Şâmî, Zafernâme, s. 280.

³⁹⁴ Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 86.

³⁹⁵ En-Nucûm, XII, s. 238.

³⁹⁶ Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 86.

³⁹⁷ En-Nucûm, XII, s. 236-237.

³⁹⁸ Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 87.

Mısır'ın genç Sultanı Ferec'in mücadele etmeden Dimaşk'tan ayrılması sonucunda başsız kalan ordu panik halinde dağıldı. Zaten Sultan Ferec, şehir önlerinde yapılmış olan küçük büyük çarpışma ve muharebelerin pek çoğunda hezimete uğramıştı. Timur, Memlûk Sultanının savaş alanından kaçtığını öğrenince Dimaşk Kalesine yöneldi. Dimaşk Kalesindeki askerler ise, Sultanlarının ve emîrlerinin kaçıp gittiğinden habersiz bir şekilde Dimaşk halkına cihat çağrısı yapıp onları savaş için hazırlık yapmaya davet ediyorlardı³⁹⁹. Tüm müdahalelere rağmen Dimaşk Kalesini ele geçirmek Timur için kolay olmadı. Bu sırada Timurlu askerleri de kaçanların takip işini bitirip geri döndükten sonra surların dışında kalan Dimaşk'ın kenar mahallelerine hücum edip buraları ele geçirdiler. Buralardan da her türlü yiyecek, içecek ve gıda ürünlerinin bulunduğu ganimetler elde ettikleri için Timur ordusundaki askerler oldukça rahatladılar. Timur ise, şehrin dışında bulunan ve Mısır Sultanlarının Suriye'ye geldiklerinde ikamet ettikleri Kasr el-Eblak sarayına yerleşti⁴⁰⁰. Timur'dan, surların etrafının kuşatılması ve hücumun başlatılması emrini alan askerler bu emir gereğince harekete geçerek surların etrafını kuşatıp saldırıyı başlattılar. Ancak Dimaşklılar, surların en tepesinden çok şiddetli bir müdafaa yaptılar ve Timur'un askerlerini surların ve hendeklerin çok gerisine püskürttüler hatta onların bir kısmını esir aldılar ve bin kadar Timurlu askerini de öldürdüler⁴⁰¹.

Timur, Dimaşk halkının savaşmakta çok ısrarlı ve kararlı olduğunu görünce, şehrin ele geçirilmesinin çok uzun süreceğini anladı. Bu sebeple burayı daha kolay ve zahmetsiz olarak teslim almak için farklı bir yol takip etmeye karar verdi⁴⁰². Bir adamını surların yanına göndererek barış istediğini duyurmasını ve biriyle görüşmek istediğini söylemesini istedi. Dimaşk halkı Farsça ve Türkçeyi iyi bilen Hanbelî Baş Kâdısı İbrahim b. Muhammed b.

³⁹⁹ 'Acâl'bü'l-Makdûr, s.153.

⁴⁰⁰ Şâmî, Zafernâme, s. 280–281.

⁴⁰¹ En-Nucûm, XII, s. 238.

⁴⁰² Şâmî, Zafernâme, s. 282.

Muhlef'i Timur'a gönderdi⁴⁰³. Kâdı, Timur ile yaptığı görüşmeden olumlu izlenimler ile ayrıldı. Timur'un, bir yeri sulh yoluyla teslim aldığında şehir halkının kendisine verdiği dokuz çeşit hediye talep ettiğini de bildirdi. Bu Timur'un ilk isteği olmadı. En sonunda da Dimaşk'ın planını dahi elde etti⁴⁰⁴. Bundan sonra Dimaşk'ın ele geçmesi hiç de zor olmadı. Halkın eman parası ise Dimaşk'ta kalan Kâdılar sayesinde üç ay taksite bağlandı⁴⁰⁵.

Yaptığı katliam ve tahribat bir yana Timur'un "Suriye Seferi" kendi adına bu şekilde maksadına ulaştı. Artık Suriye'de, Mısır'ın hükmü yerine Timur'un korku ve dehşeti hüküm sürüyordu.

Sultan Ferec'in bizzat katıldığı bu sefer maalesef Dimaşk'ı kurtaramadı. Hatta Halep felaketinden daha da acı bir şekilde sonuçlandı. Bütün bunlardan daha da yıkıcı olan ise Sultan'ın savaş meydanını terk etmesiydi. Kaderine terk edilen Dimaşk halkı ise yirmi dokuz gün muazzam bir direniş örneği gösterdi⁴⁰⁶. Ancak onların bu cesareti sonucu değiştirmede ve Timur, Dimaşk'ın da sahibi oldu. Ferec, Dimaşk'ın düşmesinden sonra Timur'a savaş alanından ayrılmasının nedenini açıklarcasına bir mektup gönderdi⁴⁰⁷. Bu mektupta Timur'u tehdit edip, oraya gelerek onunla harp ederek onu mahv edeceğini, çünkü Mısır'a gelmesinin nedeninin ondan korkması nedeni ile olmadığını anlatmıştı. Kahire'de kendisine karşı bazı Memlûklerin ayaklandığını öğrendiği için dönmek zorunda olduğunu ekleyip şöyle devam etmiştir:

⁴⁰³ **En-Nücûm**, s. 239; **Es-Sulûk**, III, s. 1046; **Bedayi'**, I, s. 610.

⁴⁰⁴ **En-Nucûm**, XII, s. 244.

⁴⁰⁵ **Es-Sulûk**, III, s. 1047–1051; **'İkdü'l-Cümân**, s. 132–144; **İnba'**, IV, s. 137; **En-Nücûm**, s. 241–245; **'Acâi'bü'l-Makdûr** s.103; Timur'un planı Şâmî'de farklı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Şâmî, **Zafernâme**, s. 282.

⁴⁰⁶ **En-Nücûm**, s. 243–246.

⁴⁰⁷ Bu mektuptan Timur kaynakları söz etmez. Memlûk kaynakları ise mektubun Ferec tarafından gönderildiğinden bahsetmez. **'Acâi'bü'l-Makdûr**, s.168.

“Bize karşı yapılmış olan bu ayaklanmaya her şeyden önce cevap vermeliydik, çünkü bu bize göre sizinle çatışmaktan çok önemlidir. Biz, seni en hakir insan olarak gördük. Vallahi de billahi de senin üzerine kızgın arslanlar gibi hücum edeceğiz ve sizi ot gibi biçip yonca edeceğiz. “

Timur bu mektubu ciddiye bile almamıştır. Çünkü Sultan gerçekten de kendine güveniyor olsaydı ve kendisiyle savaşıyorsa Dimaşk önünde yakaladığı fırsatı değerlendirir, gönderdiği mektupta yazdıklarını gerçekleştirirdi. Ama gerekçesi ne olursa olsun o, bunun tam tersini yapmıştır ve Dimaşk'ı kendi kaderine bırakıp apar topar Kahire'ye dönmüştür. Bu arada Sultan Ferec'in askerleri ile birlikte aniden Kahire'ye dönmesi halkın korkmasına yol açtı. Çünkü Sultanın Timur önünde hezimete uğrayışı ve geri dönüşü halkın zihninde Timur'un onu takip edebileceği düşüncesini doğurdu. Bu düşüncelerine tedbir olarak da ellerindeki her şeyi satıp bir an önce Mısır'dan kaçma planları yapıyorlardı. Bu sırada gıda fiyatları aşırı talep nedeniyle fahiş bir şekilde artarken, günlük eşyalar da çok fazla satışa sunulduğu için ucuzladı. Ayrıca ulaşım için kullanılan hayvan fiyatları da oldukça arttı⁴⁰⁸. Bu kötü durum Sultan Ferec'in, Timur ile savaşmak üzere yeni bir ordu göndermeye karar vermesi üzerine had safhaya ulaştı. Çünkü yeni hazırlanacak bir ordunun masraflarını karşılamak için mali destek gerekiyordu. Bu nedenle Sultan, vakıflar ile arazilere çok fazla vergi koydu. Mısır'daki diğer mallardan da aylık ücret alınmaya başlandı. Vali ve tüccarlardan borç para talep edildi ayrıca emîrlerin ve diğer görevlilerin ıktâ gelirlerinin yarısına el konuldu⁴⁰⁹. Halktan toplanacak paranın tahsili için Emîr Yelboğa es-Sâlimî görevlendirildi. Es-Sâlimî geceleri han, hamam vb. yerlere baskınlar yaparak görevini yerine getirmeye başladı. Baskın yaptığı yerde eğer mal sahibini bulursa mevcut olan miktarın yarısını, eğer bulamazsa tamamını aldı. Aynı muameleyi vakıf hanlarına da ayırım gözetmeden uyguladı⁴¹⁰. Bu durum gıda fiyatlarının artmasına neden oldu. Fakirlik ve

⁴⁰⁸ En-Nücûm, XII, s. 246.

⁴⁰⁹ Bedâ'î, s. 619–620.

⁴¹⁰ 'İkdü'l-Cümân, s. 141–143; En-Nücûm, XII, s. 248–249.

hastalık nedeniyle halk ise kaderine terk edildi. Bütün bunlara ilave olarak Timur, Suriye'ye geldiğinde ondan korkup Kahire'ye gelen Remle, Gazze, Kudüs, Dimaşk, Safed, Hama ve Tarablus halkından önemli bir grup buraya ekonomik anlamda sıkıntı veriyordu⁴¹¹. Kahire'de yeni bir savaş için hazırlıklar devam ederken Mısır'da bulunan Urban gruplarından askerler de orduya katılmak üzere Kahire'ye gelmişti.

Sultanın emriyle hazırlanan ordu Mart ayı sonunda Kahire dışında toplanmaya başladı. Ancak aynı gün Timur'un elinden kaçarak Kahire'ye gelen Tarablus Nâib'i Şeyh el-Mahmûdî, Sultan ile görüşerek Timur'un Suriye'yi terk edip memleketine hareket ettiğini bildirdi⁴¹². Bundan sonra Sultan Suriye seferini iptal etti, ordu ise dağıtıldı⁴¹³. Timur'un yanında esir iken kurtulup Kahire'ye gelen emîrlerden bazıları; Altınboğa el-Osmânî, eski Hama Nâibi Emîr Dokmak⁴¹⁴, Tarablus Nâibi Şeyh el-Mahmûdî⁴¹⁵ idi. Ayrıca ulemadan İbn Haldun ve onun şefaati ile Timur tarafından bağışlanan bir grup da Kahire'ye geldi. Bunlar arasında Nâzır el-Ceyş olan Kâdî Sadreddin Ahmed ibn Kadû'l-Kudât Cemaleddin Mahmud el-Kâsir⁴¹⁶ de vardı. Timur, emîrlerin içerisinde yalnızca Dimaşk Nâibi Sudun'u daha önce kendi elçisini katlettiği için öldürmüş diğerlerine dokunmamıştır⁴¹⁷. Aralarında vefat edenlerin çoğu kendi ecelleri ile ve geri dönüşlerinde yoldaki kötü şartlardan dolayıdır. Bu haberleri Sultan Ferec'e ulaştıran ise 1401 Kasım'ında esaretten kurtulup Kahire'ye gelen Abdüllatif es-Sâkî'dir⁴¹⁸. Sultan Ferec'in

⁴¹¹ *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 97; *'İkdü'l-Cümân*, s. 143; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 279.

⁴¹² *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 101.

⁴¹³ *En-Nücûm*, XII, s. 252.

⁴¹⁴ *Nüzhetü'n-Nüfûs*, II, s. 101.

⁴¹⁵ *En-Nücûm*, XII, s. 252.

⁴¹⁶ *Bedâyi'*, s. 622.

⁴¹⁷ *En-Nücûm*, XII, s. 252.

⁴¹⁸ *Bedâyi'*, s. 645.

emriyle daha önce Suriye'den kaçıp gelenlerin kendi şehirlerine dönmeleri istendi. Böylece Kahire'de her şey normale döndü⁴¹⁹.

a- Suriye İstilasının Neticeleri

Timur'un, Suriye bölgesine yaptığı harekât bir fetih, zabt veya genişleme harekâtı değildir. Bu harekât tamamen Timur'un bölgedeki devletlere gözdağı vermek, devletinin gücünü buralarda hissettirmek amacıyla yaptığı bir istila harekâtıdır. Bu istila harekâtıyla Timur, ne devletinin topraklarını genişletmiş ne de kalıcı bir itaat sağlayabilmiştir. Amacı ve sonucu ne olursa olsun XV. yüzyılın başlarında Orta ve Yakındoğu'da dehşet süren bu devletten en çok zarar görenler yine bu coğrafyanın sakinleridir. Bu anlamda Timur'un Suriye'den ayrılırken bırakmış olduğu tablo şu şekildedir:

1. Timur'un Suriye'yi istilası neticesinde bölgenin nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. Timur ordusunun yaptığı katliamın yanısıra Timur'un yanında götürdüğü esirler ve bizzat ona tâbî olanlarla bu sayı daha da artmıştır.

2. Suriye'nin tahrip olması nedeniyle Memlûk Devleti'nin burayı tekrar bayındır hale getirmesi oldukça uzun zaman almıştır (1418 yılına kadar). Örneğin Timur'un Dimaşk'ı terk etmesinden (3 Şaban 803 / 19 Mart 1401)⁴²⁰ tam bir yıl sonra 1402 Mart'ında ilk kez Emevî Camii'nde Cuma namazı kılınabilmiştir. Yine yedi yıl sonra yani 1408'de Dimaşk Nâib'i Şeyh el-Mahmûdî, şehir halkına, evlerini ve şehirdeki vakıfları tamir etmeleri emrini vermiş ve daha sonra Sultan Ferec'in, medreselerin imar edilmesi gerektiğine dair emri halka okunmuştur. Aynî'nin belirttiğine göre; Malatya, Elbistan, Zıbart, Kâhta, Hısn Mansur, Behinsi, Kal'atü'r-Rûm, Ayıntab, Tell Bâşir, Kilis, Haleb, el-Bâb, Sermin, Hama, Baalbek ve Dimaşk tamamen tahrip olan yerlerdir. Sâfed, Sayda, Beyrut, Hıms, el-Bîre, Dârende ise halkına bin türlü sıkıntı çektirilen şehirlerdir. Halkı tarafından terk ediler şehirler ise Gerger,

⁴¹⁹ Nûzhetü'n-Nüfûs, II, s. 101.

⁴²⁰ En-Nücûm, XII, s. 245.

Râvendân, Tezyîn, Cârım, Şeyzâr, Kerek, Nuh, Tarablus, Kudûs. Aclûn, Beysan ve Nablus'tur⁴²¹.

3. Timur, bölgedeki sanatkâr ve zanaatkârların tamamına yakının ülkesine götürmüştür⁴²². Bu nedenle bölgedeki üretim faaliyetleri azalmış hatta bir kısım meslekler yok olmaya yüz tutmuştur. Meslek erbabının yanı sıra bunların kullandıkları alet ve edevatı da yanlarına aldırması bunların temininde sıkıntıya neden olmuştur. Bu olumsuzluklar bölgenin ticarî durumunu etkilediği gibi yeni meslek erbabının yetişmesi döneminde kültür ve medeniyet hayatı da etkilenmiştir.

4. Elbette Timur'un işgalleri sonucunda Timur tehdidi nedeniyle Orta Asya ticaret yolu güvenliğini yitirmiş, Akdeniz-Mısır ticaret yolu önem kazanmıştır. Bu da denizcilik faaliyetlerinin artmasına neden olarak olumlu bir gelişme olarak göze çarpar.

b- Timur'un Türkiye'yi İstilas ve Ankara Savaşının Memlûk Devleti'ne Etkileri

Timur'un Suriye'den ayrılmasını müteakip Bâyezid, Mısır Sultanıyla bir kez daha irtibata geçmiş fakat bu çabası da sonuçsuz kalmıştır⁴²³. Suriye'den ayrıldıktan sonra Mardin yolu ile Bağdad'a gelen Timur burayı ele geçirip harap etmiş ve ardından da Karabağ'a gitmiştir⁴²⁴. Timur daha Suriye'de iken Osmanlı Sultanı Bâyezid ile yazışmasını sürdürmekte idi. Bu ana kadar

⁴²¹ 'İkdü'l-Cûmân, s. 140; Y. Yücel, a.g.e., s. 116-117; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 285.

⁴²² B. Mignanelli, a.g.m., s. 254; Dukas, **Bizans Tarihi**, s. 36; Bkz. Clavijo, a.g.e., s. 84; J. Hammer, a.g.e., s. 68; K. P. Hitti, a.g.m., s. 1134; Timur, Türkiye'deki harekâtından sonra da özellikle Moğol kökenli vatandaşları ülkesine götürmüştür. Bkz. F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara, 1969, s. 128-132.

⁴²³ Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", s. 289.

⁴²⁴ Herbert Melzig, **XV. Asrın Başında Dünya Mukadderatını Tayin Eden Türk Orduların Ankara Meydan Muharebesi**, (çev. Cemil Ziya Şanbey), İstanbul, 1941, s. 5-8; Y. Yücel, a.g.e., s. 120.

elçiler vasıtası ile taraflar arasında tehdit dolu mektuplar teati edilmekte idi. Timur Karabağ'a geldiğinde de bu durum devam ediyordu⁴²⁵ ve Timur, Bâyezid ile savaşımaya çoktan karar vermişti. Zira Sultan Bâyezid'e sulh için kabulü mümkün olmayan teklifler götürerek onu kışkırtıyor⁴²⁶, bunun karşısında Bâyezid ise Kosova ve Niğbolu zaferleri ile Timur'a meydan okumakta kararlı görünüyordu⁴²⁷. Sivas ve Malatya'nın işgalinde etkin rol oynamayan Bâyezid, Memlûk Devletiyle ittifak yenlieme çabasından fazlasını ortaya koyamamıştı. Timur'un, Türkiye'den Suriye'ye yönelmesi belki de Osmanlı Devleti'ni bir süre daha rahatlamasını sağlamıştı. Ancak Timur ile Bâyezid arasındaki mektup teatisi bu iki devletin karşı karşıya geleceğinin kesin izlerini taşıyordu. Sonunda Bâyezid'in Timur'a bağlı Erzincan Emîrliğini topraklarına katma teşebbüsü iki tarafı karşı karşıya getirdi. Ankara⁴²⁸ yakınlarındaki Çubuk Ovasında 27 Zü'l-Hicce 804/28 Temmuz 1402 tarihinde yaşanan savaşın zaferi Timur tarafında kalmıştır⁴²⁹.

Ankara Savaşı, sonuçları ile Türk tarihinde çok önemli olmuştur. Timur o dönemde İslâm Dünyasının liderliğini yapma çabası veren Memlûk Devleti ve Osmanlı Devleti'ne karşı galip gelmiş fakat bu iki kuvvete mağlup olan Batı dünyası bu durumdan farklı bir şekilde etkilenmiştir. Yıldırım Bâyezid'in

⁴²⁵ Timur'un, Bâyezid'e gönderdiği üç mektup ve cevapları Feridun Bey Münşeatinde verilmiştir. Bkz. **Münşeât-ı Selâtin**, İstanbul, 1274, s. 118-129; ayrıca Timur'un ikinci mektubunun özeti Yaşar Yücel tarafından yayınlanmıştır. Bkz. "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 177-179; aynı müellif, "Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)", s. 253-255.

⁴²⁶ İ. Aka, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁴²⁷ **Müneccimbaşı Tarihi**, s.143; H. Melzig, **a.g.e.** s. 11.

⁴²⁸ Engürü hakkında bkz. **Müneccimbaşı Tarihi**, s.143.

⁴²⁹ 'Acâî'bü'l-Makdûr, s. 196-200; Şâmî, **Zafernâme**, s. 303-314; **Es-Sulûk**, III, s. 1095-1096; **Nüzhetü'n-Nüfûs**, II, s. 149-152; **Bedâyi'**, s. 659-660; **Müneccimbaşı Tarihi**, s. 144-146; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 305-323; Dukas, **Bizans Tarihi**, s. 36-43; Schiltberger, **a.g.e.**, s. 66-67; J. Hammer, **a.g.e.**, 74-87; H. Melzig, **a.g.e.** s. 9-35; Ş. İnalçık, **a.g.m.**, s. 191-193; İ. Aka, "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", s. 12 vd.; P. Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", (çev. Halil İnalçık), **Belleten**, VII/27, 1943, 569-572; C. Kanat, "Makrîzî'nin Kitâb Es-Sulûk'undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar", s. 232-233.

savaş meydanında tutsak alınması⁴³⁰ ile yeni bir döneme giren Osmanlı Devleti gerçekten bu muharebeden en zararlı çıkan devlet olmuştur. Memlûk Devleti ise Timur'un zaferinden uzun vadede olumlu olarak etkilenmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, Ankara mağlubiyetini yaşamamış ve Fetret dönemini idrak etmemiş olsaydı, Mısır'ın daha erken bir zamanda Osmanlı toprağı olması kaçınılmaz gözükmetedir.

Timur, Ankara zaferinden sonra Türkiye'de, Suriye'de yaptığı gibi oldukça ağır tahribatta bulundu. Burayı terk etmeden önce Memlûk Sultanı Ferec'e, Hoca Mesud el-Geccâni'yi bir mektup ile birlikte gönderdi. 805 yılının Cemaziye'l-Evvel ayı sonlarında (1402 yılı Kasım ayı başları) Kahire'ye ulaşan elçi mektubu Butlana takdim etti. Mektupta:

"Allah'ın yardımıyla Anadolu topraklarının tamamı bizim oldu ve Sultanın reayası da hâkimiyetimiz altına girdi. Bundan böyle Şam ve Mısır topraklarında paranın ve hutbenin şanlı adımıza okunması gerekir. Atlamış'ı hemen serbest bırakıp bütün âlem için bir sığınak olan topraklarımıza göndermelisiniz. Eğer emirlerimizi yerine getirmez ve az dahi olsa isteklerimiz dışına çıkarsanız, bilin ki muzaffer bayrağımız Anadolu ülkesinden döndükten sonra Mısır'a yönelecek ve dağlarında dalgalanacaktır. Ben söyleyeceğim her şeyi söyledim, gerisini sen bilirsın, benden günah gitti⁴³¹."

Bu mektup üzerine çok iyi düşünmesi gereken Ferec, Danışma Meclisini toplayarak Atlamış ile ilgili durumu sordu. Meclisten Atlamış'ın serbest bırakılması yönünde bir karar çıktı⁴³². Bunun üzerine Sultan kararı onaylayarak Atlamış'ı huzuruna getirtti⁴³³. Ona izzet ve ikramda bulunup hil'at

⁴³⁰ Bâyezid'in esir edilmesi ve ölümü ile ilgili olarak bkz. Fuad Köprülü, "Yıldırım Bâyezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", *Belleten*, I, 1937, s. 591-603; aynı müellif, "Yıldırım Bâyezid'in İntiharı Meselesi", *Belleten*, VII/27, 1943, s. 591-599; Ş. İnalçık, *a.g.m.*, s. 517.

⁴³¹ C. Kanat, *a.g.t.*, s. 195.

⁴³² *Bedâyi'*, s. 665.

⁴³³ *En-Nücûm*, XII, s. 249.

giydirdi⁴³⁴ ve çeşitli hediyelerle birlikte elçi Geccani ve Memlûk elçileri Ahmed b. Gulbek en-Nâsırî, Seyfeddin Kanıbay el-Hasekî olduğu halde 1 Cemâziye'l-Âhir 805 (27 Aralık 1402) tarihinde geri gönderdi. Atlamış yaklaşık on yıl Kahire'de hapis yatmıştı. Sultan Ferec, Timur'a mülayim bir üslup ile kaleme aldığı bir de mektup gönderdi. Böylece iki devlet arasındaki siyasî ilişkiler farklı bir boyut kazanmış oluyordu. Mektupta özetle⁴³⁵:

“En yüksek, en âdil, muzaffer, dînin yardımcısı, en büyük makam olan İslâm'ın ve Müslümanların dayanağı Timur Gürgan'a barış ve dostluğu tesis için bu mektup tarafımızdan yazıldı.

Biz şu ana dek sizin tarafınızdan gönderilen daha önceki ve son gelen elçilerden, iki devlet arasında barışın sağlanabilmesi için yakınınız olan Atlamış'ı gönderilmesi gerektiğini anladık. Ancak onun size gönderilmesinin gecikmesi bazı sebeplerden dolayıdır; siz Suriye sınırlarına geldiğiniz zaman biz de Mısır'dan oraya gelmek üzere hareket ettik ve geldik, fakat daha sonra bize çok hızlı bir şekilde geri dönmemiz gerektiği bildirildi ve döndük. Daha sonra ise sizin Sudun ve Emîr Âhur Beysak ile gönderdiğiniz haberden Atlamış'ın tarafınıza gönderildiği takdirde ülkenize döneceğini öğrendik. Bunun üzerine onu size göndermek için en iyi bir şekilde hazırlık yapmaya başladık. Ancak biz bu hazırlıkları yaparken bize Dimaşk'ta olup bitenler yani, şehrin harap edilmesi, halkının türlü işkencelere tabi tutulması, kalenin tahrip olması, Dimaşk'ın ve İslâm dünyasının en önemli camii olan Emevî Camii'nin ve diğer mescidler ile medreselerin yakılıp yıkıldığı haberleri ulaştı. Bu bilgilerin doğru olduğu, sizin Dimaşk'tan ayrılmadığınız ve artık Atlamış'ın size gönderilmek üzere hazırlanması meselesini önemsemediğiniz tarafımızdan anlaşıldı. Daha sonra ise, ilk önce Mardin hâkimine sonra da onun elçisi Abdulkadir Geylânî'nin oğlu Şeyh Abdülmü'min'in vasıtasıyla bize gelen mektubunuzdan 804 senesinde (1401–1402) Erzincan ve Kemah'a

⁴³⁴ Nüzhetü'n-Nüfûs, II, s. 159.

⁴³⁵ Muhammed Mâhir Hammâde, **Vesâiku'l-Hurûbu's-Salibiyyeti Ve'l-Gazvetü'l-Moğoliyye Li'l-Âlemi'l-İslâmiyye**, Müessesetü'r-Risale, s. 448–454.

ulaştığınız, Anadolu üzerine yürüyeceğiniz ve sulh kapısının açılması ile dostluk yoluna girilip iki ülke arasında barışın sağlanması için, bizden Atlamış'ı istediğinizi öğrendik.

Biz yemin ederiz ki, kim bizi sever bizimle dost olmak isterse biz de onu severiz ve onunla dost oluruz. Siz nasıl Atlamış'ı istiyorsanız, biz de size onu göndermek istiyoruz. Sizden bu talepler gelince, biz başta Emîr el-Mü'minin el-Mütevekkil Alâllâh olmak üzere Şeyhu'l-İslâm Sırâceddin Ömer el-Bulkunî, Baş Kâdılar, ilim erbabı ve devlet erkanında bulunduğu meclisi topladık. Burada sizin Atlamış'ın gönderilmesi isteğinizi de içeren mektubunuz da okundu, daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde çıkan ortak karar, Atlamış'ın hazırlanıp size gönderilmesi şeklinde oldu. Daha sonra *İznir ehlinden* olan şahıs vasıtasıyla zât-ı âlinizden gelen 22 Safer 805 (21 Eylül 1402) tarihli mektuptan İbn Osman'a galip gelip onun memleketindeki kalelerin büyük bir kısmını ele geçirdiğiniz ve yine Atlamış'ı talep ettiğinizi öğrendik. Bundan bir süre sonra ise yine sizden, yani yüce makamdan elçi olarak gelen büyük Şeyh Mesud el-Geccânî vasıtasıyla ele aldığımız mektupta, daha önce Mardin'den ve İzmir'den gelen mektuplarda tekrarladığınız Atlamış'ın geri iade edilmesi talebiniz vardı. Biz barışın sağlanması için yapılacak görüşmelerde elçiniz olan Mesud el-Geccânî'nin sözlerini sizin kelamınız telakki ettik. Atlamış'ı size göndermek üzere hazır hale getirdik. Bu hazırlıklarımızı ve size ulaşmadan önce Atlamış'a gösterdiğimiz ihtimamı elçiniz Mesud el-Geccânî de gördü. Daha sonra sizin şer'an vekiliniz sayılan Hoca Mesud el-Geccânî ile sulh akdettik. Bu sırada Emîr el-Mü'minin, Şeyhü'l-İslâm, Baş Kâdılar, ilim erbabı, devlet erkanı ve Emîr Atlamış da orada hazır bulundu. Yazılmış olan bu sulh metnini sizin de görüp şahadet etmeniz icap ettiğinden dolayı istinsah ettirdik ve ondan iki nüshayı size yazdığımız bu cevabî mektubun yanında gönderiyoruz. Bu nüshalardan birisi bizim hattımız ile yazılı olup, sizin tarafınızdan muhafaza edilecek nüshadır. Diğerisi ise sizin hattınız ile yazılı olan ve siz şahadet ettikten sonra size gönderdiğimiz elçimiz vasıtasıyla bize geri getirilecek ve bizim tarafımızdan saklanacak olan nüshadır. Şimdi biz size, Emîr Atlamış ile

birlikte sizin tarafınızdan gönderilmiş olan elçileriniz ve onların yanında bizim tarafımızdan elçi olarak, benim ve babamın yakını olan Ahmed b. Gulbek en-Nâsirî'yi beraberlerinde size yazılmış olan cevabî mektubumuz da olduğu halde gönderiyoruz.”⁴³⁶

Özellikle Türkiye'nin, Timur tarafından ele geçirilmesinden sonra, Memlûk Devleti, Timur'un kendisi için büyük ve baş edemeyeceği bir tehlike olduğunu anlamış ve mektupta da bahsedilen ve iki nüsha halinde Timur'a gönderilen sulh akdiyle bu durumu açıkça itiraf ederek kabullenmiştir. Böylece de Timur ile Sultan Ferec arasındaki dostluk anlaşması gerçekleşmiş oldu⁴³⁷. İki devlet arasında herhangi bir antlaşma metnine rastlanmamışsa da devletlerin bundan sonraki ilişkilerinde herhangi bir husumet göremiyoruz. Timur'un 18 Şubat 1405 yılında 69 yaşında vefat ettiği haberi Memlûk kaynaklarında kısa, ayrıntısız ve yorumsuz olarak verilmiştir. Timur'un ölümünden sonra varisleri arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, onun geniş devletinin parçalanması ve böylece Suriye ile Mısır'ı tehdit eden tehlikenin de ortadan kalkmasıyla Memlûk Sultanları da bu münasebetlerin devamında bir fayda görmemişlerdir.

⁴³⁶ *Subhu'l-Aşâ*'dan naklen C. Kanat, **a.g.t.**, s. 199.

⁴³⁷ Mısır elçilik heyetiyle İspanyol elçilik heyetinin Hoy'da karşılaşması sonucu, Mısır'dan getirilen hediyeleri bizzat gören Clavijo tarafından bunlar anlatılmaktadır. Ancak Timur ile Mısır heyetinin görüşmesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi yoktur. Mısır elçilerinin Timur ile olan bu görüşmesi onun ölümünden az önce gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen dostluk anlaşması bu olmalıdır. Bkz. Clavijo, **a.g.e.**, s. 95, 121, 129, 137, 143, 175, 190.

II- Diğer İslâm Devletleri İle Münasebetleri

A- Türkiye'deki Türkmen Beylikleri İle Münasebetleri⁴³⁸

Sultan Ferec, Memlûk tahtına geçtikten sonra Türkmen Beylerinin kendisine itaatini temin etmek gayesiyle bütün beylere dirlik gönderdi. Ancak Memlûk Devleti içerisinde başlayan rekabet ve mevki mücadeleleri Güney Anadolu'daki Beyliklerin güçlenmelerine neden oldu. Türkmen Beylikleri zaman zaman Memlûk Devleti'ne bağlı kalmışlar çoğu zaman da bağımsız olabilmek için sultanların aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun nedeni özellikle Sultan Berkuk'un bu beylikler üzerinde uyguladığı yanlış politikadır. Sultan Berkuk, Türkmen beylerini birbirlerine kırdırarak ve aralarında sivrilen bir beyi suikast ile ortadan kaldırmak suretiyle Türkmenleri başsız bırakmak istemiş ancak bu uygulama Türkmenlerin hücumlarına ve Memlûk Devleti'nden ayrılarak güçlenmekte olan Osmanlı Devleti'ne yaklaşmalarına neden olmuştur⁴³⁹.

a- Dulkadiroğulları Beyliği ile Münasebetleri

Oğuzların Bozok koluna bağlı Dulkadiroğulları⁴⁴⁰, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Maraş ve Elbistan civarında Memlûk Devleti'nin hakimiyeti altında kurulmuş ve yaklaşık iki yüzyıl burada hüküm sürmüşlerdir. Beyliğin kurucusu Zeyneddin Karaca Bey Türkmen reisi Taraklı Halil'in elinden Elbistan'ı zapt etmiş ve Memlûk Sultanı Melik en-Nâsır Muhammed'den (1309–1340) nâiblik alarak Dulkadir Emîrliğini kurmuştur. Sultan Berkuk döneminde Dulkadirlilerin Memlûk Devleti aleyhine olan faaliyetleri hız kazanmıştır.

⁴³⁸ XIV. yüzyılın ikinci yarısında Haleb ve Ayıntab Nâibliklerine tâbî bulunan beylikler şunlardır: Bozdoğanogulları, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları, Avşarogulları, Döğeroğulları, Horbandalu, Ağaçeri, Varsak, Kınık, Bakirliya, Bayındır, Bayat vs. bkz. Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 83–84.

⁴³⁹ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁴⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s. 169–175; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, s. 291–292.

Timur'un 1394/5 yılında Türkiye'deki her bir devlete gönderdiği ve itaatlerini istediği mektuplardan biri de Dulkadiroğullarına gelmiş ancak Dulkadiroğlu Sûlî Bey tarafından Timur'a gönderilen elçiler vasıtasıyla, ona Suriye seferi sırasında rehberlik edebileceğini bildirerek bu devleti Memlûklere yönlendirmişlerdir⁴⁴¹.

Sultan Ferec döneminde beyliğin başında Nâsıruddin Mehmed Bey (1398–1443) bulunuyordu⁴⁴². Mehmed Bey, Memlûk Devleti ile dostça geçinmiştir. Hatta 1400 yılında Sivas muhasarasında Timur'un ordusuna düzenledikleri baskınlarla onları rahatsız ederek diğerlerine zaman kazandırmışlardır. Ancak Timur'un Elbistan, Malatya ve Behisni'ye tarruzları Dulkadiroğullarını Timur'a bağlanmaya mecbur etmiştir⁴⁴³. 1407 yılında öldürülen Memlûk emîri Cekem'in taarruzlarından bıkan Dulkadiroğullarına onun ölümü bizzat Sultan Ferec tarafından bildirilmiştir. Ancak Cekem'in mirasına sahip olmak isteyen Dulkadiroğlu Alâeddin Ali Bey harekete geçmiş fakat Sultan Ferec'in buraya bir sefere davet edilmesiyle bu hareket sona erdirilmiştir. Sultan Ferec aleyhine faaliyet gösteren Şeyh el-Mahmûdî ile Nevruz'u desteklemişlerdir.

b- Ramazanoğulları Beyliği İle Münasebetleri

Oğuzların Üçok kolunun Yüreğir boyundan olan Ramazanoğulları⁴⁴⁴, XIII. yüzyılda Moğol istilası önünden kaçarak Türkiye'ye gelmişler ve Adana ve civarında Ramazan Bey tarafından kurulmuştur.

Timur'un Suriye'den dönüşünden sonra Halep şehrinin Timurlulardan alınmasında büyük başarılar gösteren Ramazanoğlu Şihabeddin Ahmed Bey

⁴⁴¹ Bu husumetlerin nedeni hakkında bkz. Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 84–88; Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 163,169.

⁴⁴² J. H. Mordtmann, "Dulkadirîliler", (Tamamlayan, M. Halil Yınanç), *İ.A.*, III, İstanbul, 1943, s. 659–660.

⁴⁴³ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁴⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 176-179; E. Merçil, *a.g.e.*, s. 313–314; F. Sümer, "Ramazanoğulları", *İ.A.*, IX, İstanbul, 1964, 614–616.

(1383–1416) daha sonra Suriye Araplarından Emîr Nuayr'ın şehri abluka altına alması sırasında da Halep Nâibi Timurtaş'a yardım ederek Arap emîrini kaçırmaya mecbur etti. Bunun üzerine Sultan Ferec yardımlarından dolayı Ahmed Bey'e hil'at, para ve çeşitli hediyeler gönderdi. (Temmuz 1401). Ancak ertesi yıl bu kez sultana isyan eden Temürtaş'a yardım eden yine o olmuştur.

Ahmed Bey, Şeyh el-Mahmûdî ile Nevruz arasındaki mücadeleye Şeyh'in tarafını tutmuştur. Sultan, emîrlere arasındaki yıllardır süren bu mücadeleye son vermek için Halep'e geldiğinde (Temmuz 1410). Şeyh el-Mahmûdî ve Nevruz, Elbistan, Malatya ve Ayıntab'ın Türkmenlerden alınarak kendilerine verilmelerini istediler. Ancak Sultan bunu kabul etmedi ve daha sonra Ahmed Bey ile Halep'te görüştü⁴⁴⁵. Burada onun kızı ile de evlendi⁴⁴⁶. Sultanın çok sevdiği bu hatun Memlûk sarayında büyük itibar görmüş ve kendisine "Honda Kübrâ" (Baş Hatun) unvanı verilmiştir⁴⁴⁷. Ahmed Bey 1410 yılında damadı Sultan Ferec'i ziyaret için Kahire'ye gitmiştir⁴⁴⁸.

c- Karakoyunlular İle Münasebetleri

Karakoyunlu Devleti⁴⁴⁹, Baharlı aşiretinden Bayram Hoca tarafından Musul, Sincar ve Erciş civarında kurulmuştur. Önceleri Celâyirîlilere tâbi olan Karakoyunlu Kara Mehmed Bey, Tebriz'i zaptedince hutbeyi Sultan Berkuk adına okutarak Memlûklere itaatini göstermiştir. Bundan sonra merkezi Tebriz olarak hüküm süren Karakoyunlular, Kara Mehmed oğlu Yusuf (1389–1420) zamanında Sultan Ferec ile münasebetlerde bulunmuşlardır:

Kara Yusuf, Bâyezid'in Ankara savaşını kaybetmesinden sonra güneye hareket etti. Ancak Nehrü'l-Ganem kıyısında Timur ordusu karşısında

⁴⁴⁵ E. Merçil, *a.g.e.*, s. 314.

⁴⁴⁶ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 154.

⁴⁴⁷ F. Sümer, *a.g.m.*, I.A., IX, s. 615.

⁴⁴⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁴⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 180-187.

yenilgiye uğrayan Kara Yusuf, güçlükle Dimaşk Nâibi Şeyh el-Mahmûdî'ye sığınmak üzere 806 yılının Rebi'u'l-Âhir'in son günü (5 Kasım 1403) Dimaşk'a geldi. Dimaşk Nâibi Şeyh el-Mahmûdî onu Dârü's-Sa'ada'ya yerleştirdi⁴⁵⁰. Kara Yusuf, Ahmed Celâyir ile savaşmış ve Bağdad'ı ondan almıştı. Bunun üzerine Timur, Kara Yusuf'un üzerine asker göndermiş, fakat Kara Yusuf o askeri de yenmişti. Timur bu kez daha kuvvetli bir ordu sevk etmiş ve yenilen Kara Yusuf, ailesi ve yakınları ile birlikte Rahbe'ye kaçmıştı. Ancak orada Arapların tacizi ile karşılaşmış ve Dimaşk'a gelmişti⁴⁵¹. Mısır'daki emîrlar bunu duyar duymaz hemen Şeyh el-Mahmûdî'ye bir elçi gönderip Kara Yusuf'u Kahire'ye göndermesini istediler. Fakat Şeyh el-Mahmûdî onun için şefaatte bulundu Şeyh'in şefaati kabul olunup, Kara Yusuf da Dimaşk'ta onun hizmetine girdi⁴⁵². Fakat Cemâziye'l-Âhir'in 17'sinde (10 Ocak 1404) Sultan'ın emriyle Ahmed Celâyir ile birlikte tutuklandı. Timur'un Memlûk Sultanına yaptığı baskı neticesinde Sultan Ferec, Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf'u Dimaşk kalesinde hapsedtirip⁴⁵³ bu durumu bildirmek için Timur'a bir mektup gönderdi, (23 Receb 806 / 4 Şubat 1404)⁴⁵⁴. Sultan bu mektup ile hem Timur'u memnun etmek istemiş hem de daha önce yapılan anlaşma gereği sözünde durduğunu göstermek istemiştir. Timur, özellikle Kara Yusuf'un alenen idam edilmesini Ahmed Celâyir'in de kendisine gönderilmesini istedi⁴⁵⁵. Şa'ban ayında her ikisi için de ölüm ferman edildiyse de Şeyh el-Mahmûdî bu emri yerine getirmemiştir⁴⁵⁶. Şeyh'in bu tutumu hem Sultan Ferec hem de Timur tarafından tenkit edilmiştir. Dimaşk Nâibinin bu davranışının nedeni, kendisine iltica eden birinin canına kastederek Memlûk Devleti'nin şerefini alçaltmak değil,

⁴⁵⁰ *Es-Sulûk*, III, s. 1118; *'İkdü'l-Cümân*, s.199; *İnbâû'l-Gumr*, s. 263-264.

⁴⁵¹ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁴⁵² *'İkdü'l-Cümân*, s.199; *İnbâû'l-Gumr*, s. 263-264; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁵³ *Es-Sulûk*, III, s. 1120; *İnbâû'l-Gumr*, s. 264; İbn İyâs ise bu iki şahsın, Timur'un rızasını kazanmak için yakalanıp hapsedildiğini söyler. Bkz. *Bedâiyi'*, s. 686; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁵⁴ *Es-Sulûk*, III, s.1120.

⁴⁵⁵ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁵⁶ *İnbâû'l-Gumr*, s. 264.

Ferec'in yerine sultan olmak için girişeceği bir isyanda onlardan faydalanmak gayesi ile idi⁴⁵⁷. Şeyh el-Mahmûdî, mahpusları 807 yılı Receb ayına (Ocak 1405) kadar ağırladı ve Sultan Ferec'in emriyle değil kendi dilediği için serbest bıraktı⁴⁵⁸. Bu sırada Şeyh el-Mahmûdî'nin Sultan Ferec'e karşı başlattığı isyan hareketinde Kara Yusuf Bey'in rolünden Şeyh'in planları anlaşıldı. Ancak Kara Yusuf'un, kendisini idam etmek isteyen bir sultana karşı kendisine hüsn ü kabul gösteren bir asi tarafında yer alması imkânsız bir durum değildir. Şeyh el-Mahmûdî ve Cekem ittifakında Sa'diyya'da Sultan Ferec ile karşı karşıya gelinmiş bu mücadele Kara Yusuf Bey'in verdiği savaş taktiği ile bertaraf edilmişti (13 Zü'l-Hicce 807). Ancak Kahire yakınlarındaki ikinci karşılaşma başarısız oldu⁴⁵⁹. Bundan sonra Emîr Nuayr üzerine gittilerse de aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle ayrıldılar⁴⁶⁰. Timur'un 1405 yılında ölümünden sonra Karakoyunlular bölgede etkin bir siyasî güç oldular. XV. yüzyılın ilk yarısında Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgesinde Memlûk Devleti ve Ankara savaşından sonra gücünü tekrar toplayan Osmanlı Devleti'nin yanında varlıklarını devam ettirdiler.

d- Akkoyunlular İle Münasebetleri

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen Akkoyunlular⁴⁶¹, Erzincan ve Bayburt civarında yerleşmişlerdir. Bu bölgede siyasî çerçevenin içerisinde yer almayı başarabilen Akkoyunlular, bağımsız bir devlet olana kadar bölgedeki siyasi dengeleri kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdir.

⁴⁵⁷ F. Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed Celâyir", s. 194; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁵⁸ Kara Yusuf'un esareti ve bundan kurtulması hakkında bkz. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 67-69.

⁴⁵⁹ I. Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", *TKAD*, XXII/1-2, 1984, s. 123.

⁴⁶⁰ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁶¹ I. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 188-198.

Memlûk Devleti ile Akkoyunlu Devleti arasındaki ilişkiler Ahmed Bey (1389–1402) ile başlamıştır. Ahmed Bey'in ilk siyasî girişimi Erzincan Emîri Mutahharten'e karşı tavır almak olmuştur. Çünkü Akkoyunlu Kutlu Bey'in ölümünü fırsat bilen Mutahharten, Akkoyunlular üzerine çeşitli saldırılarda bulunmuş, eski bağlaşığının mal ve hayvanlarını yağmalamıştı⁴⁶². Bunun üzerine Ahmed Bey karşı saldırıda bulunmuş ve Mutahharten'i geri püskürtmüştür. Mutahharten bu harekete karşı Akkoyunluların ezeli düşmanı olan Karakoyunlulardan yardım istemişti. Mutahharten ile yeni bir ittifak kuran Karakoyunlu Mehmed Bey (1380–1389) Akkoyunluları dar bir geçitte büyük kayıplar verdirerek bozguna uğratmış, Ahmed Bey yönetimindeki Akkoyunlular, yeni bir müttefik olarak Kâdı Burhaneddin'e sığınmak zorunda kalmışlardı⁴⁶³. Böylece tam bir devlet kurma aşamasına gelen Akkoyunlular tekrar sığıntı durumuna düştüler.

Kâdı Burhaneddin'in mahalli beyleri hâkimiyeti altına almaya çalışması sırasında doğudan Timur'un görünmesi nedeniyle bu uğraşına ara vermek zorunda kaldı. 1393/795 tarihinde batıya yönelen Timur, Mardin'de Karakoyunluları ezerek Diyâr-ı Bekr ve Muş'a yönelmesine rağmen Akkoyunlu-Kâdı ittifakı ona boyun eğmemekte kararlı idi. Bu arada Timur, son anda Sivas üzerine yürümekten vazgeçerek 795/1394 yazında Gürcistan'a gitti. Timur'un genişleme sürecinde tüm bu şartları değerlendiren Timur, Şahruh'u Azerbaycan Seferine hazırladı. Bu sırada Akkoyunlular, Ahmed ve Osman taraftarı olarak ikiye bölünmüşler, sonunda Osman Bey, Ahmed Bey'den ayrılmıştı.

Ahmed Bey'in metbuu aleyhine faaliyetleri Kâdı'nın gözünden kaçmamış bu yüzden ona karşı ihtiyatlı davranmaktaydı. Bunun üzerine Kâdı Burhaneddin'in 1394 yılında Mutahharten'e yapacağı seferi önceden haber alan Ahmed Bey, Kâdı'ya elçiler göndererek yeniden dostluk ve yardım teklifinde bulunmuş ve anlaşma sağlanarak Erzincan ve çevresi birlikte

⁴⁶² Bezm u Rezm, s. 342–343.

⁴⁶³ Bezm u Rezm, s. 352; Sümer, a.g.e., s. 49.

yağmalamışlardı⁴⁶⁴. Kâdı, büyük yardımlarını gördüğü Akkoyunlu Ahmed Bey'e Bayburt'a kadar olan havaliyi yurt olarak verdi ve Sivas'a döndü. Akkoyunlular böylece tarihlerinde ilk defa Bayburt ve yöresini resmen yurt edinmiş oldular⁴⁶⁵.

1395 yılında Kâdı Burhaneddin'in ikinci Erzincan seferi sırasında Ahmed Bey'in Timur tehlikesinden dolayı Malatya'ya gelmesi, Amasya Emîri Ahmed Bey ve Memlûk Sultanı Berkuk'la gizlice anlaştığı ve bu sebeple zaman zaman düşmanca tavırlar takındığı haberlerinden dolayı Kâdı ile Ahmed Bey arasındaki uçurum Kara Yülük Osman Bey lehine artıyordu⁴⁶⁶. Nihayetinde Kâdı'nın Kayseri Valisi Şeyh Müeyyed ile olan mücadelede Ahmed Bey'in yer almaması bu ikisi arasındaki bağın koptuğunu göstermektedir⁴⁶⁷.

Akkoyunlu Beyliğinin gerçek kurucusu Kara Yülük Osman Bey (?–1435), Ahmed Bey'in Kâdı aleyhine olan tutumu nedeniyle Kâdı'yı Osman Bey'e yaklaştırmış⁴⁶⁸ ve sonunda onu Akkoyunluların lideri konumuna çıkarmıştır. Ahmed Bey'in ölümünden sonra Kara Yülük Osman Bey, Kâdı Burhaneddin'in verdiği emirleri yaklaşık on yıl başarıyla yerine getirdi. Ancak ikisi arasında sebebi tam olarak belli olmayan bir anlaşmazlık çıkması üzerine, taraflar Sivas dışında karşılaştılar ve Kara Yülük bir baskın yaparak Kâdı Burhaneddin'i öldürdü (Temmuz 1398)⁴⁶⁹. Bu olay Akkoyunlu tarihi açısından dönüm noktası oldu. İki liderin hâkimiyet mücadelesinde birinin diğeri aleyhine üstün gelmesinde Timur'un da bir payı vardır. Nitekim onun

⁴⁶⁴ **Bezm u Rezm**, s. 437–438; M. Halil Yınanç, "Akkoyunlular", *İ.A.*, I, İstanbul, 1940, s. 255.

⁴⁶⁵ **Bezm u Rezm**, s. 437; M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 255.

⁴⁶⁶ **Bezm u Rezm**, s. 351,353.

⁴⁶⁷ M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 256.

⁴⁶⁸ **Bezm u Rezm**, s. 463.

⁴⁶⁹ **Bedayi'**, I/II, s. 502; İ. H. Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kâdı Burhaneddin Ahmed", s. 219–222; **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 42; M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 256; F. Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 271; C. Kanat, "Makrîzî'nin Kitâb Es-Sulûk'undaki Osmanlılar ile İlgili Kayıtlar", s. 229.

hep Timur ile işbirliği içinde bulunması bu görüşü tamamen desteklemektedir⁴⁷⁰. Gerçekten de bu hükümdarın ölümü Timur'a bağlı beylik ve devletlerde sevinçle karşılanmıştı. Kâdı Burhaneddin'in ölümünden sonra oğlu Alâeddin Ali Çelebi, Sivas'ta hükümdar ilan edildiyse de Kara Yülük Osman Bey ise şehri muhasaraya başladı⁴⁷¹. Yeni hükümdarın Bâyezid'den yardım istemesi üzerine Bâyezid, Süleyman Çelebi'yi önemli bir kuvvetle birlikte Sivas'a gönderdi. Kara Yülük mağlub oldu ve söz verildiği üzere şehir şehzadeye teslim edildi. Böylece Kâdı Burhaneddin'in arazisinin önemli bir kısmı Osmanlılara geçti. Osmanlılar ile yaptığı savaşı kaybeden Kara Yülük Osman Bey, Kâdı Burhaneddin'i ortadan kaldırdıktan sonra topraklarında kurmayı amaçladığı Akkoyunlu Devleti düşünü gerçekleştiremeden Erzincan'a giderek Mutahharten ile birleşti⁴⁷². Bu birleşme esasen kendisinin ve Akkoyunluların bahtını açacak olan Timur ile ittifak yolunu da açmıştır. Mutahharten ile Akkoyunluları önceden beri süre gelen husumeti bu ittifakı kesintiye uğrattı. Bu nedenle Osman Bey 1398 yılında, daha önceleri sınırlarına saldırılar düzenleyerek çeşitli zararlar verdiği Memlûk Sultanı Berkuk'a başvurarak buyruğuna girmek istediğini bildirdi⁴⁷³. Sultan Berkuk, Kara Yülük Osman Bey'in bu isteğini memnuniyetle kabul etti, siyasî bir varlığı ve sıfatı olmamasına karşın buyruğundaki Akkoyunlu boylarıyla Türkiye'de her zaman etkili olabilen Kara Yülük Osman Bey gibi bir yöneticiyi kazanmaktan bazı politik yararlar umarak ona bir amannâme ile 50.000 gümüş dirhem gönderdi⁴⁷⁴. Fakat Sultan Berkuk'un kısa zaman sonra ölümü ve oğlu Ferec'in geçmesi neticesinde Memlûk Devleti'nde bir iç karışıklık yaşandı. Bu durumdan yaralanan Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyezid, Türkiye'de Memlûkler'in elinde bulunan şehirleri ele geçirdi. Kara Yülük'ün Memlûk devleti hizmetinde ümitleri çok çabuk kırıldı ve yeni arayışlar içine

⁴⁷⁰ Y. Yücel, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁷¹ M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 256.

⁴⁷² *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s. 42; Osman Bey hakkında bkz. Schiltberger, *a.g.e.*, s. 52-59; M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 257.

⁴⁷³ M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 257.

⁴⁷⁴ M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 257.

girdi. İşte bundan sonra Akkoyunlular bağlandıkları grupla birlikte tarihin seyrini önemli ölçüde değiştirmişlerdir.

1399 yılında Mutahharten aracılığıyla ilişki kurduğu Timur'un Karabağ'daki kışlağına giderek bağlılığını ve tüm Akkoyunlu boylarıyla birlikte buyruğuna girmek istediğini bildirdi⁴⁷⁵. Timur da kendisine karşı her yerde şiddetle mukavemet eden Karakoyunluların amansız düşmanı Akkoyunluların hizmetini kabul etti. Kara Yülük Osman Bey'e büyük ilgi göstererek ona vaadlerde bulundu. 1400'de Timur'u yeniden ziyarete giden Kara Yülük Osman Bey, aynı yıl içinde Timur'un Türkiye'ye yaptığı ilk sefere Avnik'de katıldı. Akkoyunlu kuvvetlerinin öncülüğünü yaptığı Timur ordusu önce Sivas'ı, ardından Elbistan ve Malatya'yı Osmanlılardan aldı. Kara Yülük'ün bu hizmetlerine karşılık Timur daha önce vermiş olduğu söze sadık kalarak Malatya'yı Kara Yülük Osman Bey'e verdi⁴⁷⁶. Malatya'nın alınması, Kara Yülük Osman Bey'in Akkoyunluları siyasî bir birim durumuna getirme amacındaki ilk basamağıdır. Timur'un Suriye seferinde de öncülük görevlerini sürdüren Akkoyunlular, Halep ve Şam dolaylarında yapılan savaşlarda tüm güçleriyle çarpıştılar. Kara Yülük Osman Bey ve oğlu İbrahim Bey, Timur'un kendilerine olan güvenini artırmak için üstün çaba harcadılar. Timur, Akkoyunluların 1401 yılındaki bu yardımlarını da karşılıksız bırakmadı ve Âmid'i Kara Yülük Osman Bey'e verdi⁴⁷⁷. Akkoyunlular bundan sonra hâkimiyet sahalarını hızla genişletmeye çalıştılar. Timur'un 1402 yılında Türkiye'ye yaptığı ikinci sefere Kara Yülük Osman Bey ile kardeşleri Ahmet

⁴⁷⁵ **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 43; M. H. Yinanç, *a.g.m.*, s. 257; F. Sümer, "Akkoyunlular", s. 271.

⁴⁷⁶ Şâmî, **Zafername**, s. 289–290; **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 44–45; Clavijo, Sivas'tan ayrılan Timur'un Akkoyunlu boylarıyla savaştığını ve bunların reislerini esir ederek Suriye'ye gittiğini bildirir. Bkz. Clavijo, *a.g.e.*, s. 84,111; M. H. Yinanç, *a.g.m.*, s. 257.

⁴⁷⁷ **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 43; İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 189; M. H. Yinanç, *a.g.m.*, s. 257; F. Sümer, "Akkoyunlular", s. 271; İlhan Erdem, "Akkoyunlu Devletinin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", **DTCFD**, 1-2, Ankara, 1990, s. 100.

Bey ve Pir Ali Bey de katıldı⁴⁷⁸. Bâyezid ile yapılan Ankara Savaşı'nda Akkoyunlu kuvvetleri Timur ordusunun orta kesiminde yer aldı. 1403 yılı ortalarında Türkiye'den ayrılan Timur, ölümüne kadar kendisine bağlı kalacak olan Kara Yülük Osman Bey'e Âmid ve çevresinin yönetimini verdi. 1405 yılında Dimaşk'ta hapis bulunan Kara Yusuf, Timur'un ölümü haberinin ardından salıverildi. Kara Yusuf'un serbest kalması eski topraklarını yeniden kazanabilmek üzere bölgede faaliyette bulunacağı anlamına geliyor bu da Osman Bey'in Âmid ve Suriye bozkırlarındaki konumları için bir tehlike arz ediyordu. Tarafların karşılaşması çok uzun sürmedi ancak sonuçta bir görülmedi. Kara Yusuf'un her ikisinin de aynı ırktan olduğu ve hedeflerinin Rum ve Moğolların olması gerektiği yönündeki teklifi kabul edildi. Başlangıçta Kara Yusuf, bu sözlerin gereğini yaparak 1406/809 ve 1408/810'da iki parlak zaferle Miranşah b. Timur'un temsilcilerini Azerbaycan'dan sürdü. Ancak Timur'un ölümünden yaklaşık üç yıl sonra Karakoyunlu topraklarını yeniden ele geçirerek Akkoyunlulara yönelmeye hazırlandı. Bu devrede Akkoyunlular ile Memlûklerin yine aynı noktada birleştiğini görüyoruz. Kara Yusuf'un anlaşmayı bozmasının ardından Kara Yülük Osman Bey de önce Kürtler, ardından da Mardin hükümdarı ez-Zâhir İsa üzerine saldırdı. Mardin hükümdarının ve Kürd emîrlerinin ona karşı koyacak güçleri yoktu. Onlar da Emîr Cekem'den yardım istediler. 1407 yılında kendisini sultan ilan eden Cekem, Divriği ve Malatya hududuna kadar Suriye, Halep, Şam, Humus, Hama ve Tarablus saltanatına sahip olmuştu⁴⁷⁹. Bir sultan olarak bu yardım talebine, hem kendini göstermek hem de İnallu ve Bayat boylarından bir topluluğun kendisinden kaçarak Kara Yülük Osman'a katılmaları ve onları istemesine rağmen, isteğinin reddedilmesi nedeniyle olumlu cevap verdi⁴⁸⁰. Böylece harekete geçen Cekem, Birecik'i alana kadar kuşattı ve şehrin valisi Güzel'i öldürdü.⁴⁸¹ Sonra Birecik'ten Fırat'a döndü. Kara Yülük bunu duyunca ona elçi gönderip barış istedi. Cekem'den Halep'e dönmesini istedi ve ona

⁴⁷⁸ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 45.

⁴⁷⁹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 49.

⁴⁸⁰ *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 50.

⁴⁸¹ *Bedayi'*, I, s. 772.

çok sayıda deve, koyun, at vesaire mal vereceğini vaad etti. Ancak Cekem, Kara Yülük'ün bu isteğini reddetti⁴⁸². Cekem Mardin'e doğru ilerledi ve şehrin yakınlarındaki Harzem denilen bir yerde konakladı. Kara Yülük bunu duyunca Âmid'de muhasara için hazırlandı. Yine el-Ayni'ye göre, bilhassa Şöhri'nin oğlu Saru Seydi barışa yanaşması için Cekem'e çok ısrar etti. Cekem, tam bunu kabul etmek üzereydi ki Mardin hâkimi Melik ez-Zahir Mecdeddin İsa ve hâcibi Feyyaz, Cekem'i Kara Yülük ile savaş için kışkırtıp Kara Yülük hakkında pek çok şikayette bulundular. Bunun üzerine Cekem, Kara Yülük ile savaşmak için daha da arzu duydu⁴⁸³. Cekem ile Kara Yülük arasında yapılan savaşta Kara Yülük'ün çok sevdiği oğlu İbrahim, Cekem tarafından öldürüldü⁴⁸⁴. İbrahim Bey'in ölümünden sonra Kara Yülük, Âmid surlarına sığındı. Akkoyunlular kendilerini müdafaaya aldılar. Cekem, Akkoyunluların üzerine saldırdı. Âmid'in etrafı kayalık ve çukurluk idi. Kara Yülük, şehrin müdafaası için şehrin etrafını çevreleyen topraklara su verdirdi ve bir bataklık oluşturdu. Bir yandan da surların arkasından Türkmenler sapanlarla ve elleriyle taş atıyorlardı. Cekem'in süvari atlıları çamura battılar ve ardından Cekem de tüm uyarılara rağmen ilerledi ve O da çamura battı. Akkoyunlular Cekem ve ordusunu dört bir yandan taşladılar. Cekem daracık bir geçitte çamurun içinde atının üstünde sıkışıp kaldı ve sonunda Türkmenler tarafından öldürüldü (17 Zü'l-Ka'de 809/25 Nisan 1407). Cekem'in ölümü hakkında kaynaklarda bazı farklılıklar olmakla beraber gerek Memlûk kaynakları gerekse Akkoyunlu kaynakları Emîr Cekem'in bozguna uğrayarak öldürüldüğünü yazar⁴⁸⁵. Akkoyunlular, Cekem ordusunun büyük kısmını

⁴⁸² *Bedayi'*, I, s. 772-773; K. Y. Koprman, *a.g.t.*, s. 58.

⁴⁸³ K. Y. Koprman, *a.g.t.*, s. 58.

⁴⁸⁴ *Bedayi'*, I, s. 772-773; *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 52; K. Y. Koprman, *a.g.t.*, s. 58-59.

⁴⁸⁵ *Bedayi'*, I, s. 773; *En-Nücûm*, XII, s. 249; *Es-Sulûk*, IV, s. 41-46; *İnbâü'l-Gumr*, s. 364; *Dav'ü'l-Lâmîr*, III, s. 76; Tihârî, Cekem'in Kara Yülük tarafından gırtlığına saplanan bir okun ardından, oğlu İbrahim Bey'in nökerlerinin Cekem'in iki kaşının arasından okla vurularak öldürüldüğünü kaydeder. Bkz. *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 52; K. Y. Koprman, *a.g.t.*, s. 59; M. H. Yınanç, *a.g.m.*, s. 257; F. Sümer, "Akkoyunlular", s. 271; aynı müellif, "Çukurova Tarihine dair Araştırmalar", s. 43; R. Yınanç, *a.g.e.*, s. 37.

öldürdü, bir kısmını da esir aldılar. Aralarından çok az insan kurtulabildi. Kara Yülük Osman Bey, Cekem olayından sonra uzun müddet Memlûklerle iyi geçindi. Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında 1407 yılında yapılmış olan anlaşmaya rağmen iki Türkmen boyunun barış hali hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bu dönemde Karakoyunlular çok güçlenmiş ve Çağataylıları Azerbaycan'dan çıkarmayı başarmışlardı. Karakoyunlular karşısında etkisiz kalan Osman Bey'in elinde ise sadece Âmid, Urfa ve Ergani gibi şehirler kaldı. Böylece Kara Yusuf, Akkoyunluları iki taraftan kuşatmış oldu. Bu kuşatmayı kırmak isteyen Osman Bey, durumunu güçlendirmek için Timur'un komutanlarından Şemseddin'in elinde bulunan Kemah Kalesi'ni aldı. Bu arada Timurlular ve Memlûklerin de desteğini alan Osman Bey, Karakoyunlular üzerine gitmeye devam etti. Çünkü özellikle Memlûkler, Akkoyunluları kendileri için Karakoyunlular karşısında bir güvence olarak görüyorlardı. Eğer onlar zayıf duruma düşerse Karakoyunlular daha tehlikeli olabilirlerdi. Ayrıca bu iki Türkmen devletinin birbirleri ile çatışmaları enerjilerini daha da düşürecek. Buna karşılık Kara Yusuf, 815/1412'de Muş üzerinden Mardin yolu ile Âmid önlerine gelip buraları ve Çermik'in ekili arazisini hasara uğrattıktan sonra Ergani'de Akkoyunlu beyini yine başarısızlığa uğratarak kaleye kapanmaya mecbur bıraktı. Kuşatmaya girişmeyen Kara Yusuf şehri yağmaladıktan sonra Tebriz'e döndü.⁴⁸⁶

Bundan sonra Akkoyunlu Devleti'nin Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelebilecek kadar güçlendiğini görmekteyiz. Sultan Ferec döneminde ise bu devletin devlet olma süreci ve Ferec'in muhaliflerinin desteklediği Kara Yusuf'a karşı bu devletin yanında yer aldığı görülmektedir.

d- Karamanoğulları ile Münasebetleri

Memlûk Devleti'nin Karamanoğulları ile ilk ilişkileri Memlûk Sultanı Baybars (1260–1277)⁴⁸⁷ zamanında olmuştur. İki devleti bir araya getiren hadise ise XIII. yüzyılda Türkiye'yi kasıp kavuran, Suriye ve Mısır sınırlarına

⁴⁸⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁸⁷ S. Özbek, *El-Melik'üz-Zâhir Rükne'd-din Baybars Hayatı ve Eserleri*, 112–116.

dayanan Moğol dehşetidir. 1260 yılında Ayn-ı Calut'ta Memlûkler ile yaptıkları savaşı kaybeden Moğolların, bölgedeki devletler üzerindeki nüfuzu sarsıldı. Memlûkler ise İslâm âleminin yeni koruyucusu ve Moğollara karşı yapılacak her türlü mukavemette başrolü almış oldular. Karamanoğulları da Türkiye'nin Moğollar tarafından işgaline daima tepki gösteren bir beylik olarak Selçuklu⁴⁸⁸ tarihlerinde yer almaktadır. Karamanoğulları Memlûklerin, Moğollara karşı 15 Nisan 1277'de kazandıkları zaferin ardından bu devlete bağlılıklarını bildirdiğini biliyoruz⁴⁸⁹. I. İbrahim Bey zamanında Konya'ya kesin olarak yerleşen Karamanoğulları, sınırlarını genişleterek Türkiye'de etkin bir güç haline gelmeye başladılar ki bu da onları bölgedeki diğer önemli güçlerle karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı-Karaman ilişkilerinin başlaması ile bu devlet ile yıllar sürecektir mücadeleler, bu iki devleti birbirleri aleyhine farklı gruplar içerisinde yer almalarına neden olmuştur. Bu amaçla Alâeddin Ali Bey'in (1361-1397) Osmanlılar aleyhine Türkiye'de kurduğu ittifaklar çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandı. I. Murad ve Yıldırım Bâyezid zamanında devam eden başkaldırı hareketlerinde yenik düşen Alâeddin Ali Bey, 1394 yılında Doğu Anadolu'da görünen Timur'un hâkimiyetini de Osmanlılar aleyhine kabul etti. İki düşman arasında kalan Kâdı Burhaneddin, Timur'un Gürcistan üzerine seferini fırsat bilip Karamanoğullarına karşı harekete geçerek Konya önlerine geldi ve Karaman ülkesini yağmalattı (1396).

1359 yılında Kıbrıs Kralı I. Piere, Memlûklere bağlı olan Tarsus, Adana gibi sahil şehirlerine taarruzda bulundu. Bu sırada Alâeddin Ali Bey bu sahil emîrlerinin daveti üzerine Gorigos'a taarruzda bulundu. Piere, kardeşi Antakyalı Jean'ı Alâiye'nin zaptına gönderdiyse de başarılı olamadı. Alâeddin Ali Bey'in kuvvetleri ile Jean arasındaki mücadele Moğol kumandanı Yelboğa en-Nâsırî'nin katline (1367) kadar devam etti. Alâeddin Ali Bey Yelboğa'nın ölümünü haber alır almaz aniden geri döndü. Kıbrıs kralı da bu muhasaranın kalkması üzerine ülkesine hareket etti. Memlûklerin Kıbrıs'a taarruzdan vazgeçmesi üzerine Alâeddin Ali Bey ile Piere arasında barış yapıldı. Buna

⁴⁸⁸ Selçuklu-Moğol ilişkileri için bkz. O. Turan, *a.g.e.*, s. 458-549.

⁴⁸⁹ O. Turan, *a.g.e.*, s. 548.

göre; Piere, Karamanlıların Memlûkler ile ilişkilerine karışmayacaktı. İki devlet arasında gördüğümüz olumlu ilişkiler Karamanoğullarının, Sultan Ferec döneminde Timur'a karşı oluşturulan ittifaklarda karşı tarafta yer almaları ile sekteye uğramıştır. Türkiye'de Osmanlılara karşı Moğolların rehberliğini üstlenen Karamanoğulları, Memlûk Devletiyle bu şekilde karşı karşıya geldiyse de aralarında ciddi bir çatışma yaşanmamıştır.

Bâyezid'in Ankara savaşı yenilgisinden sonra Timur, Ali ve Mehmed Beyleri hapisten çıkarıp Karaman ülkesini ve Alaşehir'i verdi. Karaman Beyi Mehmed, Ali Bey ise ağabeyine tabi olarak Niğde emîri oldu. Böylece Timur Devleti ile Karamanoğulları Devleti arasındaki münasebet olumlu bir şekilde devam etti. Mehmed Bey birçok defalar Timur'un huzuruna geldi, onun adına para bastırdı. Fetret devrindeki saltanat kavgalarını kendi lehinde kullanmayı bilen Mehmed Bey sınırlarını diğer Türkmen Beylikleri aleyhine genişletmeyi başardı.

Memlûk Devleti Timur'un harap ettiği Suriye'de açtığı yaraları sararken bu dönemde Osmanlı Devleti Fetret dönemini yaşıyordu. Karamanoğulları ise Osmanlının bu saltanat fasılasından istifade ile bu dönemde Türkiye üzerinde faaliyette bulunmuştur. Sultan Ferec döneminde Türkiye'de bir güç haline gelen bu devlet ile siyasî anlamda bir münasebet kurulmamıştır. Ancak olayların gidişatına yön veren çizgide Karamanoğullarının etkisi inkâr edilemez. (Timur'a karşı dörtlü ittifakın dışında kalması, Osmanlı'ya sürekli olarak isyan ederek bölgede hariçten bir güç olarak ortaya çıkması vs.)

B- Moğol Devletleri ve Beylikleri ile Münasebetleri

a- Altınorda Devleti ile Münasebetleri

Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından merkezi Saray şehri olmak üzere İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki yerler de dâhil olmak üzere Kama, İdil Havzası, Özü boyu ve Turla bölgesine kadar uzanan geniş sahada

Altınorda Devleti⁴⁹⁰ varlık göstermiştir. Altınorda-Memlûk ilişkileri Batu Han'ın kardeşi Berke Han (öl.1266) dönemine rastlamaktadır. İki devlet arasındaki ilişkilerin başlamasının nedeni Moğollardır. Ülkesini kontrol altına almak isteyen İlhanlı hükümdarı Hülegü'ye karşı Berke Han, Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak yaptı⁴⁹¹. Daha sonra bu ittifaka Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus da katılarak Hülegü'ye karşı üçlü ittifakın bir parçasını oluşturacaktır. Altınorda Devleti ile Memlûk Devleti birbirlerine uzak olmasına rağmen aynı dine inanmış olmaları ve her ikisinin de Hülegü ile husumet içinde bulunmaları bu iki devleti birbirine yaklaştırdı⁴⁹². Bu ittifaka Bizans imparatoru Mihael de dâhil edilmek istenmişse de imparator böyle bir anlaşma yerine her ikisi ile de iyi geçinmeyi tercih etmiş, Memlûklerle Altınorda Devleti arasındaki münasebette aracılık görevini üstlenmiştir⁴⁹³. Berke ile Hülegü'nün arası iyice açıldığı zaman Hülegü'nün emrinde bulunan Altınorda askerlerinin hayatını tehlikede gören Berke Han da askerlerine haber göndererek eğer Kafkaslara kaçamazlarsa Memlûk Devleti'ne sığınmalarını bildirdi. Bahsi geçen askerler zaten Kıpçaklardan oluşan Mısır ordusunda görev aldılar (1262). Berke Han akabinde Baybars'a elçilik heyeti gönderdi. Elçileri layıkıyla ağırlayan Baybars, elçilerin dönüşlerine refakat etmeleri için bir heyet hazırlatarak bir mektup ve hediyelerle birlikte gönderdi. Berke Han'ın isteği üzerine Sultan Baybars, Fırat boylarına akınlar yaptıysa da Hülegü'nün, Türkiye üzerindeki baskılarına engel olamadı.

Berke'nin ölümünden sonra yerine gayr-ı müslim kardeşi Mengü Temir geçti. Baybars'ın müttefiki II. İzzeddin Keykâvus ise bu sırada tahtını kaybetmiş ve Bizans'a sığınmıştı. Bizans İmparatoru ise Sultanı tutuklatarak (1266) adamlarından bazılarını öldürmüş, boğazları da kapatarak Mısır,

⁴⁹⁰ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 538-539; S. Özbek, *a.g.t.*, s. 69-78.

⁴⁹¹ Berke-Hülegü mücadelesinin nedeni hakkında bkz. A. Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi, I, Kuruluş Devri*, Erciyes ÜY, Kayseri, 1994, s. 96; A. Y. Yakubovsky, *a.g.e.*, s. 60-65.

⁴⁹² A. Y. Yakubovsky, *a.g.e.*, s. 144-145.

⁴⁹³ A. Yuvalı, *a.g.e.*, s. 97; "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. yy.) ", s. 67-69.

Suriye ve Türkiye’de gulâm pazarı olarak bilinen merkezlere gulâm getirilmesine mani olmaya çalışmıştır. Memlûk Devleti için hayati önem taşıyan bu uygulama yüzünden Altınorda’nın Bizans’a karşı Balkanlardan yaptığı akınlar hem Sultan İzzeddin Keykâvus’u serbest bıraktırmış (1269/70) hem de boğazların yeniden açılmasını sağlamıştır⁴⁹⁴. Baybars’ın ölümünden sonra Altınorda ile tesis edilen dostluk ve ittifak münasebetleri her ne kadar fiili bir askeri yardıma dönüşmemişse de, halefleri tarafından uzun yıllar devam ettirilmiştir. İki devlet arasındaki olumlu gelişmelere rağmen bu dostluk hükümdarlar arasındaki iyi niyet yazışmalarından öteye gidememiştir. Berke Han’dan sonra Altınorda hükümdarları ile Memlûk Devleti arasında Toktamış Han’a (1379–1396) kadar önemli ölçüde bir bağ kurulmamıştır. Toktamış Han’ın, Altınorda hükümdarı olduğu dönemde doğuda Çağatay Devleti yıkılmış yerine Timur Devleti kurulmuştu. Saltanatının ilk yıllarında Timur’un desteğini alan Toktamış, sonraları Azerbaycan hâkimiyeti nedeniyle bu devlet ile ters düştü. Hatta eski Altınorda Hanlarının Mısır Memlûk Sultanları ile müşterek düşmanları İlhanlılara karşı yaptıkları dostluk anlaşmasını bu defa Timur’a karşı yapmak üzere 15 Ocak 1385’te elçilerini Kahire’ye gönderdi. Sultan Berkuk bu elçileri çok iyi karşıladı.

1384’te Timur’un Azerbaycan’a girmesi üzerine Ahmed Celâyir (1382–1410) Bağdad’a çekilmişti. Sultaniye’yi de ele geçiren Timur, Azerbaycan’da fazla kalmayarak buradan ayrıldı. Bu durumu yakinen takip eden Toktamış, 1385’te Tebriz üzerine yürüdü. Şehri askerlerine yağmalatan Toktamış, hem halkı hem de Timur’u kendisine düşman etti. Toktamış’ın Azerbaycan hareketini duyan Timur, 1386/7 yılında buraya girdi. Bölgeyi ve civarını hâkimiyet altına aldıktan sonra Mugan bölgesine çekildi. Bu sırada Toktamış,

⁴⁹⁴ A. Yuvalı, *a.g.e.*, s. 98–99; “Mengü Temir 668 (1269–1270) yılında sebebi bilinmeyen bir sebeple Bizans üzerine bir ordu sevketti. Bu esnada Bizans’ta bulunan memlûk elçisi Fâriseddin Akkuş el-Mesûdî, Altınorda kuvvetlerinin önüne geçerek *“İmparator ile Baybars sulh halindedir. Şu anda Bizans’a yapılacak bir saldırı Mısır’a yapılmış olur.”* demek suretiyle muhtemel bir harbe mani olmuştur.” Bkz. Özbek, *a.g.t.*, s. 77; Bizans ile Memlûk Devleti arasında yapılan bu antlaşma için bkz. M. G. Demambyness, *a.g.e.*, s. 145.

Derbend'de bulunuyordu. Samur ırmağı kıyısında Timur ve Toktamış'ın kuvvetleri çarpıştı ve Toktamış'ın askerleri yenilerek Derbend'e çekildi. Timur-Toktamış mücadelesi uzun yıllar devam etti ve Timur'un üstünlüğü ile sonuçlandı. Toktamış, bir taraftan eski kudretini kazanmaya çalışırken diğer taraftan da Memlûk Sultanı Berkuk'a 1394 ve 1395 yıllarında göndermiş olduğu elçiler vasıtasıyla ortak tehlikeye karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti⁴⁹⁵. Berkuk bu dostluk anlaşmasına devam etmiş, hatta Osmanlı Sultanı Bâyezid ile Kâdı Burhaneddin'in de bu ittifakta yer almasına neden oldu.

Timur'un Toktamış üzerine yaptığı son seferden (28 Şubat 1395) mağlup ayrılan Toktamış bir daha toparlanamadı. Toktamış'ın Timur'a yenilmesi ve ülkesinin iç mücadelelere sahne olması nedeniyle Memlûklerle yapılan ittifak bir kez daha hayata geçmeden sona erdi. Ancak iki devlet arasındaki diplomasi trafiğinin devam ettiğini de biliyoruz⁴⁹⁶.

b- Celâyirliiler ile Münasebetleri

Moğol kavminden olan Celâyir hanedanının dördüncü hükümdarı Ahmed Celâyir (784–813/1382–1410) Üveysoğullarındandır. Irak ve Azerbaycan hâkimi olan Ahmed Celâyir 784'te (1382) Karakoyunluların desteğiyle Celâyir tahtına oturmuştur⁴⁹⁷. Belki de bu iki devletin Timur karşısındaki tavırlarının oluşmasını başlangıcını birlikte yaptıkları birlik sağlamıştır. Devletin başkenti Tebriz'in zaman zaman işgallere⁴⁹⁸ sahne olması nedeniyle Ahmed Celâyir tarafından idare merkezi Bağdad'a nakledildi. Ancak 795'te (1393) Timur, Bağdad önlerine geldiğinde Sultan Ahmed şehri savunmak yerine Memlûk Sultanı Berkuk'a sığınmayı yeğledi⁴⁹⁹.

⁴⁹⁵ A. Y. Yakubovsky, *a.g.e.*, s. 249.

⁴⁹⁶ A. Y. Yakubovsky, *a.g.e.*, s. 284.

⁴⁹⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 46–47.

⁴⁹⁸ 787'de Toktamış, 788'de Timur, 789'da Kara Mehmed'in komutasındaki Türkmenler tarafından burası zabt edilmiştir.

⁴⁹⁹ **Solakzâde Tarihi**, s. 89–90; İ. H. Uzunçarşılı, Timur'un Ahmed Celâyir'i Berkuk'a iltica etmeye mecbur ettiğini bildirir. Bkz. *a.g.e.*, s. 301–303; F. Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından

Bu sırada Timur, Berkuk'a kendisini metbu tanımasını isteyen bir mektup yazdı. Fakat az sonra Timur'un Bağdad'ı terk ettiğini öğrenince Ahmed de memleketine geri döndü⁵⁰⁰.

802 yılında (1399) Azerbaycan'a gelmiş olan Timur'un, torunu Fars hâkimi Emîr Rüstem'i Bağdad'a gönderdiğini öğrenen Sultan Ahmed, Karakoyunlu Kara Mehmed oğlu Yusuf'u (791–823/1389–1420) yardımına çağırdı. Kara Yusuf Bey hiçbir zorlukla karşılaşmadan Bağdad'a girdi. Ancak Timur'un ilerleyişi durmadığından birlikte Mısır hükümdarına sığınmaya karar verdiler⁵⁰¹. Suriye'ye ulaşip Haleb civarına yaklaştıkları zaman, Haleb Nâibi Temürtaş'a bir mektup gönderip Haleb'e girmek için izin istediler. Ancak Temürtaş onların yedi bin⁵⁰² kişilik kuvvetleriyle birlikte Haleb'de bulunmalarının sorumluluğunu yüklenmeye razı olmadı. Kendisine yardım etmesi için Hama Nâibi Dokmak'ı çağırdı. Dokmak, Temürtaş'a askerleri ile birlikte katıldıktan sonra Temürtaş 24 Şevval 802 (18 Haziran 1400) yılında Kara Yusuf ve Ahmed Celâyir ile şiddetli bir harbe girişti⁵⁰³. Ancak Temürtaş hezimete uğradı⁵⁰⁴ ve askerlerinden bazıları Haleb'e kaçtı. Savaş sırasında karşı tarafa esir düşmüş olan Hama Nâibi Dokmak ise yüz bin dirhem fidye ödeyerek kurtuldu ve Haleb'e geldi⁵⁰⁵. Bu arada Sultanın sağ ve selamette

Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed Celâyir", *Belleten*, LII/206–208, s. 193; Y. Yücel, "Türkiye ve Yakın Doğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", s. 165–166.

⁵⁰⁰ İ. Aka, *a.g.e.*, s. 25; Ömer Halis, *a.g.e.*, s. 35.

⁵⁰¹ "Bağdad hâkimi Ahmed b. Üveys kötü ahlaklı olduğundan kendi emîrlerinden bazıları ile bir grup insanı öldürdü. Bunun üzerine diğer emîrler ona karşı ayaklandılar ve Şiraz'da bulunan Timur'un Nâibine mektup yazarak gelip onu teslim almasını istediler. Ahmed b. Üveys ise, Musul'da bulunan Kara Yusuf'a kaçtı ve sonra onunla birlikte Bağdad'a döndü. Fakat hezimete uğradılar ve oradan uzaklaşarak Haleb yakınlarına geldiler." Bkz. *İnbâü'l-Gumr*, s. 107-108; Ş. İncılık, *a.g.m.*, s. 352–353; İ. Aka, *a.g.e.* s. 25; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 290.

⁵⁰² *Nüzhetü'n-Nüfus*, II, s. 61. Diğer Memlûk kaynaklarının aksine burada verilen rakam yirmi bin'dir.

⁵⁰³ *Nüzhetü'n-Nüfus*, II, s. 61.

⁵⁰⁴ F. Sümer, *a.g.m.*, s.193; *Solakzâde Tarihi*, s. 89–90.

⁵⁰⁵ *En-Nücûm*, XII, s. 212.

olduğu haberini Suriye'ye getiren Emîr Sudun'a, Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf, Memlûk Sultan'ı Ferec'e iletmek üzere bir mektup verdiler. Bu mektupta; Kara Yusuf ile Ahmed Celâyir Memlûk Sultanından özür diliyor ve Haleb Nâibi Temürtaş ile Hama Nâibi Dokmak'ın askerleri ile kendilerini müdafaa etmek için çarpışmak zorunda kaldıklarını ve aslında kendilerinin Memlûk Devleti topraklarına himaye talep etmek isteğiyle geldiklerini belirtiyorlardı⁵⁰⁶. Fakat Sultan Ferec'in ve büyük komutanlarından oluşan Danışma Meclisi tarafından bu ikisinin mektubu göz ardı edildi. Daha sonra ise Suriye Nâibine bir mektup gönderilerek Suriye ordusunun hazırlanıp bu ikisi üzerine yürümesi ve onların yakalandıkta'n sonra Mısır'a gönderilmeleri emri verildi⁵⁰⁷. Bu da Ahmed Celâyir ve Kara Yusuf ile Memlûk Devleti arasında bir gerginliğin ortaya çıkmasına sebep oldu. Çünkü Sultan Ferec, babasının İslâm âlemine hâkim olma ve bağlı devletlerin kuvvetlerinden istifade etme politikalarını uygulamak yerine, Suriye Nâibine mektup yazıp ondan Ahmed Celâyir ve Kara Yusuf ile savaşmasını isteyerek, onların her ikisine de dostça davranıp ilgi gösteren Osmanlı Sultanına iltica etmelerine meydan verdi⁵⁰⁸. Sultan Ferec'in bu davranışının nedeni Timur'un bu iki şahsa duyduğu kin olmalıdır.

Bâyezid, Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan bu iki şahıstan Sultan Ahmed'e Kütahya'nın, Kara Yusuf'a ise Kayseri ve Aksaray taraflarının gelirini dirlik olarak verdi⁵⁰⁹. Bütün bu olanlar belki de Timur'un, Osmanlı sınırlarına yürümesine yol açan önemli sebeplerden biri oldu. Çünkü Timur, Bâyezid'e kendisine iltica eden Ahmed Celâyir ile Kara Yusuf'un orada kalmalarına izin verilmemesi, her ikisinin de sınır dışı edilmesini istediğini belirten bir mektup gönderdi. Bâyezid ise gönderdiği cevabî mektupta çok

⁵⁰⁶ **En-Nücûm**, XII, s. 212; Y. Yücel, "Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)", s. 292–293.

⁵⁰⁷ **En-Nücûm**, XII, s. 212; **Bedâyi'**, s. 589; F. Sümer, **a.g.e.**, s. 62.

⁵⁰⁸ F. Sümer, **a.g.m.**, s. 193; **Solakzâde Tarihi**, s. 90; **Münecimbaşı Tarihi**, s. 143.

⁵⁰⁹ I. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 302.

ağır bir dil kullanarak bunun mümkün olmadığı belirtti⁵¹⁰. Bunun üzerine Timur; Sivas, Kayseri ve Malatya taraflarında bulunan ve Moğol istilasından sonra geride kalan Kâdı Burhaneddin'in topraklarının ilhakı ile Osmanlılara tâbî olan, kendi cinsinden Moğolları da Osmanlılar aleyhine tahrik etmeye başladı⁵¹¹. Fakat Timur'un müdahalesine gerek kalmadan bu iki mülteci Osmanlı ülkesinden ayrıldı. Sultan Ahmed Bağdad'a, Kara Yusuf'da Musul'a döndü. Celâyir hükümdarının oğlu ile arasında başlayan ayrılık Ahmed'in, Kara Yusuf'tan yardım istemesine neden oldu. Bu tehlikeyi Kara Yusuf sayesinde bertaraf ettiyse de yine aynı şahsın Bağdad'ı zapt etmesine mani olamadı⁵¹². Bunun üzerine bir kez daha Ahmed Celâyir, Tikrit üzerinden önce Haleb'e gitti. Bir süre tutulduktan sonra Cemâziye'l-Evvel'in 6'sında (21 Kasım 1404) Dimaşk'a gönderildi ve burada Şeyh el-Mahmûdî tarafından ağırlandı. Bir yıl kadar burada Kara Yusuf ile birlikte burada kalan Ahmed Celâyir, Şeyh el-Mahmûdî'nin Sultan Ferec'e karşı 1405 yılında başlattığı isyan hareketinde yer almamış (bkz. Sa'îdiyya Savaşı) hatta bu isyan girişimini fırsat bilerek Dimaşk'tan kaçmış ve Hille'ye gitmiştir. 809/1406 yılı başlarında Tebriz'i ele geçirerek hükûmetine devam etmiştir⁵¹³. Ahmed Celâyir'in 1410 yılında ölümüne⁵¹⁴ kadar bir daha Memlûk Devleti ile sıcak bir ilişkisinden bahsedemiyoruz. Zaten bu tarihten sonra Celâyir devleti tarih sahnesinden çekilmeye başlamıştır.

III- Hristiyan Devletleri ile Münasebetleri

A- Suriye'deki Haçlı Bakiyyeleri İle Münasebetleri

1095 yılında Fransa'nın güneyinde Clerment kentinde bir kilise toplantısında fikir bazında başlayan *haçlı düşüncesi*; Katolik kilisesinin,

⁵¹⁰ Müneccimbaşı Tarihi, s.143; Münşeat-ı Selâtin, I, s.118-119; F. Sümer, a.g.e, s. 63.

⁵¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 302; Solakzâde Tarihi, s. 93.

⁵¹² F. Sümer, a.g.m., s. 193; aynı müellif, a.g.e, s. 64.

⁵¹³ İ. Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri", s. 56-57; F. Sümer, Karakoyunlular, s. 71-72.

⁵¹⁴ F. Sümer, a.g.e., s. 81-86.

Ortodoks kilisesi ve dolayısıyla Bizans'a karşı tek elde toplanma isteği, başta Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu olmak üzere batılı hükümdarlarla olan ilişkileri ve Normanların güney İtalya'ya yerleşmeleri, bu zihniyeti bir yıl sonra tek bir alana kanalizetmiş ve sorunun kaynağı "Kudüs ve İslâm dünyası" olmuştur. Bundan sonra hem Avrupa'yı hem de İslâm dünyasını yaklaşık iki yüz yıl mücadele halinde bırakan bir seferler dizisi başlamıştır ki bunun adı "Haçlı Seferleri"dir, (1096–1270). İlk Haçlı birliklerini Türkiye'de durdurmayı başaran Türkiye Selçuklu Devleti'ne rağmen, daha sonra Suriye'ye yerleşmeyi başaran Haçlı kuvvetleri, İslâm âlemi için Suriye'deki iktidarı ele geçirmek hususunda Türklere huzursuzluk veren rakipten başka bir şey değildir ve onların, Müslümanlar için de kutsal bir yer sayılan Kudüs'ü zapt etmeleri hususunda ısrar etmeleri, Haçlılara karşı yapılan savaşa dînî bir mahiyet kazandırmıştır⁵¹⁵.

Ortadoğu ve Ön Asya'da, Suriye Atabek'i Nureddin Mahmud (1146–1174) ile ciddi bir şekilde devam eden Haçlı (Frenk) mukavemeti⁵¹⁶ Eyyûbî Devleti'nin kurucusu Salâhaddîn Eyyûbî tarafından sürdürüldü ve 2 Ekim 1187 Hittin zaferi ile Kudüs dâhil olmak üzere Suriye'nin büyük bir bölümü Haçlı istilasından kurtarıldı. 1229'da Kudüs'te serbestçe oturma hakkı elde eden haçlılar, 1244'e kadar bu haklarını korudular. Bu tarihten sonra bölgenin kontrolü yeniden Eyyûbîlere geçti. Artık Suriye, Filistin, Kudüs bölgelerinde tutunmakta zorlanan Haçlılar, deniz yoluyla Dimyat üzerinden Müslümanların bulundukları sahillere hücum etmeye başladılar. Avrupa'da haçlı düşüncesi ise önemini giderek kaybetti ve yapılan birkaç girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Özellikle Suriye bölgesinde etkili olan küçük haçlı grupları olan Frenkler ise Memlûk tarihi boyunca bu bölgede Müslümanlar aleyhine etkili oldu.

⁵¹⁵ C. Brockelman, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neşet Çağatay), Ankara, 1992, s.182.

⁵¹⁶ Nureddin Mahmud'un, Haçlılara karşı mücadelesi hakkında bkz. O. Turan, *a.g.e.*, s. 186–188.

Memlûk Sultanlarının meziyeti savaş, çabalarının hedefi Haçlı Devletlerinin zayıflatılması ve imkân dâhilinde bunların ezilmesi ve Suriye’de sallanmakta olan Frenk egemenliğinin yardımına koşmak amacıyla yeni ordular gelebileceği için, ülkelerini bu orduların saldırılarına koruyabilecek durumda bulundurmaktı. Bazı batılılarla dostça ilişkide bulunmaları haçlı hareketinden Hristiyanlığın bir kısmını uzak tutabilmek ve olası bir hareketten de haberdar olabilmektir. Çünkü Nil kavşağı yoluyla bir Frenk istilasına karşı koymak için Sultan Baybars, Dimyat yolunu daraltarak buradan büyük çaplı gemilerin geçmesine engel olmuştu. XV. yüzyılda da bu yol hala tıkanıktı. Gelen ticari gemiler yüklerini kayıklara aktarmak zorunda kalıyorlardı. Bu bölge Frenkler için de askeri bir harekât için başlangıç noktası olarak addediliyordu⁵¹⁷.

Memlûklerin Ayn-ı Calut’ta Hülegü kuvvetlerine karşı başarı kazanması, Altınorda hükümdarı Berke Han’ın Balkanlarda Bizans topraklarını tehdit etmesinden sonra Ön Asya’daki devletlerarasında siyasî ve dînî anlamda bloklaşma ortaya çıkardı. Hristiyan dünyası ve özellikle Papa, Haçlı seferlerinde elde ettikleri başarıyı sonuçsuz bırakan Memlûk Devleti’ne karşı bu bloklaşmaya Hristiyan dünyası da katıldı. Ancak bu bloklaşma kendi lehlerine sonuçlanmadı ve Hülegü, önce Ayn-ı Calut’a Memlûklere daha sonra da Terek suyu önlerinde (1263) Berke’ye yenilerek fütuhat dönemini kapattı. XIII. yüzyılda Türkistan’da ve Ön Asya’da hâkim olan güç, değişik adlar altında olsalar dahi esas unsur Türklerdi⁵¹⁸.

Sultan Ferec döneminde de kıyı kesimlerinden saldırıya geçen Frenklerin zaman zaman hala bölgede etkili olduğunu görmekteyiz. İlk olarak 803 yılında Frenklere karşı İskenderiye’de esnaf ve gençlerin savunmasını görmekteyiz⁵¹⁹. 804 yılı Safer ayında ise Tarablus’a hücum eden Frenkler Müslümanların gemilerini ele geçirip civardaki bir köye baskın yaptıklarını ve

⁵¹⁷ W. Heyd, *a.g.e.*, s. 476.

⁵¹⁸ A. Yuvalı, *a.g.e.*, s. 99–100.

⁵¹⁹ M. Lapidus, *a.g.e.*, s. 164.

bu durumu haber alan Şeyh Müeyyed'in bunları yakalayıp ve hapsedtiğini biliyoruz. Frenklerin bu dönemde en kapsamlı taarruzları 806 yılı Muharrem ayında (Ağustos 1403) olmuştur. Suriye'nin Tarablus, Sayda ve Beyrut şehirlerine hücum eden Frenkler, Suriye Nâiblerinin mukavemeti karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlar ve bu durum Sultan Ferec'e bildirilmiştir⁵²⁰.

Muharrem ayının 12'si Salı günü (1 Ağustos 1403)⁵²¹ Tarablus Nâibi Temürtaş'ın şehirde olmadığı bir sırada Frenkler otuz kadar⁵²² gemiyle buraya geldiler. Şehir halkı ertesi gün sabaha kadar onlarla savaştı. O sırada Baalbek civarında bulunan Temürtaş bu acı haberi alır almaz Dimaşk Nâibinden de yardım isteyerek Tarablus'a hareket etti. Temürtaş'ın Frenkler ile yaptığı savaş sonucunda Frenkler çekildiler ve Beyrut'a hareket ettiler. Frenkler burada Dimyat'tan baharat getiren bir gemiye de el koymuşlardı⁵²³. Tarablus'a yetişemeyen Şeyh el-Mahmûdî buradan Beyrut'a geçti. Fakat Frenkler Müslüman halk ile savaşıp şimdi de Sayda'ya hareket etmişlerdi. Frenkler ile burada karşı karşıya gelen Şeyh el-Mahmûdî onları bu sahillerden uzaklaştırdı. Frenkler önce Tarablus'a daha sonra da Magosa'ya hareket ettiler. Sultan Berkuk zamanında hac maksadıyla Suriye'ye gelen Mareşal Boucicaut, 1403'te, Kıbrıs Kralı Janus ile anlaşarak Kıbrıs ve Rodos kuvvetleri ile önce iskenderiye'ye daha sonra Suriye'nin sahil şeridinde hücum etmek istemiştir. Bu yüzden memlûk Sultanlığında Hristiyanlara karşı vuku bulacak herhangi bir hareketi önlemek üzere, 1411'de Bizans İmparatoru teşebbüse geçmiş ve Sultan Ferec'e ricada bulunmuştur⁵²⁴.

⁵²⁰ K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 30.

⁵²¹ K. Y. Koprman'ın belirttiğine göre burada gün ile tarih birbirini tutmamaktadır. Bkz. K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 32. (75. dipnot)

⁵²² El-'Aynî'de 40 gemi denilmektedir. Bkz. *'İkdü'l-Cümân*, s. 196-197.

⁵²³ *'İkdü'l-Cümân*, s. 197.

⁵²⁴ Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bakış", s. 24.

B- Bizans Devleti İle Münasebetleri

1261 yılından itibaren Palaiologos hanedanının yönettiği Bizans İmparatorluğu, XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin batı fetihleri nedeniyle gittikçe küçülmekteydi. Bizans tarihinin en karanlık döneminde imparator olan II. Manuel (1391–1425)'in yönetiminde Bizans İmparatorluğu yalnızca İstanbul'dan ibaret kalmıştı⁵²⁵. Bizans'ın Türkler karşısında sürekli olarak mağlup olması devleti sadece siyasî olarak değil, dünyadaki manevi itibarını da sarsmıştı⁵²⁶. Hem Türkler karşısında mağlup olan hem de dindaş olduğu devletler tarafından baskı altına alınan imparatorun, XIV. yüzyılın son yıllarında dünyaya yeni bir yardım feryatnamesi göndermekten başka çaresi kalmamıştı. Bu amaçla Avrupa merkezlerine geziler düzenlediyse de bu propaganda seyahati esas gayesine ulaşmadı. İmparator sadece sonradan yerine getirilmeyen teminatsız vaatler elde edebildi. İşte bu sırada Bâyezid'in Timur karşısında Ankara'da yenilmesi, Bizans'ın Türk fütuhatından ve baskısından kurtulduğu anlamına geliyordu. Timur'un, Türkiye'nin mukadderatına yaptığı kısa ve fakat çok şiddetli müdahale Osmanlıların kudretini yere sermiş, Bizans İmparatorluğunun ömrünü yarım yüzyıl uzatmış oluyordu. Ancak Bizans'ın yeniden toparlanmasında Osmanlı Devleti'nin fetret devrine girmesi faydalı olmadı. Çünkü içten de zaafa düşmüş olan Bizans'ın yeniden canlanmaya muktedir değildi. Bâyezid'in büyük oğlu Süleyman'ın Bizans, Stephan Lazareviç, Venedik, Cenova ve Rodos ile yaptığı 1403 tarihli antlaşma ile Bizans, avantaj elde etmiş oldu. Ancak Süleyman'ın kardeşi Musa tarafından bertaraf edilmesi, bu dostluk antlaşmasını ortadan kaldırdı⁵²⁷.

Bizans'ın Memlûk tarihi için önemi sadece siyasî anlamda olmamıştır. Daha önce de yeri geldikçe bahsettiğimiz gibi özellikle XIII. yüzyılda

⁵²⁵ G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 506.

⁵²⁶ Her ikisi de Ortodoks olan Moskova'da, kilise ayini sırasında Bizans İmparatoru'nun adı Türklerin vassali olduğu gerekçesiyle anılmamıştır. Bkz. G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 509.

⁵²⁷ G. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 510–514.

Memlûk-Moğol-Altınorda üçgeninde hem siyasî hem de ticari anlamda jeopolitik konumu itibariyle pilot bölge olma özelliği göstermiştir.

IV. BÖLÜM

SULTAN el-MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK DEVRİ MEMLÜK DEVLETİ TEŞKİLATI

I- Hükümdar ve Saray Teşkilatı

Memlûk devlet teşkilatı bütünüyle askeri bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Devlet merkezinde ve nâibliklerdeki tüm sistem bu devletin asker-devlet olduğunun izlerini taşımaktadır. Memlûk Devleti, bu açıdan diğer devletlerden farklılık gösterse de teşkilat bakımından Büyük Selçuklular, Moğollar, Fâtımîler ve Eyyûbîlerin devlet teşkilatlarının sentezini yapmış ve bu sentezi kendi bünyesinde kullanmışlardır⁵²⁸. “Halk, hükümdarların dîni (âdeti, töresi) üzerine bulunur” atasözünde de belirtildiği gibi; hükümdarlar ve devlet adamları, devlete ve devlet işlerine hâkim oldukları zaman mutlaka kendilerinden evvelkilerin (devlet ve siyasî hayatla ilgili örf, anane vs.) âdetlerine sığınır ve bunların çoğunu alırlar⁵²⁹. Türklerde “Türk Kağanı, göğün altındaki bütün ülkelerin tek bir hükümdarı” gibi düşünülüyordu. Yeryüzünün hükümdarı sayılan Türk Kağanları “Tanrı’nın yarlığı” ile dünyanın bütün ülkelerini idare ederlerdi. Bu nedenle Türk Devletleri “Cihan Şumûl Devlet” deyimiyle nitelendirilmişlerdir⁵³⁰. Bu tarz bir hâkimiyet anlayışı Cengiz ile birlikte Moğol devletlerinde de görülmektedir⁵³¹. Bu anlamda benzerlik gösteren hâkimiyet anlayışı hükümdar olma yetkisinde kendini göstermiştir. Cengiz Yasasında “Kendini Han ilan edecek kişi ancak Kurultay’ın kararıyla ve tasvibiyle Han olabilir” denilmektedir⁵³². Memlûk hükümdarlık müessesesinde; aday şahsın, hükümdarlık vasıflarını taşıması, herhangi bir

⁵²⁸ W, Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 124.

⁵²⁹ *Mukaddime*, I, s. 191.

⁵³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, İstanbul, 1972, s. 54.

⁵³¹ G. Vernadsky, *a.g.m.*, s. 132.

⁵³² Cengiz Han Yasası hakkında bkz. G. Vernadsky, *a.g.m.*, s. 107–132; Mustafa Rahmi, *Timur ve Tüzükâtı, Nihayetinde Cengiz Yasası*, İstanbul, 1339, s. 105.

sülale ve aileye dayanmayıp⁵³³ şahsiyeti ve siyasî yeteneği esas olmak kaydıyla taraftar bir kitle teşkil etmesi ayrıca benzer vasıftaki ulemanın desteğini alması gerekmektedir. Yani Memlûk Devleti'nde güçlü bir şahsiyeti ve askeri kimliği olan bunun yanında iyi bir taraftar kitleye sahip olan her kişi ve aile bireyinin hükümdar olabildiğini görmekteyiz. İlk Memlûk Sultanı Aybek, emîrlerin ve Bahrîlerin kararıyla tahta çıkarılmıştı. Daha sonra Kalavunların sürdürdüğü hanedanlık sistemi üç asır boyunca (689–792/1290–1390) devam etti. Çerkes Memlûklerinde ise belki de bu sistemin devam etmesi arzulanarak veraset sistemi uygulanmıştır. Ancak Sultanın tayin ettiği veliaht tahta geçtikten kısa bir süre sonra muhalif gruplar tarafından hal' edilerek bir başkası iktidarı ele almıştır. Böylece bu devlette genel bir kaide olarak irsî bir saltanattan söz edilemediğinden "Memleket hükümdar ailesinin ortak malı" değildir⁵³⁴ diyebiliriz.

Memlûk Devleti'nde askerî idare, en büyük yetkili sultandan en küçük askere kadar memlûklerin elindeydi. Aslen memlûk olan sultanı tahta çıkaranlar da yine memlûk idi⁵³⁵. Sultanlarının cülûs veya hal'inde söz sahibi olacak kadar güçlü olan bir grubun devlet idaresinden de uzak olması beklenemezdi. Bu durum Memlûk Devleti'nin yapısının merkezinde bir çelişki doğurmuştur. Yani, biçim bakımından mutlak bir monarşi, pratikte ise çoğu

⁵³³ Ş. Tekindağ, Memlûk Sultanlarının herhangi bir sülale ve aileye dayanmadığını, kişinin şahsi meziyeti ile kendisine güçlü bir taraftar kitle bulduğu taktirde saltanata sahip olacağını bildirirken, Sultanın bu saltanatını sürdürebilmesinin şartı olarak da benzer şartlara haiz olan emîrleri sürekli olarak kontrol alması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., s. 127–128; Aynı konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Burcî Memlûklerinde evladiyet usulünün olmadığını ifade ettikten sonra برقوق Berkuk'un oğlu ملك ناسر فرج Melik Nâsır Ferec'in hükümdarlığını hariç tutarak bu dönem sultanlarının en çoğu bir sene olmak üzere tahtta kaldıklarını ve daha sonra emîrlerin sultan olduğunu belirtmiştir. Bkz. Medhal, s. 297; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 13; Ş. Tekindağ, a.g.e., 127-128.

⁵³⁴ İbn Fadlan'da tersi bir hüküm var. Bkz. "er-Rihle", Seyahatname, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 235.

⁵³⁵ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 4.

zaman büyük emîrlerin etkin olduğu oligarşik bir düzen söz konusudur⁵³⁶. Dışarıdan gelebilecek tehlikelerin yanısıra memlûklerin kendi içinde de sürekli olarak siyasî karışıklıklar yaşamaları devletin mukadderatını olumsuz yönde etkilemiştir. Sultanın nüfuzu ve kudreti emîrlerin müdahaleleri ile sınırlandırılabilirdi. Sultanın saltanatta irsî bir hakkı olmadığından ümerâ ve memlûkler gerektiğinde onu tahtından indirebilirlerdi. Ancak bu durum saltanat makamına karşı değil yalnızca sultanın şahsına ve idaresizliğine karşı yapılmış bir hareket idi. Yani Memlûk Sultanları köklü bir aileye mensup olmadıkları için güçlerini kendilerinden almak zorundaydılar⁵³⁷. Bu nedenle de saltanatın hükümdar ailesine ait bir hak olduğu görüşü bu devlet içerisinde yer bulamamıştır.

İbn Tanrıverdi'nin "Her şeyin âfeti kendi cinsindendir." ifadesinde olduğu gibi Memlûk Devleti'nin en büyük sıkıntısı gerçekten de kendi içerisinde olmuştur. Özellikle XV. yüzyıldan itibaren istikrarsızlığın getirdiği bunalımlar neticesinde devlet müesseselerinin giderek zaafa uğradığını görmekteyiz.

⁵³⁶ P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (çev. Samira Kortantamer), **Belleten**, LII/202-203, 1988, s. 230.

⁵³⁷ A. Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", s. 272.

A- Saltanat Alâmetleri⁵³⁸:

a- Manevi Alâmetler⁵³⁹

1- **Unvan ve Lakaplar**⁵⁴⁰: Memlûk Sultanları tahta cülûs ettiklerinde, kendileriyle birlikte anılacak unvanlar ile birlikte zikrolunmuşlardır. Sultanlar genellikle “Memlûk” ibaresini ve “Sultânü’l-İslâm ve’l-Müslimîn, Kâsımu Emîrû’l-Mü’minîn” gibi çeşitli lakaplar kullanmışlardır⁵⁴¹. Bu ibare ve unvanlar Memlûk Sultanlarının nereden ne şekilde geldiklerini asla inkâr etmediklerini, aksine bununla gurur duyduklarını⁵⁴² ve Kahire halifeliğinin de etkisiyle İslâm dünyasının hâmişisi olduklarını göstermektedir. Sultan, imparatorluk ricalinden birine mektup yazdığı zaman “Sultan” yerine “Memlûk” ibaresini kullanırdı. Elbette yeni Sultan kendine bundan sonra kendisiyle tanınacağı “El-Melik en-Nâsir” gibi bir lakab alırdı ki bu gelenek Eyyûbîler vasıtasıyla Selçuklulardan intikal etmiştir⁵⁴³. Ayrıca Memlûk Sultanları selefleri olan Eyyûbîler gibi “Melik” unvanını da kullanmışlardır. Ancak Eyyûbîlerde bu unvan sülaleden olan kişiler tarafından da kullanılırken Memlûklerde yalnızca Sultana mahsus

⁵³⁸ Samira Kortantamer, “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, II, (1984), s. 29; Kalkaşandî, Saltanat şîârını; taht, maksûre (hünkar mahfili), Tıraz, gâşîye (at haşası, yani altın kaplı bir eğir örtüsü), mizalle veya çetr, rakabe (hükümdar atının kulakları altından atın boyun saçlarının sonuna kadar uzanan sarı atlas üzerine sırma işleme, boyunluk), çifte denilen yedek at ve seyislerle bayrakları, Tabîlhâne ve çadırı olarak belirtmiştir. Bkz. Subhu’l-Aş’a’dan naklen **Medhal**, s. 308; Ayrıca Memlûk Sultanları bir yere çıktıkları zaman önlerinde “tarakkû” yani yol verin diye bağırان hizmetliler ve resmi yürüyüşlerde hükümdarın önü sıra yürüyüp teganni eden kişiler vardı ki bunların sayısı dört olup isimleri “çavuş” idi. Bunlar da saltanat alametlerinden sayılmıştır. Bkz. **Medhal**, s. 307.

⁵³⁹ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara, 2002, s. 78.

⁵⁴⁰ R. Genç, **a.g.e.**, s. 78-79; S. Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri”, **Belleten**, LIX/224, 1995, s.56-57; P. M. Holt, **a.g.m.**, s. 230.

⁵⁴¹ K. Y. Koprıman, “Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, **DGBİT**, VII, İstanbul, 1992, s.18.

⁵⁴² David Ayalon’un Memlûk kaynaklarından rivayet ettiğine göre Kalavun, 1.000 dinara satın alındığı için bu lakabı kullanmıştır. Bkz. “Memlûk Devleti’nde Kölelik Sistemi”, s. 219.

⁵⁴³ P. M. Holt, **a.g.m.**, 230.

kalmıştır. Sultanlar kendileriyle aynı derecede olan Müslüman bir hükümdara mektup yazacak olurlarsa “Kalem-i Tomar” denilen ve sırf hükümdara mahsus bulunan kalın bir yazı ile kendi isimlerinden sonra, “Ehûhu” (Kardeşimiz) hitabını eklerlerdi. Eğer kendilerinden daha aşağı gördükleri bir hükümdar ise bu hitap “Vâliduhu” (Pederiniz) şeklinde değişirdi. Şayet daha da aşağı görülen bir hükümdar ise hiçbir hitap şekli kullanılmazdı. Bu bilgilerin ışığında Ferec, “el-Melik en-Nâsir Zeynu'd-Din Nâsiru'd-Din Ebu's-Sa'adât Ferec b. Berkuk” adıyla tahta cûlûs ettiğini hatırlatmak isteriz.

2- Hutbe: Hutbe, hükümdarın hâkim olduğu bölgelerin camilerinde Cuma ve Bayram namazları sırasında kendi ad, unvan ve elkâbının hatip tarafından zikredilmesi ve kendisine dua edilmesidir⁵⁴⁴. İslâm devletlerinde hükümdarlığın halife tarafından tasdik edilmesi meşruiyetin şartı olarak kabul edilirdi. Bunun icaplarından ilki de halifenin adına hutbe okunmasıydı. Halifenin adının arkasından hükümdarın adının zikredilmesi ise bağımsızlık alameti sayılırdı⁵⁴⁵. Memlûklerde halifenin denetim altında tutulması nedeniyle yalnızca bu hususta adet üzere davranılmıştır⁵⁴⁶. Ayrıca Beytül-Maksure yani hünkâr mahfili de sultanı namaz kılarken diğer cemaatten ayırmak için tasarlanmıştır.

b- Maddî Alâmetler:

1- Sikke⁵⁴⁷: Hükümdarın isminin, darp tarihinin ve diğer yüzünde de Kelime-i Tevhid'in bulunduğu altın sikke, sultanın tahta cûlûsunun işaretlerinden biridir. Para, bir cephesiyle manevi, öteki cephesiyle maddi bir hâkimiyet sembolüdür. Onun vasıtasıyla hükümdarın hem unvan ve elkabını, hem

⁵⁴⁴ S. Koca, *a.g.m.*, s. 58.

⁵⁴⁵ R. Genç, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁴⁶ *Medhal*, 320.

⁵⁴⁷ Makrîzî, *Eski ve İslami Paralar*, (çev. İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul, 1946, s. 50–68; aynı müellif, “En-Nukûdü'l-Kadîme ve'l-İslâmiye”, (çev. İbrahim Artuk), *Belleten*, XVII/67, 1953, s. 383; “Memlûk sikkeleri zaman zaman değişmesine rağmen bir dinar altın genelde 4.23 gramdır. Bkz. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2004, s. 79.

ekonomik durumunu hem de siyasî statüsünü öğrenmek mümkündür⁵⁴⁸. Bahrî Memlûkları ilk zamanlarda sikkenin bir yüzünde Mısır Halifelerinin ismini haksettirmişlerdi. Ancak daha sonra Selçuklularda olduğu gibi “Kasîmü Emîrû'l-Mü'minîn” unvanını kullanmışlar ancak Melik Eşref Şaban'ın (1290–1293) saltanatı sırasında bunu da kaldırarak yalnızca kendi isimlerini bırakmışlardı⁵⁴⁹.

2- Hükümet Merkezi: Devlet söz tonusu olduğu zaman, onun yönetildiği bir merkezin, yani bir başkentin olacağı da muhakkaktır. Memlûk tarihinin başlangıcından itibaren hatta Mısır'da kurulan devletlerin tarihi de dâhil olmak üzere Kahire burada kurulan siyasî teşekküllerin idare merkezi olmuştur. Kahire'nin idari yapılanmada başkent olarak ön plana çıkmasının nedeni stratejik konumu ve Nil nehrinin sağladığı avantajlar olmalıdır.

3- Saray⁵⁵⁰: Sultanlar, ailesi, saray görevlileri ve hizmetlileriyle birlikte Kal'atü'l-Cebel'de ikamet ederdi. Burada Sultan ve ailesine mahsus saraylar, kasırlar, emîrlere ait ikâmetgahlar, cami, medrese, hamam, geniş meydanlar, kışlalar, ahırlar, çarşı ve pazar bulunurdu. Sarayda sultanın hanımlarına ait “Ka'at-ı Kübrâ, Ka'at-ı Ramazan, Ka'at-ı Muzafferiyye, Ka'at-ı Muallaka” adıyla odalar mevcuttu. Ayrıca bunlara hizmet eden odalıklar “Ka'at-ı Berberiyeye” adıyla bilinen kendilerine mahsus yerlerde kalırlardı⁵⁵¹. Kal'atü'l-Cebel sultan ve efradının dışında, sultan memlûklarının kışlalarının ve dîvanların bulunduğu küçük bir şehir görünümündeydi. Buranın korunması ve hizmetlerinin görülmesi için “Dîvanü'd-Devletü's-Şerîfe” adıyla bir dîvana intisab edilmişti⁵⁵².

Sultan çocuklarını “Lala” adı verilen kişiler terbiye ederdi. Sultan zâdeler yedi yaşına gelmeden evvel harice çıkarılmazdı. Sultan evlatları hakkında “Necû'l-Makamü's-Şerîf” tabiri kullanılırdı. Emîr çocuklarına

⁵⁴⁸ S. Koca, *a.g.m.*, s. 58.

⁵⁴⁹ Medhal, s. 323.

⁵⁵⁰ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁵¹ Medhal, s. 317.

⁵⁵² K. Y. Koprıman, “Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat”, s.19.

da “esyâd” adı verilir bunlarda Sultan çocukları gibi yetiştirilirdi. Sultan hanımlarına “Hond” denirdi. Bunlar dörtten fazla olmazdı. Hizmetkârlarına ise herhangi bir ad verilmezdi. Sultanın vefatından sonra bu hanımların başka biriyle evlenmelerine müsaade edilirdi. Harem dairesine mahsus köle ve hadımların yani tavaşîlerin reisi “Zimâm” adı verilen Tabilhâne ümerasından kişilerdi⁵⁵³.

Sultanlar müsait vakitlerinde Ka’atü’l-Cebel’de “Meydan-ı Şerîf” denilen yerde “lu’bü’l-kürre” denilen ve Türklerde “top ve çevgân” adı verilen oyunu oynarlardı. Sultan oyuna giderken çevgânını taşıyan “Çökendâr veya Çevgândâr” isimli memurlar vardı. Bu memur kürre oyununda Sultanın yanında bulunurdu. Çöken, kürreye vurulan eğri çomaktır⁵⁵⁴.

4- **Otağ**⁵⁵⁵: Sultan çadırına Türklerdeki “otağ”dan biraz farklı bir yapıda olarak “Vutâku’s-Sultan” denir. Çadırların bulunduğu karargâha ise “Dehliz” adı verilirdi.

5- **Taht**⁵⁵⁶: Sultanın, “taht-ı mülk ve serîr-i mülk” adı verilen iki tahtı vardı. Bunlardan ilki resmî zamanlarda, diğer günlerde ise ikincisi kullanılırdı. Taht-ı Mülk, Sultanın kabul salonu olan Eyvan⁵⁵⁷’ın baş tarafında olup mermerden yapılmıştı. Sultan, minbere benzeyen bu taht’a sefirlerin kabulü ve cülûs törenlerinde merasimle otururdu. Serîr-i Mülk ise üzeri ipek kumaş ile örtülü ağaçtan yapılmış bir taht idi.

⁵⁵³ **Medhal**, s. 318,348.

⁵⁵⁴ Corci Zeydan, **Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, IV-V**, (çev. Zeki Megamiz), İstanbul, 1329, s. 279; Kürre oyunu (atlı top oyunu), Yakın Doğu’da Türkler arasında çok yayılmış olup “gûy-ı çevgân” olarak biliniyordu. Arapçaya “gûy” karşılığı “kürre” olarak geçmiştir. bkz. Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 114; **Medhal**, s. 310; Muammer Eroğlu, “Çevgan”, **İ.A.**, III, s. 388-389.

⁵⁵⁵ **Medhal**, s. 315.

⁵⁵⁶ **Medhal**, s. 303.

⁵⁵⁷ Eyvan’da davalara bakıldığı için burası “Dârü’l-Adl” olarak da adlandırılırdı. Bkz. S. Kortantamer, “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, s. 30.

6- **Taç**⁵⁵⁸: Memlûk sultanları, Melik Eşref Halil (1290–1293) zamanına kadar başlarına sarıksız, sarı “Kâlûte” adı verilen büyük bir kısmı kırmızı Malatya yününden yapılmış, içi pamuklu ve köşeli bir külah (serpuş) giymişlerdir. Sultan Halil ile birlikte bu külahın etrafına muslin denilen bir kumaştan yapılan “Şâş” adı verilen bir sarık kullanılmıştır. Sultan Berkuk’un ihdas ettiği, Burcî Memlûk Sultanlarının resmi taçları “Külûtât-ı Çerkesiye” ise ilk dönem Memlûklerinden farklı olarak büyük bir kavuğun üstüne 60–70 zira⁵⁵⁹ uzunluğunda büyük bir tûlbendin sarılır, bu tûlbentler uygun yerlerden bükülerek kavuğun etrafında altı tane boynuz tabir edilen sivri şekiller oluşturulurdu. Burcî Sultanları bu tacı merasimlerde ve Dârü'l-Adl’de giyerlerdi.

7- **Çetr**⁵⁶⁰: Memlûk Sultanları bayram gibi törenler nedeniyle dışarı çıktıkları zaman başları üzerinde “Kubbetü ve’t-Tayr, Mizalle veya Çetr” denilen şemsiye taşınırdı. Çetr, altın işlemeli sarı ipekten yapılmış bir şemsiye olup tepesinde gümüş yıldızlı kanatları açık bir kuş figürü vardı.

8- **Bayrak**⁵⁶¹: Sultana mahsus birkaç çeşit bayrak vardı. Bunların en büyüğü “el-‘isâbe” ya da kumaşına binaen “Şatfa”⁵⁶² adında sarı ipekten yapılmış ve altınla işlenmiş olup üzerinde Sultanın unvanı ile ismi yazılı olurdu. Bunun haricinde Sultan ve emîrlerin “Renk, Cem’i, Rûnûk” adıyla arma ve sancakları vardır.

9- **Tuğ**: “Câliš”⁵⁶³ adıyla “Tuğ”ları vardı. Bu tuğ, sırığın tepesindeki bir tutam kıldan ibaretti. Sultan sefere hazırlanırken hareketinden kırk gün önce tuğ, Tabilhâne binasına asılır ve Sultan askere geçit resmi yaptırdıktan sonra hareket ederdi. Yani Câliš’in asılması sefere çıkılacağıının duyurulması ve

⁵⁵⁸ Medhal, 308–309.

⁵⁵⁹ 1 zira’ = 0,65 cm.’dir. Bkz. Halil İncılık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)**, İstanbul, 2003, s. 254,248,249.

⁵⁶⁰ Medhal, 307.

⁵⁶¹ Medhal, 313–314.

⁵⁶² Mukaddime, I, s. 511.

⁵⁶³ Mukaddime’de Câliš kelimesi Şâliš olarak geçmektedir. Bkz. **Mukaddime**, I, s. 511; Câliš’e Moğollardan alınan bir tabir olan “Yezek” de denilmiştir. Bkz. **Medhal**, s. 432,315.

bunun için hazırlık yapılması gerektiği anlamına geliyordu. Buna “Câliş-i Sefer” denirdi. 809 (1406)’da Halep Nâibi Cekem’in isyanına karşı Sultan Ferec’in onu te’dib için yaptığı hazırlıkların ilk etabını Câliş asmak oluşturmuştur⁵⁶⁴. Câliş, öncü yani Tuğ gibi askerlerin önünde yer almasından dolayı pîşdâr askeri anlamına da gelir.

10-Nevbet⁵⁶⁵: Tabilhâne, Mehterhane ya da bando takımı anlamına gelir. Memlûk sarayında kırk parça zil, dört adet davul ve zurna, yirmi askerden oluşan bir Tabilhâne vardı. Bandonun şefine de “Mihtâr-ı Tabilhâne” denirdi. Bu takım kôs ile çeşitli davul, zurna, zil “Kûsat veya Sunûcât” ve kamış düdüklerden oluşmaktaydı. Kal’atü’l-Cebel’de her gün yatsıdan sonra ve sabah namazından önce olmak üzere iki kez nevbet vurulurdu.

11-Tiraz⁵⁶⁶: Hükümdarın ismi unvan ve lakapları ile kendilerine has alametleri özel bir kumaşa işlenirdi. Bu kumaşa Tiraz ve bunların yapıldığı imalathanelere de Tirazhane adı verilirdi. Hanedanlığın talep ettiği ve ihtiyaç duyduğu Tiraz, halis altından ve ipekten olmak üzere bu işin sanatkârları tarafından dokunmaktadır. Hükümdar ve hükümdarın teveccühüne mazhar olanların giydikleri “Tiraz”lı elbiseler özellikle İskenderiye’deki Darü’t-Tiraz’da işlenirdi. Bu Tiraz’ın nakşına ise “zer-keş” denirdi⁵⁶⁷. Bu kumaştan dikilen elbisenin ismi ise hil’at olarak adlandırılırdı.

B- Sultanın Görevleri

Memlûk Devleti’nde hâkimiyetin mümessili, devletin mutasarrıf ve sahibi sultandır⁵⁶⁸. Halife, Nâib-i Saltanalar, dîvan üyeleri gibi devlet adamları sultanın kararlarını uygulayan, sultana danışmanlık yapan ve devlet idaresinde ehil olarak bilgisine başvurulacak kişilerdir.

⁵⁶⁴ En-Nücüm, XIII, s. 235.

⁵⁶⁵ Medhal, s. 316.

⁵⁶⁶ Medhal, s. 309.

⁵⁶⁷ Mukaddime, I, s. 522.

⁵⁶⁸ Hükümdar ve hükümdarın maiyetine karşı sorumlulukları hakkında bkz. Mukaddime, I, s. 418-419; M. G. Demambynes, a.g.e., s. 12.

Burhan, hucce, kudret anlamlarındaki “sultan” kelimesi Süryanice olup XIV. yüzyıldan itibaren İslâm ülkelerinde “bir memleketin müstakil hükümdarı” manasında kullanılmıştır⁵⁶⁹. Memlûk Sultanlarını herhangi bir sülale veya hanedana ya da nesebi belli olan diğer hükümdarlarla mukayese etmek mümkün değildir. Çünkü 267 yıllık hâkimiyetleri süresince bu devleti pek çok farklı şahıs idare etmiştir. Bu süre zarfında toplam kırk yedi hükümdar tahta oturmuş ancak en uzun süre tahtta kalanlar Kalavun Hanedanı olmuştur. Askeri hizmetlerde, saray hizmetlerinde yetişip emîrliğe çıkan ve en yüksek mevkiye gelen emîrler çoğunlukla Mısır’daki diğer büyük emîrlerin insiyatifi ile hükümdar ilan edilmişlerdir. Memlûk Sultanları çoğunlukla Türk ve Çerkes soyundan gelmiş, bunun haricinde Moğol ve Rum asıllı olanlar da bulunmaktadır⁵⁷⁰. Esas teşkilatlarını Türkler ve kısmen de Moğollardan aldıklarını belirttiğimiz Memlûkler her ne kadar hükümdar tayininde kendilerine has bir yöntem uygulamışlarsa da temelde diğerleriyle aynıdır. Çünkü Türk devlet felsefesinde siyasî iktidar “kut” olarak tanımlanmış ve buna binaen devletin başında bulunan kişiden birtakım özellikler beklenmiştir⁵⁷¹. Herkesin hükümdar olamayacağı anlamını taşıyan ve Tanrı’nın devleti idare etme hakkını bu hükümdar ve onun soyundan kişilere verdiği inancını kapsayan bu anlayış Türk Devletlerinde hükümlanlığın kaynağını da göstermektedir⁵⁷². Liderlik özelliklerden bazıları doğuştan gelen özellikler olduğu gibi pek çoğu da kişinin zamanla çaba göstererek veya eğitim almak suretiyle elde edeceği özelliklerdir. Râvendî’ye göre devlet idaresinde kabiliyet, yetenek ve tecrübe zamanla kazanılacak hususlardır. Râvendî, hükümdarın nesebinin önemli olduğunu vurgulayarak bunun

⁵⁶⁹ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 127–128; Hükümdarın özellikleri hakkında bkz. **Mukaddime**, I, s. 215.

⁵⁷⁰ Nejdet Gürkan, **Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258–923/1517)**, Isparta, 2000, s. 14

⁵⁷¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 248.

⁵⁷² Hükümdarlığın kutsiyeti hakkında bkz. Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig**, (Tıpkıbasım, Reşit Rahmeti Arat), Ankara, 1991, s. 211. (1930–1934 arasındaki beyitler)

yanında “hüner, akıl ve kabiliyeti” de yadsımamıştır. “Fazilet, akıl ve edepidir. Asıl ve neseble değil.”⁵⁷³

C- Veliahtlık Müessesesi

Türk devletlerinde kut anlayışına paralel olarak veliaht göstermek âdeti bulunmakla beraber devlet idaresinin hükümdar ailesinden en dirayetli olana verilmesi esas kabul edilmiştir. Hükümdarın vefatından sonra devletin zaafa düşmemesi için veliaht tayin etme prensibi hemen tüm Türk devletlerinde uygulanmıştır. Ancak Memlûk Devleti'nin yapısal olarak diğer Türk Devletlerinden farklı olması nedeniyle veliaht tayin etmek bu devlet için farklı bir anlam taşımaktadır. Memlûk Sultanları da kendilerinden sonra devleti idame ettirecek kişiyi veliaht olarak belirlemişlerdir⁵⁷⁴. Bahrî Memlûklerinde örneğine rastladığımız hanedan soyunun devamına yönelik bu sistem Kalavun ile uzun bir süre devam etmiş, Burcî Memlûklerinde ise usulün korunmasına rağmen uygulamada farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Askeri sınıfa dayalı bir siyasî teşekkül olan devlette, sultan seçimi prensip olarak veliaht tayinine dayanmakta ise de buna uyulmamış ve gücü eline alanın tahta sahip olduğu bir usul ortaya çıkmıştır⁵⁷⁵. Bazen de bizim ele aldığımız dönemde olduğu gibi çocuk yaşta bir şehzade yönetime gelmiş ancak bu şehzade gücünü kazanana kadar yönetim, başkalarının idaresinde geçmiştir.

Memâlik-i Sultaniye'den emîrlar vefat eden sultana hürmeten bu yeni gelene biat etmişlerdir. Ancak incelediğimiz dönemde de görüldüğü gibi bu veliaht sultanların iktidarları çok uzun sürmemiştir. Adet olduğu üzere sultan öldüğü zaman bu emîrlar toplanarak genellikle ölenin yerine oğluna biat ederlerdi. Ancak bunu saltanatın miras yoluyla geçtiğine inandıkları için değil,

⁵⁷³ S. Özbek, “Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi”, s. 503–504.

⁵⁷⁴ K. P. Hitti, *a.g.m.*, s. 1088.

⁵⁷⁵ K. P. Hitti, *a.g.m.*, s. 1088.

kendi aralarından en güçlü olanın ortaya çıkarak rakiplerini etkisiz hale getirmesine kadar geçici bir çare olarak gördükleri için yaparlardı. Böyle bir emîr ortaya çıktığı zaman ise sultan azledilir ve yerine kendisi geçerdi⁵⁷⁶. Burcî Memlûklerinde saltanatın irsen babadan oğla geçmesine, Bahrî Memlûklerindeki kadar müsamaha gösterilmemiştir. Burcî Memlûklerinde saltanata geçiş usûlü korunduysa da Sultan Berkuk'tan sonra veliaht tayin edilen Ferec'in veya saltanata cebren sahip olan Şeyh el-Mahmûdî Melik el-Müeyyed gibi birkaç örneğin dışında iktidar süreleri çok kısa olmuş ve genellikle bu hükümdarlar, yaşlı ve tecrübeli kişilerce kullanılmış, hatta azledildiklerinde de çoğu tahtları ile birlikte hayatlarını da kaybetmişlerdir⁵⁷⁷.

Sultan kendisine veliaht tayin etmek istediği zaman ümeranın tasdiki esas alınırdı. Halifenin ise buradaki vazifesi bu seçimi tasdikten ibaretti. Ayrıca bu seçime dînî ve hukuki bir mana, halifenin yardımcıları olan dört mezhep Kâdî'l-Kudât'ın şهادeti neticesinde olurdu⁵⁷⁸. Halife ile dört mezhep Kâdisının Sultanın saltanatı için birlikte onay vermesi halifenin statüsü hakkında bize önemli bir bilgi verir⁵⁷⁹. Bu şekilde hükümdarlığı tasdik edilen yeni Sultana, halife bir "ahidname" vermek suretiyle bu tasdiki belgelerdi. Sultanın cülûsundan birkaç gün sonra halife, Sultana kara atlastan bir hil'at giydirip saltanat menşuru ve altın gerdanlık verirdi. Ayrıca Sultana kılıç kuşatarak onun iktidarının meşru olduğunu ilan etmesi de "tecdîd-i ahd" adlı bu törene tabiydi. Bu tören Kal'atü'l Cebel'deki İstabl-ı Sultanî'de yapılırdı. Elbette halife, bu törenin ardından yeni hükümdara sadakatini de arz ederdi⁵⁸⁰.

⁵⁷⁶ A. Aktan, *a.g.m.*, s. 272.

⁵⁷⁷ A. Aktan, *a.g.m.*, s. 275-276.

⁵⁷⁸ Medhal, s.302.

⁵⁷⁹ P. M. Holt, *a.g.m.*, s. 228.

⁵⁸⁰ P. M. Holt'un ifadesine göre Memlûk Sultanlarının biat merasimleri alışılanın aksine bir tablo sergiler. Çünkü "biat, geleneğe göre teb'a tarafından ya halifeye İslâm toplumunun başı olarak veya Sultana, onun mümessili olarak edilirdi. Ama bir halifenin Sultana biat etmesi, ikisinin yasal pozisyonlarının garip bir tersine çevrilşi gibi görünüyor." Bkz. *a.g.m.*, s. 228;

Veliaht olarak gösterilen Sultanzâde küçük ise “Nizamülmülk” ismiyle kendisine bir mürebbi tayin edilir ve bu mürebbi yeni hükümdarın cülûsunda mali işlerin haricinde bütün işlerde hükümdar namına hareket ederdi. Yeni Sultanın cülûsunda maaşlı askerlere “Nafakâtü'l-bi'a” adıyla cülûs bahşisi verilirdi⁵⁸¹.

Memlûklerde hal' edilen hükümdar ve hükümdar evlatlarının derhal katledilmeleri bir kanun değildir. Bunlar bazen İskenderiye'de çoğu kez de Kerek'te hapsedilmekteydi⁵⁸².

Sultan, harp veya sulh kararı gibi önemli kararları tek başına almaz Meclis es-Saltana'yı toplayarak umurun fikrine müracaat ederdi. Bu anlamda demokratik bir yapıdan söz edilebilir. Bu toplantılarda Sultan, kendisine karşı farklı bir görüşün ortaya atılması sonucu otoritesinin sarsılacağı düşüncesi nedeniyle kendisi yerine başkası konuşurdu⁵⁸³. Sultanlar ayrıca Pazartesi ve Perşembe günleri dışındaki günlerde devlet erkânını huzuruna kabul edip onlarla kendi dairelerine ait işler hakkında görüşüp gerekeni yapardı⁵⁸⁴.

D- Saray Teşkilatı ve Aksamı

Memlûk Devleti teşkilatını genel olarak değerlendirdiğimizde devlet idaresinin askerî bir idare olduğunu görürüz⁵⁸⁵. Özellikle askeri ve idari alanda Selçukluların ve Moğolların etkisi bu devlet içinde net bir şekilde görülmektedir. Memlûklerde idarî, askerî ve siyasî devlet işleri bunlarla görevli emîrlar ve onlara bağlı memlûklar tarafından görüldü. Emîrlar,

Biat ile ilgili olarak bkz. **Mukaddime**, I, s. 448.

⁵⁸¹ **Bedâyi'**, s. 13.

⁵⁸² Sultan Berkuk, I. Saltanatından sonra tutuklanıp Kerek'te hapsedilmişti. Bkz. Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁵⁸³ K. Y. Koprıman, “Memlûklar Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat”, s. 19.

⁵⁸⁴ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁵⁸⁵ S. Kortantamer, “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, s. 27.

memlûk olarak satın alınıp istidat ve kabiliyetine göre saray ve askeri hizmetlerde bulunduktan sonra derece derece yükselip “Emîr” veya güçlerine göre “Sultan” olurlardı. Bunlara “Erbâb-ı Suyûf” denirdi. Devletin kalem umurunu görececek sivil bir sınıf vardı. Ancak bunlar devlet işlerinde etkili güçte değildi ve Erbâb-ı Seyf’in kontrolündeydi. Nadir olmakla birlikte kalem ve ilim erbabından emîrliğe geçenler de olmuştur. Bu duruma örnek olarak üzerinde durduğumuz dönemde Sultan Ferec’in, 808 (1406) yılında Kâdı Sadeddin’e sivil memur olduğu halde kılıç kuşatarak emîrlik tevcih etmesi gösterilebilir. Ancak bu durum umumi kaideyi bozmamaktadır⁵⁸⁶.

Emîr-i Meclis⁵⁸⁷: Sultana mahsus meclislerin hazırlanması, nezareti, idaresi ve teşrifat ile ilgili işlerle meşguldü. Saraya mensup doktorlar bunun emri altındaydı.

Emîr-i Silah (Silahdar Ağa)⁵⁸⁸: Törenlerde ve alaylarda Sultanın silahını taşırdı. “Zeredhâne” denilen silahlânenin şefiydi. Maiyetinde “Silahdariye” denilen memlûkleri vardı. Silahlâne’de Sultana ait “Zered” denilen zırh ile kılıç, ok, yay, gargı, teber, kalkan gibi silahlar bulunurdu. Buradaki silahlardan Emîr-i Silah sorumluydu.

Emîr-i Ahûr⁵⁸⁹: Sultana ait İstabl-ı Sultânî’ye nezaret ederlerdi. Maiyetinde; hayvanların yemlerine bakan “Serâhur” denilen müdür, atları gezdirmek ve ata binmek ile meşgul olan “Ocak” ya da “Mihter”, ahır şefleri “Rikâbdâr”, Hecin şefleri ve maiyeti “Sirvânîler”, “Gılman” ve seyis gibi hizmetlilerin defterlerini tutan “Refik” denilen kâtip ve yardımcılarını bulunurdu. Nezaretindeki ahırların her birinde farklı hayvanlar vardı. Bunlara bakanlar da ona göre farklı isim alırlardı. “Emîr-i Ahûru’l-Mihâre, Emîr-i Ahûru’d- Düşşâr, Emîr-i Ahûru’s-Sevâkî” gibi.

⁵⁸⁶ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 39; **Medhal**, s. 324.

⁵⁸⁷ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 52; **Medhal**, s. 336.

⁵⁸⁸ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 52; **Medhal**, s. 336-337.

⁵⁸⁹ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 53; **Medhal**, s. 337-338.

Üstaddâr⁵⁹⁰: Sultanın hususi mallarına bakar ve onların gelirini toplar ve bunu Sultan adına kullanırdı. Sultana ait mutfaklarda ve şaraphânelerde çalışanlar ve saray gılmanı gibi hizmetliler bunun nezaretinde olup maaşlarını da o verirdi. “Üstaddâr-ı Sohbe” de bunun maiyetindendi. Hatta mesarif işlerinde Emîr-i Çaşnığîr dahi Üstaddâr’a tabiydi. Üstaddâr-ı Sohbe’nin maiyetinde de “Müşrif” yani matbah emini denilen, mutfağı ve yemekleri kontrol eden bir memur ile “Hansâlâr” denilen sofracı başı ve “Esbâslâr” yani “Âşpüz” denilen bir aşçıbaşı ile “Tabbah” denilen aşçı vardı. Mutfak hizmetinde “Merakdâr” adında bir görevli çalışırdı. Sultanın, Sultan Memlûklerinin yiyecek, giyecek vs. ihtiyaçlarından bu sorumluydu. Sultan bir yere gittiğinde onu da beraberinde götürürdü. Sultanın saraya ait emirlerini de Üstaddâr yerine getirirdi. Sultan Berkuk döneminde Üstaddâr’ın önemi artmıştır. Bu dönemde Üstaddâr Emîr Cemalüddin Mahmud İbn Ali, vezire ve onun maiyetindeki Nâzır-ı Hâss’a ait işlere de bakmaya başlamıştı. Bundan sonra bu ikisi Üstaddâr’a tabi olmaya başladılar. Sultan Berkuk’un kurmuş olduğu “Dîvân-ı Müfred” de bu dönemde Üstaddâr’a bağlanmıştı. Sultan Ferec’in Üstaddâr’ı Emîr Cemalüddin Yusuf’un zamanında bu önem daha da artmıştır.

Emîr-i Çaşnığîr (Sofracı başı)⁵⁹¹: Sofra ve yemek hizmetlerinde Üstaddâr’ı Sohbe ile birlikte çalışırlardı. Çaşnığîr adında maiyyeti vardı. Görevi Sultanın sofrasına getirilen yiyecek ve içeceğe zehir katılmamış olduğunu temin için Sultandan önce bunu tadar sonra da ona takdim ederdi. Matbah-ı Sultanî’de sabah ve akşam yemek pişer, Sultana, saraya ve Dîvân-ı Adlî’nin ictima günlerinde Dîvân erkanına ve hizmetlilere buradan yemek verilirdi.

Hâznedâr⁵⁹²: Sultanın kendisine ait kumaş, mücevherat ve her türlü nakdin muhafazasına memur idi. Sarayda üç sınıf hazine ve üç hazinedar

⁵⁹⁰ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 58; *Medhal*, s. 338-340.

⁵⁹¹ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 59; *Medhal*, s. 340.

⁵⁹² M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 60; *Medhal*, s. 340-341.

vardı. Biri kumaşların, ipekli ve sırmalı eğerlerin, ikincisi mücevherat ve kıymetli taşların muhafızıydı. Üçüncüsü ise kese yani “nakd” hazinedarı idi. İkinci hazinedarın hazinesi harem dairesinde olduğundan hazinedarı “Hadım Ağaları” idi.

Şedd-i Şarabhanâh⁵⁹³: Sultanın, şaraphane denilen içecek kilerine giren ve çıkan meşrubata (reçel, şurup, şeker, itriyat, kar, meyve, ilaç, müşhil macunlar, su vs.) bakan memurlardır. Şedd-i Şarabhanâh’ın maiyetinde “Mihtâr-ı Şarabhanâh” yani Şarabhanâh Kethüdası denilen bir memur vardı ki buraya getirilen şeyleri teslim alırdı. Ayrıca “Şarabdâr” ismi verilen “Gılmanlar” burada hizmet ederlerdi.

Mukaddemü’l-Memâlik⁵⁹⁴: Sultanın ve emîrlerin “Tavâşî” diye bilinen hadım ağalarının başıdır. Tavâşî, yüz yirmi bin ile yedi yüz bin arasında maaşı olan on beş hayvanı, bir silahdâr kölesi ve kara gulamı olan bir kişiydi. Sultanın şahsına bağlı esirlerden oluşan Tavâşî’nin aslı “Tapuşî”dir. Bunlardan bir kısmı saray kapılarında hizmet ederler diğer bir kısmı da sarayın Harem dairelerinde vazife görürlerdi. Culbân gibi bunların da çoğu Habeş idi.

Zimâmiyyetü’l-Dürûsü’s-Sultânîyye (Saray Hadımlarının Başı)⁵⁹⁵: “Zenendâr veya Zimamdâr” diye de tabir olunur. Sultan ve emîrlerin perdedarlığını yapan hadım ağalarının bir kısmı harem dairesinin ve Sultan kızlarının muhafazalarıyla sorumluydular.

Emîr-i Teber⁵⁹⁶: Sultanın alaylarında maiyetindeki “Teberdâr” yani baltacılarla birlikte “teber” taşıyan ve Sultanın etrafında siper olan on kişinin âmiridir. Teberdarlar asker çocukları arasından seçilirdi.

⁵⁹³ Medhal, s. 341–342.

⁵⁹⁴ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 61; Medhal, s. 342.

⁵⁹⁵ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 61; Medhal, s. 342-343.

⁵⁹⁶ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 63; Medhal, s. 343.

Emîr-i Alem⁵⁹⁷: Tabilhâne-i Sultânî ile buradaki hademelerin başına Emîr-i Alem denirdi. Sultanın bayraklarını muhafaza etmek, alaylarda ve törenlerde Sultanın arkasından bayrağını taşımak vazifeleriydi. Emîr-i Alem'in maiyetinde "Mihtâr-ı Tabilhâne" denilen bir muavin ile "Debendâr" adında davulcular, "Müneffir" yani nefir çalan borazanlar ve "Kûsî" adı verilen zilzenler, zurna ve nekkâreciler bulunurdu. Her gece ve sabah ile seferde nevbet vurulduğu zaman buna Emîr-i Alem nezaret ederdi.

Emîr-i Şikâr⁵⁹⁸: Sultanın av kuşlarına bakan gılmanların başıdır. Avlarda Sultan ile birlikte yer alırdı. Bundan başka "Hirâsetü't-Tayr" denilen kuşların bulunduğu ve indiği yerleri bilip onları muhafaza ile Sultanın avlanmasını temin eden vazifeye de "Hârisü't-Tayr" denirdi. Bundan başka "Havandar" yada Hayvandar denilen turna ve balıkçıl gibi av hayvanlarının muhafaza ve idaresinden sorumlu bir memur vardı. Sultanın av kuşlarını taşıyan memura da "Bâzdâr veya Togancı başı" denirdi.

Şaddü'l-Amâyirî'l-Sultaniyye (Şaddü'l-Amâyir)⁵⁹⁹: Devlete ait binaların müfettişi olup, Sultanın yeni yaptıracığı veya tamir ettireceği köşkler, binalar ve menziller ile surların yaptırılması işleri buna aitti.

Mihtâr-ı Taşthâne⁶⁰⁰: Leğen tutan demektir. Sultanın Taşthâne (Tişethâne) denilen el ve çamaşır leğenleriyle yine Sultanın giydiği "Kellûte veya Külûte" ve "Kaba" yani kaftan veya cübbe gibi elbiseleri, kılıç, çizme, mest gibi eşyayı içinde bulunduran dairenin başıdır. Efendisinin elbise ve eşyalarını temizleyen, koruyan müşfik pedere istinaden bunlara ve hademelerine "Baba" denirdi. Bu dairenin hademelerinden bazıları "Taştdâr", bazıları da "Rahtvâniye" yani iç mimar muhafazasıyla meşguldüler.

⁵⁹⁷ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 63; Medhal, s. 343.

⁵⁹⁸ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 63; Medhal, s. 344.

⁵⁹⁹ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 64; Medhal, s. 344.

⁶⁰⁰ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 43; Medhal, s. 344-345.

Mihtâr-ı Firaşhânâh⁶⁰¹: Firaş; yatak, şilte, döşek demek olup Mihtâr-ı Firaşhânâh da Sultana ait döşek, şilte, halı ve çadırları barındıran deponun müdürüydü. Maiyetinde “Firâşî” denilen birçok memur vardı. Seferde ve barış zamanında hizmet ederlerdi. Çadır kuranlara da “Ferrâş” denirdi.

Rikâbhânâh⁶⁰²: Sultanın at eğerlerini, hayvanlarına ait levazımatı muhafaza eden “Mihtâr-ı Rikâbhânâh”ın müdürlüğünü yaptığı dairedir. Gem, eğer, “Künbûş” yani çul, yem torbaları burada bulunurdu. Bu levazımatın içinde altın, gümüş ve altın yaldızlı eğerler, sırmalı künbûşlar, ipekten ve yünden tulum ve torbalar vardı.

Havâyichânâh⁶⁰³: bu daire yalnız Sultana mahsus olup vezirin nezaretinde idi. Saraya ve emîrlere verilecek yiyecek ve tayınlar buradan temin edilirdi. Bu yiyeceklerin içinde et, tuz, biber, baharat, zeytin ve zeytinyağı bulunurdu. Sadece memlûklere dağıtılacak et, “Tabilhâne Kethüdası” tarafından yapılırdı. Sultanın yemekleriyle, sarayın ve Dârü'l-Adl'de, Dîvân heyetine verilecek yemeğin levazımatını bunlar temin ederdi.

Hasekiler (Cemaat-i Hasekiye)⁶⁰⁴: Sultan yalnız kalmak istediğinde, boş vaktinde veya gezintiye çıktığında kendisine refakat ve hizmet eder hatta huzuruna izinsiz girebilirlerdi. Mahmel-i Şerîf'in nakil hizmeti ve saraya ait nakiller bunlar vasıtasıyla olurdu. Maaşları yüksek olup hariçten Sultandan hediye alırlardı. Ayrıca süslü elbiseler giyerler ve diğer memlûklardan farklı olarak kılıç taşırldı. Bazıları çeşitli görevlerde de bulunurdu fakat hiçbir zaman Sultandan ayrılmazlardı.

⁶⁰¹ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 44; **Medhal**, s. 345.

⁶⁰² M. G. Demambynes, a.g.e., s. 45; **Medhal**, s. 345.

⁶⁰³ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 46; **Medhal**, s. 345-347.

⁶⁰⁴ **Medhal**, s. 347-348.

Memlûklerde idarî işler kalem erbabı ile ulemadan yetişmiş kişilerin elindeydi. Burada Müslüman, Hristiyan ve Museviler çalışırdı. Ordu, maliye, evkaf ve tahrîr işleri bunların sevk ve idaresiyle yürürdü⁶⁰⁵.

Vezâret⁶⁰⁶: Vezirlik makamı Mısır'da kurulan devletler içinde en fazla Fâtımîler için önemli olmuştur. Eyyûbîler ve Memlûkler için ise adı geçen bu devletlerin asker-devlet olma özellikleri nedeniyle çok fazla önemli olmamıştır. Vezâret, mâlî işlere bakan, vergi ve haraç tahsilatı ve "Mevâcib" yani maaş ihracı, maliyede çalışanların teftiş ve idaresiyle meşgul olan bir makamdır. Memlûk Devleti'nde bu makam üçüncü derecede bir mevkî olup Nâib-i Saltanalığın kurulmasıyla önemi daha da azalmıştır. Yine de makam korunmuş vezir de yalnızca mâlî tevki'leri yazan ve mâlî işlerle ilgilenen bir memur olmuştur. Sultan Berkuk'un kurduğu Dîvân-ı Müfred nedeniyle vezâret makamı önemini iyice kaybetmiştir. Zira Berkuk, Sultan olmadan önce üzerindeki bütün ıkta'ları ayırarak bu işi Dîvân-ı Müfred'e devredip buraya memurlar tayin etmiş ve bu daireyi Üstâddârlığa bağlamıştır. Vezir, Ehl-i Seyf'ten olursa Üstâddâr'a tabi olmaz ve maliyeye ait işlerin sorumluluğu Nazar-ı Devlet'e geçerdi. Erbâb-ı Kalem'den olursa "Sâhib" adı verilirdi. Vezâret'e bağlı olarak çalışan birçok daire vardı. Bunlardan ilki "Nazar-ı Devlet, es-Sâhibü's-Şerîf veya Nazarü'd-Devâvîn-i Ma'mûre" olup İstîfâ-yı Sohbe, İstîfâ-yı Devlet adında başka daireler de vardı. Nazar-ı Devlet, vezirin muavini gibidir. Emri altında "Dîvân-ı Nazar" adlı bir makam olup İstîfâ-yı Sohbe de bunun altında yer almaktadır. Burası mali muamelatın en son işleminin yapıldığı bir daire olup "Mersum" denilen irade, ferman ve kararlar da buradan çıkardı. Bu dairenin müdürüne "Müstevfî es-Sohbe" denirdi. Arazi tahrîriyle devletin vâridât ve mesârifâtı "İstîfâ-yı Devlet" denilen dairede görülür ve başkanına da "Müstevfî ed-Devle" denirdi. Nazar-ı Devlet maliyenin en yüksek makamını teşkil ederdi. Burada tevki'ler ve mersûmât tespit edilirdi. Yine Ümerâ sınıfından "Şaddü'd-Devâvîn" denilen emvalin tahsiliyle uğraşan bir müdür vardı. Burlardan başka Sultan sefere gittiği

⁶⁰⁵ I. Yiğit, *a.g.m.*, s. 179.

⁶⁰⁶ Medhal, 361-365; Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 134-135; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 68-73.

zaman orduda vezire ait işler “Vezîr-i Sohbe” denilen “Sefer Veziri”ne verilir bunun makamına da “Vezâretü’s-Sohbe” denirdi.

Kâtib-i Sır (Nâzır-ı İnşâ)⁶⁰⁷: Kendisine “Sâhibi Devâvîn-ı İnşâ veya Nâzır-ı Dîvân-ı İnşâ”, halk tarafından da “Kâtım-i Sır” denilmiştir. Dîvân-ı İnşâ’nın başkanı olan Kâtibü’s-Sır; Dîvân-ı Adl evrakını tevkî’ eder, Dârü’l-Adl’deki davalara ait evrakı yani arıza ve istida’ları okur, bütün atamaların beratlarını yazardı. Ayrıca müsveddesi Vezir Kaleminden gönderilen evrakı düzenleyip Tuğra’yı çeker ve Sultana gelen bütün evrakı gerekli yerlere gönderir, tevkî’ ettirirdi. Sultana gelen postayı açmak, postanın sevkini sağlamak gibi hususlarda da Emîr-i Devâddâr ve Emîr-i Cândâr ile birlikte çalışırdı. Özellikle posta işlerinde birinci derecede sorumluydu. Çerkes Memlûklerinde Kâtibü’s-Sırr’lık vazifesi “Sultana yazılan name ve mektupların sırrına vâkıf olmak” şeklinde tanımlanmıştır. Bunun maiyetinde “Kâtib-i Dest, Kâtib-i Derc veya Muvakkî” adı verilen kâtipler bulunurdu. Kâtib-i Dest; Sultanın huzurunda cereyan eden davalara ait evrakı okur ve bununla ilgili işlemleri yapardı. Kâtib-i Destler, Dîvân-ı Adl’den çıkan bütün belgeleri temize çektiklerinden bunlara Kâtib-i İnşâ da denmiştir. Sultan Ferec zamanında Kâtib-i Destlerin sayısı yirmi idi. Kâtib-i Derc ise “Ebvâb-ı Şerîfe” denilen Sultan Kapısından kararı alınıp yazılacak tevcîhât ve mükâtebâtı, verilen direktif dahilinde yazan memurlardı. XIV. Yüzyıl sonlarıyla XV. Yüzyıl başlarında burada kırktan fazla Muvakkî vardı. Muvakkîler yazdıkları tevkî’lerin derecelerine göre “Resm-i Tahrîr” adıyla belirli bir para alırlardı. Halife ve Sultana ait Ahidnâmelerden, Kâdî’l-Kudâtık menşurlarından ve Nâib-i Saltanalıklarda bu gibi işlemlerden de mühürleme ücreti alırlardı. Dest ve Derc dairelerinde ferman ve nâmeler yazılır, Sultana tevkî’ ettirildikten sonra yine buradan gerekli yerlere ulaştırılırdı. Menşurların üzerine Kalem-i Tomar ile Sultanın alametî⁶⁰⁸ veya diğer bir tevkî’, “Kıssa”ların üzerine de “Yektüb” yazılırdı⁶⁰⁹. Kal’atü’l-Cebel’deki Dîvân-ı İnşâ Berkuk’un ikinci

⁶⁰⁷ Medhal, s. 365–369.

⁶⁰⁸ Bu alametler yukarıda söylendi.

⁶⁰⁹ Mısır halkı buna “ricl-i gurâb” yani “karga bacağı” demiştir. Bkz. Medhal, s. 379.

saltanatına kadar devam etmiş sonra terk edilerek vesikaları kantarla satılmıştır⁶¹⁰.

Müşîrû'd-Devle⁶¹¹: Sultan, önemli bir mesele hakkında Halife, Kâdî'l-kudât, vezir. Atabek ve Mukaddem-i Elf'i huzuruna çağırıp onlarla meseleyi mutalaa ederdi. Bu mutalaalara karşı Sultan eğer itiraz edecek olursa bunu bizzat yapmaz önceden konu hakkında bilgisi malum olan Müşîrû'd-Devle yapardı. Böylece "Şûrâ"daki heyetin görüşleri ile Sultan adına konuşan Müşîrû'd-Devle'nin görüşleri arasından esaslı bir fikir ortaya çıkmış olurdu. Bu usul devlet ricali ile Sultan arasındaki protokolü korur, ayrıca korku olmaksızın fikirlerin özgürce dile getirilmesini sağlardı. Müşîrû'd-Devle özellikle XIV. Yüzyılın önemli devlet adamlarındandı.

Nâzır-ı Hâs⁶¹²: Vezâret makamının ilgasından sonra Sultanın Emlâk-i Hassa'sını idare etmek üzere teşkil edilen "Dîvân-ı Hâs"ın başkanıdır. Vezirin bulunmadığı zamanlarda ona ait vazifelerin memurlarını tayin edebilirdi. Maiyetinde "Müştevfî el-Has ve Nâzır-ı Hızâne-i Has" adında iki kalem dairesi vardır.

Nâzır-ı Beytû'l-Mal⁶¹³: Umum devlet hazinesi âmiri olup hazine ile ilgili işlemler "Dîvân-ı Beytû'l-Mal"da görülürdü. Vezir dairesine bağlıydı. Mısır ve Suriye'den gelen varidatın Kal'atü'l-Cebel'deki hazineye naklinden, ihtiyaca ve maaşlara sarf edilecek paranın hazineye girip çıkmasından sorumluydu. Paranın ahz ve sarfına bakan memura "Sayrâfî" önceden de "Cihbîz" denirdi. Bunlar paranın ağırlığını tartar, tahrip olanları olmayanlar ile değiştirir ve gelen varidatın hesaplarını tutardı.

⁶¹⁰ Medhal, s. 383.

⁶¹¹ Medhal, s. 370–371.

⁶¹² Medhal, s. 371.

⁶¹³ Medhal, s. 371.

Müşrif-i Memâlik⁶¹⁴: “İşraf veya Müşrif” adı verilen memur memleket işlerini ve muamelatını teftiş ederdi.

Sâhib-i Dîvân (Mütevelli-i Dîvân)⁶¹⁵: Dîvân evrakının tertip ve tasnifi ile ilgilenirdi.

II- Merkez Teşkilatı

A- Nâibü's-Saltana⁶¹⁶

Nâibi Kâfil (Nâibü's-Saltana)⁶¹⁷: Sultanın vekili olarak iş gören bu vazife sahibini diğer Nâib-i Saltanalardan ayırmak için Nâib-i Hazre veya Kâfilü'l-Memâlik el-İslâmiyye adları verilmiştir. Memlûklerde vüzerâtın yetkileri alınarak “Niyâbet” vazifesi kurulmuştur. Nâib-i Kâfil, ikinci bir Sultan gibi hareket ederdi. Askeri ve idari yetkilerle donanmış olduğundan Osmanlılardaki Vezir-i A'zam'a benzerdi. Sultana sormadan asker toplar, istihdam eder, memur ve katipleri değiştirirdi. Ancak vezir ve dört mezhep Kâdısı ile Kâtibü's-Sır ve askerî Kâtipleri değiştirmek istediğinde Sultanın görüşünü alırdı. Yaptığı her işten Sultanı haberdar etmek durumundaydı, aldığı kararların Sultan tarafından reddedildiği pek görülmemiştir. Diğer Nâib-i Saltanaların Sultan ile ilişkilerini de Nâib-i Kâfil yürütürdü. Niyâbet dairesi adıyla Kal'atü'l-Cebel'de makamı Sultanın olduğu gibi bunun da Dîvânı vardı. Elbette Sultan Dîvânından farkı burada Sultan bulunmaz onun makamı boş bırakılırdı. Ayrıca Dîvân-ı Ceyş ve Askerî Dîvân'a başkanlık ederdi. Bu vazife XV. Yüzyılın ilk yarısında ilga edilmiş, Memlûk Devleti'nin çöküşüne kadar yine Ümerâdan seçilen “Nâib-i Gaybe”ler tayin edilmiştir. Bunlar Nâib-i Kâfil'e göre yetkileri daha sınırlı memurlardır. Sultan hükümet merkezinde bulunmadığı zaman buradaki işleri görür ve asayişini temin ederdi. Osmanlılardaki “Kâimmakam”a benzetilebilir. Memlûklerde ırsî saltanat usulü

⁶¹⁴ Medhal, s. 371.

⁶¹⁵ Medhal, s. 371–372.

⁶¹⁶ Medhal, s. 349–352.

⁶¹⁷ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 133.

kabul edilmediğinden, hükümdar olmak için mevki, rütbe ve derece gözetilmediğinden, kendisine ve kuvvetine güvenen ve taraftar tedarik edebilen büyük bir emîr veya Nâib-i Saltana, hükümdarlığa kıyam ettiğinden dolayı Nâib-i Saltanaların çok güvenilir emîrlerden tayin edilmeleri icap etmekteydi.

Atabekü'l-Asâkir (Emîr-i Kebîr)⁶¹⁸: Mısır'daki bütün devlet askerinin kumandanı olup mutlaka Mısır'da bulunması gerekirdi. Fakat XV. yüzyıl içerisinde önemini kaybetmiştir. Mısır'daki Atabekü'l-Asâkir'den başka Halep ve Şam'da da Atabekü'l-Asâkir görev yapardı. Bunları birbirinden ayırmak için Mısır'dakine "Atabekü'l-Asâkir bi'd-Diyâr-i Mısriyye" adı verilmiştir. Tıbaklarında (askeri okul) 3.500 memlûk beslerlerdi⁶¹⁹.

Re's-i Nevbe (Re's-i Nevbeti Kebîr)⁶²⁰: Nevbe; askerî kîta, garnizon anlamlarına gelir. Sultan Memlûklerinin yani Kapıkulu askerlerinin kumandanı olup bu askerinin talim ve terbiyesi, terfi ve terakkisi ile ilgilenirdi. Bunlar arasında vuku bulan ihtilafı Re's-i Nevbe, Sultana arzederdi. Sultanın bu arz-ı hallere yazdığı derkenara "Rîh" döken ve hapis uygulamasını yapan da budur. Tabilhâne Ümerâsından seçilen üç tane yardımcısı bulunurdu. XV. yüzyılın yarısında bu vazife de kaldırılmıştır.

Hâcibü'l-Hüccâb (Hâcib-i Kebîr)⁶²¹: Memlûklerde diğer devletlerden farklı olarak çok mühim sayılan bu görevde ikisi "Hâcibü'l-Hüccâb", diğerleri onun yardımcısı olmak üzere beş adet "Hâcib" vardı. 1399 yılında bu sayı sekize çıkmıştı. Vazifesi Dîvân-ı Dârü'l-Adl'e getirilenleri Sultanın huzuruna çıkararak, Dîvân mübaşirliği vazifesi görmek ve askerî yoklamaları yapmaktı. Bazen Nâib-i Kâfil'in yetişemediği işlerde ona vekâlet ederdi. Hâciblerin ıkta'ları olmayıp mahkeme harçlarından aldıkları para ile geçinirlerdi. Bunların verdikleri hüküm yasa hükmündeydi. Eğer geceleyin bir yere gitmeleri icap

⁶¹⁸ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 133-134; *Medhal*, s. 352-353; K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 18.

⁶¹⁹ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 216-218.

⁶²⁰ *Medhal*, s. 353-354.

⁶²¹ *Medhal*, s. 354-356; M. O. Üner, *a.g.t.*, s. 92-96; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 54.

ederse bunlara “Mübeyyit” denilen meşaleli bir memur yol gösterirdi. Eyaletlerde yani Nâib-i Saltanalarda da Nâib-i Saltana’nın olmadığı zamanlarda onlara vekalet etmek üzere Hâcibler vardı.

Devâddâr⁶²²: Divit yani hokka tutucu anlamındadır. Sultan tarafından başkalarına yazılacak mektup, tahrîrat ve fermanları mahallerine sevk ve tebliğ eder; Sultana takdim edilen menşur, ferman ve arz-ı halleri sunar; Sultana gelen mektupları Emîr Candâr ve Kâtib-i Sır ile birlikte alır ve ona takdim eder; Sultanın huzuruna gelecek kişilerin teşrifatıyla ilgilenirdi. Sultanın Tuğrasını koyacağı menşur, tevkî’ ve mektupları da bu arzederdi. Arz-ı hallerin üzerine ve askerin “Rûûs ve Berat”larına da kendi mütalaasını yazardı. Sultan Berkuk, Sultan Ferec ve Şeyh el-Mahmûdî dönemlerinde Devâddâr, Nâib-i Kâfil gibi imtiyazlı hale gelmişlerdir. Özellikle Sultan Ferec döneminde Devâddârlık çok önemli bir makam olarak görülmüş; posta, maliye, adliye, azil ve tayinler ile ilgili işler bunlara tevcih edilmiştir⁶²³. Sayıları iki ile üç arasında dönem dönem değişmiştir.

Emîr Candâr⁶²⁴: Muhafız efradının kumandanıdır. Saray muhafızı kumandanıdır. Kapıcılar ve Perdedarlar bunun emrindedir. Sultan birisini tevkif etmek veya öldürtmek isterse bunu Emîr Candâr vasıtasıyla yapardı. Bunun nezareti altında “Zeredhâne” denilen yüksek tabakanın ve siyâsî suçluların hapsine mahsus bir hapishane vardı. Sultan sefere çıktığında onun muhafazasından Emîr Candâr sorumluydu. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi gelen postayı Devâddâr ve Kâtibü’s-Sır ile birlikte Sultana takdim ederdi.

Nâibü’l-Cüyûş (Asker Kethüdâsı)⁶²⁵: Nikâbetü’l-Cüyûş denilen makamın müdürü olan Nâibü’l-Cüyûş’un vazifesi geçit resimlerinde ve yoklamalarda askerin tertibi ve kıyafetlerinin tanzimi ile meşgul olurdu. Bir askerin huzura daveti icap ettiğinde de buna emir verilir ve o da bunun

⁶²² Medhal, s. 356-358; M. G. Demambynes, a.g.e., s. 53.

⁶²³ Emîr Yeşbek ve Emîr Cekem, Sultan Ferec döneminde bu görevde bulunmuşlardır.

⁶²⁴ Medhal, s. 358-359.

⁶²⁵ Medhal, s. 359.

huzura kabulünü sağlardı. XV. Yüzyılın ilk yarısında bunun da ehemmiyeti azalmıştır.

Mihmandar⁶²⁶: Sultana gelen elçileri ve devlete bağlı küçük beylikler ile hükümetlerden gelen memur ve misafirleri karşılayıp, mevki ve derecelerine göre münasip yerlerde ikametini sağlar, iaşelerini karşılardı. Bir elçi sınırdan içeri girer girmez bölgenin Nâib-i Saltanası tarafından Sultanı bildirilir, gelmesine müsaade edilirse yola çıkmasına izin verilirdi. Eğer gelen elçi büyük bir devletin elçisi ise gelecekteki ilişkiler için Hâcibü'l-Hüccâb gibi önemli bir emîr gönderilir ve elçi en mükellef olan Sultanın top ve çevgân oynadığı yerde bulunan kasırlardan birinde ağırlanırdı.

Câmedâr⁶²⁷: Sultan obaya çıktığı zaman onun resmi kıyafetlerini bohça içinde taşıyan memurdur. Bundan başka Sultanın ayakkabılarını taşıyan "Baçmakdâr ya da Paşmakdâr" adında bir görevli vardı.

B- Dîvanlar⁶²⁸

Dârü'l-Adl (Dîvân-ı Mezâlim)⁶²⁹: Sultan, Dîvân-ı Mezâlim'de bizzat bulunur, Kâtibü's-Sır müracaat edenlerin arz-ı hallerini Sultan'a okur ve ona göre hüküm verilirdi. Mezhep Kâdılarına ait davalar bunlara havale edilir, asker ve ıktâ' ile ilgili bir dava ise Nâzır-ı Ceyş ve Hâcib'in görüşleri alınır, örfî ve idarî konularda ise Sultan konuyu emîrlerle görüşerek hallederdi. Dîvân-ı Adl'de başta Sultan olmak üzere Kâdî'l-Kudât, Beytü'l-Mal Vekili, Hisbe, Vezir, Kâtibü's-Sır, Nâzır-ı Ceyş ve Tevkîfî denilen kâtipler, Silahdar, Candâr, Haseki Memlûklerinin küçükleri, Ümerâ-i Miîn'den yaşlılar ve diğer emîrler, Hâcibler, Devâddârlar bulunurdu. Dîvân müzakeratı bitince herkes dışarı çıkıp salon boşalır ve buraya sofra kurulurdu. Ayrıca burada Dîvân günlerinden hariç Vezir, Kâtibü's-Sır, Nâzır-ı Hâs ve Nâzır-ı Ceyş huzura

⁶²⁶ Medhal, s. 359–360.

⁶²⁷ Medhal, s. 360.

⁶²⁸ Bazı Dîvanlar diğer konu başlıkları altında verilmiştir.

⁶²⁹ Medhal, s. 373–375.

kabul edilir ve dairelerine ait maruzatları dinlenirdi. Sultan Berkuk, Kal'atü'l-Cebel'de ve Sultanın sarayıyla devlete ait diğer binaların bulundukları yerde Pazar ve Çarşamba günlerinde daha sonraları da Cumartesi, Salı ve Cuma olmak üzere üç gün⁶³⁰ olarak Dîvân-ı Mezâlim'i toplamıştır.

Dîvân-ı Nazar⁶³¹: Başkanına "Nâzirü'd-Devle", "Sohbet-i Şerîfe Nâzir-i", "Nâzir-ı Mal" veya "Nâziru'n-Nuzzâr" adı verilirdi. Mâlî işlerle ilgilenen dairede "Şaddü'd-Devâvîn" isimli memur bu dairenin tahsil ve sarf işlerine bakardı. Maliye ile ilgili diğer bütün Dîvânlar buraya bağlıydılar. Önemli bir şubesi "Dîvân-ı İstîfâ-yı Sohbe" olup bunun başkanına da "Müstevfî es-Sohbe" denirdi. Dîvân'ların hesapları buraya gelirdi. Maaş, ta'yînât ve diğer sarfiyattan burası sorumluydu. Sultanın mâlî işler hakkında bir emri olursa bu mersum ve fermanlar buradan çıkardı.

İstifa-yı Devlet Dîvânı⁶³²: Maliyeye ait bir başka dîvân olup zabt, tahrîr ve devletin varidat ve masraflarının hesaplarını tanzim etmek ile sorumluydu. "Müstevfî" adında memurları vardı.

Mürteciat Nezareti⁶³³: Ümerâdan azil ve vefat edenler ile tekrar tayin olunanların işlerine bakıp muhasebelerini gören

Dîvân-ı İnşa⁶³⁴: Bu dîvân Kal'atü'l-Cebel'de bulunurdu. Kâtibü's-Sır bu Dîvânın başkanlığını yapardı. Maiyetinde "Kâtib-i Dest, Kâtib-i Derc veya Muvakkî" adı verilen tahrîrat, tuğra ve arz-ı hal kâtipleri bulunurdu. Devletler ve eyaletlerle olan yazışmalar buradan yürütülürdü. Bu işlemler "Mükâtebât ve Müraselât" adlı iki daire vasıtasıyla görülürdü.

⁶³⁰ P. M. Holt, *a.g.m.*, s. 233-234.

⁶³¹ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 143-144; *Medhal*, s. 377.

⁶³² *Medhal*, s. 377.

⁶³³ *Medhal*, s. 378.

⁶³⁴ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 139-141; *Medhal*, s. 378-383.

Dîvân-ı Ceyş (Dîvân-ı Ceyş-i Mansûre)⁶³⁵: Nâzır-ı Ceyş'in başkanlığındaki bu Dîvân Mısır ve Suriye'deki ıktâ'lı askerlere ve Sultan Memlûklerine ait bütün muamelata bakar, tetkik ve mükâtebede bulunurdu. Nâzır-ı Ceyş, emîrleri bizzat Sultandan ya da Nâib-i Saltana veya Nâib-i Kâfil'den alırdı. Memlûk arazisinin kıymet ve yüzölçümüne dair cetveller buradaydı. Askerin künye defterleri, ıktâ'ları, beratlar ile askerlerin maaşları, tayin işleri gibi işlemler burada haledilirdi. Dîvân-ı Ceyş, iki mühim daireye ayrılmıştı. Bunlar Dîvân-ı Ceyş-i Mısırî ve Dîvân-ı Ceyş-i Şâmî idi. Bu Dîvân'da bir çok müstevfînin yanında "Sahib-i Dîvân-ı Ceyş" tabir edilen bir muavin veya müsteşar ve "Şâhid" adıyla bir müfettiş veya murâkib görevliler vardı. Bunlardan ilki Dîvândaki ıktâ' ve para işleri ile ilgilenir, ikincisi Nâzır-ı Ceyş nezaretindeki askeri ıktâ'lara bakar, sonuncusu ise Dîvânın işlerini tetkik ederdi. Ayrıca Dîvân-ı Memâlik adında bir şubesi daha vardı ki Sultan Memlûklerinin işlemleriyle ilgilenir, başkanına da Kâtib-i Memâlik denirdi.

Dîvân-ı Hâs⁶³⁶: Nâzır-ı Hâs başkanlığındaki Dîvânın en önemli şubesi "İstîfâ-i Hâs" ve sorumlusu "Müstevfî-i Hâs" idi. Dîvân-ı Hâs'a giren ve çıkan her şeye nezaret etmek, Dîvânın hesap işleriyle ilgilenmek, Dîvân-ı Hâs'ın evrak ve senetlerini yazmak buraya ait vazifelerdi. Müstevfî'nin azil ve tayin işleri ile de Nâzır-ı Hâs ilgilenirdi. Dîvân-ı Hâs tarafından toplanan İskenderiye gümrük hasılatı, baharat ve balık resimleri, tercümanlardan alınan resimler, Cidde'den Tûr-i Sînâ'ya gelen baharat resmi, Dimyat iskelesi hasılatı, şeker kamışı hasılatı, iskelelerden alınan beşte bir resimler, Reşit iskelesi hasılatı, Akabe kapısı hasılatı vs. hasılat gerekli yerlere sarf edilirdi.

Dîvân-ı Müfred⁶³⁷: Sultan Berkuk tarafından kurulan Dîvan, memlûklerden teşekkül eden maiyyet askerlerinin maaşlarıyla hayvan yemlerini ve bazı saray levazımâtını tedarik ederdi. Berkuk daha Ümerâ iken kendisine ait ıktâ'ı ayırarak kendi memlûk grubunu oluşturmaya başlamış

⁶³⁵ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 139; Medhal, s. 383-384.

⁶³⁶ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 144; Medhal, s. 384-385.

⁶³⁷ Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 144-145; Medhal, s. 385.

bunların masraflarını karşılamak için bunu kullanmıştı. Butlan olduğu zaman sayıları beş bini bulan bu memlûk grubunun masraflarının karşılanması için Mısır'da bazı yerlerin gelirlerini bu Dîvân'a bağışladı. Burada "Nâzır ve Şahid" adıyla birtakım katipler görev yapardı.

III- Taşra Teşkilatı⁶³⁸

Şam Nâib-i Saltanalığı⁶³⁹: Şam'da Sultanın mümessili olup derece, teşrîfât, unvan ve itibar yönünden Mısır'da Saltanat Nâibi olan Nâib-i Kâfil ile denk idi. Ümerâ sınıfından olan Nâib-i Saltana, Sultan Dîvânından "Taklîd-i Şerîf" denilen bir ferman ve bir de kılıç gönderilmek suretiyle tayin olurdu. Sultan tarafından kendisine yazılan fermanlarda yalnızca buna mahsus olarak "Kâfilü's-Saltanatü-Şerîfe" tabiri kullanılırdı. Şam Nâib-i Saltanalığı "Garbiyye, Kıbeliyye, Şimâliyye, Şarkiyye" diye dört mıntıkaya ayrılmıştı. Her bölgede merkeze bağlı (Gazze, Kudüs, Sarhad, Aclun, Baalbek, Humus, Mısyaf gibi) Nâiblikler vardı. Bunların en küçüğüne "Vilayet" adı verilirdi. Bunlara yazılan emirler "en-Nâib bi-Humus" gibi bölgenin adıyla birlikte hitap olunurdu. Nâib-i Saltanaların Sultana gönderdikleri arzular hariç, diğer haberleşmelerinde "Melikü'l-Ümerâ" tabirini de kullanmışlardır. Fakat Sultan bunlara her zaman Nâib-i Saltana şeklinde hitap etmiştir. Şam Nâib-i Saltanası kendi bölgesinde bir Sultan gibi hareket etmiştir. Bunlardan çıkan "buyruldu"ların ve mersûmun sonuna "Mersûm-u şerîfe itimat oluna" veya "Tevkî-i şerîfe itimat oluna" şeklinde ibareler yazılırdı. Sultanın Mısır'daki teşrîfatı, müesseseleri vs. her türlü ayrıcalığı burada da Nâib-i Saltana için daha az olmak kaydıyla- geçerliydi. Şam Nâib-i Saltanası Şeyh el-Mahmûdî, bu gücünün ve ayrıcalığının farkında olarak Halip Nâib-i Saltanası ile birlikte Sultan Ferec'e karşı isyan etmiş ve onu öldürüp tahta geçmişti. Bu nedenle eline güç verilen bu şahsın güvenilir olması elzemdi. Elbette coğrafi uzaklık da bu gücü artırmada bir şans olarak kullanılmıştır. Halep Nâib-i Saltanalığı

⁶³⁸ M. G. Demambynes, Suriye bölgesindeki teşkilat hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bkz. a.g.e., s. 132-240.

⁶³⁹ Medhal, s. 393-398.

da şam Nâib-i Saltanalığı gibiydi. XIV. Yüzyıl sonlarıyla XV. Yüzyıl başlarında çok önemli bir eyaletti. Bu dönemde buranın Nâib-i Saltanası olan Emîr Cekem'in maiyetinde bin beş yüz memlûkü vardı. Ikta'lı asker olarak altı bin kişilik bir kuvvet çıkarabiliyordu.

Dımaşk Kalesi Nâibliği⁶⁴⁰: Şam Nâib-i Saltanası bölgesindeki Nâiblere hükmettiği halde Dımaşk Kalesi Nâibinin işlerine karışamazdı. Kale Nâibi direkt olarak Sultana bağlıydı⁶⁴¹. Maiyyetinde belirli sayıda Ecnâd-ı Bahriye denilen askerî sınıftan muhafızlar vardı. Bunlar her zaman kalede bulunur ve kale anahtarları da Nâib'de dururdu. Anahtarları Nâib vekiline verebilir ancak Sultanın emri olmadan başka kimseye veremezdi. Kale kapısı güneş doğarken açılır, batarken kapatılırdı. Buradaki emval ve eşya defterlerde kayıtlıydı. Burada savaş levazımatı da hazır bulundurulurdu. Kale Nâibini bizzat Sultan tayin ederdi. Bu kale bölgede çıkacak herhangi bir isyana karşı Sultanın güven noktalarındandı.

Tarablusşam Nâib-i Saltanalığı⁶⁴²: Derece itibariyle Halep⁶⁴³den sonra gelirdi. Diğerlerinden farklı olarak "Şaddü'l-Bahr" denilen bir kuvveti vardı.

Hama ve Kerek Nâib-i Saltanalığı⁶⁴⁴ ise Tarablusşam'dan daha az ehemmiyetli ve teşkilatı yukarıda saydıklarımızdan daha az idi. Ancak Hama'nın farklı bir özelliği vardı. Diğer eyaletler memlûk tarafından yönetilirken Hama, 742/1341 yılına kadar Eyyûbî sülalesinden olanlar tarafından "Melik" ünvanıyla burayı yönetmişlerdir. Bundan başka, Şam ve Kerek Nâib-i Saltanaları merkez ile haberleşmelerini kırmızı kâğıt ile yapma ayrıcalığına sahiptiler.

⁶⁴⁰ Medhal, s. 398-399.

⁶⁴¹ B. Mignanelli, *a.g.m.*, s. 239.

⁶⁴² Medhal, s. 401.

⁶⁴³ Medhal, s. 399-401.

⁶⁴⁴ Medhal, s. 402.

Mısır'da ise Kahire hariç olmak üzere "İskenderiye, Vech-i Kibeli Nâibliği ve Vech-i Bahrî veya Vâli'l-Vülât" olmak üzere üç Nâib-i Saltanalık⁶⁴⁵ vardı. İskenderiye derece itibariyle Şam ve Halep'ten sonra üçüncü sıradaydı. Bunlardan başka Kal'atü'l-Cebel'de de çok önemli bir Nâiblik vardı⁶⁴⁶. Mısır ve Suriye'deki göçebe Arap kabileleri ve Hicaz bölgesi ise Sultanın tayin ettiği emîrler tarafından yönetilirdi⁶⁴⁷.

IV- Askerî Teşkilat

A- Memlûk Sistemi

İnsanlık tarihi kadar eski bir kurum olan kölelik ilk çağlardan itibaren hem işlevi hem de dînî, ekonomik ve siyasî temayüller bakımından devletler arasında farklılıklar göstermiştir. Sosyal hayatın değişmez bir unsuru olarak uzun süre kabul gören bu kurumun zamanla dünya çapında esir pazarlarının kurulmasıyla uluslar arası ticari bir faaliyet olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz⁶⁴⁸. Dünyanın çeşitli yerlerinde istihdam edilen köleler insanlık açısından birçok haktan mahrum bir şekilde istihdam ediliyordu. Örneğin, siyah köleler Roma imparatorluğunda daha çok serbest ve yarı serbest köylüler ve zanaatkârlara bağlı olarak üretimin başlıca temelini teşkil ediyorlardı⁶⁴⁹.

Türklerde ise kölelik, manasını tam olarak karşılamayan bir şekilde tarihinin ilk dönemlerinden itibaren bulunmaktadır. İslâmiyet'ten önce Türklerde bu kurumun varlığına dair en eski bilgiler Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Bundan başka özellikle Orhun âbidelerinde geçen "kul,

⁶⁴⁵ Bu Nâbi-i Saltanalıklar, Sultan Berkuk döneminde kurulmuştur. Bkz. *Medhal*, s. 403-404.

⁶⁴⁶ Kahire Nâibliği ve diğer Nâiblikler hakkında bkz. Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 135-138.

⁶⁴⁷ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 195.

⁶⁴⁸ İsmail Parlatır, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten*, XLVII/187, 1983, s. 805.

⁶⁴⁹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İÜEFY, İstanbul, 1979, s. 125.

cariye” kavramları bize konu hakkında bilgiler vermektedir⁶⁵⁰. Türklerde esirlik kavramı, “yaptığı hizmete karşı hürriyet” olarak diğerlerinden farklılık gösterir. Zira Türklerde kölelik sistemi yoktur. Memlûk kelimesi ise uzun bir süre kölelik olarak tanımlandıysa da aslında ‘abd (=köle) kelimesinden oldukça farklıdır. Çünkü kölelik (abd) ile hükümdarlığın aynı şahısta birleşmesi düşünülemez. Bu yüzden Memlûk Devleti, Kölemenler Devleti olarak tanımlanamaz.

Arap dünyasında da mevcut olan kurumun özellikleri İslâmiyet ile birlikte değişikliğe uğramış daha önce hiçbir hak ve hukuku olmayan köle insanlara farklı gözle bakılmaya başlanmıştır. Bunda İslâm fûtuhatının etkilerini görmekteyiz. Zira Hz. Peygamberin yaptığı fetih hareketlerinde ele geçirilen savaş esirleri eskiye oranla toleranslı bir duruma kavuşmuşlardır. Bu emirler doğrultusunda kölelerin hukuki durumları da belirlenmiştir. İslâm hukukunun ilk kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de kölelik kurumunun varlığı dolaylı olarak dokuz surenin on sekiz ayetinde yer almış ve kölelere hak ile muamele edilmesi emredilmiştir⁶⁵¹. İslâm mezheplerinden Hanbelî ve Maliki mezhepleri de Arap olmayanların tümünü köle olarak değerlendirirken Türkler arasında yaygınlaşan Hanefi Mezhebinde ise örf, adet ve zaruret ilkelerinden hareketle meselenin halli yoluna gidilmiştir⁶⁵². İslâm hukukunda herkesçe kabul edilen köleliğin savaş esirliği şeklinde tebarüz etmesidir. Öyle ki bu şekilde ele geçirilen esirlerin hukuki statüleri de farklıdır⁶⁵³. İslâm cemiyetinde köleler bilhassa hizmetçilik ve askeri işlerde istihdam ediliyorlardı. Bu

⁶⁵⁰ Türklerde “kul ve cariye” kavramları için bkz. Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, s. 5; I. Parlatır, *a.g.m.*, s. 808.

⁶⁵¹ Bahsi geçen sûreler ve ayet numaraları şunlardır; Bakara (221), Nisâ (4, 24,36), Mâide (89), Tevbe (60), Nahl (71), Mü’minûn (1–6), Nûr (32,33), Ahzab (50).

⁶⁵² Necdet Kurdakul, “İslâm ve Osmanlı’da Kölelik Kurumu”, **Tarih ve Toplum**, 14/83, 1990, s. 291; D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 211–213.

⁶⁵³ Altan Çetin, **Memlûk Devleti’nde Askerî Teşkilât**, Ankara, 2002, s. 7–19.

sonuncu durumda onlar “Memlûk” olarak isimlendiriliyorlardı. Bunlar daha sonraları devlet işlerinde sözü geçen imtiyazlı bir sınıf meydana getirdiler⁶⁵⁴.

İslâmiyet’ten sonra Türk toplumunda ise kölelik, İslâmiyet’in getirdiği esas çizgiden çıkmamak kaydıyla yeni anlamlar ve kullanım alanlarına sahip olmuştur. Örneğin Selçuklularda Sultanın hizmetinde özel olarak yetiştirilmiş Türk köleler bulunur, bunlar devlet kademelerinde ve orduda yer alırlardı. Bundan sonra diğer tüm Türk devletlerinde bu “askerî kölelik” sistemi uygulanmıştır. Askeri kölelik sistemi yalnızca İslâm çerçevesinde gelişmiş bir müessesedir. Aslında kölelerin ordu için satın alınmaları İslâm’a has değildir ancak o kadar büyük bir ölçüde, bilimsel bir kalıbın içinde organize edilmiş bir askeri kurum oluşturulmamıştır⁶⁵⁵.

Abbasi Halifesi Mutasım ile birlikte planlı bir şekilde başlayan bu sistem yaklaşık bin yıl geçerliliğini sürdürmüştür⁶⁵⁶. Türk devletlerinde ordunun belki de önemli bir unsurunu teşkil eden sistemin esas kaynaklarda açıklanmıştır⁶⁵⁷. Türk devletlerinde başlayan ve İslâm devletlerinde muazzam örneklerini gördüğümüz bu askeri sistemin iktidarlara tesir edecek kadar bir güce kavuşması ise “Samarra” kentinin kurulmasıyla birlikte olmuştur. Zira bundan sonra bu gücün adı “Abbasi İmparatorluğunda Türklerin iktidar devresi⁶⁵⁸” olarak anılmaya başlayacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Abbasi Devleti’nden önce savaşlarda elde edilen esirler pazarlarda

⁶⁵⁴ B. Lewis, *a.g.e.*, 125.

⁶⁵⁵ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 211; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000, s. 113.

⁶⁵⁶ D. Ayalon, *a.g.m.*, 211; H. D. Yıldız, Abbasi ordusundaki Türklerin esir pazarlarından satın alındığı görüşüne şüpheyile yaklaşmış, bunların esir ve köle pazarlarından satın alma yoluyla değil, belli bir ücret karşılığında iki taraf arasında bir anlaşmaya varılmak suretiyle elde edildikleri üzerinde durmanın gerekliliğini savunmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁵⁷ Gulâm adı verilen bu sistem hakkında Nizâmü’l-Mülk bu sistemin Samanoğulları devrinde de var olduğunu belirttikten sonra gulâmın eğitim merhalelerinden bahsetmektedir. Bkz. Nizâmü’l-Mülk, *Siyâsetnâme*, (Haz. M. Altay Köymen), Ankara, 1999, s. 74.

⁶⁵⁸ H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 109.

satılmaktaydı. Bu devirde köleler Afrika'dan, Slavların yaşadıkları bölgelerden ve daha az olarak Asya'dan temin ediliyordu. Ancak bunların bizim mevzu bahis yaptığımız sistemden farklı statüleri vardı. Abbasi hizmetindeki Türkler ise gerek temin edilişleri gerekse sosyal, siyasî ve iktisadi durumları bakımından köle pazarlarında satılanlardan oldukça farklıydı⁶⁵⁹. İslâm Devleti'nin kuruluşundan itibaren hızlı genişleme, sınırlı insan kaynaklarının artırılmak istenmesi, özellikle Orta Asya'daki Türk kabilelerinin birbiriyle sürekli olarak mücadele etmeleri ve salgın hastalıklar⁶⁶⁰ karşılıklı olarak "gulâm sistemi" denilen böyle bir sistemi doğurmuştur.

Tarihi gelişiminden bahsettiğimiz bu sistem başlangıcında siyasî otoriteleri takviye edecek bir güç olarak ortaya çıkmış ancak zamanla hükmedecek siyasî bir otorite, devlet yönetecek bir tecrübe ve devletleşebilecek bir müessese geleneği kazanarak sistemin dayanağı durumundan bizzat sistemin kendisi haline gelmiştir⁶⁶¹. Böylece Yakındoğu'daki etnik yapının Türkler lehine değişmesi ile Memlûk Devleti'nin kurulması aynı paralelde gerçekleşmiştir. Genellikle Kırım sahillerinden satın alınan bu gulâmlar (memlûkler) Sinop ve Samsun limanları aracılığıyla Sivas, Kayseri ve Halep şehirlerindeki pazarlarda Yakındoğu ve bilhassa Memlûk Devleti için "gulâm" ticareti yapan tacirlere pazarlanıyordu⁶⁶². Askeri kölelik olarak ortaya çıkan bu oluşum memlûklerin siyasî bir teşkilat kurmalarına neden olmuş ve kendilerini devletleşmek amacı dışında bu sistemden dışlamamışlardır. Çünkü bu devleti bir anlamda besleyen yine memlûk sistemidir. Ancak burada köle ve memlûk kavramlarının ayırımına dikkat edilmelidir. Şu ana kadar askeri kölelik olarak bahsettiğimiz sistemin dünya

⁶⁵⁹ İ. Parlatır, İbn Havkal'ın "Kitâbü Sûreti'l-Arz" adlı eserinden naklettiğine göre X. yüzyılda en güzel ve en beğenilen kölelerin Türk illerinden satın alınanlar olduğunu, Horasan'da Türk köle ve cariyelerin değerlerinin 3000 dinara kadar çıktığını söylemektedir." Bkz. *a.g.m.*, s. 810.

⁶⁶⁰ A. Çetin, *a.g.t.*, s. 5.

⁶⁶¹ A. Çetin, *a.g.t.*, s. 6.

⁶⁶² A. Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. yy.)", s. 69.

tarihinde başka bir örneği olmayan devletleşme çabası bilinen kölelik kavramından çok farklıdır. Bunun için öncelikle bu kavramların lügat ve ıstılah manalarına bakmak gerekir. Memlûk (çoğulu: memlûkun ve memâlik), Arapça me-le-ke fiil kökünden türemiş bir ism-i meful olup, sözlük manası efendisinin temellûkü altında bulunan köle demektir. Bu kelimenin menşei muhtemel olarak Kuran-ı Kerim'in müteaddit ayetlerindeki ibareler olup, burada cins ayırt etmeksizin kadın-erkek bütün köleler ima edilmektedir. Memlûk kelimesi, bir ıstılah olmadan önce Kuran-ı Kerim'de yalnız bir yerde tesadüf edilmekte ve Hz. Muhammed'in (SAV) hadislerinde de bu manada kullanılmaktadır. Köle bir ana babadan doğmuş bir köle (abd) ile hür bir ana babadan doğmuş fakat sonradan köle olmuş bir kimse, abd'e birinci durumda "kinn", ikinci durumda "memleket" ilave edilerek birbirinden ayrılmaktadır. "Abdu kinnin ve Abdu memleketin" gibi. Memlûk kelimesi zamanla İslâm tarihinde ıstılahî bir mana kazanmış ve "harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insanı ifade eder olmuştur. Bu manası ile memlûk "Münhasıran hükümdar veya emîrlerin muhafız birliklerinde görev yapan hukuki bir statüye sahip asker"i ifade etmektedir. Bunların kurduğu devlete de Devletü'l-Memâlik (Memlûk Devleti) denilmiştir⁶⁶³. Buradan da anlaşılacağı üzere Arapçada köle kelimesinin tam karşılığı "abd (çoğulu âbid) ve rakîk kelimeleridir. Kaynaklarda bahsettiğimiz sistem için "memlûk" ifadesinin kullanılması bu bilinen köle tanımından ne kadar farklı olduğunu göstermektedir⁶⁶⁴.

a- Memlûklerin Yetiştirilmesi

Çeşitli şekillerde elde edilen memlûkler hükümet adına hareket eden ve genellikle onlar emîrinden olan "Tâcirü'l-Memlûk"⁶⁶⁵ adındaki bir emîr

⁶⁶³ K. Y. Koprman, "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *DGBİT*, s. 433-434; "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, V, 99; aynı müellif, *a.g.e.*, s. 1; Ayrıca memlûk kavramı, "Tasarruf edilen, sahip olunan, hizmetçi, hizmetli, beyaz köle" olarak tanımlanmıştır. Bkz. H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 110.

⁶⁶⁴ H. D. Yıldız, *a.g.e.*, s. 110.

⁶⁶⁵ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 215.

tarafından satın alınırđı. Memlûk'ün vatani ile Memlûk Devleti'ni birleştiren zincirin halkasını oluşturan bu tacirler çoğunlukla "Hoca" lakabı ile anılan ve yerli halktan olmayan kiřilerdi⁶⁶⁶. Bu şekilde satın alınan memlûk askerini ilk kim satın aldıysa memlûk, onun ismini taşır ve kime intisab ederse etsin eski sahibinin adını muhafaza ederdi⁶⁶⁷. Bahrî Memlûkleri daha çok Sivas'taki esir pazarından, Burcî Memlûkleri ise Sivas ile birlikte deniz yoluyla İskenderiye'ye getirilip Sultan namına buradan satın alınırđı. Bundan sonra memlûkler Kahire'de Kal'atü'l-Cebel'deki Tıbak adı verilen kışlalarda terbiye edilirdi. Sayıları 12'yi bulunan Tıbak'lar bir mahalle büyüklüğündeydi ve 1000 memlûk barındırabilirdi⁶⁶⁸. Satın alınan genç memlûk kendi ırkından olanlara tahsis edilmiş tabaka'ya yerleştirilerek eğitimini üstlenen hadıma teslim edilirdi. Burada bunlara öncelikle dil öğretilir, Kur'an- Kerim ile yazı gösterilir, daha sonra da dînî bilgiler verilirdi. Askeri eğitim ise güreş, ok atma, at binme talimleri ile başlar iyice yetiştirildikten sonra da kabiliyetlerine göre binici, kılıçlı, sâkî, kavas gibi hizmetlere verilirlerdi. Öğrenci olan memlûk, bu eğitimi tamamlamadıkça maaş, ödenek, ikramiye ve askeri teçhizata sahip olamazdı. Bundan sonra askeri teçhizatını alır ve Sultanın memlûk bölümüne tayin edilir, "Haseki hizmetleri"ne konulurlardı. Herhangi bir kabiliyeti görülmeyenler ise askerlerin hizmetine verilirlerdi. Sultan Hasekileri içinde "dâhil ve hariç hasekiler" adında iki kısım vardı. Dâhil hasekiler "Enderun" yani saray ve Sultan hizmetinde bulunanlar, hariç hasekiler ise böyle bir vazifesi olmayanlar fakat bu unvanı almış olan kimselerdi. Sert bir disiplinle eğitim gören memlûklerin herhangi bir yanlış tavırları ciddi bir şekilde cezalandırılmalarına neden olurdu. Ancak Sultan Berkuk'tan itibaren bu disiplinin giderek zafiyete uğradığını görmekteyiz⁶⁶⁹. Asker devlet özelliği

⁶⁶⁶ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 213.

⁶⁶⁷ **Medhal**, s. 414.

⁶⁶⁸ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 223.

⁶⁶⁹ İbn Tanrıverdi'nin, Berkuk zamanında memlûklerin eğitim süresinin değişmesi hakkındaki ifadesi için bkz. D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 231.

gösteren bu devletin en önemli kurumu olan askeri teşkilattaki bozulmalar elbette çöküş nedenlerinde ilk sırayı alacak mahiyettedir⁶⁷⁰.

Bir sultan öldüğü veya makamından düştüğü zaman, memlûklerinden henüz eğitimini tamamlamamış ya da azat edilmemiş olanlar “kuttâbîye, kitâbîye” beytûmal’a gönderilirdi. Burada yeni sultan bunları satın alırdı. Küttâbî azat edilir edilmez eğitilmiş bir askerin hakkı olan her şeye kavuşurdu. Azat edilme işlemi tek tek gerçekleşmez büyük gruplar halinde azat edilirdi. Bu tören de İslâm kurallarına uygun olarak yapılırdı⁶⁷¹. Sultan memlûkleri arasında imtiyazlı bir sınıf vardı. Bunlar satın alındıklarında Sultanın beğenisini kazanmış küçük bir grup olup sarayda sultanın çocuklarıyla birlikte yetiştirilirdi. Memlûklerin üst sınıfta yer almaları; gayr-ı Müslim olmak, Memlûk Devleti’nin dışında Kıpçak bozkırlarından getirilmiş veya sonraki devir için Kafkas kökenli olmak ve küçük yaşta satın alınmış olmak gibi belirli şartlara bağlıydı⁶⁷². Bu şartlardan anlaşılacağı üzere bir memlûk öldüğü zaman onun evladı babasının servetine sahip olur, ancak babası gibi memlûk olamazdı. Bütün memlûk evladının askere alınması usulü burada yoktu.

b- Memâlikü’l-Ümerâ

Ümeranın, Büyük Selçuklular ve Eyyûbîlerde olduğu gibi rütbe ve derecelerine göre bakmaya mecbur oldukları memlûk askeri teşkilatı vardı. Ancak birinci sınıf emîrlere dışındakilerin sayısı net değildir. Ayrıca bu beş sınıf Ümerâdan her birine derecelerine göre ıkta’lar verilmiştir. Ikta’dan başka yine Sultan tarafından emîrlere; her gün belirli miktarda et, baharat, ekmek, zeytin yağı, bazen ilave olarak şeker, mum ve senede bir kez elbise, hayvanları için de her gün yem verilirdi. Sene de iki defa yani ilkbaharda ve “Kürre Meydanı”nda “Huyûl-i Sultâniye” denilen Has ahır atları dağıtılırdı. Ümerâ-i Miîn’den olanlara bu atlar donanmış, diğerlerine ise çıplak olarak

⁶⁷⁰ D. Ayalon, *a.g.m.*, 226–227.

⁶⁷¹ Bu törenle ilgili bkz. D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 233.

⁶⁷² D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 234–235.

verilirdi. Emîrlere, rütbe ve derecelerine göre her yıl ve ayrıca sefer sırasında da “sefer hil’atı” adıyla hil’at giydirilirdi. Hil’atlerinin ya da üst elbiselerinin kenarında hükümdarın isminin yazılı olduğu “Tıraz”ları vardı. Hil’atler, Sultan tarafından ya iyi bir hizmete karşılık ya ihsan olarak ya tayin ya da görevinde kalması nedeniyle emîrlere verilmiştir. Emîrlerin rütbeleriyle mütenasip armaları (divit, yay, at nalı vs.) vardı. Onlar bu armaları bayrak, at ve ev gibi kendilerine ait şeylerin üzerine işletirlerdi. Birinci ve ikinci sınıf emîrlerin maiyyet ve haşmetleri Sultanın küçük bir örneğidir. Öyle ki Sultanın kendi dairelerine “el-Buyûtü’ş-Şerîf”, emîrlerinkine ise “el-Buyûtü’l-Kerîme” adı verilirdi.

Bu beş memlûk sınıfı şunlardır⁶⁷³:

Ümerâ-i Miîn (Mukaddem-i Elf, Mukaddem-i Ulûf, Yüzler Emîri): Her emîr, 100 atlı asker beslerlerdi. Ancak bu sayı zamanla azalmıştır. Hatta Sultan Berkuk döneminde sayıları 18-20’ye kadar inmiş yine de “Ümerâ-i Miîn” adı muhafaza edilmiştir. En yüksek dereceli emîr idi. Ümerâ-i Miîn’den her biri harp zamanında “Acnâd-ı Halka”dan (Tımarlı askerlerden) 1000 kişilik bir kuvvetin kumandanıdır. Bu nedenle bunlara Mukaddem-i Elf denilmiştir. Devletin yüksek mevkileri “Nâib-i Saltana, Atabeklik, Devâddârlik, Hâciblik, Üstâddârlik vs.” bunlar üzerineydi. Ümerâ-i Miîn’den her birinin Sultandan az olmak kaydıyla onun gibi daireleri ve maiyyetleri vardı. Yine Sultan için olduğu gibi bunlar için de tabilhâne çalınırdı. Ümerâ-i Miîn ve Mukaddem-i Elf için sekiz davul, iki nekkâre, iki zurna, dört boru, Atabek’ül- Asâkir için ise iki katı fazla çalınırdı. XV. Yüzyılda Emîri- Miîn içerisinde Nâib-i Saltana, Emîr-i Kebîr (Atabekü’l-Asâkir), Emîr-i Silah, Emîr-i Üstâddârü’l-Âliye, Emîr-i Meclis, Devâddâr-ı Kebîr, Emîr-i Ahûr-u Kebîr, Emîr-i Re’s-i Nevbet, Emîr Hâcibü’l-Hüccâb, Emîr-i Candâr-ı Kebîr, Emîr Çaşnıgîr gibi vazifeler vardı. Ayrıca bu emîrlerden başka yalnızca görevi Ümerâ-i Miîn ve Mukaddem-i Elf olanlar da mevcuttu. Acnâd-ı Halka ya da Cündü’l-Halka denilen tımarlı askerler ise

⁶⁷³ Makrîzî’nin Memlûk askeri cetveli M. G. Demambynes tarafından verilmiştir, bu beş sınıfa Cündü’l-Halka eklenmiştir. bkz. a.g.e., s. 31.

başlangıçta sayıları yirmi dört bin iken sonraları bu sayı giderek azalmıştır. Hatta Sultan Berkuk devrinde emîrlerin ıkta'ları vazifeleriyle kaim hale gelmiştir. Osmanlılarda olduğu gibi görevinden azledilen bir emîrin ıkta'ı da elinden alınırdı. Emîr-i Miîn'nin dirlikleri senede en çok iki yüz bin, en az ise seksen bin "Dînâr-ı Ceyşiye" idi.

Ümerâ-i Tabilhâne (Kırklar Emîri, Kırkbaşı, Bando Emîrleri): İkinci derece emîrlerdendir. Bu emîrlerin sayısı değişkendi. Ümerâ-i Tabilhâne Emîrleri maiyetlerinde kırk memlûk beslemeye mecburdular. Bunların da Ümerâ-i Miîn'den daha az olmak kaydıyla nevbetleri vardı. Vazifelerinin dereceleri zaman zaman değişmiş olmakla birlikte başlıcaları "Hâcib-i Sâni, Devâddâr-ı Sâni, Emîr-i Ahûr-u Sâni, Şedd-i Şarabhanah, Re's-i Nevbet-i Sâni, Hâznedâr-ı Sâni, Zeredkâş, Emîr-i Şikar, Emîr-i Candâr (XV. Yüzyıla kadar birinci sınıf emîrlerden iken bu yüzyılda ikinci sınıf emîrlerden olmuştur.), Keşşaflik ve Valilikler (Kahire, Kal'a, Iskenderiye, Tarablus, Şam, Hama) de bir süre Tabilhâne Emîrlğine bir süre de Ümerâ-i Miîn veya Mukaddem-i Elf'ten olanlara verilmiştir. Bunlardan bazıları bir zaman birinci derece emîrlerden olup daha sonra adları Tabilhâne Emîrlğinde anılmıştır. Elbette bunlardan terfi edenler Yüzler Emîrlğine geçebilirlerdi. Her birinin en az 40, en fazla 70-80 süvari memlûkleri vardı. Bunları ıkta'larına mukabil beslemekle mükellefter. Tabilhâne Emîrlğinin ıkta'ı yirmi üç bin ile otuz bin dînâr-ı ceyşiye idi. Serpuşları Berkuk devrinde ikişer boynuzlu idi.

Ümerâ-i 'İşrînât (Yirmiler Emîri): Devâddâr-ı Sâlis, Hâcib-i Sâlis, Üstâddâr-ı Sohbe ile yedi Hâcib ve on Re's-i Nevbet, Füstât Valiliği, Şaddû'd-Devâvîn, küçük valilikler, müdürlükler gibi üçüncü derece hizmetler bunlara verilirdi. Bu görevlerden bazıları Tabilhâne Emîrlğine de verilmiştir.

Ümerâ-i Aşerât: (Onbaşı) Onlar Emîri. Bunlar ıkta'larına göre on asker beslemek ile mükellefter. Buna mukabil dirlikleri yedi bin dînâr-ı ceyşiye idi.

Ümerâ-i Hamsevât: Beşler Emîri. Beş adet memlûk beslerler. Ümerâ ile askerî sınıf arasında bulunurlar. Bu rütbe Hasekiler ile emîrlerin çocuklarına

verilirdi. Bu şekilde emîr çocuklarının yetişmesinin ilk basamağı da burada olmaktadır.

c- Ordu⁶⁷⁴

I- El-Memâlikü'l-Sultâniye (Memâlik es-Sultan):

a) *Tahttaki Sultanın Memlûkleri*: Sultan tarafından satın alınan memlûklere "Muştaravât", esir edilmiş bir gruptan oluşan çoğunluğu Habeş olan memlûklere de "Aclab veya Culbân" denirdi. Bunları Sultana satan kişilere de "Cüllâb" denmiştir. Bunlar dördüncü sınıf memlûklereydi. Yine bunlardan başka Sultanın maiyetinde olan "Karanisa" denilen askerler vardı. Bir de "Karanisa" adlı bir grup vardı ki bunlar da çeşitli milletlerden aylıkla tutulan korsanlardı. Bunlar üçüncü sınıf memlûklerden olup maaşlı memlûklerden biri vefat edecek olursa onun yerine geçerlerdi.

b) *Müstahdamûn*: Önceden başkasının hizmetinde bulunan daha sonra tahttaki Sultanın hizmetine intikal eden memlûkler olup bunlar da iki kısımdı:

1- *Memâlikü's-Selâtîn el-Mutakaddime*: Önceki sultandan intikal edenlerdir.

2- *Sayfiyya*: Eski emîrlerden sultana intikal eden memlûklerdir.

II- Memâlik el-Ümerâ (Acnâd el-Ümerâ):

III- Ikta'lı Askerler: Genellikle süvari olan bu gruptan her emîr, ikta'sı mukabilinde belli sayıda asker beslemek durumundaydı.

1- *Ecnâdü'l-Halka veya Cündü'l-Halka (Ikta'lı askerler)*: Bu grup askeri yalnızca Sultan seçebilirdi. Bunlar memlûk olamayan süvari askerleri olup, bunların içinde Evlâd el-Nâs denilen, emîrlerin ve memlûklerin oğullarından

⁶⁷⁴ K. Y. Koprıman, *a.g.e.*, s. 24; Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 151-157; D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 221; Ş. Tekindağ, "XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu", *İÜEFTD*, 11/15, 1960, s. 85-93.

müteşekkil hususi bir birlik vardı. Emîrlerin çocukları yetiştikleri zaman Sultan bunlara tayin verir, sonra bu çocuklar halka efradına katılarak dirlik alırlar ve en son küçük emîrlik olan “Hamsevât” derecesine geçerlerdi. İkta’ları yanında bulunan bu askerler beş kısımdan oluşurdu ancak ilk ikisi sultan tarafından verilen ikta’larına mukabil, genellikle sınırları korumakla görevli olanların ikta’ları yalnızca reis ve beylerine verilmiştir.

2- *Ecnâd-ı Bahriye*: Sultan Memlûklerinden olan Ecnâd-ı Bahriye, Sultan bir yere gittiği zaman Kal’atü’l-Cebel kışlalarında ikamet eder, Mısır’ın ve Kahire’nin belirli mıntikalarında bulunarak asayişî sağlarlardı. Bunun dışında da Sultana veya saraya ait işlere gönderilirdi. Fakat Sultan kalede bulunduğu süre içinde buradan ayrılmazlardı.

3- *Ecnâd-ı Arab*⁶⁷⁵: Savaş durumunda arap kabilelerinin vermekle mükellef oldukları kuvvetlerdir.

4- *Ecnâd-ı Türkmân*: Memlûk hizmetinde bulunup, kendilerine es-Sâmî lakabı verilen beylerinin “Mukaddam et-Türkmân bi’l-Bilâdiş-Şarkiyya” emrinde Gazze’den Diyarbekir’e kadar olan sahada yerleşen Türkmenlerin savaş durumunda göndermekle mükellef oldukları kuvvetlerdir.

5- *Ecnâd-ı Ekrâd*: Memlûk devletine bağlı olan Kürd kabilelerinin göndermek durumunda oldukları güçler olup sayıları diğerlerinden daha azdır.

Sultana hizmet eden memlûkler iki sınıftı⁶⁷⁶:

Sultan Memlûkləri: Memâlikü’s-Sultan yani Sultanın hosdaşı yani memlûk iken iyi geçindiği eski arkadaşları ve kendi memlûkləri idi. Bunlar sultanın mukadderatına tabiydiler. Sultan herhangi bir nedenle değiştiğinde

⁶⁷⁵ Ş. Tekindağ, bu son üç grubu yardımcı kuvvetler içerisinde göstermiştir. *a.g.e.*, s. 155–156; aynı müellif, *a.g.m.*, s. 90-93.

⁶⁷⁶ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 211.

bunlar da değişirdi. Bunlar mensup oldukları Sultanın lakaplarıyla bilinirlerdi. Eğer yeni Sultan bunları istihdam etmek isterse adlarını değiştirmezdı. Fakat bu durumda adları “Saltanat Memlûkleri” olurdu.

Saltanat Memlûkleri: “El-Memâlikü’s-Sultaniyye” ise yalnızca saltanat hizmetinde bulunurlardı. Herhangi bir nedenle Sultan değişse bile yeni Sultana hizmet ederlerdi. Saltanat Memlûklerinden ve Acnâd-ı Halka’dan olan bir sınıf “Burciyye” ismini alıp kalede yatar ve bunlardan bir kısmı sefer sırasında Sultanın Dehlizi etrafında muhafızlık eder, diğer bir kısmı ise Sultan sefere gittiğinde Mısır’ın çeşitli yerlerinde muhafaza hizmetinde bulunurlardı. XV. yüzyılın başlarında Saltanat Memlûkleri; “Zâhiriye (Sultan Berkuk’a nisbeten), Nâsiriyye (Sultan Ferec’e nispeten) ve Müeyyidiyye (Şeyh el-Mahmûdî’ye nispeten)” olmak üzere üç sınıfa ayrılmışlardı. Sultan Berkuk, kendi satın aldığı memlûkler için Saltanat Memlûklerinin dışında “Dîvân-ı Müfred” adında ayrı bir daire kurmuştur. Oğlu Sultan Ferec döneminde de bu daire görevini sürdürmüş ancak ordu içindeki suistimaller giderek artmıştır. Şeyh el-Mahmûdî döneminde ise bu usulsüzlük büyük ölçüde giderilmiştir.

Eyaletlerde Osmanlılarda olduğu gibi “Sipahi” denilen halka askerleri vardı. Suriye’deki küçük büyük Nâiblikler ile diğer hizmetlerde bulunan Ümerâ-i Mukaddemîn, Tabılhâne Emîrleri, ‘İşrînât Emîrleri, Aşerât Emîrleri ve bunların memlûkleri, buralardaki ıkta’lı askerler ve bunların mukaddemleri eyaletlerdeki muntazam kuvvetleri oluştururdu. Bu askerler ile “Nikâbetü’l-Ceyş” adı verilen makam ile “Nâkibü’l-Ceyş” ilgilenirdi.

Bunlar haricinde yalnızca beylerinin ıkta’ları olan Türkmen aşiretleri (Mukaddem-i Türkmân)⁶⁷⁷, Kürt ve Urbanların (Arap Bedevîler) kuvvetleri gerektiğinde orduya katılmak durumundaydı. Elbette orduya “Mutavvaa” adı verilen gönüllüler de katılabilirdi.

⁶⁷⁷ Türkmen aşiretleri hakkında Bkz. **Medhal**, s. 428.

Askerler ile ilgili tüm işlemler Nâzır-ı Ceyş başkanlığındaki Dîvân-ı Ceyş'te ayrı bir dairede görülürdü. Bu işlemleri takip eden "Katibü'l-Memâlik" adı verilen bir katipti. Dîvânü'l-Ceyş'te Ümerâ-i Memâlik'in defterleri tutulurdu. Bu defterlerde her memlûkün eşkali ve özellikleri de mevcuttu. Memlûklerin maaşları, elbise ve atları Sultan tarafından verilirdi. Her asker maaşını bizzat kendisi Dîvândan alırdı. Şayet memlûklerin atlarından biri sakatlanır veya ölür ise iki şahit ile bunu ispat etmesi gerekirdi. İspat ettiği taktirde yenisi verilirdi. Sultan memlûkleri içinde hem maaşlı hem de ıkta'lı askerler bulunurdu. Sultanlar tahta çıktıkları vakit memlûklere derecelerine göre en fazla yüz binden başlamak üzere "cülûs bahşîşi" verirdi. Sefer nedeniyle öncelikle Sultan Memlûklerine daha sonra da Ümerâyâ maaş verilirdi. Sultan emîrlere verdiği menşurda ıkta'ın üçte biri emîre diğerleri de askerlere pay edilirdi. Böylece asker ile emîr arasındaki usul korunmuş olurdu. Ancak çoğu sistem gibi bu uygulama da zaman zaman ihlal edilmiş ve devlet zor durumda bırakılmıştır. Emîrlar ise bu menşurları askerlerine kendileri verirdi. Memlûk, askerlik şerefini ihlal edecek bir harekette bulunmadıkça ıkta'ı elinden alınmazdı. Eğer böyle bir durum söz konusu ise Nâib-i Saltana'nın tahkikatı neticesinde gereken yapılırdı. Azledilen memlûkün yerine yenisi törenle yerleştirilirdi. Ancak Mısır'da yerli halka ıkta' verilmezdi.

Cündü'l-Halka sınıfı, Osmanlılarda olduğu gibi ocaktan yetişmezdi. Bunlardan bir kısmı Sultana ait veya saltanat makamına bağlı Kapıkulu askerinden yahut emîr çocukları ve memlûklerinden diğer bir kısmı da Ecnâd-ı Bahriye'den tımara sahip olan memlûklerdi. Cündü'l-Halka'nın ıkta' işlerine de Dîvân-ı Ceyş bakardı. İkta'ya talip olan adaylar Sultanın huzuruna çıkarılır ve eğer Sultan gelen kişiyi onaylarsa törenle ıkta'ı verilirdi. Eğer bu uygulama Suriye'de yapılacaksa bu görevi Nâib-i Saltana yerine getirirdi. Eyaletlerdeki Nâib-i Saltanalar ise emîrlarin maiyetlerindeki ıkta'lılara karışamazdı. Onların tayinleri yalnızca Sultana aitti. XV. Yüzyıl başlarında Mısır'da Cündü'l-Halka'nın sayısı on iki bine inmiş, teşkilatları bozulmuş ve giderek sayıları azalmıştır. Bu durum dirlik sisteminin bozulmasının sonucu olarak özellikle Sultan Berkuk döneminde emîrlarin ıkta'ları satın almaları ve kendi

memlûklerine Sultandan ve Dîvân'dan maaş bağlamaları gibi nedenlerle bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Ümerâ ve asker ıkta'ları ya doğrudan toprağın hasılatı yani öşrü ve rûsumunu almak ya da gümrük veya bir yerin gelirinin havalesi verilmek suretiyle olurdu.

Memâlik el-Ümerâ'dan her kırk askerin bir "Mukaddem"i vardı. Bunlar sefere çıkıldığı zaman askerlerinin düzeninden sorumluydular. Cündü'l-Halka'dan da her kırk asker arasından seçilen "Mukaddemü'l-Halka" denilen bir komutanı vardı. Bunlar da sefer sırasında askerlerle birlikte hareket ederlerdi. Her yüz askerin de "Nâkibü'l-Ceyş" adında bir komutanı vardı. Mukaddemü'l-Halka'lar bunların emrindeydi. Halka askerleri Nâkiblerinin hepsine "Nükebâ-i Ulûf" denirdi. Bunlar "Nâkibü'l-Ceyş"ten yani Tımarlı asker komutanlarından sonra gelirlerdi. Ecnâd-ı Halkadan ileri gelenlerin ıkta'ları 1000–1500 dinar arasındaydı. Yıllık gelirleri ise 250–900 dînâr-ı ceyşiye olarak değişirdi.

Memlûklerin en parlak dönemlerinde Dîvân-ı Ceyş'te kayıtlı olan toplam asker sayısı yaklaşık olarak seksen bin kadardı. Türkmen, Urban ve Kürt kuvvetleri ise yaklaşık yüz elli bin ile iki yüz bin arasında olmalıdır.

Ordunun pîşdâr kuvvetlerinden başka "Keşşâf" adı verilen keşifçiler gerektiğinde ordunun önünde hareket ederlerdi. Bunun Osmanlılardaki karşılığı "Çarhacı"dır. Ordu kumandanına ise "Bâşü'l-asker" veya "Cerbâşi" denilirdi. Miktarı belirli olmayan ancak azami bin kişiye tekabül eden birliğe de "Tulb" adı verilirdi.

Savaş kararı Sultan başkanlığındaki şûrada görüşülürdü. Karara göre ya Sultan bizzat sefere gider ya da emîrlerden ya da Nâib-i Saltanalardan birini görevlendirirdi. Eğer Sultan sefere çıkacaksa ümera tarafından askerlerin teçhizatı için levazım bedeli toplanırdı. Timur'un Suriye'yi zabtında

ona karşı öncelikle Nâib-i Saltanaların mücadelesini daha sonra da bizzat Sultan Ferec'in mukavemetini görmekteyiz⁶⁷⁸.

d- Silahlar⁶⁷⁹:

Kılıç, balta, mızrak, süngü, topuz, ok, yay ve sapan gibi hafif silahlar kullanan askerler çeşitli zırhlar giyerlerdi. İlk dönem memlûklerinin okçu ve süvari birliklerinden mürekkep olduğu bilinmektedir. 1360–1370 yılları arasında topun Müslümanlarca kullanılmasıyla çerkes ümeranın bu sahada başarı gösterdiği görülmektedir. Ancak bu silahların kullanımı 1485 yılından itibaren Portekiz ile yapılan mücadelede ön plana çıkmış, tüfek kullanımı ise Kayıtbay döneminde görülmüştür. Ateşli silahların kullanımının gecikmesi bu silahların namertlerin silahı olarak kabul edilmesi şeklinde yorumlanmıştır⁶⁸⁰. Memâlik-i Sultâniye'nin silahları daha önce açıkladığımız gibi "Zeredkâş"ın muhafazası altındaydı. Alaylarda ve törenlerde Sultanın arkasında bir torba veya zenbil içinde fındık şeklinde Sultana ait "Bunduk" denilen ve mermi taşıyan "Bundukdâr" ismi verilen tüfekçi vardı.

e- Donanma

İslâm devletlerinin çoğu birer kara devleti olmaları ya da onların denizcilik ile gereğince ilgilenmemeleri nedeniyle dünya tarihinde bir İslâm Devleti'nin denizcilik sahasında ön plana geçtiğini göremiyoruz. Buna karşın coğrafya itibarıyla deniz memleketi olan devletlerin tamamıyla bu sahadan uzaklaştığı da söylenemez. İslâm devletlerinin bu sahaya yeterince önem vermemelerinin farklı nedenleri vardır⁶⁸¹. Bu nedenlerden biri bizim incelediğimiz devletin de çok net bir özelliği olduğundan belirtmek gerekir.

⁶⁷⁸ III. Bölüm'de bu konuyla ilgili örnek verilmektedir.

⁶⁷⁹ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 159.

⁶⁸⁰ I. Yiğit, *a.g.m.*, s. 218.

⁶⁸¹ D. Ayalon, "Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri", (çev. Salih Özbaran), *İÜFD*, **S.25**, İstanbul, 1971, s. 39.

Memlûk ordu teşkilatında sıkça bahsettiğimiz kara askerî sınıfının üstün görülmesi ve bu imtiyazlı sınıfın iç bölgelerde üslenmeleri denizcilikte beklenen ilerlemenin görülmemesinde başlıca âmil olmalıdır. Memlûk Sultanları içinde donanma ile ilgilenen en önemli hükümdar Sultan Baybars idi. Buna rağmen donanmanın onun zamanından daha ileri gittiğini görmüyoruz. Bunun nedeni yine imtiyazlı emîrlerin kara askeri olmaları ve denizcilik sahasını küçümsemeleridir⁶⁸². Zira Memlûklerde teşkilatını incelediğimizde denizcilikle ilgili herhangi bir mevki, unvan, istihbarat, araç vs. çeşitliliğine rastlamıyoruz. Zira donanmaya en çok önem veren Sultan Baybars dahi “Kendisine kürek verilen herkes mükemmel kürek çekebilir, fakat kılıç verilen kimse, onu mükemmel savuramaz.”⁶⁸³ diyerek ağırlığını nereye koyduğunu bizzat göstermiştir.

Memlûk Devleti, Akdeniz ve Kızıldeniz ile komşu olduğundan tersane ve donanmalarının olduğu şüphesizdir. Memlûk donanmasının Kıbrıs ve Rodos seferinden başka Akdeniz’de herhangi bir faaliyeti yoktur. Buna karşın özellikle XV. Yüzyılın sonlarında Kızıldeniz’de Portekizliler ile olan mücadelelerinden söz edilebilir. Çünkü bu yıllarda Portekizlilerin Afrika’nın güneyinden Hindistan’a gidiş yolunu bulmaları sonucu memlûk denizciliği büyük bir darbe almıştı⁶⁸⁴.

Memlûklerin deniz seferlerine mukabil Frenklerin de Memlûk sahillere tecavüzleri görülmüştür. Buna tedbir olarak memlûkler kıyılardaki müstahkem kıyıları yıktırıp yerlerine daha küçük burçlar yaptırmış ve buralardaki kara ordusunu güçlendirmişlerdir. Bu şekilde taarruzlara karşı koyabilmişlerdir. Bunun yanısıra kıyıya hâkim olan dağ kalelerinin kuvvetlenmesine de önem vererek kıyı savunmalarını güçlendirmişlerdir⁶⁸⁵.

⁶⁸² D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 43.

⁶⁸³ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 44.

⁶⁸⁴ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 227.

⁶⁸⁵ D. Ayalon, *a.g.m.*, s. 50.

V- Adli Teşkilat

Kâdî'l-Kudât⁶⁸⁶: En yüksek dînî makam olup görevleri şer'î ve hukukî işlere bakıp infaz eder, dava dinler, davacılar arasındaki problemleri çözerdi. Kâdî'l-Kudât tabiri Ehl-i Sünnet mezhep imamı için kullanılırdı. Mısır'da bunlardan en önemlisi Şâfi mezhebinin imamı olmuştur. Kâdî'l-Kudât, kendisinin yapamayacağı işler için bir "Nâib" tayin edebilir bu vasıta ile işler görülürdü. Nâib-i Saltanalarda da Kâdî'l-Kudâtlar vardı. İşlevleri merkezdeki ile aynı olup bulundukları yerlerde kendi mezheplerine mensup Nâibleri tayin ederlerdi.

Kâdiaskerler⁶⁸⁷: Mısır ve Suriye'de askerî sınıfın şer'î ve hukukî işlerine bakarlardı. Dârü'l-Adl üyesi olan Kâdiaskerler Şâfi, Hanefî ve Mâlikî mezheplerindendir.

Dârü'l-Adl Müftüleri⁶⁸⁸: Dârü'l-Adl'de dört mezhebe mahsus dört müftü görev yapardı. Dîvân'da şer'î işler hakkında fetva vermek bunlara mahsustu.

Beytü'l-Mal Vekili: Beytü'l-Mal'ın alıp sattığı arazi ve emlâk ile para işlerine bakardı.

Hisbe⁶⁸⁹: Hisbe işleriyle meşgul olan Muhtesib'in, muhtelif yerlerde vekil ve maiyyeti vardı. Zabıta Reisi, Polis Müfettişi veya Belediye Resi olarak tanımlanan Muhtesib Mısır'da iki taneydi. Bunlardan birisi "Kahire Muhtesibi" olup İskenderiye'den başka "Vech-i Bahrî"deki, diğeri ise "Füstat Muhtesibi" olup "Vech-i Kibeli" şehir işlerinden sorumluydu. Mısır'daki camilerden birinde bulunur ve gün boyunca civardaki durumu teftiş ederdi.

⁶⁸⁶ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 147; M. O. Üner, **a.g.t.**, s. 86-91; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 85.

⁶⁸⁷ **Medhal**, s. 387; M. O. Üner, **a.g.t.**, s.98-99; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁸⁸ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 149; **Medhal**, s. 387; M. O. Üner, **a.g.t.**, 100-102; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 86-87.

⁶⁸⁹ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 149; **Medhal**, s. 388; M. O. Üner, **a.g.t.**, 105-111; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 87.

Nâkibü'l-Eşraf⁶⁹⁰ (Zâdegân Şefî): Mısır'da Hz. Ali ve zevcesi Fâtîmatü'z-Zehrâ evladından olanlara nezaret ederdi.

Nâzîrü'l-Ahbas (Dîvânü'l-Ahbâse'l-Mebrûre)⁶⁹¹: Sultanlara mahsus evkaf Dîvânı, Mısır mıntıkasında vakfedilen Sultanlara ait bütün ilmî ve sosyal müesseselere bakardı. Cami ve mescitler, "Ribât"lar yani tekke, menzil ve hanlar, zâviyeler ve medreselerin maaş ve tayinatı buradan verilirdi. Bu daire Devâddâr'ın teftiş ve murakabesi altındaydı.

Nâzırı Dârü'd-Dârb: Darphanenin idaresine bakan ilmiye sınıfından bir görevliydi. Nâzır-ı Mahmil-i Şerîf de her yıl düzenli olarak Hicaz'a gidecek "Hüccac" kfilesi ile gönderilen "Sure"leri idare ederdi.

Meşîhâtü's-Şüyûh (Meşîhâtü'l-Hângâh)⁶⁹²: Kürsü şeyhliklerinin en yükseğine denirdi. Mısır'daki kale camii hatipliği diğer hatipliklerden önemliydi.

VI- Halife ve Hilafet Kurumu⁶⁹³

Abbasi Hilafetinin Moğollar tarafından ilga edilmesinin (10 Şubat 1258) ardından Kahire'de 1261 yılında yeniden kurulan hilafet müessesesi Memlûk Devleti'ne manevi bir güç kazandırmıştır⁶⁹⁴. Memlûklerdeki hilafet, Abbasi hilafetinden birçok yönleriyle ayrılır. Türk Devletlerinde Büyük Selçuklulardan itibaren devam eden laik sistem yine bir Türk devleti olan Memlûklerde tüm açıklığıyla ortaya konmuş, halifenin otoritesi sadece manevi sahaya

⁶⁹⁰ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁹¹ Dîvân-ı Ahbâs hakkında bkz. Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 141-143.

⁶⁹² Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 150; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁹³ Mısır'a gelişine kadar hilafet müessesesi ile ilgili olarak bkz. M. O. Üner, *a.g.t.*, s. 23-53; "Müslümanların, Hz. Muhammed'in vefatından sonra, dînî koruması ve dünya işlerini dînî bir siyasetle idare etmesi için başlarına geçirdikleri kişilere halife, bu kuruma da hilafet (imamet) adı verilmiştir." bkz. A. Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s. 613.

⁶⁹⁴ Yaklaşık üç yıl sonra Mısır'da kurulan hilafet müessesesinin ilk halifesi Mustansır Billâh'tır. (659-660), Mısır Halifeleri için bkz. A. Aktan, *a.g.m.*, s. 617-645.

sınırlanmıştır. Bu sebepten sahip oldukları halifelik unvanı dışında, devlet idaresinde herhangi bir yetkileri olmayan Mısır Abbasi Halifeleri, her hususta Memlûk Sultanlarının emirlerine itaat etmek durumunda kalmışlardır⁶⁹⁵. Büyük Selçuklularda olduğu gibi halifelik müessesesi yalnızca dînî mahiyeti baki kalmak üzere desteklenmiş dünyevî salahiyet kendileri üzerinde kalmıştır. Memlûklerde de biçimsel olarak büyük farklılıklar olsa da uygulama aynı olmuştur. Ancak burada belirtmek gerekir ki Memlûk Devleti'nde halifelerin nüfuzları hiçbir zaman Bağdad Abbasi Halifelerinin nüfuzları nispetinde olamamıştır. Örneğin Sultan Berkuk döneminde Halife el-Mütevekkil, Berkuk tarafından önce azl sonra da hapsedilmişti. 791 yılında müstakbel sultan Ferec'in doğumuyla halifenin hapis hayatı sona ermiş "Peygamber'in yüzüğü ile mantosu" el-Mütevekkil'e iade edilmiştir⁶⁹⁶. Memlûklerde örneklerine çokça rastladığımız bu durum hilafet müessesesinin durumunu anlamaya kâfi gelmektedir. Mısır Halifeliği bu dönemde Halifelik müessesesinin yegâne nişanesi olarak yalnızca hükümdarlıklarını tasdik etmek arzusunda olan sultanlara menşur gönderirdi. Hatta Büyük Selçuklu Devleti'nde sık sık rastladığımız halifelerin kendi nüfuzlarını tekrar kazanma mücadelelerinin örneği bu devlet içerisinde görülmemiştir. Memlûklerde halife ile sultanın ilişkisi dînî ve dünyevî yetkilerin kesin olarak sahiplerinde toplanması şeklinde değerlendirilebilir⁶⁹⁷. Buna mukabil Memlûk Sultanları, halifelere bulundukları mevkiye hürmet etmekte kusur etmemişler, huzuruna gelen halifeye birkaç adım yaklaşarak onları kendi yanlarına oturtmuşlardır.

Halifelerin kendilerinde olması beklenen ilmî birikimleri nedeniyle yetişmiş olmaları gerekirdi. İlimle uğraştıkları ve âlim olukları için kendilerine ait kütüphaneleri bulunurdu. Onlar kamu işlerini gördüklerinden bilfiil hükümet kuramazlardı. Yalnız Kal'atü'l-Cebel'deki Cami-i Sultan hariç olarak Memlûklere ait tüm camilerde hutbede onun da ismi okunurdu. Sultan Ferec döneminde bu durum bir istisna teşkil eder. Çünkü daha önce de belirttiğimiz

⁶⁹⁵ I. Yiğit, *a.g.m.*, s. 160, Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁹⁶ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 7.

⁶⁹⁷ M. O. Üner, *a.g.t.*, s. 62.

gibi kendisine muhalefet eden Şam Nâibi Şeyh el-Mahmûdî ile Halep Nâibi Nevruz üzerine giderken Halife Müsta'în'i de yanında götürmüştü (1412). Fakat Sultan Ferec bu te'dib hareketinde başarısız olmuş, tutuklanmış ve daha sonra da katledilmişti. Halife Müsta'în Billâh Ebu'l- Fazl Abbas ise emîrlerin kararıyla cismânî idareyi eline alıp "Sultan" ilan edildi. Böylece halifelik müessesesi ile hükümdarlık müessesesi birleşmiş oldu. Yani halife ve hükümdar kendi namına para bastırıp fermanlar yayınladı. Böylece Mısır Abbasi halifeleri içinde ilk ve tek olarak saltanat ve hilafet bir kişide toplanmış oldu⁶⁹⁸. Ancak asıl yetki Şeyh el-Mahmûdî'de idi. Zaten halife, Suriye ile ilgili işleri tam bir salahiyyetle Nevruz'a, Mısır işlerini de aynı yetkiyle Şeyh el-Mahmûdî'ye bırakmıştı. Türklerle Çerkeslerin iktidar için birbirlerine galebe çaldığı bir yerde bir Arabın hüküm ve nüfuzundan söz edilemezdi⁶⁹⁹. Kısa bir süre sonra Şeyh el-Mahmûdî, halifeyi görevinde bırakıp kendini "Sultan" ilan ettirdi. Halife ise istemeye istemeye saltanatı bırakmak zorunda kaldı. Önce Kal'atü'l-cebel'de ailesiyle birlikte hapsedildi. İnsanlarla görüşmesi yasaklandı. Çok geçmeden de halifelikten uzaklaştırılarak yerine kardeşi Mu'tezid Billâh getirildi⁷⁰⁰. Fakat Memlûk Devleti'nde sık sık görülen iktidar mücadelesi son bulmamış Sultan Ferec'i hal' ve katlederken birlikte hareket ettikleri Nevruz, yetkinin Şeyh'te olmasına itiraz ederek Şam'da Müsta'în namına hutbe okutmaya devam etti. Bu durumda Şeyh el-Mahmûdî de halifeyi hilafetten azlederek 1418 yılında İskenderiye'ye gönderdi. Halife 1421 yılında Sultan Tatar'ın cülûsuna kadar burada kaldı. Bu durum Memlûk tarihinde başka örneği olmayan bir olaydır.

⁶⁹⁸ S. Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s. 34; A. Aktan, *a.g.m.*, s. 635.

⁶⁹⁹ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁰⁰ A. Aktan, *a.g.m.*, s. 635-636.

VII- Berîd Teşkilatı

Devletlerin birbirleri ve kendi içindeki ilişkilerini düzenleyen kurumları posta teşkilatıyla sağlanmıştır. Memlûklerde bu müessese çok muntazam olup iletişim üç şekilde sağlanmıştır.

Berîd (Kâsıd): At ve hecin postaları. Birinci dereceden haberleşme işleri bunlar vasıtasıyla yapılırdı. Gelen haberlere Sultan, sözlü olarak cevap verir ve Kâtibüs's-Sır tarafından Nâib-i Saltanalara cevap yazılırdı. Posta menzillerine "Merâkizü'l-Berîd" denilirdi. Buralarda daima hazırlıklı adamlar ve atlar bulunurdu. Her dört fersahlık yani 22.740 metrelik yere bir berîd denirdi. Postalar berîd denilen bu menziller vasıtasıyla her taraftan gelir ve giderdi⁷⁰¹. Menzillerde "Emîr Ahûriyyete'l-Berîd" denilen posta hayvanlarına nezaret eden ve atlarına bakan biri bulunurdu. Bunlar Emîr-i Aşere'ye bağlıydılar. Halep, Şam, Tarablus, Ham, Safed ve Kerek Nâib-i Saltanalıklarında "Mukaddemü'l-Berîd" adında posta başılar bulunurdu. Bunların boynunda sarı ipek bir şeride bağlı, el avucu büyüklüğünde bakır veya gümüşten bir levha bulunurdu. Levhanın bir yüzünde Kelime-i Şehadet ve bir ayet, diğer yüzünde de bulunduğu yere göre Sultanın veya Nâib-i Saltananın ismi yazılı olurdu. Berîd'in ihtiyaçları için Sultan, Emîr-i Ahûr'a yazılı bir emir gönderir o da bu emirleri yerine getirirdi. Postacıların yani Berîdîlerin güvenilir ve ketum olmalarına dikkat edilirdi.

Güvercin Postaları⁷⁰²: Bazen acil işler için güvercin postaları kullanılırdı. "Hamâm-ı Resâyilî, Betâyık veya Tayr" denilen posta güvercinleri Kahire'de kale burçlarında eğitilirdi. Bunlardan hızlı olanlarına da "Hamâm-ı Hevvâdî" denirdi. Eğitilen güvercinlerin "Burccî" adında kafesleri, hizmetlileri, yiyecekleri ve katırları vardı. Güvercinlerle gönderilen küçük mektuplara "Bitâka" adı verilirdi. Bunlar güvercinin kanatlarına takılırdı. Mektup küçük olduğundan yazılar da küçük olur buna "Gubârî", kağıdına ise "Varaku't-Tayr"

⁷⁰¹ Menzil yollarıyla ilgili olarak bkz. **Medhal**, s. 438.

⁷⁰² M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 240.

adı verilirdi. Posta güvercininin boynunda görevine binaen bir sūs bulunurdu. Sultana ait güvercinlerin ise ayak ve gagalarına kızıl damga vurulurdu. Bitâka geldiği zaman “Berrâc” adındaki kule memuru güvercini alıp Devâddâr’a getirir; Devâddâr Bitâka’yı alıp Sultana götürür; Sultan Kâtibü’s-Sırr’ı çağırır ve o da gelip mektubu okurdu. Bu posta teşkilatı ile ilgili işlemler Mısır’da Dîvân-ı İnşâ’da, Suriye’de Nâib-i Saltana tarafından görölürdü⁷⁰³.

Ateş işaretleri⁷⁰⁴: Bu usul bilhassa sahillerde uygulanırdı. Önceden belirlenmiş şifrelere göre ateş yakılarak çok süratli haberleşme sağlanırdı⁷⁰⁵.

Buna mukabil Memlûklerde “Dîvân-ı Berîd” adıyla bir posta teşkilatı yoktur. Vilayetlerden haftada iki defa düzenli olarak posta gelirdi. Bu üç vasıta ile gelen önemli haberler “Kâtibüs’s-Sır, Devâddâr ve Emîr Candâr” tarafından açılıp ve Sultana arz edilirdi. Bunlardan Kâtibüs’s-Sır birinci derecede sorumluydu. XV. Yüzyılın ilk yarısında posta nizamı ilk günlerindeki gücünü kaybetmiş hatta birçok posta yolu terkedilmiş bir halde kalmıştı.

EKONOMİK DURUM

Mısır’ın ekonomik yapısını ziraat ve ticaret oluşturmaktadır. Ziraatin gelişmesinde en önemli amil Mısır topraklarının hayat kaynağı olan Nil nehridir. Nil’in su seviyesinin değişimi, tarım için takip edilmesi gereken bir durum olmuştur⁷⁰⁶. Mısır’da ekimi yapılan tarım ürünleri; buğday, keten, pirinç, şeker kamışı, susam, pamuk ve bilumum sebze idi. Mısır’ın konumu ise ticaretin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Bölgenin Avrupa-Hindistan ticaret yolu üzerinde bulunması ticaretin de gelişmesini sağlamıştır. Bu anlamda en önemli ticaret kenti aynı zamanda liman kenti de olan

⁷⁰³ Şeyh ve Nevruz’un Kahire’ye hareketleri Katya mütevellisi ve Vechû’l-Bahrî Kâşifi Fahrüddin ‘Abdûlgânî b. Ebu’l-Ferec tarafından Sultana güvercin postasıyla haber verildi. K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 91.

⁷⁰⁴ M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 242-246.

⁷⁰⁵ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 206.

⁷⁰⁶ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 170-171; İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 224.

İskenderiye olarak görünür⁷⁰⁷. Sanayi mamülleri olarak da dokumacılık, silah, kumaş, boyalı malzeme, bakır, züccaciye, ahşap, şeker ve gemicilikle ilgili malzemeler yapılmakta ve ihraç edilmektedir⁷⁰⁸.

Yeryüzünde bulunan başlıca zenaatlerin tamamı; altın, gümüş, demir, pamuk, keten, cam ve pirinç gibi hemen hepsi Dimaşk'ta mevcut idi. bu bölgenin ovalarında genel olarak, mükemmel bir gül suyu üretimi yapıldı ve yıllık olarak üretilen gül suyunu taşımak için dört bin katıra ihtiyaç duyulurdu. Yine aynı şekilde her yıl sekiz atölyede üç veya dört bin şeker kavanozu üretilirdi ve Dimaşk'taki bu zenaat o yıllarda çok meşhur idi⁷⁰⁹.

Ülkenin ekonomik durumunun göstergesi olan imar faaliyetleri cami, han, hamam, köprü, vakıf, hastane, çarşı vakıf, ribat, zaviye gibi binalar Memlûk Devleti'nin bu alandaki başarısıdır. Çerkes Memlûkları döneminde küçük hacimli cami modelleri görülmektedir⁷¹⁰. Ayrıca Timur'un Suriye'ye gelişinden önce başlatılan alt yapı çalışmaları ancak 833-1429/30 yılında tamamlanabilmiştir⁷¹¹.

Hazinenin gelir kaynakları⁷¹²:

1. Arazi vergileri: Vakıf araziler dışında ziraate açık topraklardan alınan vergilerdir. Ancak zaman zaman vakıf arazilerden de vergi alındığı olmuştur. İltizam bedeli olarak toprak üzerine konulan haraç vergisi, bölgelere göre nakdî veya aynî olarak alınırdı. Bunlardan bir kısmı mahalli ihtiyaçlara sarf edildikten sonra kalan kısmı hazineye gönderilirdi.

⁷⁰⁷ Ticaret hakkında daha geniş bilgi için bkz. Altan Çetin, **Memlûk Döneminde Mısır-Anadolu İktisadî Münasebetleri**, Ankara, 1998, s. 51-107.

⁷⁰⁸ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 171-172; İ. Yiğit, **a.g.m.**, s. 224.

⁷⁰⁹ B. Mignanelli, **a.g.m.**, s. 225.

⁷¹⁰ İ. Yiğit, **a.g.m.**, s. 369.

⁷¹¹ M. Lapidus, **a.g.e.**, s. 71.

⁷¹² İ. Yiğit, **a.g.m.**, s.235-236; Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 166-168.

2. El- Cevâlî (Cizye): Gayr-ı Müslim vatandaşlardan kişi başına alınan 10–25 dirhem arasında değişen vergidir.
3. Ülkeye altın ve gümüş ithal edenlerden, hayvancılıkla geçinenlerden otlatma bedeli olarak alınan vergi.
4. Yabancı tüccarlardan yaklaşık %10 olarak alınan gümrük vergisi.
5. Ülkede bulunan şap, natron ve zümrüt madenleri ihraç edilirdi. Özellikle Avrupalı tüccarla tarafından taşınan bu maden gelirlerinin 1/3'ü emîr ve askerlerin ihtiyaçlarına harcanırdı.
6. Mirasçı bırakmadan ölenlerin malları (el-mevârisü'l-haşriyye)
7. Kahire, İskenderiye ve Kûs'ta bulunan darphanelerden sultan için özel bir vergi alınırdı.

Memlûk Devleti ıkta'⁷¹³ esasına dayanan bir devlettir. Mısır arazisi 24 parçaya ayrılmıştı⁷¹⁴. Bunun 4 parçası Memlûk Sultanına tahsis edilirken, on parçası da sayıları 24 adet olan Yüzler Emîri'ne ve geri kalan on parçası da diğer ümera ve askerlere verilirdi⁷¹⁵. İkta'lar kişilere yaşamları boyunca veya belirli bir zaman için verilir ve gerektiği zaman değiştirilebilir ya da artırılabilirdi. Ümerâ ve asker ıkta'ları ya doğrudan toprağın hasılatı yani öşrü ve rûsumunu almak ya da gümrük veya bir yerin gelirinin havalesi verilmek suretiyle olurdu. İkta'ya talip olan adaylar Sultanın huzuruna çıkarılır ve eğer Sultan gelen kişiyi onaylarsa törenle⁷¹⁶ ıkta'ı verilirdi. Sultan, ıkta'

⁷¹³ Memlûk Devleti'nde ıkta' sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altan Çetin **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, Ankara, 2002, s. 29–41.

⁷¹⁴ M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 15.

⁷¹⁵ Askerî teşkilat içerisinde emîrlerin ıkta'ları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁷¹⁶ Sultan tarafından seçilen ıkta' sahibi adına Nâzır-ı Ceyş, "Misal" adlı bir belge yazar ve bunu Sultana arz ederdi. Sultan Misal'in üzerine kendi yazısıyla "Yektüb" (Yazıla) yazar ve bunu "Hâcib"e verirdi. Hâcib Misal'i alarak ıkta' sahibine verir, o da teşekkür edip yer öperek bunu alır ve Dîvân-ı Ceyş'e götürürdü. Burada Misal kaydedilir ve "Murabba" adıyla başka bir belge hazırlanırdı. Murabba'da Dîvân-ı Ceyş azalarının karar ve imzaları bulunurdu. Son olarak Murabba Dîvân-ı İnşâ'ya götürülür ve orada da menşur yazılır ve bunun üzerine Sultanın "Tevkîl" konurdu. **Medhal**, s. 425, 408–409.

menşurlarına⁷¹⁷ imza yerine geçen Kalem-i Tomar ile menşurun “Turre” denilen üst kısmına “el-Minnetullahu Vahdehu”, “el-Mülkullah”, “Hasbullah”, “Allahu Veliyyu”, “Allahu Emeli” veya kabul ettikleri diğer alametlerden birini yazarlardı. Bunlara cevaben yazılan tevki’ler ise Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu devletlerinde olduğu gibiydi⁷¹⁸. Ikta’ tamamen şahıslarla ilgiliydi. Ikta’ sahibinin ölümü veya şartlara uymaması halinde sultan tarafından ikta’ geri alınırdı. Sultan Berkük devrinde emîrlerin ikta’ları vazifeleriyle kaim hale gelmiştir. Osmanlılarda olduğu gibi görevinden azledilen bir emîrin ikta’ı da elinden alınırdı. Memlûk, askerlik şerefini ihlal edecek bir harekette bulunmadıkça ikta’ı elinden alınmazdı. Eğer böyle bir durum söz konusu ise Nâib-i Saltana’nın tahkikatı neticesinde gereken yapılırdı. Azledilen memlûkün yerine yenisi törenle yerleştirilirdi. Ancak Mısır’da yerli halka ikta’ verilmezdi. Yeni bir sultanın cülûsu ikta’ dağıtılmasına bir vesileydi. Ayrıca memlûk sultanları asker teftişi sırasında da ikta’ dağıtırlardı⁷¹⁹. Mısır arazisi bu dönemde 30 yılda bir kere tahrîr edilmiş, toprak verimlilik ve kıymetine göre sınıflandırılmıştır. Bu tahrir işlemine “Ravk” denilmiştir. Tahrîrlerden sonra Sultan, ikta’ları bizzat dağıtırdı. Ikta’ sistemi memlûk tarihi boyunca çeşitli değişikliklere uğramış, devletin sonlarına doğru bu nizam da bozulmuştur. XIV. yüzyıldan sonra ümera ve askerler ikta’larını satmak veya başkalarına devretmek gibi yollara başvurarak bu nizamı olumsuz etkilemişlerdir. Ordu ile ikta’ arasında bir bağ olduğundan bu düzenin bozulması ordunun da zayıflamasına neden olmuştur⁷²⁰.

Mısır’da ikta’ edilen arazinin haraç ve rûsumunu alan kimse onu askerin marsa, maaş ve levazımatına harcadıkta’n sonra kalan kısmını Beytü’l-Mal’a verirdi. Arazi, vergi ve rûsumu kime ikta’ edilmişse bahibi bunu

⁷¹⁷ Menşur, Memlûklerde yalnızca ikta’ için kullanılan bir ıstılahtır. Bkz. **Medhal**, s. 409; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 101.

⁷¹⁸ **Medhal**, s. 312; Tevkîf, sultanın emir ve alametiyile Dârü’l-Adl’de tescil edilmiş menşur ve sair evrakın mecmuasına denirdi. **Medhal**, s. 410; M. G. Demambynes, **a.g.e.**, s. 102.

⁷¹⁹ K. Y. Koprıman, “Memlûkler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”, s. 17.

⁷²⁰ K. Y. Koprıman, **a.g.m.**, s. 18; **Medhal**, s. 411.

parça parça iltizama verirdi. Mültezimlerin, iltizam karşılığında verecekleri para taksit ile alınırđı. İltizam dört yılda bir olurdu. Mültezimler iltizam ettikleri bölgenin imarı ile de meşgul olurlardı. Bazen bu mültezimin elindeki yerler, iltizam sonunda başkası tarafından artırılarak elinden alınırđı. Mısır arazisinde tarım yapılamayan ve hayvan otlağı olan yerler ile mülk arazi hariç olarak “Arâzî-i Emîriye”den sayılır ve büyük bir kısmı Sultan, Ümerâ, asker ıkta’larına ve diğery bir kısmı da vakfa tahsil edilmişti. Bu şekilde Memlûk Devleti’nde Tımar ve Tımarlı Sipahi teşkilatı oluşturulmuştur. Sultana ait “Has” denilen arazi işlerine “Dîvân-ı Has” bakardı. Sultan memlûklerinden bir kısım askere tahsis edilen araziye “Dîvân-ı Müfred”, Ümerâ ve Ecnâd’a ait arazi işlerine de “Dîvân-ı Ceyş” bakardı. “Sâbit Fellah” denilen yerli ziraatçiler ise ıkta’ sahibinin reayası idiler. Bu babadan oğula geçen bir meslekti.

Mısır arazisi otuz yılda bir “Revk” yani tahrîr olunurdu. Arazi tahrîrine memur olanlar, gittikleri yerlerde memleketin Eşraf, Meşâyih, kâtip, heyet-i udûl ve mühendisleri ile bütün hesaplamaları, ölçümleri, sayımları yaparlar arazinin verimliliğine göre kıymetini belirlerler ve kayıtlarını tutarlardı. Bu tahrîr her beldede bu şekilde yapılırdı. Hazırlanan birkaç nüsha defter Nâzır-ı Ceyş’e verilirdi. Her yıl ekilen arazinin miktar ve yüzölçümleri belirlenir, mahsul büyümeye başladığında ıkta’ Dîvânı tarafından gönderilen “Muhammin”ler vasıtasıyla gelişim kaydedilirdi. Bu şekilde takip edilen ürünlerin daha toplanmadan ne kadar öşür, vergi vs. tayin edilir böylece de herhangi bir usulsüzlük belirlenmiş olurdu.

Emîrî arazi; Sultan, Ümerâ, asker ile devlete bağı Türkmen, Urban vs. gruplara ıkta’ edilmişti. ıkta’ işlerine Dîvân-ı Ceyş bakardı. ıkta’ı hak etmiş biri ilk önce “Kıssa” yani arz-ı hal ile veya “İşhad” yani becayış ve intikal nedeniyle Dîvân-ı Ceyş’e müracaat ederdi. Uygun görülürse Nâzır-ı Ceyş bu kağıdın arkasına “tetkik edilsin” diye yazar ve bunu Dîvân’a gönderirdi. Burada ıkta’a ait diğery evrak ve defterler incelenip onaylandığı takdirde “Misal” adı verilen arz varakası tahrir olunurdu. Sultan “Misal”i kabul ederse “Yektüb” diye yazar ve Nâzır-ı Ceyş’e iade ederdi. Nâzır-ı Ceyş’te “Rûsûm-u

Şerîfe imtisal oluna” diye ekleyip kâtibe gönderirdi. Kâtip Misal’i tescil edip tarih yazar ve kendi dosyasında bunu muhafaza ederdi. Bunun yerine “Murabba” denilen kağıt üzerinde muamele yapardı. Murabba, Dîvân-ı Ceyş kalem âmirleri tarafından imzalanıp alametleri konulduktan sonra Dîvân-ı İnşâ’ya havale olunur ve oradan da bir “Menşur” yani ıkta’ beratı yazılarak takdim edilirdi.

132 yıl süren Bahrî Memlûklerinde fiyat ve ücret hareketi oldukça olumlu bir seyir takip etmiştir. Herhangi bir para krizinin yaşanmadığı istikrarlı gidişat devletin güçlenmesinin önemli nedenlerinden biridir. Bu dönemde görülen para ve ücretler sistemindeki bu istikrar, Burcîler döneminde korunamamıştır. Bahrîlerin son döneminde başlayan iktisadî çözülme Burcîler döneminde daha da artmış ve büyük iktisadî bunalımlar yaşanmıştır. Özellikle Sultan Ferec döneminde art arda çıkan isyanlar ve bundan daha da önemli olan Timur’un Suriye istilası nedeniyle devletin halka yüklediği vergiler, savaş giderleri ve tahribatın bilançosu devletin yükünü bir kat daha artıran nedenlerdir⁷²¹. Gümüş madenin temininde güçlüklerin yaşanması, gümüş dirhemlerin hızla azalmasına ve paranın ebadının küçülmesine neden olmuş bu da enflasyonu tetiklemiştir. Gümüş ile dirhem arasındaki 1/20 oranındaki fark 1/25–1/30 olarak değişmiştir. XV. asrın başlarında artık gümüş para darbı durdurulmuş⁷²² onun yerine fels⁷²³ ve bakır dirhemler çıkarılmıştır. Para sistemindeki bu miladi değişikliği; Timur’un 1401 yılında Suriye’yi istilası sonucu bölgeyi harap etmesi, 1403–1404 yılları arasında Mısır ve Suriye’de Sultan Ferec’e karşı bazı emîrlerin isyanları nedeniyle art arda çıkılan seferlerde harcanan emval ve para ve kıtlık⁷²⁴ nedeniyle nüfusun

⁷²¹ M. Lapidus, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷²² K. Y. Koprman, *a.g.e.*, s. 148.

⁷²³ Makrîzî, *Eski ve İslami Paralar*, s. 64–68; Fels, kırmızı bakırdan yapılmış paradır. Bu konuda bkz. Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, 163-166.

⁷²⁴ “1363–1513 yılları arasında Mısır’da 16, Suriye ve Filistin’de 15 salgın hastalık ve kıtlık vuku bulmuştur. Bu felaketler ülke nüfusunu iyice azaltmış, bazı yerleşim yerleri tamamen boşalmıştır. “ Bkz. İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 241; ayrıca 16 Muharrem 802 tarihinde geceleyin Dimaşk’ta deprem olmuştur. Bkz. *İnbâü’l-Gumr*, s. 92.

azalması takip etti. Tarım arazileri tahrip olması ve ardından baş gösteren yokluk ve pahalılık bütün Memlûk ülkesini kasıp kavurdu⁷²⁵. Bakır dirhemlerin çok miktarda piyasaya sürülmesi fiyatların artmasına, dolayısıyla da enflasyonu doğurdu. Bütün bunlara ek olarak halkın alım gücü de gittikçe azaldığından tüccar ve esnaf iş yerlerini kapatmak zorunda kaldı. Diğer yandan ayarı düşük paraların ortaya çıkması yabancı paralara itibar edilmesine neden oldu⁷²⁶. Sultan Ferec'in yasaklamasına rağmen Venedik paraları ifrenti, flori ve bundukî, İskenderiye ve Kahire pazarlarında çoktan yayılmıştı⁷²⁷. Sulan Ferec'in, Venedik ile dostane bir münasebette bulunmaması bu durumu daha iyi açıklamaktadır⁷²⁸. Hatta bir zamanlar 20 dirhem olan 1 Miskal altın'ın 240 Dirhem'e çıkmasına ilaveten fiyatlar ve ücretler Fülûs ile tayin ve tespit edilerek o zamana kadar olageildiğinin aksine, Fülûs revaç gören bir para olmuştu⁷²⁹. Ekonomik kriz sanayi ürünlerine de yansımış ihraç malları ithal edilir hale gelmişti. Tüm bu olumsuzluklar çalışan nüfusun azalmasına ve ekonomik gerilemeye neden olmuştur⁷³⁰. Bunun yanında siyasî istikrarsızlık da gelişmeye mani olmuş Memlûk Devleti'nin geleceğini netleştirmiştir.

SOSYAL DURUM

Memlûk toplumu Mısır yerli halkının dışında memlûk olarak getirilen Türk, Çerkes gibi milletlerden ve civar bölgelerden gelen kişilerin yer aldığı bir sosyal yapı arz eder. Etnik bakımdan Arap, Türk, Çerkes, Kürt, Rum, Ermeni, Moğol, Yahudi gibi unsurları barındıran Mısır Devleti çeşitli sosyal

⁷²⁵ K. Y. Koprman, "AL-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10–11, 1981, s. 154; M. Lapidus, *a.g.e.*, s. 27, 175.

⁷²⁶ K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 155.

⁷²⁷ Ş. Tekindağ, *a.g.e.*, s. 124; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1243–1453*, I, s. 99.

⁷²⁸ Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bakış", s. 24.

⁷²⁹ K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 156.

⁷³⁰ M. Akdağ, *a.g.e.*, s. 39.

tabakalara ayrılmıştır. Kaynaklarda sayıları farklılık arz etse de yöneten ve yönetilen noktasından baktığımızda bu sosyal sınıfı iki kısımda değerlendirebiliriz. Buna göre yönetici sınıfında memlûkler, yönetilen kısmında da diğer sosyal sınıflar bulunmaktadır. Bu toplum içinde maddi durumu iyi olanlar genellikle şeyhler, ilim adamları ve tüccarlardır⁷³¹. Sosyal tabakalar içinde önemli bir grup olan zımmîler ise Müslüman halktan farklı görülmüşlerdir⁷³².

Sosyal hayatı derinden etkileyen grupların başında dînî mahiyetli olanlar gelir. Müslüman halkın çoğunluğu Ehl-i Sünnet'ten olmakla birlikte Ehl-i Bidat'tan da olanlar vardı. Toplumda dînî anlayışın güçlü olması sonucu din adamları da itibarlı bir konuma yükselmiştir. Elbette tasavvuf hayatının özel mekânı olan tekke ve zaviyeler bu nedenle artmıştır⁷³³.

Sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri de oyunlar ve törenlerdir. Satranç, top, mızrak, ok atma, ata binme, avcılık, yüzücülük gibi faaliyetlerin yanısıra mübarek gün ve gecelerin kutlanması, Hac yolculuğu, yılbaşı gibi zamanlar ile Sultanın cülûsu, Nil nehrinin yeterli su seviyesine ulaşması ve Nevruz halkın gündemini oluşturan konular olmuştur.

Bu toplumda kadının durumuna baktığımızda belli bir saygınlık ve itibar kazandığı görülmektedir. Zaman zaman sınırlamalar getirilmiş olmakla birlikte devlet idaresinde bile söz sahibi olabilmıştır⁷³⁴. İlimle uğraşan kadınların varlığı onlara olumlu bakıldığını ifade etse de cariyelik sisteminin devam etmesi gibi nedenlerden dolayı bu durumu sınırlı kabul etmeliyiz.

⁷³¹ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 382.

⁷³² İ. Yiğit, *a.g.m.*, s.383-5.

⁷³³ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s.386-7.

⁷³⁴ Şecerü'd-Dürr örneği için bkz. Samira Kortantamer, "Bahri Memlûklerde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler", *Ege ÜEFY, No. 75*, İzmir, 1993, s. 33-37; N. Gürkan, *a.g.t.* s.20.

KÜLTÜREL DURUM

Kültür faaliyetleri Bağdad'ın işgalinden sonra Mısır ve Suriye'de yoğunlaşmış ilmi coğrafya böylece Bağdad'tan Mısır'a kaymıştır. Sultanlar bu çalışmalarını ve ilim adamlarını bizzat desteklemişlerdir. Kültür hayatını canlı tutan medrese, cami, ribat gibi mekânlar eğitime verilen önemi vurgulamaktadır. Dînî eğitimin yoğunlukta olduğu okulların çokluğu birçok ilim ehlini bile şaşırtacak haldedir⁷³⁵. Bunun yanında ilim adamları için vazgeçilmez olan kütüphanelere verilen önemin de en az okullar kadar olduğunu söylemeliyiz. Hatta kütüphaneden kitap okuma teşvik edilmiş ve dışarıdan para ile kitap alanlar ayıplanmıştır. Mısır'daki medreselerde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Lügat ve Arap Edebiyatı üzerine eğitim verilirdi. Dârü'l-İlim baş müderrislerine "Dâi'd-Duâd" denirdi. Sultanın bizzat tayin ettiği müderrislerin medrese ve cami vakıflarından önemli miktarlarda gelirleri vardı ve bazen bunlara aylık maaş da verilirdi. Kâdılar ise maaşlarını hazineden alırlar, kazâî ve adlî işlerden de gelirleri bulunurdu⁷³⁶. Ulemaya giydirilen hil'atler yünden olup işlemezdi. Büyük Kâdılar için beyaz, diğerleri için yeşil olan sarığın uçları sarkıktı.

Memlûkler devrinde tarih, edebiyat, münşeât ve devlet teşkilatına dair mühim eserler yazılmıştır. Özellikle umumi tarih alanındaki eserler dönemin aydınlatılması bakımından oldukça önemlidir. Sultan Baybars'ın bu konudaki desteğini şu ifadesinde görmekteyiz: "Tarihe kulak vermek, tecrübelerden daha iyidir."⁷³⁷ İsimlerinden defaatle bahsettiğimiz bu tarihçiler yaşadıkları dönemde bizzat hükümet görevinde de yer almış kişilerdir⁷³⁸.

Kültürün önemli unsurlarından olan sanat faaliyetleri arasında hat, tezhip, oymacılık, bakır işlemeciliği gösterilir. Buradan anlaşılacağı üzere diğer alanlardaki gibi sanat hayatında da dînî motiflerin etkili olduğu aşikârdır.

⁷³⁵ İ. Yiğit, *a.g.m.*, s. 245.

⁷³⁶ Medhal, s. 391; M. G. Demambynes, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁷³⁷ N. Gürkan, *a.g.e.*, s.28.

⁷³⁸ K. P. Hitti, *a.g.m.*, s. 1112-1113; Şeşen, *a.g.e.*, s. 176.

Dönemin ilmi faaliyetleri dînî konular, dil ile ilgili çalışmalar, tarih ve tabakat alanında yoğunlaşmıştır. Bu dönemin kültürel ve ilmi zenginliğini ortaya koyma açısından ilim dalları ve ilim adamları şeklinde bir tasnif yaparsak şu isimleri görürüz:

Tefsir'de; Celâlüddin Mahallî (ö. 864/1459), ve Celâlüddin es-Suyûtî (ö.911/1505)...

Hadis'te; İbn Hâcer Askalanî (ö. 852/1449) ve Bedrüddin Aynî (ö.855/1451)...

Fıkıh'ta; Şeyhülislâm Sırâcüddin Bulkînî (ö. 805/1403), Kemalüddin b. Hümam (ö.861/1457), Zeynuddin İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve İbn Haldun (ö. 808/1406)...

Kelam'da; Saduddin et-Taftazânî (ö.793/1390), Adududdin el-Îcî (ö. 756/1355), Seyyid Şerif el-Curcânî (ö. 816/1413), Celalüddin ed-Devâvîni (ö. 908/1502)...

Aklî ilimlerde; Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474)...

Coğrafya'da; el-Kalkaşandî (ö. 821/1418), el-Makrîzî (ö. 845/1441)...

Tarih'te; İbn Haldun (ö. 808/1406), İbn Dokmak (ö. 809/1407), Zeynuddin b. Şihne (ö. 815/1412), el-Kalkaşandî, el-Makrîzî, İbn Arabşah (ö. 854/1450), el-Aynî, İbn Tanrıverdi (ö.874/1469), es-Sehâvî (ö. 902/1492), el-Kastalanî (ö. 923/1517), en-Nuaymî (ö. 927/1521), İbn İyas (ö. 930/1524)...

Tabakat'ta; Menhelü's-Sâfî adlı eseriyle İbn Tanrıverdi, ed-Dürerü'l-Kâmine fî 'Ayâni'l-Mieti's-Sâmine adlı eseriyle İbn Hâcer, ed-Dâ'vü'l-Lâmî adlı eseriyle es-Sehâvî ve Buğyetü'l-Vuât adlı eseriyle es-Suyutî gibi isimler bu dönemin ilmî hareketliliğini göstermektedir.

Memlûkler, dine hizmet gayesi ve coğrafi konumları itibariyle Arapçayı resmi dil olarak kullanmışlar⁷³⁹ bu nedenle de dil çalışmalarına da ağırlık vermişlerdir. Memlûk idari sisteminin bir parçası olan memlûklerin küçük yaşta satın alınmaları ile bunların eğitiminin ilk aşamasını da Arapça öğrenmek oluşturmuştur. Ancak memlûklerin asıl vazifelerinin askerlik olduğu göze alınacak olunursa dil eğitiminin ne düzeyde olduğu da açıklık kazanır. Çünkü sultan ve devlet ricâlinin hemen hemen hiç Arapça konuşamıyor olması⁷⁴⁰ Türkçe ve Çerkesçenin Arapçadan daha ön planda olduğunu da göstermiştir. Ayrıca idarecilerin Arapçaya tam olarak vâkıf olamamaları nedeniyle hal ile yönetim arasında görünmez bir uçurum da ortaya çıkarmıştır. XIV. yüzyılda Memlûk idaresinde görev yapan Suriye doğumlu bir memlûk kâtibin kendi halkına tercüman aracılığıyla türçe hitap etmesi bu konuya biraz daha açıklık getirecektir⁷⁴¹. Çalışmamızda kullandığımız Arapça kaynakların müellifleri bile bu dili iyi kullanıp kullanmadıkları konusunda tenkide uğramışlar, eserlerinin kıymetini dili iyi kullanmaları belirlemiştir⁷⁴². Memlûk sultanları nezdinde bu ilim adamlarının itibar görmelerinin bir nedeni de dil kabiliyetleri olmuştur.

Eyyûbîler ve Memlûkler devirlerinde Şam ve Mısır'da çok sayıda Türkçe kitap telif ve tercüme edilmiştir⁷⁴³. Türkçenin İslâm dünyasında Arapça ve Farsçadan sonra üçüncü kültür dili olarak ortaya çıkışı bu devreye rastlar. Memlûklerin çoğu Arapçayı iyi bilmediğinden Türkçeye önem verilmiştir. Türkçenin gelişmesi Çerkes Memlûkları zamanında da devam etmiştir. Çerkeslerin ilk sultanı Berkuk, Halep'e geldiği zaman kendisine

⁷³⁹ N. Gürkan, Corci Zeydan'ın "*Târihü'l-Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*" adlı eserinden naklettiğine göre Memlûk Sultanlarının Arapçaya verdiği önemi vurgulamaktadır. Bkz. **a.g.t.**, s. 31.

⁷⁴⁰ B. Lewis, **a.g.e.**, s.191.

⁷⁴¹ B. Lewis, **a.g.e.**, s. 195.

⁷⁴² R. Şeşen, İbn İyas'ın eserlerinin üslubunun iyi olmadığı, eserlerinde halk dilini ağırlıklı olarak kullandığı ve Türk asıllı olmasından dolayı Arapçayı iyi bilmemesi gerekçesiyle muasırı olduğu ilim adamları tarafından tenkit edildiğini söylemektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 231.

⁷⁴³ *El-Hdrâk li-lisâni'l-Etrâk, Zehvü'l-Mülk fi Nahvi Türk...* gibi eserler Türkçe hakkındadır. Bkz. N. Gürkan, **a.g.t.**, s. 32.

Türkçe kitaplar okuyacak bir âlim istemiştir⁷⁴⁴. Sultan Berkuk, Türkçeye önem verdiği kadar Arapça olarak yazılan eserlere de itibar etmiştir.

⁷⁴⁴ İbn Fadlan, *Seyahatname*, s. 239-241.

V. BÖLÜM

SULTAN el-MELİKÜ'N-NASIR FEREC b. BERKUK'UN ÖLÜMÜ ve ŞAHSİYETİ (16 Safer 815/28 Mayıs 1412)

Leccun Savaşı'ndan (3 Muharrem 815) sonra Memlûk Sultanı Ferec Dimaşk'a çekilmek zorunda kalmıştı. Sultan, diğer isyan hareketlerinde olduğu gibi bunun da aynı şekilde sonuçlanacağını ummuş olmalıydı. Ancak Memlûk tarihinde ilk kez bir halife, Sultan ilan edilmiş ve kendisi aleyhine hem sultan hem de halife olarak fetva vermeye başlamıştı. Dimaşk kalesinde bulunan Sultan Ferec ise tüm bu olanlardan haberdar olarak hiç olmazsa etrafındakilerin desteğini kaybetmemek için onlara vaatlerde bulunup yeni görevlendirmeler yapmaktaydı. Asiler bu defa daha kararlı davranmışlar, birlikte başlattıkları harekâtı yine birlikte sürdürüp kuşatmayı tüm hızıyla devam ettiriyorlardı.

Leccun kuşatması, Markab'tan getirilen aletlerle devam ederken 6 Safer 815 Çarşamba günü (18 Mayıs 1412) kaleden Kara Yülük ve Türkmenlerin Sultana yardım için gelmekte olduğu haberi duyuruldu. Gelenleri karşılamak üzere halifeye ikinci kez bağlılık yemini tekrarlanarak hazırlıklara başlandı⁷⁴⁵.

Safer'in 8'inde Cuma gecesi (20 Mayıs) ve ertesi günü savaşın giderek daha da şiddetlenmesi üzerine Temürtaş, Sultana artık buradan ayrılıp Haleb'e gitmeleri gerektiğini söyledi. Geç vakitlere kadar Sultanı beklediyse de onun gelmemesi üzerine kendisi Dimaşk'tan ayrıldı. Sultan ise ailesinin yanına gidip parasını hazırlayarak Haleb'e gitmek üzere atını hazırlamalarını emretti⁷⁴⁶. Ancak Emîr-i Âhur Argun ve diğerleri, ona babasının memlûklerinin Sultana zarar vermeyeceğini söyleyerek Sultanı kalmaya

⁷⁴⁵ 'İkdü'l-Cûmân, s. 357; Es-Sulûk, IV, s. 219; En-Nücûm, XIII, s. 193; K. Y. Koprman, a.g.e., s. 106.

⁷⁴⁶ Es-Sulûk, IV, s. 222.

teşvik ettiler⁷⁴⁷. Sabah olduğunda Sultan Ferec, kale burçlarına yerleştirdiği atıcılardan kimseyi yerinde göremeyince tekrar kaleye döndü⁷⁴⁸. Aynı gün Şeyh; Bâbü'n-Nâsır'dan, Nevruz da Toma Kapısından girerek kaleyi ele geçirdiler.

Safer'in 10'unda Pazar günü (22 Mayıs 1412) en-Nâsır, Emîr-i Âhur Esendemir'i göndererek, emîrlerden kendisine eman yemini almasını istedi. Yemin metni yazıldı. Emîrler yemin ettiler ve imzalarını attılar. Halife de imzasını attı. Ancak Sultan Ferec, tekrar kaleden atışlar yaptıınca diğerleri de savaş durumuna geçtiler. Pazartesi gecesi Sultan Ferec, kaleden çocuklarıyla birlikte inmek zorunda kaldı. Şeyh'in bulunduğu İstabl'a geldi. Şeyh el-Mahmûdî onu Sultan gibi ağırlayarak yatıştırdı⁷⁴⁹. Daha sonra Mısır ve Suriye'nin din adamları, Halife Müsta'in'in katında Dârü's-Sa'âda'da toplanarak Sultan Ferec b. Berkuk'un kanının akıtılmasına fetva verdiler⁷⁵⁰. Şeyh el-Mahmûdî ve Yeşbek b. Özdemir'in dışında kimse bu fetvanın karşısında bulunmadı⁷⁵¹. Hatta Sultanın bir zamanlar çok güvendiği Fethullan bile halifeyi sonuna kadar destekleyerek Sultanın katline cevaz verdiler. Bunun üzerine Ferec Dimaşk kalesinde tek başına hapsedildi⁷⁵².

Safer'in 16'sı Cumartesi gecesi (28 Mayıs 1412) biri Halife Müsta'in'in anne bir kardeşi Emîr Nâsiruddin Muhammed b. Mübarek Şah et-Tâzî, biri Şeyh el-Mahmûdî'nin diğeri de Nevruz'un güvendiği bir adamı olmak üzere üç kişi Sultanın yanına girdiler⁷⁵³. Yanlarında iki de cellât vardı. Sultan bunları görür görmez onların üzerine atıldıysa da cellâtlar onu ağır şekilde

⁷⁴⁷ **Es-Sulûk**, IV, s. 222.

⁷⁴⁸ **'İkdü'l-Cûmân**, s. 357–358; **Es-Sulûk**, IV, s. 222; **En-Nücûm**, XIII, s. 147; **İnbâü'l-Gumr**, s. 510; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 107.

⁷⁴⁹ **'İkdü'l-Cûmân**, s. 357–358; **Es-Sulûk**, IV, s. 223; **En-Nücûm**, XIII, s. 197; **İnbâü'l-Gumr**, s. 510; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 107.

⁷⁵⁰ **En-Nücûm**, XIII, s. 196–198.

⁷⁵¹ **Es-Sulûk**, IV, s. 225.

⁷⁵² **En-Nücûm**, XIII, s. 147.

⁷⁵³ **Es-Sulûk**, IV, s. 223.

yaraladılar. Birisi elinde hançeri olduğu halde yanına girdi ve onu boğmaya çalıştı. Ancak hareket ettiğini görünce ikinci kez aynı şeye teşebbüs etti. Fakat tahtta kalmakta direndiği gibi ölmekte de direnen Sultan bu dafa da hançerle boğazı kesilerek öldürüldü⁷⁵⁴. Gözleri açık haldeki ceset emîr, memlûklere ve halka gösterildikten sonra Pazar gecesi Dımaşk'ın kuzeyindeki Bâbü'l-Farâdis Kabristanlığındaki Marcü'l-Dihdâh denilen yere gömüldü. Cenazesinde kimsenin bulunmadığı Sultanın kimin yıkayıp kefenlediği bile bilinmiyordu⁷⁵⁵.

Ferec b. Berkuk'un sîreti ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte babası gibi uzun boylu ve yapılı bir vücuda⁷⁵⁶ sahip olduğu söylenebilir. Katlini infaz için birden fazla cellâdın görevlendirilmesi ve onun infazı engellemek için onlarla mücadele etmesi hatta üçüncü defada can vermesi fiziki olarak kuvvetli bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir. Sultan Ferec ne askeri nede idari anlamda güçlü bir lider sayılabilir. Çünkü henüz 12 yaşındayken Memlûk tahtına sahip olmuş ve askerî ve siyasî anlamda yetişmemiştir. Memlûk Devleti'ne idarî anlamda da kattığı bir yenilikten söz edemiyoruz. Zira kendisi çok çabuk tesir altında kalan bir kişi olduğundan⁷⁵⁷ idarî anlamda ortaya net bir tavır da koyamamıştır. Memlûk tahtına geçtiği ilk günden itibaren kararlı bir devlet politikası uygulayamamıştır. Bunun başlıca nedeni yaşının küçük olmasının yanında kendisinin diğer emîrlerin etkisinde çok fazla kalmasıdır. Saltanatı boyunca emîrlerin onun üzerinde baskı kurma

⁷⁵⁴ **Es-Sulûk**, IV, s. 224; Türklerde "kut"un irsî olarak babadan oğula geçtiğine inanıldığından hanedan üyelerinin öldürülmeleri sırasında kanlarının dökülmesi yasaktı. Bkz. F. Köprülü, "Türk-Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının Kan Dökme Memnuiyeti", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, I, (1941-1942), s. 1-9.

⁷⁵⁵ **İkdü'l-Cümân**, s. 358; **Es-Sulûk**, IV, s. 224-225; **En-Nücûm**, XIII, s. 147-148; **İnbâü'l-Gumr**, s. 511; K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 108; Türklerde görülen defin merasimi Sultan Ferec'in ölümünden sonra gördüğü muamele ile uyuşmamaktadır. Bu konu hakkında bkz. W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair", (çev. Abdülkadir İnan), **Belleten**, XI/41-44, Ankara, 1947, s. 515-539.

⁷⁵⁶ Ş. Tekindağ, **a.g.e.**, s. 114.

⁷⁵⁷ K. Y. Koprıman, **a.g.e.**, s. 101.

mücadeleleri onun kararlı davranışlar sergilememesinden ileri gelmektedir. Tarihçilerin zalim, cebbar, sefi ve ayyaş olarak tanıttıkları Ferec, sefiyane hayatı için gereken parayı toplamak hususunda halka ağır vergiler yüklemiştir⁷⁵⁸. Gerçekten de emîrlerin sürekli olarak kendisine karşı isyan etmeleri özellikle saltanatının son zamanlarında Ferec'i iyice zor duruma düşürmüş, artık kendisine bağlı olan memlûklerinden bile şüphe eder hale gelmişti. Olaylar karşısında beklenmedik tepkiler verebiliyordu. Örneğin Timur'un Suriye'yi işgali sırasında onunla mücadele etmek için bir hükümdar gibi Dimaşk'a gitmiş, fakat onunla karşılaşmadan savaş alanını terk etmişti. Emîrlerin kendisine karşı entrikalarından bunalarak tahtını terk edip devletini başsız bırakma dirayetsizliğini gösterdi. Bunun gibi daha pek çok örnek verebileceğimiz davranışlarından hareketle kendisine güveni olmayan bir lider olduğu sonucuna varabiliriz. Emîrlerle olan mücadelelerinde başarılı olduğu zamanlarda düşmanlarına zaferin gücünü değil, lutfunu göstermiş bu da asilerin güçlenmelerine neden olmuş ve iç mücadelelere bu yüzden bir türlü son noktayı koyamamıştır⁷⁵⁹. Fakat bu türden rekabetlerin önüne geçebilmek için sürekli olarak emîrlerin görev yerlerini değiştirerek kendince birtakım tedbirler almış ancak bu tedbirler geçici bir çözüm olmaktan ileri gidememiştir. İç mücadelelerinde istikrarsız görünen Sultan, dış ilişkilerde de çok etkin bir siyaset takip edememiştir. Özellikle Timur'un işgaller zincirinin sinyallerini çok önce fark eden Osmanlı Sultanı Bâyezid'in bu tehlikeye karşı sebebi ne olursa olsun ittifak teklifini reddetmesi gerçekten de ileri görüşlü bir devlet başkanının yapmayacağı bir harekettir. Hilafetle saltanatın

⁷⁵⁸ *Bedâyi'*, s. 822; *Dav'ü'l-Lâmî'*, V, s. 168.

⁷⁵⁹ Sarhad savaşı sonunda görüldüğü gibi Sultan Ferec, kendine asi olan bir emîrine karşı bütün gücüyle mukavemet etmiş, savaş meydanında savaşı kazansa da kağıt üzerinde pek fazla bir şey elde edemedi. Çünkü teslim alınmak üzere kuşatmanın sonuna gelinmiş ve ileride katline neden olacak birinin belki de ölümüyle sonuçlanacak bir zafer elde edilecekti. Fakat Şeyh'in bu aşamada ileri görüşlülüğü ortaya çıktı ve yerinde bir davranışla barış istedi ve hatta Tarablus Nâibi olarak da ödüllendirildi. K. Y. Koprman, s. a.g.e., 76.

birleşmesine kadar giden olaylar zincirinde Sultan Ferec'in zafiyeti ve Timur'un Suriye'yi istilas da önemli nedenlerden sayılmaktadır⁷⁶⁰.

Sultan Ferec, Türk töresine uygun olarak küçük yaşta tahta geçmiş, halifenin fetvası ve siyasî kararlar hayatına son verilmiş⁷⁶¹, ölümünden sonra bir hükümdarın cenazesine gösterilmesi gereken saygı her nedense Ferec'den esirgenmiştir. Onun hükümdar olarak Kutadgu Bilig'de esaslarının belirtildiği bir tür halk ve hükümdar sözleşmesiyle mükellefiyeti vardır. Kutadgu Bilid'de hükümdarın halkı karşı üç önemli görevinden söz edilir. Birincisi ülke ekonomisinin gözetilmesi, ikincisi adaletli yasalar korunması, diğeri ise güvenliğin sağlanmasıdır. Buna karşılık halkın da hükümdar üzerinde üç hakkı vardır. Yasalara uymak, vergisini zamanında ödemek ve üçüncüsü ise devlet ve millet düşmanlarına karşı hükümdarla birlikte olmaktır⁷⁶². Ancak Ferec'in talihsizliği belki de gerçekten henüz farkına bile varmadan taşıyamayacağı bir yükün altına girmesidir. Belki de o tahta hiçbir zaman sahip olmayı istememiş, kendinde o gücü görmemiştir. Çünkü onun 24 yıllık hayatı boyunca ne devleti için ne de saltanatı için herhangi olumlu bir girişimde bulunduğunu görmüyoruz. Saltanattan ayrıldığında tahtını ne kardeşi ne de herhangi biri için terk etmemiş, yalnızca tahtından feragat etmiştir. Kendisinden sonra kimin geleceği ile ilgili bir kaygı taşımamıştır.

Sultan Ferec ile ilgili olarak zamanın müverrihlerinin olumsuz fikirlerinin yanında hassas bir kişiliğe sahip olduğunu da görmekteyiz. Sultan Berkuk'un feraha erdiklerini işaret eden "Ferec" kelimesini oğlunda yaşatması, oğlu Ferec'in de aynı sıkıntılardan kurtulmak istercesine bu âdeti oğlunda devam ettirmesi onun ne kadar sıkıntılı bir hayat geçirdiğini göstermektedir.

⁷⁶⁰ M. G. Demambynes, a.g.e., s. 12.

⁷⁶¹ Fuad Köprülü, "Türk-Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının Kan Dökme Memnuiyeti", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, I, (1941-1942), s. 1-9.

⁷⁶² Hükümdar ile halk arasındaki görevlerin anlatıldığı beyitler için (5574-5583 arasındaki beyitler) bkz. Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig**, s. 553-554.

Dindar bir yapıya sahip olup olmadığını bilmediğimiz Sultan Ferec'in oldukça fazla içki kullandığı kaynaklarda belirtilmiştir. 813 Suriye seferinde Sultan Ferec babasının kabri üzerinde inşa ettirdiği türbeye gitmiş türbeye şeyh ve sofular tayin edip onların maaş ve erzakını tayin ve tespit etmiştir⁷⁶³. Bu durum bize din adamlarına karşı yaklaşımını ve hürmetkâr bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bundan başka Sultan Ferec'in müverrih Makrîzî ile birlikte 816/1413 yılında hacca gittiği belirtilmişse de bu bilgi yanlış olmalıdır. Çünkü Sultan Ferec bu tarihten az önce vefat etmiştir⁷⁶⁴. Babası Berkuk gibi Ferec de ilim adamlarına değer vermiş İbn Haldun ve İbn Tanrıverdi gibi önemli ilim adamlarını meclisinden uzaklaştırmamış ancak onlardan tam anlamıyla istifade etmeyi de bilememiştir.

Sultan Ferec'in bildiğimiz iki hanımı ve biri kız olmak üzere üç çocuğu vardır. Hanımlarından ilki İbn Tanrıverdi'nin kızı Fatıma Hanım'dır⁷⁶⁵. Bu üç çocuğun annesi bu hanım olmalıdır. Diğer hanımı Ramazanoğlu Şihabeddin Ahmed Bey'in kızı olup 1410 yılında bununla evlenmiştir. Sultanın çok sevdiği bu hatun Memlûk sarayında büyük itibar görmüş ve kendisine "Honda Kübrâ" (Baş Hatun) ünvanı verilmiştir. En büyük oğlu olan Ferec, Kahire kuşatmasında henüz 6 yaşındayken asiler tarafından sultan ilan edilmek istenmiş, ancak Sultanın asileri bertaraf etmesiyle bu istek gerçekleşmemiştir. Küçük oğlunun ismi ise Muhammed'dir. Kızı hakkındaki bilgimiz ise 812 Rebû'l-Âhir 'in 17'sinde Nevruz'un yerine Dimaşk Nâibliğine getirilen Bektemir Çolak'ın onunla evlenmesi suretiyle olmuştur.

Sultan Ferec dönemi imar faaliyetleri çok fazla göze çarpmamaktadır. Çünkü Timur'un Suriye'yi istilası sonucunda bölgenin büyük ölçüde tahrip olması ve buranın yeniden imar edilmesi dönemin belirgin faaliyetlerindendir. Bu amaçla Sultan Ferec, Timur'un bölgeden ayrılmasından sonra Dimaşk'a

⁷⁶³ K. Y. Koprman, a.g.e., s. 87.

⁷⁶⁴ R. Şeşen, a.g.e., s. 208.

⁷⁶⁵ En-Nücûm, XIII, s. 53.

bir mektup gönderdi. 811 Şaban ayının 4'ünde bu mektup Dimaşk'ta halka okundu. Mektupta Dimaşk şehri içinde harap olmuş bulunan ev, medrese ve diğer yerlerin halk tarafından onarılması, buna gücü yetmeyenlerin bu tamiratı ücretle yaptırmaları emrolunuyordu. Ramazan'ın 11'inde (28 Ocak) tamirat işleri başladı⁷⁶⁶.

⁷⁶⁶ K. Y. Koprıman, a.g.e., s. 68.

SONUÇ

Mısır Türk Memlûk Sultanlığı siyasî ve sosyal olarak değerlendirildiğinde karmaşık bir yapı arz eder. Bu coğrafyada kurulan diğer devletlerin aksine bu özellikler bu devletin zaafına neden olan âmillerdir. Ancak bunlardan daha büyük ve etkili bir askerî ve siyasî gücün yoğunlaşması ile de dikkate şayan bir dayanıklılık söz konusudur. Memlûk Devleti'nde çok defa bahsettiğimiz Türk geleneklerine uygun bir yönetim esasının benimsenmesi elbette aslı Türk olan bu devlette de mevcudiyetini korumaktadır. Ancak Memlûklerin diğer Türk devletlerinden farkı her emîrin birer "Sultan" gibi yetiştirilmesi sonucu fırsat buldukça bu güçlerini kullanma ihtiyacını doğurmuştur.

Berkuk'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ferec'in iktidarı babası Berkuk'un kudretini gölgeleyecek kadar sıkıntılı geçmiştir. Sultanın henüz buluğa ermeden tahta geçişi, devlet işlerinde tecrübesinin bulunmayışı, dostça nasihat edip sonuna kadar kendisini destekleyecek yardımcılarının bulunmayışı, babasından miras kalan ihtilaflar, emîrlerin muhalefeti ve Sultanın bu sorunlar karşısında kararlı duramayışı, Ferec'in sonunu hazırlayan başlıca amillerdir. XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyılın başlarında Mısır'da hükümet kuran Ferec b. Berkuk'un saltanatı boyunca karşılaştığı sıkıntılar bir devlet adamı olarak diğer sultanlardan farklı görünmemektedir. Çünkü onun döneminde özellikle Suriye'de art arda ortaya çıkan isyanlar bunun yanında Timur'un bu bölgeye taarruzu gerçek anlamda bir sıkıntı arz etse de dış olayları hariç tutacak olursak Memlûk Devleti için çok yabancı bir durum değildir. Daha önce de belirtildiği gibi her memlûkün birer sultan gibi yetiştirildiği bir devlette Sultana karşı yapılan bu türden hareketler yalnızca Sultanın dirayeti ve kararlığı ile bertaraf edilebilmiştir.

Çerkesleri iş başına getirmek amacıyla Şâfi ulemanın desteğini temin eden Sultan Berkuk'un Türk Memlûklerine karşı giriştiği mücadele, Memlûk Devleti'nin geleceği için faydalı olmamıştır. Esasen Türklere tefavvuk etmiş görünen çerkesler, devleti layık-ı vech ile temsil edememiş, ortaya çıkan siyasî ve iktisadi buhranlar karşısında aciz kalmışlardır. Burcî Memlûklerinde

Bahrî Memlûkleri kadar kuvvetli ve tehlikeleri önleyecek kudrette bir hükümdar gelmemiştir. XV. Yüzyıldan itibaren Timur'un Suriye'yi işgalinden başka Akkoyunlular ve özellikle Osmanlı Devleti bu bölgeye hâkim olmuştur.

Bir devletin mukadderatı liderlerinin kişisel kabiliyeti ile ilgili olduğu kadar, tarihin önüne çıkardığı fırsatları kullanabilmekle de yakından ilgilidir. Sultan Ferec döneminin en önemli özelliği metinde de üzerinde durulduğu üzere Timur'un genişleme politikası karşısında Memlûk Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki husumettir. 24 yıllık hayatı boyunca emîrlere kendini kabul ettiremeyen bir hükümdar olan Ferec b. Berkuk, güçlü devletlerle olan ilişkilerinde de ustaca bir siyaset takip edememiştir. XIV. yüzyılın iki önemli devletinin Timur tehlikesine karşı birlik oluşturamaması devletlerinin mukadderatını da olumsuz etkilemiştir. Daha önce defalarca bahsettiğimiz Sultan Ferec'in, hükümrانlık yetkisini tam manasıyla kullanamaması tarihi olaylar zincirini kıran hadiselerle neden olmuştur.

Tahtını, birini selef tayin etmeden terkeden bir hükümdar olan Ferec b. Berkuk, Türk tarihinde örneğine rastlamadığımız bir davranış göstermiştir. İkinci kez Memlûk tahtına lutfen sahip olan Sultan yeni dönemde de ilk dönemden farklı uygulamalar içerisinde olmamış bu durum onun katledilmesine neden olmuştur.

Bu dönemi bizim için ilginç kılan bir başka husus, Memlûk tarihi içerisinde Burcî Memlûkleri zamanında Memlûk siyasî ve teşkilat yapısında başlayan değişikliğin bu zamanda ortaya çıkmış olmasıdır. Çünkü bu dönemde müesseselerde gördüğümüz çözümler Memlûk Devleti'nin gerileme sürecine girdiğinin göstergeleridir.

KAYNAKÇA

ABİDİN, Adile; “Aynî'nin “İkdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zemân” Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tedkiki”, **Tarih Semineri Dergisi, II, İÜEFY**, İstanbul, 1938.

AKA, Afşar İsmail; **Timur ve Devleti**, TTK, Ankara, 1991.

_____; “Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi” **Belgeler, XI/15**, TTK, 1981–1986.

_____; “Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri”, **TKAD, XXII/1–2**, 1984.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 1243–1453, I**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

AKNERLİ GRİGOR, **Moğol Tarihi**, (çev. Hrand D. Andresyan), İstanbul, 1954.

AKTAN, Ali; “Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü”, **Atatürk ÜİFD, S. 9**, Erzurum, 1990.

_____; “Mısır'da Abbasi Halifeleri”, **Belleten, LV/214**, Ankara, 1991.

AYALON, David; “Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri”, (çev. Salih Özbaran), **İÜEFD, S. 25**, İstanbul, 1971.

_____; “Memlûk Devleti'nde Kölelik Sistemi”, (çev. Samira Kortantamer), **Tarih İncelemeleri Dergisi, IV**, 1989.

_____; “Mamluk” **E.I, Volume VI**, Leiden, 1991.

EL-'AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed; **'İkdü'l-Cümân fî Tarihi Ehli'z-Zaman, XIX**, Veliyyuddîn Efendi Kütüphanesi, nr. 2396, Nuri Osmaniye nüshası.

AYDIN, Şennur; **"Kudret ve Hüner" Sikkenin İki Yüzü, I**, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonları, İstanbul, 1994.

AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTERÂBADÎ, **Bezm u Rezm**, (çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara, 1990.

BABİNGER, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (çev. Coşkun Uçok), KBY, Ankara, 1992.

BARTHOLD, W; **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Fuad Köprülü tarafından başlangıçla izahlar ve düzenlemeler kısmı ilave edilmiştir.), 2. Baskı, TTK, Ankara, 1963.

_____; **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yayına Hazırlayanlar, Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka), KBY, Ankara, 1975.

_____; "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair", (çev. Abdülkadir İnan), **Belleten**, XI/41-44, 1947.

_____; "Ahmed Celâyir", **İ.A.**, I, MEB, İstanbul, 1940.

_____; "Berke" **İ.A.**, II, MEB, İstanbul, 1943.

BROCKELMAN, Carl; **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (çev. Neşet Çağatay), TTK, Ankara, 1992.

_____; "Makrîzî", **İ.A.**, VII, MEB, İstanbul, 1979.

_____; "Tannıverdi", **İ.A.**, IV, MEB, İstanbul, 1977.

BALA, Mirza; "Kadı Burhaneddin", **I.A., VI**, MEB, İstanbul, 1977.

BERTRANDO DE MIGNANELLI; "Timurlenk'in Dimaşk'ı Fethi ile İlgili Latince Bir Kaynak: Vita Tamerlanı- Ruina Damasci (Timur'un Hayatı-Dimaşk'ın Harap Olması)", (çev. Cüneyt Kanat), **Ege ÜFTİD, XI**, İzmir, 1996.

CLAVİJO, Ruy Gonzales de; "Embajada a Tamor Làn" **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, (çev. Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren; Kâmil Doruk), 1. Baskı, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

CORCI ZEYDAN; **İslam Uygarlıkları Tarihi, I**, (çev. Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

_____; **Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, IV-V**, (çev. Zeki Megamiz), İstanbul, 1329.

ÇUBUKÇU, Asri; "Ferec", **D.İ.A., XII**, İstanbul, 1995.

ÇETİN, Altan; **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

_____; **Memlûk Döneminde Mısır-Anadolu İktisadî Münasebetleri**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

DAĞLI, Yücel-Cumhure Üçer; **Tarih Çevirme Kılavuzu, III**, TTK, Ankara, 1997.

DÂNİŞMEND, İsmail Hâmi; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

DEMAMBYNES, Mélanges Gaudetfroy; **Memlûkler Devrinde Suriye**, Basılmamış, TTK, Ktp. terc. nr. 15.

DUKAS; **Bizans Tarihi**, (çev. Viladimir Mirmiroğlu), İstanbul, 1956.

EBÛ BEKR-İ TİHRANÎ, **Kitâb-ı Diyarbekriyye**, (çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara, 2001.

ELÇİBEY, Ebulfaz; **Tolunoğulları Devleti (868–905)**, (çev. Selçuk Aklın), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

ELDEM, Halil Edhem; **İslami Nümizmatik için Bir Bibliyografi Tecrübesi**, Ankara, 1933.

ERDEM, İlhan; “Akkoyunlu Devletinin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri”, **DTCFD, XXXIV / 1–2**, Ankara, 1990.

ERGİN, Muharrem; **Orhun Âbideleri**, 1. Baskı, MEB, İstanbul, 1970. (1000 Temel Eser)

_____; **Dede Korkut Kitabı**, 2. Baskı, MEB, İstanbul, 1971. (1000 Temel Eser)

EROĞLU, Muammer; “Çevgan”, **İ.A., III**, MEB, İstanbul, 1945.

FERİDUN BEY; **Münşeat-ı Selâtîn, I**, İstanbul, 1274.

GENÇ, Reşat; **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK, Ankara, 2002.

GÜNALTAY, Şemseddin; **İslam Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

GÜRKAN, Nejdet; **Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258–923/1517)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2000.

HAMMER, Joseph de Purgstall, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, II**, (çev. Zuhuri Danışman), İstanbul, 1972.

HEYD, W.; **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, (çev.Enver Ziya Karal), 2. Baskı, TTK, Ankara, 2000.

HİTTİ, K. Philip; "Memlûkler", **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, IV**, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980.

HOLT, P. M.; "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (çev. Samira Kortantamer), **Belleten**, LII/202-203, 1988.

_____; "Mamluks", **E.I, Volume VI**, Leiden, 1990.

İBN ABİDİN; **Raddü'l-Muhtâr, I**, Beyrut, 1987.

İBN ARABŞAH, Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed; '**Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ibi Timur**, neşr. Ahmed Fâyiz el-Hımsî, Beyrut, 1986.

İBN BATTÛTA **Seyahatnamesi**; (çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2004.

İBNÜ'L-BEZZÂZ EL-KERDERÎ; **El-Fetava'l-Bezzâziyye**, Beyrut, 1986.

İBN FADLAN, "er-Rihle", **Seyahatname**, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.

İBN HÂCER, Şihâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî; '**İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâi'l-'Umr, II**, neşr. Dr. Hasan Habeşî, Kahire, 1971.

İBN HALDUN, Velıyuddin Abdurrahman b. Muhammed; **Kitabü'l-İber Divanü'l-Mübteda ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min Asârahüm min Zevî'l-Sultânü'l-Ekber, V**, Matbaatü'l-Mısıriyye, Bulak, 1284,

_____; **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

İBN İYAS, Zeyneddin Muhammed b. Ahmed İyas; **Bedâyi'u'z-Zuhûr fî Vekâyi'i'd-Duhûr, I**, Muhammed Mustafa, Kahire, 1983.

İBN NÜCEYM; **el-Esbah ve'n-Nazâir**, Beyrut, 1985.

İBN ES-SAYRÂFÎ, Ali b. Davud b. el-Hatîb el-Cevherî; **Nüzhetü'n-Nüfûs ve'l-Ebdân fî Tevârîhi'z-Zamân, II**, neşr. Dr. Hasan Habeşî, Matbaatü Dârü'l-Kütüb, Kahire, 1971.

İBN TANGRİBİRDÎ, Cemâleddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf; **En-Nücûmü'z-Zâhire fî Mûlûki Mısır ve'l-Kahire, I – XII**, neşr. Dârü'l-Kütübü'l-Mısıryye, Kahire, 1929–1956; **XIII**, neşr. Fehim Muhammed Şaltut, Kahire, 1970.

_____; **El-Menhelü's-Sâfi ve'l-Mustevfî Ba'de'l-Vâfi, III**, neşr. Dr. Nebil Muhammed Abdülaziz, Kahire, 1985; **IV**, neşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire, 1985.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)**, (çev. Ruşen Sezer), 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2003.

İNALCIK, Şevkiye; “İbn Hâcer'de Osmanlılara Dair Haberler”, **AÜDTCFD, VI/3–4**, 1948.

KAFALI, Mustafa; “Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusu”, **Atsız Armağanı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976.

_____; “Timur”, **İ.A., XII/I**, MEB, İstanbul, 1979.

_____; “Toktamış”, **İ.A., XII/I**, MEB, İstanbul, 1979.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, 15. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

KALKAŞANDÎ, Şihabeddin el-Abbas Ahmed b. Abdullah, **Meâsirü'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe, II**, Beyrut, 1980.

KANAT, Cüneyt; **Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382–1447)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996.

_____; “Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi (1382–1447), Memlûk Timurlu Münasebetleri”, **Türkler Ansiklopedisi, V**, Ankara, 2002.

_____; “Makrîzî’nin Kitâb Es-Sulûk’undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, IV**, İzmir, 2000.

KARAHAN, Leyla; **Erzurumlu Darîr**, MEBY, İstanbul, 1995.

KAŞGARLI MAHMUD, **Divanu Lugâtü’t-Türk, I**, (çev. Besim Atalay), TDKY, Ankara, 1985.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

_____; **Türkiye Selçukluları Tarihi, II**, Karam Yayınları Çorum, 2003.

_____; “Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri”, **Belleten, LIX/224**, 1995.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar; **Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412–1421)**, KBY, Ankara, 1991.

_____; **el-Aynî’nin ‘İkdü’l-Cüman’ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile ilgili Kayıtlar**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1971.

_____; “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, **DGBİT, VI**, İstanbul, 1986.

_____; “Tolunoğulları”, **DGBİT, VI**, Çağ Yayınları, İst. 1986.

_____ ; "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", **DGBİT, VII**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.

_____ ; "Al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış", **Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 10–11**, 1981.

_____ ; "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", **Türkler Ansiklopedisi, V**, Ankara, 2002.

_____ ; "Mısır'da Türk Sultanlığı", **Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu**, Ankara, 1983.

KORTANTAMER, Samira; "Bahrî Memlûklerde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler", **Ege ÜEFY, No.75**, İzmir, 1993.

_____ ; "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", **Tarih İncelemeleri Dergisi. II**, 1984.

KÖPRÜLÜ, Fuad; "Orta Zaman İslam Feodalizmi", **Belleten, V/19**, TTK, 1941.

_____ ; "Türk-Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının Kan Dökme Memnuiyeti", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I**, 1941–1942.

_____ ; "Yıldırım Bâyezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında" **Belleten, I**, TTK, 1937.

_____ ; "Yıldırım Bâyezid'in İntiharı Meselesi", **Belleten, VII/27**, TTK, 1943.

_____ ; "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", **Belleten, TTK, VII/27**, 1943.

_____ ; "Berîd", **İ.A., II**, MEB, İstanbul, 1943.

_____; “Ata”, İ.A., I, MEB, İstanbul, 1940.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli; TDVY, Ankara, 1993.

KURAT, Akdes Nimet; “Peçenekler, Uz (Oğuz)’lar ve Kumanlar”, **Türk Dünyası El Kitabı**, I/23, Ankara, 1992.

KURDAKUL, Necdet; “İslâm ve Osmanlı’da Kölelik Kurumu”, **Tarih ve Toplum**, 14/83, Kasım, 1990.

LAPIDUS, Ira Marvin; **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Harvard University Pres, Cambridge-Massachusetts, 1967.

LAMMENS, H.; “Suriye”, İ.A., XI, MEB, İstanbul, 1979.

LEWIS, Bernard; **Tarihte Araplar**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İÜEFY, İstanbul, 1979.

EL-MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali; **Kitabü’s-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk**, III-IV, neşr. Dr. Said Abdülfettah Âşur, Matbaatü Dârü’l-Kütüb, Kahire, 1971–1972.

_____; **Eski ve İslami Paralar**, (çev. İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul, 1946.

_____; “En-Nukûdü’l-Kadîme ve’l-İslâmiye”, (çev. İbrahim Artuk), **Belleten**, XVII/67, 1953. (Ayrı Basım)

MARÇAIS; “Aynî”, İ.A., II, (İlaveler Yapan M. Halil Yinanç), MEB, İstanbul, 1943.

MEHMED NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ**, (Yayınlayanlar, F. Reşit Unat – M. Altay Köymen), 3. Baskı, TTK, Ankara, 1995.

MELZİG, Herbert; **XV. Asrın Başında Dünya Mukadderatını Tayin Eden Türk Orduların Ankara Meydan Muharebesi**, (çev. Cemil Ziya Şanbey), İstanbul, 1941.

MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1991.

MESKÛKÂT-I KADÎME-İ İSLÂMÎYE KATALOĞU; **Fatımiyyûn, Eyyûbiyyûn ve Memâlik-i Mısır Meskûkâtı**, V. Kısım, İstanbul, 1334.

MUHAMMED MÂHİR HAMMÂDE; **Vesâiku'l-Hurûbu's-Salibiyyeti ve'l-Gazvetü'l-Moğoliyye il'î-Âlemi'l-İslâmiyye**, Müessesetü'r-Risale. (Basım yeri ve yılı yok)

MORDTMANN, J.H.; "Dulkadırlılar", (Tamamlayan, M. Halil Yinanç), **İ.A.**, III, İstanbul, 1943.

MUSTAFA NURİ PAŞA; **Netâyicü'l-Vukuât**, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen, Neşet Çağatay), 3. Baskı, TTK, Ankara, 1992.

MUSTAFA RAHİMİ; **Timur ve Tüzûkâtı, Nihayetinde Cengiz Yasası**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1339.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE; **Müneccimbaşı Tarihi "Sahâifü'l-Ahbâr fi Vekayi'l-Asâr"**, I, (çev. İsmail Erünsal), Kervan Kitapçılık. (Tercüman 1001 Temel Eser, Basım yeri ve yılı yok)

NİZÂMÜ'L-MÜLK, **Siyâsetnâme**, (Haz. M. Altay Köymen), 2. baskı, TTK, Ankara, 1999.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ; **Zafername**, (çev. Necati Lugal), 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987.

ORUÇ BEĞ; **Oruç Beğ Tarihi**, (çev. Hüseyin Nihal Atsız), Kervan Kitapçılık, 1972. (Tercüman 1001 Temel Eser)

OSTROGORSKY, George; **Bizans Devleti Tarihi**, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 1981.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, TTK, Ankara, 1989.

_____; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II**, İstanbul, 1972.

ÖMER HALİS; **Timur'un Anadolu Seferleri ve Ankara Harbi**, İstanbul, 1934.

ÖZBEK, Süleyman; **El-Melik'üz-Zâhir Rükne'd-din Baybars Hayatı ve Eserleri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.

_____; "Siyâsetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan**, Ankara, 2003.

ÖZER, Yusuf Ziya; "Timur'un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış", **Belleten**, IX/36, 1945.

PAKALIN, M. Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul, 1993.

PARLATIR, İsmail; "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", **Belleten**, XLVII/187, 1983.

SARAY, Mehmet; "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, II, İstanbul, 1989.

ES-SEHÂVÎ, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman; **Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ Ehli'l-Karnî't-Tâsi'**, III/V, Beyrut. (Basım yılı yok)

SAUVAGET, Jean; "Noms et Surnoms de Mamelouks", **Journal Asiatique**, CCXXXVIII, Année, 1950.

SCHILTBERGER, Johannes; "Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394–1427", **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)**, (çev. Turgut Akpınar), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

SOBERNHEIM, M.; "Ferec", **İ.A., IV**, MEB, İstanbul, 1945.

_____; "Berkuk", **İ.A., II**, MEB, İstanbul, 1943.

_____; "Memlûkler", **İ.A., VII**, MEB, İstanbul, 1979.

SOLAKZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBÎ; **Solakzâde Tarihi**, (Haz. Vahit Çabuk), KBY, Ankara, 1989.

SÜMER, Faruk; **Karakoyunlular, I**, 2. baskı, TTK, Ankara, 1984.

_____; "Memlûkler ve Türk Tarihi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 4/46, Ekim, 1990.

_____; "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I**, Ankara, 1969.

_____; "Çukurova Tarihine dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", **Tarih Araştırmaları Dergisi, I/I**, Ankara, 1963.

_____; "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed Celâyir", **Belleten, LII/206–208**, Ankara, 1989.

_____; "Ramazanoğulları", **İ.A., IX**, MEB, İstanbul, 1964.

_____; "Akkoyunlular", **DİA, II**, İstanbul, 1989.

ŞEŞEN, Ramazan; **Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı**, (Takdim eden, Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1998.

_____; **Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti (Hicrî 569–589 / Milâdî 1174–1193)**, İÜEFY, İstanbul, 1983.

TEKİNDAG, M.C. Şehabeddin; **Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XVI. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)**, İstanbul, 1961.

_____; "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", **İÜFTD, XXV**, 1971.

_____; "Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976.

_____; "XIV. Asrın sonunda Memlûk Ordusu", **İÜFTD, 11/15**, İstanbul, 1960.

_____; "Mısır, Suriye ve Hicaz'da Yazılmış Arapça Eserlerin Osmanlı Tarihi Bakımından Önemi", **Türk Tarih Kongresi, VII/II**, Ankara, 1973.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 7. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.

TOGAN, Zeki Velîdî; **Umumî Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

UNAT, Faik Reşit; **Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, 6. Baskı, TTK, Ankara, 1988.

UZUÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi, I**, TTK, Ankara, 1998.

_____; **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 4. Baskı, TTK, Ankara, 1988.

_____; **Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı**, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1988.

_____; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara, 1988.

_____; "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", **Belleten**, XXXII/126, 1968.

ÜNER, Mehmet Orhan; **Memlûklerde Dinî ve Adlî Kurumlar**, Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1978.

VERNADSKY, George; "Cengiz Han Yasası", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, I, 1944.

WANSBROUGH, J.; "Faradj", **E.I, Volume II**, Leiden, 1965.

WENSINCIK, A.J.; "Memlûk", **İ.A., VII**, MEB, İstanbul, 1979.

WIET, G.; "Barkuk", **E.I, Volume I**, Leiden, 1960.

WITTEK, P.; "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", (çev. Halil İnalçık), **Belleten**, VII/27, 1943.

YAKUBOVSKY, A. Y.; **Altınorda ve İnhitâtı**, İstanbul, 1955.

YALTKAYA, Şerefeddin; "Bedreddin Simâvî" **İ.A., II**, MEB, İstanbul, 1943.

YILDIZ, Hakkı Dursun; **İslamiyet ve Türkler**, Kamer Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2000.

YINANÇ, Refet; **Dulkadir Beyliği**, TTK, Ankara, 1989.

YINANÇ, Mükremin Halil; "Akkoyunlular", **İ.A., I**, MEB, İstanbul, 1940.

_____; "Bâyezid I", **İ.A., II**, MEB, İstanbul, 1943.

YİĞİT, İsmail; "Memlûkler (648–923/1250–1517)", **Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi**, VII, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.

_____; "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", **MÜİFD**, 11-12, İstanbul, 1997.

YUSUF HAS HACİB, **Kutadgu Bilig**, (Tıpkıbasım, Reşit Rahmeti Arat), 3. Baskı, TDKY, Ankara, 1991.

YUVALI, Abdülkadir; **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri**, Erciyes ÜY, Kayseri, 1994.

_____; "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. yy.)", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.3, Aralık 1988.

_____; ; "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dînî Yapısı Üzerindeki Etkileri", **Erdem AKM Dergisi**, 9/27, Ankara, 1985.

YÜCEL, Yaşar; **Kadı Burhaneddin Devleti**, AÜ, Ankara, 1970.

_____; **Mutaharten ve Erzincan Emirliği**, DTCFY, Ankara, 1972.

_____; **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTK, Ankara, 1989.

_____; "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, III, Sivas-Kayseri Hükümdarının Kişiliği ve Devleti'nin Yapısına Dair Düşünceler", **Atatürk Konferansları**, V, TTK, Ankara, 1975.

_____; "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, II, Türkiye ve Yakındoğu Üzerinde (1393/94) Timur Tehlikesi", **Belleten**, XXXVII/146, 1973.

_____; "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar, I, Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İle İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)", **Belleten**, XL/158, 1976.

_____; “Timur Tarihine Dair Araştırmalar, II, Timur’un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400–1402)”, **Belleten**, **XLII/166**, 1978.

ZİRİKLİ, Hayreddin; **El-A’lâm**, **V**, 1955.

ZİYADE, Mustafa şakir; “Makrîzî ve Çağdaşları”, (ęev. Cüneyt Kanat), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, **8**, 1990.

EK- I

FEREC B. BERKUKÛN ÇAĞDAŞI OLAN HÛKÛMDARLAR⁷⁶⁸

Osmanlı Devleti: Yıldırım Bâyezid (1389–1402).

Osmanlı Devleti Fetret Devri: (1402–1413).

Tunus'ta Benî Hafs Hükümdarları: Ebu'l-Fâris 'Abdülaziz (1433).

Cezayir'de Benî Zıyan Hükümdarları: Ebu Zıyan (1399), Ebu Mehmed I. Abdullah (1401), Ebu Abdullah I. Mehmed (1411), Abdurrahman b. Ebî Abdullah (1412), Said b. Ebî Hamu (1412).

Mağrib-i Aksa'da Beni Merîn Hükümdarı: Fâris el-Mütevekkil Alallah (1408), Ebu Said (1416).

Gımata'da Beni Ahmer (Nasrî) Hükümdarları: Müstaîn Billâh VII. Mehmed (1408), III. Yusuf (1417).

Celâyirî Hükümdarı: Sultan Ahmed Bahadır Han (1410).

Karakoyunlu Hükümdarları: Kara Yusuf (1420)

Timurîler: Timur (1405), Şahruh Mirza (1447).

Akkoyunlu Hükümdarı: Kara Yülük Osman Bey (1434).

Karamanoğulları: II. Mehmed Bey (1424).

Menteşe Hükümdarı: Mehmed Bey (1402), İlyas Bey (1421).

Germiyan hükümdarı: Yakub Bey (1428).

Aydinoğulları: Musa Bey (1402), Umur Bey (1403), Cüneyd Bey (?1408).

Saruhanogulları: Hızır Şah Bey (1406 veya 1410).

Candaroğulları: Sinop şubesi hükümdarı İsfendiyar Bey (1439).

⁷⁶⁸ I. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, s. 591–594.

Bizans İmparatoru: II. Manuel (1425).

Trabzon İmparatoru: III. Manuel (1412).

Kıbrıs Kralı: Jan (Janos) (1432).

Rodos Şövalyesi: Philibert (1421).

Venedik Doçları: Antuvan (1400), Mişel Steno (1413).

Alman İmparatorları: Veneslas (1400), Bodur Robert (1410), Sigismund (1437).

Macaristan Kralı: Mari-Sigismund (1437).

Polonya Kralı: V. Viladislas Jagellon (1434).

Fansa Kralı: VI. Şarl (1422).

İngiltere Kralları: II. Rişar (1399), IV. Hanri (1413).

İskoçya Kralları: II. Jan Robert (Stuart) (1406), I. Jak (Stuart) (1437).

İspanya Hükümdarı: III. Hanri (1406), II. Jan (1454).

Rusya Dukası: Vasil dö Metroviç (1425).

Papalar: IX. Bonifias (1404), VII. İnosan (1406), Greguvar (1409), V. Alexandr (1410), XXII. Jan (1415).

Dulkadıroğulları: Nâsıruddin Mehmed Bey (1398–1443)

Ramazanoğulları: Şihabeddin Ahmed Bey (1383–1416)

EK- II

MEMLÛK SULTANLARI

Bahrî Memlûk Sultanları⁷⁶⁹

1. Melik el-Mu'izz İzzeddin Aybek (648–655/1250–7)⁷⁷⁰
2. Melik el-Mansur Nureddin Ali b. Aybek (655–7/1257–9)
3. Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (657–8/1259–60)
4. Melik ez-Zâhir Rükneddin Baybars el- Bundukdarî (658–76/1260–77)
5. Melik es-Sa'îd Nâsirüddin Muhammed Berke Han b. Baybars (676–8/1277–9)
6. Melikt el-'Âdil Bedrüddin Sülemiş b. Baybars (678/1279)
7. Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun (678–89/1279-90)
8. Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (689-93/1290-3)
9. Melik en-Nâsirüddin Muhammed (693-4/1293-4, 698-708/1299-1309, 709-41/1310-41)
10. Melik el-'Âdil Zeynüddin Ketboğa (694-6/1294-6)
11. Melik el-Mansur Hüsameddin Lâçin (696–8/1296–9)
12. Melik el-Muzaffer Rükneddin Baybars el-Çeşnigîr (708–9/1309–10)
13. Melik el-Mansur Seyfeddin Ebû Bekr (741–2/1341)
14. Melik el-Eşref Alâeddin Küçük b. Muhammed b. Kalavun (742/1341–2)
15. Melik en-Nâsir Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Kalavun (742–3/1342)
16. Melik es-Sâlih İmâdüddin İsmail b. Muhammed b. Kalavun (743–6/1342–5)
17. Melik el-Kâmil Şaban (746–7/1345–6)⁷⁷¹

⁷⁶⁹ P. M. Holt, "Mamluks", *E.I., Volume VI*, Leiden, 1990, s. 328; K. Y. Koprman, "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *DGBİT*, s. 541–542.

⁷⁷⁰ P. M. Holt, *Şecerü'd-Dürr* (648/1250) 'ün ilk Memlûk Sultanı olduğu düşünölmekteyse de çoğu araştırmacı tarafından bu kabul edilmemektedir.

⁷⁷¹ K. Y. Koprman'ın Bahrî Memlûkleri listesinde bu isme rastlanmamıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 541-542; kış. için bkz. P. M. Holt, *a.g.m.*, s. 328.

18. Melik el-Muzaffer Zeynüddin Hacı b. Muhammed b. Kalavun (747–8/1346–7)
19. Melik en-Nâsır Bedrüddin Hasan b. Muhammed b. Kalavun (748–52/1347–51, 755–62/1354–61)
20. Melik es-Sâlih Selahaddin b. Muhammed b. Kalavun (752–5/1351–4)
21. Melik el-Mansur Selahaddin Muhammed b. Hacı b. Muhammed b. Kalavun (762–4/1361–3)
22. Melik el-Eşref Zeynüddin Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun (764–78/1363–77)
23. Melik el-Mansur Ali b. Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun (778–83/1377–81)
24. Melik es-Sâlih Zeynüddin Hacı b. Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun /al-Mansur Hacı (783–4/1381–2, 791–2/1389–90)

Burcî Memlûk Sultanları⁷⁷²

1. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Seyfeddin Berkuk (784–91/1382–9, 792–801/1390–9)
2. Melik en-Nâsır Zeynüddin Ferec b. Berkuk (801-8/1399-1405, 808-815/1405-12)
3. Melik el-Mansur İzzüddin "Abdülaziz b. Berkuk (808/1405)
4. el-Müsta'in Billah Ebu'l-Fazl el-Abbas b. Muhammed el-Mütevekkil Alâllah (815/1405)
5. Melik el-Mu'eyyed Seyfeddin Şeyh el-Mahmûdî (815-24/1412-21)
6. Melik el-Muzaffer Ebu's-Saadât Ahmed b. Şeyh (824/1421)
7. Melik ez-Zâhir Seyfeddin Tatar (824/1421)
8. Melik es-Sâlih Nâsırüddin Muhammed b. Tatar (824-5/1421-2)
9. Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay (825-42/1422-38)
10. Melik el-'Aziz Cemâleddin Yusuf b. Barsbay (1438)⁷⁷³

⁷⁷² P. M. Holt, *a.g.m.*, s. 329; K. Y. Koprıman, *a.g.m.*, s. 542.

⁷⁷³ Bu isme P. M. Holt'un Çerkes Memlûkleri listesinde rastlanmamıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; krş. için bkz. K. Y. Koprıman, *a.g.m.*, s. 542.

11. Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak (842-57/1438-53)
12. Melik el-Mansur Fahreddin Osman b. Çakmak (857/1453)
13. Melik el-Eşref Seyfeddin Aynal (857-65/1453-61)⁷⁷⁴
14. Melik el-Müeyyed Ebu'l-Feth Ahmed b. Aynal (1461)⁷⁷⁵
15. Melik ez-Zâhir Seyfeddin Hoşkadem (865-72/1461-7)
16. Melik ez-Zâhir Ebu'n-Nasr Yelbay (872/1467)⁷⁷⁶
17. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Temürboğa (1467-1468)⁷⁷⁷
18. Melik el-Eşref Kayıtbay (1468-1496)⁷⁷⁸
19. Melik en-Nâsir Nâsirüddin Muhammed b. Kayıtbay (901-4/1496-8)
20. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Kansuh (904-5/1498-1500)
21. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Canbolat (905-6/1500-1501)
22. Melik el-'Adil Ebu'n-Nasr Tumanbay (906/1501)
23. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansuh Gûrî (906-22/1501-16)
24. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Tumanbay (922/1516-17)

⁷⁷⁴ El-Eşref İnal'ın saltanatının sona erme tarihi P. M. Holt'un listesinde 1460 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; krş için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 543.

⁷⁷⁵ El-Müeyyed Ahmed, P. M. Holt'un Çerkes Memlûkleri listesinde 18. Sultan olarak gösterilmiş, saltanat tarihi de 865/1460-1 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; krş. için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 543.

⁷⁷⁶ Ez-Zâhir Yelbay'ın saltanatının sona erme tarihi P. M. Holt'un listesinde 1468 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; krş. için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 543.

⁷⁷⁷ Temürboğa'nın saltanat tarihi P. M. Holt'un listesinde 1468 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; krş için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 543.

⁷⁷⁸ Kayıtbay'ın saltanatının sona erme tarihi P. M. Holt'un listesinde 1495 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329; Bundan sonraki üç hükümdar için de buradaki farklılıktan dolayı birer yıl farklılık göstermektedir. Hicrî yıl ile milâdî yıllar arasındaki farklılık nedeniyle burada değişiklik görünmektedir. Krş için bkz. K. Y. Koprman, *a.g.m.*, s. 543.

EK - III

MISIR ABBASİ HALİFELERİ⁷⁷⁹

1. Mustansır Billâh (659–660/1261)
2. I. Hâkim Biemrillâh (661–701/1262–1302)
3. Müstekfî Billâh (701–737/1302–1338)
4. I. Vâsık Billâh (740–741/1340–1341)
5. II. Hâkim Biemrillâh (742–754/1341–1353)
6. I. Mu'tezid Billâh (754–763/1353–1363)
7. **I. Mütevekkil Alallâh⁷⁸⁰ (763–785/1361–1383, 791–806/1389–1406)**
8. Musta'sım Billâh (779/1377, 788–791/1386–1389)
9. II. Vâsık Billâh⁷⁸¹ (785–788/1383–1386)
10. **Müsta'ın Billâh (808–816/1406–1414)**
11. II. Mu'tezid Billâh (816–845/1414–1441)
12. Müstekfî Billâh (845–855/1441–1451)
13. Kâim Biemrillâh (855–859/1451–1455)
14. Müstencid Billâh (859–884/1455–1479)
15. II. Mütevekkil Alallâh (884–893/1479–1497)
16. Müstemsik Billâh (903–914/1497–1508)
17. III. Mütevekkil Alallâh (914–922/1508–1516)

⁷⁷⁹ A. Aktan, "Mısır'da Abbasi Halifeleri", s. 617–646.

⁷⁸⁰ 779/1377'de 15 gün hilafetten uzaklaştırılmıştır. Bu süre zarfında Musta'sım Billâh hilafete getirilmiştir. Bkz. A. Aktan, *a.g.m.*, s. 629,632.

⁷⁸¹ Vâsık Billâh'tan sonra Müsta'ın Billâh'a kadar geçen 20 yıllık süre (788–808) Musta'sım Billâh ve Mütevekkil Alallâh'ın II. hilafetleriyle geçmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 633.

